Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

KOLDINGS VERDENSHISTORIE

KOLDINGS VERDENSHISTORIE

Menneskeslægtens levnedsløb

FØRSTE DEL

DANSKERENS FORLAG - AABENRAA

1954

Copyright 1954
by Danskerens Forlag A/S - Aabenraa
Printed in Denmark
A/S Modersmaalets Trykkeri,
Haderslev

—

FORORD

Stig op af graven, du slægt, som døde,
forkynd dit fald og afmal din brøde,
bevar os fra udslettelsens dom
og vis os, hvorfra din frelse kom.

(B. S. Ingemann)

OVENSTÅENDE linjer udtrykker i det væsentligste, hvad der er tanken med dette værk, som jeg i taknemmelighed tilegner mindet om mine forældre, Kristiane og Jens Kolding, min barndomslærer L. Mouridsen, Velling, og seminarielærer Marius Sørensen, Jelling, der alle har været med til at vække og nære min kærlighed til historien.

En hjertelig tak til hr. forlagsdirektør, cand. mag. H. Kleener, der har hjulpet mig med en sidste, grundig gennemgang af værket.

Hundborg, sommeren 1954.

Kr. Kolding.

INDLEDNING

HVORFRA stammer mennesket?

Blandt primitive folk er det en almindelig opfattelse, at der har været en skaber eller fremstiller af mennesket, f. eks. et fabelagtigt kæmpedyr, et overnaturligt menneske eller en mellemting mellem et dyr og et menneske. Deres forestilling om skabelsesakten er oftest grov; men jo højere åndelig kultur et folk har, jo finere bliver dets forestilling om menneskets skabelse, indtil den når sin skønneste form hos jøderne: Gud dannede mennesket af jord og indblæste det sin livsånde! Denne opfattelse gav jøderne i arv til den kristne og muhammedanske verden.

Udviklingslæren giver imidlertid en anden forklaring, som bygger på videnskabelige undersøgelser og overvejelser: Alle plante- og dyrearter er blevet til gennem en gradvis udvikling; det gælder også mennesket, om hvilket man antager, at det gennem tusinder af slægtled har udviklet sig af en mellemform mellem abe og menneske. Som mennesket bliver til gennem en udvikling: To sammenvoksede celler danner et foster, der i moderens liv bliver til et menneskebarn og derefter fødes som et hjælpeløst væsen, der efterhånden bliver sig bevidst som menneske — sådan skal mennesket være blevet til gennem en uhyre langsom udvikling, under hvilken man ikke har kunnet sige: I går var det dyr, i dag er det menneske!

En sammenligning mellem menneskets og højerestående pattedyrs legemsbygning taler for denne teori; men en egentlig mellemform mellem et menneske og en abe er endnu ikke fundet.

Derimod har man i Kina og på Java fundet skeletter af mennesker i jordlag, som geologer hævder er ca. en million år gamle. Deres ansigtsform minder meget om abens; men de har haft en opret gang med fødder og hænder som menneskenes, og der er ingen tvivl om, at de må betegnes som mennesker. Kranier af lignende mennesker er også fundet i Østafrika.

I Neanderthal i Tyskland fandt man 1856 skelettet af en mand, der er mere veludviklet end de førnævnte, men dog i legemsudvikling står betydeligt under nutidsmennesker. Lignende skeletter er fundet flere steder i Europa, i Asien og i Afrika. Geologer mener, at nogle af de jordlag, hvori de er fundet, er 3—500.000 år gamle.

Vi ved ikke, om disse mennesker kunne have stået mål med nutidsmenneskene, hvis de var vokset op i vor tid. Hjernekassens bygning tyder på, at de har haft et ordforråd som et toårs barn; men mere har de vel heller ikke haft brug for. — I alt fald var der mellem dem og dyrene en kløft, som efterhånden udviklede sig til et gabende svælg: *Menneskene kunne udvikle sig, dyrene blot udvikles.*

Fundene viser, at selv de ældste mennesker dannede sig redskaber og benyttede ilden. Efterhånden lykkedes det for menneskene at gøre sig til herre over naturen og at skaffe sig herredømme over dyrene. Gennem deres arbejde, deres kampe og lidelser, deres sorger og glæder samlede de sig med tiden en sum af livserfaringer, som de gav i arv til deres efterkommere. Et slumrende samvittighedsliv blev efterhånden bevidst: tanker og følelser, som ikke kan opstå i noget dyr, blev bestemmende for deres handlinger. De satte sig mål, som spændte ud over, hvad de evnede at nå, men som virkede ansporende for kommende slægter.

Intet levende væsen er så hjælpeløst som et nyfødt menneskebarn, og det vedbliver at være det meget længere end noget dyr. Kun ved hjælp af forældrenes — eller i alt fald moderens — kærlighed bevares dets liv. *Herved lægges frøkornet til den medmenneskelighed, som gennem tidernes løb bliver varmere og mere omspændende, indtil den når hele sin fylde i kristendommen.*

Mennesket har i arv fået rige muligheder, som intet dyr er i besiddelse af. Dets historie er beretningen om, hvordan disse muligheder ødes eller udvikles.

KULTURUDVIKLING

Ordet kultur betyder opdyrkning. Brugt i overført betydning, f. eks. om et kultiveret menneske eller et kulturfolk, tænkes der nærmest på åndslivet. Er der tale om teknik, statsordning eller lignende, bruges mest ordet civilisation. Det kræver åndelig anstrengelse at erhverve sig kultur, derfor kan kulturudvikling kun foregå i frihed. Et folks kultur er gennemsnittet af dets enkelte medlemmers kultur.

I sin kamp for at tilegne sig højere kultur tillægger mennesket sig vaner, som gør det lettere for det at fastholde det opnåede og samtidig giver mulighed for højere kultur. Hos et folk bundfælder kulturen sig i en offentlig moral — og ofte tillige i love, som det koster straf eller i alt fald medborgernes agtelse at sætte sig ud over. Det kræver stadig åndelig anstrengelse at bevare og videreudvikle kulturen, stivner den i vanerne og den offentlige moral, begynder den straks at smuldre hen. Stilstand betyder død for den.

Kulturudvikling er betinget af samarbejde. De enkelte fremskridt, såvel på teknikkens som på åndslivets område, skyldes et enkelt menneske eller et fåtal af mennesker, men må tilegnes af mange, hvis de skal blive folkeeje. Et lille og skarpt afgrænset samfund står altid i fare for at stivne.

Er forholdene for lette, så der næsten ingen anstrengelser kræves for at eksistere, er der fare for, at menneskene henfalder til både legemlig og åndelig dovenskab. — Omvendt kan kårene være så vanskelige, at alle kræfter må sættes ind i kampen for at eksistere, eller mulighederne alt for begrænsede for samliv og samvirke som i de nordligste egne, f. eks. i Grønland.

Vi ved endnu for lidt om, hvad racen betyder. Både hos den ariske, den semittiske og den mongolske race finder man både højtstående og lavtstående kulturfolk. Også negrene har vist sig i stand til at udvikle høj kultur, når mulighederne er til stede. Det afgørende synes at være, hvordan et folk reagerer over for de vanskeligheder, det stilles overfor.

ÆGYPTERNE

ÆGYPTEN er en ørken; men gennem en dal deri strømmer Nilen, der danner en oase så lang som fra Trondhjem til København, men kun 4—15 km bred, og udmunder i et stort delta. Det område, hvorfra Nilen kommer, har sommerregn, og hvert år hen i juni begynder floden at stige, for, når den i september—oktober har nået sit højeste, at stå 8—10 m højere end ved stigningens begyndelse. Hele dalen er da oversvømmet. Når vandet derpå falder, har det efterladt sig dynd, der har gjort Nildalen til en af jordens frugtbareste egne og har gødet den til den kommende høst. Tiden er da inde til at så og plante, og de fleste steder kan der høstes 2—3 afgrøder årlig.

Nu er Nildalen dyrket overalt. Men for 14—15.000 år siden — hævder geologerne — strakte istiden sig helt ned over Nordtyskland, og Sahara og Ægypten havde et klima som Sydeuropa nu, så levevilkårene for befolkningen var gode i disse egne. Da kulden imidlertid trak mod nord, blev egnen regnløs, og befolkningen måtte omkomme eller fortrække. Nogle trak mod syd, andre mod øst.

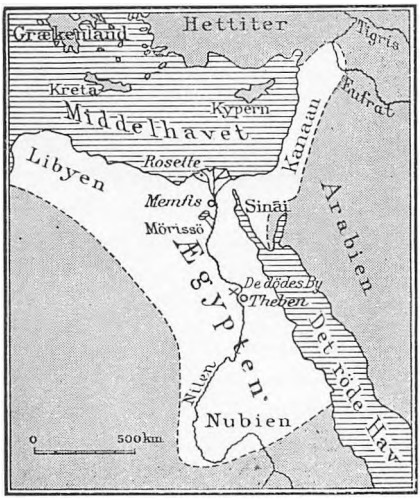

Ægypten ca. 1450 f. K.

Der lå Nildalen som en jungle med sumpe fulde af store rovdyr, slanger, krokodiller m. m. Der skulle både mod og snilde til for at gøre sig den underdanig. — I det øvre Nilland bor folk, der i skikkelse og skikke er nær beslægtet med de ældste ægyptere. Deres og ægypternes forfædre har antagelig boet sammen; men medens kampen med Nillandets natur udviklede ægypterne, blev de andre stående på samme kulturtrin.

Ægypternes ældste historie lig-

ger i tåge. Antagelig har en hel del stammer hver opdyrket sin plet. Senere har en stammehøvding tilrevet sig magten over de andre og har sikret sig landets overskud af velstand for sig og sine stormænd. — Ved Ægyptens historiske tids begyndelse, godt 3000 år f. K., var det eet rige.

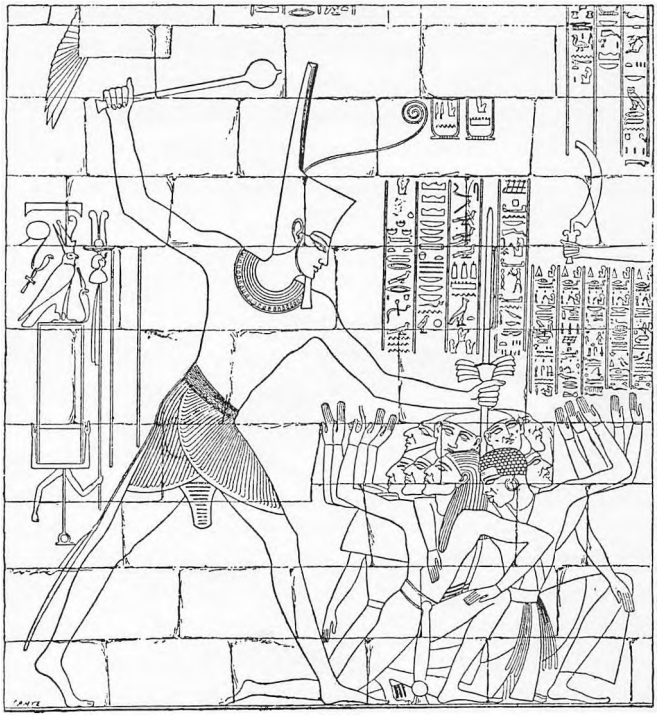

Thebansk sejrsrelief. Kongen griber et bundt fjender i hårtoppen for at knuse dem med køllen; de strækker bedende hænderne imod ham. På hovedet har han Nedreægyptens krone; på hagen et kunstigt skæg; halsbånd og lændeskørt; bagtil løvehalen.

Øverst stod en konge, en farao, som erklærede sig for den øverste guds søn og ejede både landet og folket. Stormændene krøb for ham, ja selv ypperstepræsten fandt det en stor ære, at han fik lov til at kysse faraos fod i stedet for jorden foran den. — Nærmest kongen stod embedsmændene og præsterne, så kom skriverne, nederst fandtes hele den trællende befolkning, hvis kår var blevet ringere end de fleste primitive folks. Ægypternes kultur var og vedblev at være en lille udbyttende overklasses.

De ældste kongebilleder minder om høvdinger for primitive afrikanske stammer. En af de første konger sikrede sig ved hjælp af magiske formler, at han efter sin død kunne tage hustruerne fra mændene, sådan som hans hjerte begærede. — Fra tiden omkring 2400—1800 f. K. kendes ca. 80 pyramider. Det er grave og mindesmærker, som konger har ladet rejse over sig selv. Den største, Chufus' (Cheops) pyramide, dækker omkring 5 ha og er 147 m høj. Til den er brugt 2.300.000 tilhuggede — en del desuden tilslebne — sten, hver

på henved 1 m³, alle hentede på den modsatte flodbred. Alt dette arbejde udførtes af underklassen, for at kongen kunne få en værdig begravelse. „Dygtighed, kapital og arbejde, der kunne være sat ind på at udvide herredømmet over naturomgivelserne i hele samfundets interesse, blev her ledet ind i forgudelsens ødelæggende bane."[1] Senere konger lod rejse mægtige templer, hvortil de ofte skænkede store rigdomme. Således gav Ramses III 169 byer og 100.000 slaver til et tempel.

Fra omkring år 3200 til 525 f. K. har der været ca. 20 dynastier (herskerslægter), uden at man altid har rede på årsagen til dynastiernes undergang. Flere gange meldes om opløsning, hvor statholderne optræder som selvstændige, indtil den mægtigste besejrer de andre og danner et nyt dynasti. Man førte mest krige med lejetropper, og nu og da styrtede en lejetroppefører kongen og overtog magten.

Stadigvæk var riget truet af omboende nabofolk: Nubiske bjergstammer fra syd og ørkenstammer fra øst, som lokkedes af landets frugtbarhed. I godt 150 år, indtil omkring år 575 f. K. beherskede en ørkenstamme, hyksos, Nordægypten; det har antagelig været en del ørkenstammer, som er blevet samlet af en høvding.

Forsvarskrigene forvandledes efterhånden til erobringskrige, især ind i kanaanitternes og syrernes lande, hvor den ene erobring førte den anden med sig. Disse krige fik herskerne til at sætte den rå, ødelæggende magt over kulturudvikling, så de brugte overskuddet, folket frembragte, til at undertvinge andre folk i stedet for til fremgang for deres eget; de indledede derved folkets kulturelle opløsning[2]. — Tilsidst medførte det en række krige med mesopotamiske riger, indtil landet blev erobret af perserne (525 f. K.) for i den følgende tid at blive en kastebold mellem forskellige magter. Folkets masse var for underkuet til at eje nogen nationalfølelse, som kunne påkaldes til national frigørelse og selvstændighed.

Stormandsstanden bestod af kongens rådgivere og hoffolk, af statholdere og andre høje embedsmænd. Gravindskrifter viser, at de satte en ære i at tjene kongen og i at blive begravet nær de kongelige grave. Men var kongerne svage, optrådte statholderne i reglen som selvstændige regenter.

Præstestanden var oprindelig fåtallig og ikke særlig anset. Men senere blev de kongens vismænd og opnåede derved snart stor magt.

[1] Toynbee: »Historien i nyt lys« s. 245.

[2] »Jeg gjorde deres kvinder til bytte, deres mænd slæbte jeg bort, deres brønde ødelagde jeg, deres korn afskar og brændte jeg«, praler en af disse krigerske konger med.

De var kyndige i astronomi og opdagede, at året var på 365 døgn; de forstod sig på regning og landmåling, så de kunne fordele jorden til dyrkerne og kunne regulere vandtilførslen ved at lade opkaste diger, grave grøfter og brønde, så de højere liggende egne også kunne få del i det frugtbargørende vand. Antagelig var det også dem, der som arkitekter ledede de store byggeforetagender.

Og det er sikkert dem, der har opfundet hieroglyfferne. Det er en billedskrift: En cirkel med en plet i forestiller *en sol;* en bølgelinje *vand,* to fremadskridende fødder *at gå;* en stok *at slå* osv. Senere opfandt man tegn for stavelser og lyd, men beholdt stadig ordtegn ved siden af. Da samme tegn ofte kan betyde flere ting, er det at tyde hieroglyffer næsten som at løse rebuser.—Men man havde opfundet et middel til bl. a. at opbevare slægters liv og livserfaring til kommende slægter. Og med fønikerne og syriske folk som mellemled dannede grækerne ved hjælp deraf det alfabet, som i følgende tider blev et væsentligt hjælpemiddel til meddelelse fra menneske til menneske, fra slægt til slægt.

Præsterne forstod også at lave medicin af honning, olie, dadelvin og lignende såvel som af firbensblod og sved af svineøren. Men især forstod de at besværge sygdommen med så stærke ord, at den måtte forlade den syge — hvis den da ikke var særlig stærk og ondskabsfuld.

I 2. Mosebog kap. 4 fortælles, at Jahve lod Moses kaste sin stav; den blev til en slange; han bød ham gribe den i halen, og den blev atter til en stav. Men da Moses viste Farao dette tegn, kunne hans troldmænd gøre det samme, og ligeså, da han gjorde vand til blod. — Her er antagelig tale om suggestion,[1] som Moses havde lært af de ægyptiske præster, der følgelig kunne gøre ham det efter.

Skriverne var laverestående embedsmænd.

De benyttede sig af deres kendskab til skrivekunsten til at gøre sig uundværlige og at læsse byrderne over på underklassen. „Du skal sætte hele dit hjerte til bøger", skrev en far til sin søn. „Sandelig, intet overgår bøger. Stenhuggeren søger sit brød i de hårde sten. Når hans arbejde er slut, er hans arme ødelagte, og han er træt . . . Daglejerens bekymringer tager ingen ende . . . Væveren i væveriet har det værre end nogen kvinde. Han sidder med benene klemt op over maven og får ingen frisk luft . . . Der er intet arbejde uden en leder undtagen skriverens. Han er selv leder."

„Udmærk din overordnede, som styrer arbejderne; thi håndens ar-

[1] At suggerere = at indgive en en forestilling, der ikke svarer til virkeligheden.

bejde er lidet ophøjet; men hændernes uvirksomhed er ærefuld", skrev en gammel ægyptisk vismand, hvis ord siden blev afskrevet i hofskolerne.

Bønderne, fellaherne, havde det ikke bedre end de andre arbejdere; de måtte rense kanaler, ved hjælp af brøndvipper løfte vandet op, så de højest liggende jorder kunne blive vandede osv. Og alt, hvad der kunne blive tilovers, måtte de svare til kongen. Kunne de ikke svare de mægtige afgifter, ventede dem det værste. „De slår ham, som ligger udstrakt bundet; de kaster ham i kanalen, og han synker. Hans kone og børn binder de. Naboerne flygter. — Han havde ikke noget korn", beretter en skriver.

Statens arbejdere fik i reglen deres løn langt bagud — eller fik slet ingen. Ville de klage til kongen, måtte der stikpenge til. Det hændte dog, at de tiltvang sig en del af lønnen ved at nedlægge arbejdet.

Hårdest gik det ud over fangerne. En græsk historiker fra Kristi tid fortæller om, hvordan de f. eks. arbejdede i kobberværkerne på Sinai: lænkede, halvnøgne, under stegende sol med oppassernes stokke eller piske over ryggen, indtil døden endelig befriede dem.

Den ægyptiske religion — eller måske rettere de ægyptiske religioner — var en underlig blanding af højt og lavt: soldyrkelse ved siden af dyredyrkelse — moral og som modsætning dertil magi. Det skyldes dog delvis en udvikling fra primitiv til spekulativ religion.

Dyredyrkelsen udspringer af totemismen: Mange primitive folk verden over tror, at deres stamme er samhørig med en dyreart (det kan dog også være en plante eller en naturkraft). Den er deres totem, som de lever i forbund med og ikke må dræbe[1]. Hver af de ægyptiske stammer har antagelig haft sit totem, og når kongen besejrede en stamme, indlemmede han dens totem blandt sine andre guder. — Senere søgte præsteskabet at forklare dyredyrkelsen som symboler på deres guds forskellige egenskaber, eller de lod totemguderne optræde i dødsriget med menneskekrop og dyrehoved som den højeste guds tjener.

Apiskalven var den højeste dyregud. Det var en kalv med bestemte kendetegn. Man sagde, at moderen havde undfanget den ved en solstråle, så den var en åbenbaring af solguden Ra[2]. Den blev dyrket som en gud og blev balsameret, når den døde — der er fundet ca. 40 balsamerede apislig — hvorefter der var landesorg, til præsterne fandt en ny apiskalv.

[1] Det sker dog, man dræber et af sit totems dyr og æder det for derved at komme i dybere livsforbindelse med totem'et.

[2] Eller af Ptah eller Osiris.

Flere sagn fortæller om strid mellem guderne eller om deres uvenlige sind over for menneskene. Blandt andet berettes, at menneskene engang havde gjort oprør mod guderne, hvorfor Ra lod gudinden Hathor ødelægge dem. Hun svælgede i blodorgier, indtil han ynkedes over dem og fik hende drukket så fuld, at hun ikke kunne se menne-

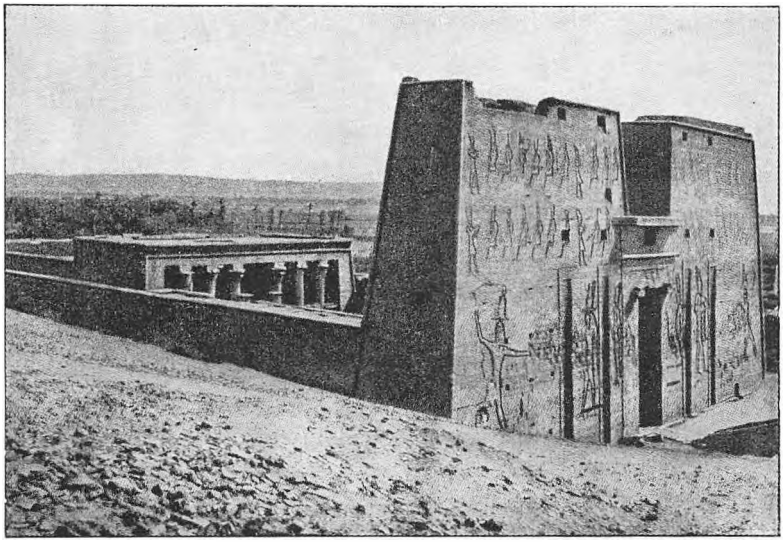

Ægyptisk tempel for guden Horus.

skene. — Efter et andet sagn lod gudinden Isis en slange bide Ra og lindrede først hans smerte, mod at han overdrog hende sin magt.

Kong Amenhotep IV (1377—61) søgte at gennemtvinge soldyrkelse og forbød al anden gudsdyrkelse. Han tog navnet Ikhnaton (den strålende solskive) og valgte til motto: „Livet i sandhed!". Måske var han det gamle Ægyptens største tænker; men hans forsøg strandede på ægypternes konservatisme og præsternes modstand. — Under hans svigersøn og efterfølger, Thutankhamon, gennemførte præsterne den gamle gudsdyrkelse. Han er særlig blevet kendt fra de store udgravninger af hans grav i 1920erne.

Gravgods viser, at i det mindste de rige ægyptere har ment, livet ville fortsætte efter døden, og for der at sikre sig et liv i Ra's himmel i nydelse og lediggang, med fede agre, rige kvæghjorde og mange trælle, betalte de ham med pyramider eller i alt fald med kostbare grave og dyrebart udstyr. For at skaffe alt det til veje måtte de fattige trælle for dem, og de kunne højst vente sig et lige så fattigt liv i den kommende tilværelse.

Senere tog osirisdyrkelsen magten fra radyrkelsen. Osiris var underverdenens gud, der dømte menneskene og tildelte dem straf eller løn, efter som deres gerninger var onde eller gode.

Ifølge osiristroen skulle den afdødes sjæl på en lang vandring for tilsidst at vende tilbage til legemet. For at den kunne finde det i god behold, blev det balsameret, og for at sjælen ikke skulle tage fejl, blev der i graven lagt et billede og en beskrivelse af den døde. — På sin vandring kom sjælen til en gudinde, som ville friste den. Gav den efter, måtte den ynkelig omkomme blandt øgler og slanger. Overvandt den fristelsen, førte lavere guder den frem til Osiris, hvor den blev vejet med sandheden til modvægt, og bestod den prøven, fik den ophold i de lyksaliges boliger med alle tænkelige nydelser og behageligheder. I modsat fald blev den et bytte for onde guder.

Der var i osirisdyrkelsen betingelser for en højere moralsk livsførelse, da ens tilværelse hinsides afhang af, hvordan man levede her. — Men snart lykkedes det præsteskabet at beherske Osiris: De gav den døde trylleformularer med i graven, hvormed han kunne overvinde fristerinden, selv om han faldt for hendes fristelse, og bestå for Osiris' domstol, uanset hans livsvandel. Præsterne havde gjort sig til herrer over guderne. Religionen stivnede i død formalisme.

Mange ægyptere så det meningsløse i den gængse teologi og tabte troen på, at der overhovedet fandtes en mening med tilværelsen. I visse kvad er grundtanken: Lad os nyde livet, for vi ved ikke, hvad der følger efter! — Ved begravelser kunne man få at høre: „Gør jer en glad dag; thi livet varer kun et øjeblik. Glæd jer ved dagen. Når I først er gået ind i gravhulen, ligger I bestandig der den hele, lange dag."

Pyramider, templer og andre kulturmindesmærker blev stående som vidnesbyrd om, hvordan en kultur stivner for derefter at forvitre, hvordan mennesker gør sig selv til guder og lader hånt om medmenneskelighed.

SUMERERE, ASSYRERE OG BABYLONERE

Sumererne. Hammurabi.

FRA Armeniens bjergland strømmer floderne Eufrat og Tigris mod syd, forenes og flyder ud i Den persiske Havbugt, medtagende frugtbart dynd, som aflejres og langsomt danner nyt land. Dette land, Mesopotamien (dvs. mellem floderne) lå hen i tusinder af år, som Ægypten oprindelig havde ligget. Her var store opgaver og rige muligheder, som allerede tidligt blev udnyttet.

Men som følge af tyrkernes vanstyre kom Mesopotamien senere til at ligge hen som halvt ørkenagtige stepper, hvor der hist og her hævede sig mægtige, frit liggende jordhøje.

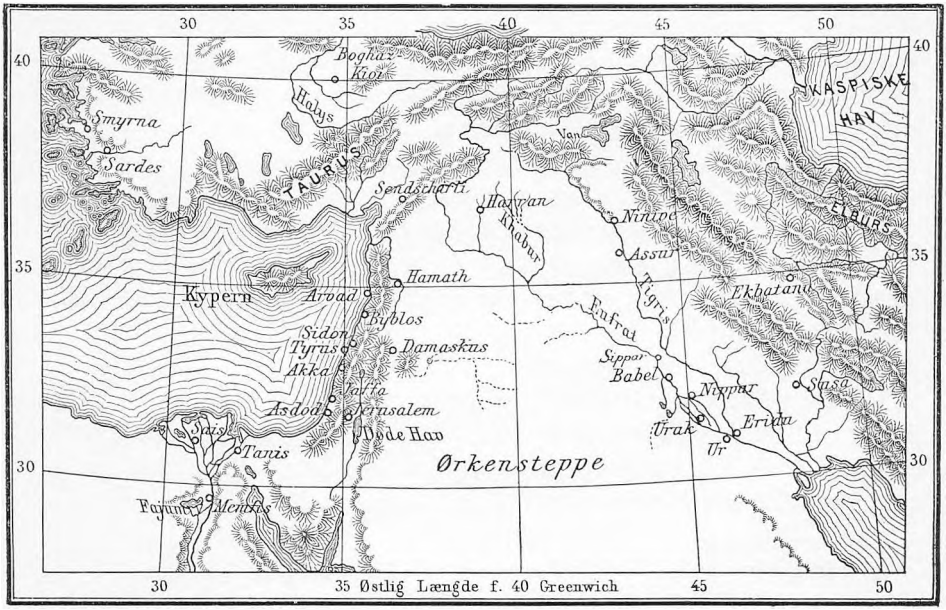

Kort over Forasien

Da opdagede man i midten af forrige århundrede, at disse høje var overgroede oldtidsbyer. Her fandt man Babylon, Ninive og flere andre byer, som nu er helt eller delvist afdækkede. Man fandt både borgerhuse, templer og kongeborge, fandt våben og redskaber, men især tusinder af lertavler, 15—20 cm lange, ca. 10 cm brede og 2 cm tykke, med en mængde tegn, der alle var dannet af små kileformede figurer. Det var tydeligt nok en skrift; men man kendte hverken tegnene eller sproget. Alligevel er det lykkedes sprogmænd gennem samarbejde at tyde tavlerne. — Kileskriften har som hieroglyfferne udviklet sig af en billedskrift, og tegnene betyder stavelser eller ord.

Nyere udgravninger, især af Ur, hvorfra Abraham ifølge Gamle Testamente stammede, viser en kultur, som stod forholdsvis højt ca. 4500 år f. K. Da levede der i Sydmesopotamien et folk, sumererne, som både havde opfundet skrift og forstod at kultivere jorden ved hjælp af et kanalsystem. Der fandtes flere stæder, hvoraf Ur var en af de mægtigste. Men omkring år 4000 f. K. lykkedes det kong Lugalzagisse at erobre et land, der synes at have gået fra Middelhavet til Den persiske Havbugt. Han glædede sig over, at guden Bel havde gjort det muligt for ham „at give gaver fra solens opgang til dens nedgang, til at vande verden med et glædens vand og til at lade landene bo i fred".

Blandt sumerkongerne er Hammurabi, der herskede omkring år 2000 f. K., særlig berømt. Er han den kong Amrafel i Sinear, som omtales i 1. Mosebog, kap. 14, har han været samtidig med Abraham og har stået under kong Kedorlaomer af Elam. Kedorlaomer er da den samme som Kudurlagamar, hvem Hammurabi en tid stod under. Dog lyder det utroligt, at Abraham med sine 418 karle kunne slå elamiterkongen med hans tre underkonger.

Hammurabi, der gjorde Babylon til sin hovedstad, blev især navnkundig for sit store lovværk, hvortil han ifølge fortalen blev kaldet af himmelguderne Anu og Bel „for at skaffe retten gyldighed i landet, for at tilintetgøre de slette og onde, for at den stærke ikke skal skade den svage . . . for at sikre enker og faderløse".

Lovene viser et driftigt folk af hyrder, agerdyrkere, håndværkere, købmænd m. m. uden skarp skel mellem klasserne; der træffes bestemmelser om gravning af kanaler, om vanding og afvanding, om maksimalpriser og højeste lønninger — derimod ikke om laveste lønninger — om ægteskabskontrakter o. lign.

Straffene byggede på princippet „øje for øje og tand for tand" og var oftest meget grusomme: opbrænding, levende begravelse, udrivning af tungen osv. Ætten opfattedes som en enhed, så hvis for eksempel en

mand blev skyld i en kvindes død, skulle hans datter dræbes som straf derfor; hvis en arkitekt byggede et hus så dårligt, at det faldt sammen og dræbte ejerens søn, skulle hans søn dræbes som bod derfor.

Det hed sig, at loven var lige for alle; i virkeligheden ramte den særlig underklassen. Lånerenten var således 15—30 % p. a., og kunne en bonde ikke betale, måtte kreditor lade ham og hans husstand sælge som slaver. Jordejeren fik i reglen $^2/_3$, jordens bruger kun $^1/_3$ af afgrøden. — Hvis en kvinde var sin mand utro, skulle hun dræbes; manden kunne derimod skille sig af med konen mod at give hende skilsmissepenge. — Slaven var helt retsløs og betragtedes blot som en brugsgenstand, og selv den frigivne slave var langtfra ligestillet med en frimand.

Udviklingen på Hammurabis tid er næsten forbilledlig for udviklin-

Solguden overgiver Hammurabi loven.

gen på Valdemarernes tid i Danmark flere tusind år senere: Kongen sørger for retsbeskyttelsen; han har en hær af mænd, der til enhver tid er rede til at følge ham; de får visse særrettigheder, bl. a. ejendom, som går i arv til ældste søn og ikke kan beslaglægges af kreditorer. Deraf skabes en mægtig overklasse, der benytter sin magt til at udbytte underklassen.

Fra Babylon strålede veje ud til alle sider, babylonsk blev overklassesproget hos nabofolk, ja nåede selv til Ægypten. Sumererne blandedes med indtrængende semitter, der snart blev hovedfolket. Alt imens blev Babylon indbegrebet af alt stort og vist. Der fandtes mægtige mure omkring byen, som bl. a. var berømt for sine hængende haver: haveanlæg på terrasser, båret af mægtige piller — og for sit Baalstårn, der for israelitterne blev til Babelstårnet. — Men alle disse underværker skabtes gennem en hensynsløs udbytning af underklassen.

Politisk tabte Babylonien imidlertid snart sin magt. Et par hundrede år efter Hammurabi kom det under nabofolk fra nord, en lang tid var det en vasalstat under de krigerske assyrerkonger.

Assyrien.

Omkring Ninive i Nordmesopotamien boede assyrerne, der en lang tid blandt andet havde stået under kongerne i Ur eller Babylonien. De var rå og kraftige, velegnet til krigere, men uduelige til at skabe kultur.

Omkring år 1100 besejrede deres konge, Tiglat Pileser, Babylonien og lagde det under Assyrien; hans efterfølger erobrede desuden Syrien med Nordjødeland, meget af Lilleasien og Ægypten. Alle kaldte de sig guden Assurs tjenere. Det var ham, der bød dem udvide hans magt; at sætte sig op mod Assyrien var at sætte sig op mod ham, hvilket straffedes på det grusomste. Kongerne lod arme og ben hugge af fangerne, lod øjnene stikke ud på dem, lod dem brænde eller flå levende, hvorefter hu-

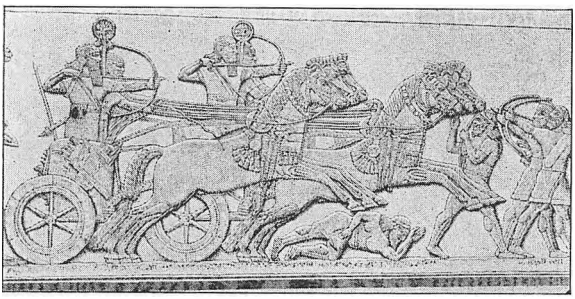

Assyrere i kamp

den blev hængt op på bymuren. For at undgå oprør, bortførte Tiglat Pileser IV (750—727 f. K.) mange af den besejrede nation og sendte i stedet assyrere ind i det erobrede land. Hans efterfølger gjorde det samme over for Israels rige (II Kongernes bog 17).

Tilsidst sluttede flere folk sig sammen mod assyrerne, der blev besejret 612 f. K. og snart forsvandt fuldstændig som folk. De havde bygget riget op med sværd, det faldt for sværd, og folket evnede ikke at overleve end mindre at vokse gennem nederlag.

Babylonien.

Babylonien fik nu en kortvarig politisk opblomstring, hvor især kong Nebukadnezar II blev berømt for sine mægtige byggeforetagender. Det var ham, der erobrede Judariget og bortførte landets overklasse til Babylon 597 f. K. — Men indadtil var forholdene i høj grad forværrede. Bønderne var blevet livegne, og den årlige lånerente var 100—200 %. Nebukadnezar II efterfulgtes af svage konger, og år 538 f. K. erobrede perserkongen Kyros landet.

Religion.

Babylonernes religion minder i meget om ægypternes. De har en øverste gud Bel. — I visse værker hedder han Anu, antagelig den samme guds navn i en anden stad — så er der underguder for sol og måne m. m. Særlig dyrket var frugtbarhedsgudinden Ischtar, fønikernes Astarte, i hvis tempel det vrimlede med skøger. Antagelig er det slægtens forplantning, som var blevet forvrænget til tøjlesløs sanselighed, et sikkert middel til kulturens undergang. — Om Ischtar hed det, at hun hvert år vandrede til sin søster i dødsriget og på vejen mistede alle sine klæder og smykker, men atter vendte tilbage til jorden: et billede på naturens henvisnen og fornyelse. — Flere guder havde dyrenavne og har været totemdyr (I s. 14). I Babylon viste man guden Marduks grav. Antagelig er her tale om et menneske, der er blevet ophøjet til gud.

Mange babylonske myter minder om de jødiske, men er modsat disse forvirrede og selvmodsigende. I et syndflodssagn er det lægeguden Ea, som mod Bels vilje frelser Utnapishtim[1] (Noah); alligevel velsigner Bel Utnapishtim, skænker ham og hans hustru evigt liv og

[1] Livfinderen.

optager dem i gudernes kreds. — I syndefaldsmyten giver Ea følgende råd til Adapa (Adam): „Når du træder for Anu, vil dødens brød blive dig rakt; spis det ikke! — og dødens vand; drik det ikke! — En klædning vil man give dig; tag den på!" — Anu byder Adapa livets brød og livets vand; men han nægter at spise og drikke det, hvorimod han iører sig den kjortel, der bliver ham budt. Hans nægtelse medfører, at døden kommer over menneskene. (Man aner myten om Livets Træ og de klæder, Gud gav Adam og Eva. Ea svarer da til slangen. Men i myten er han menneskenes ven, der kommer til at give dem et galt råd. Derfor, og ikke på grund af ulydighed, kommer døden over menneskene. Anu er her fremstillet som en rent vilkårlig gud).

Man søgte især gudernes hjælp mod sygdom og nød. Døden gruede man for; thi hinsides ventede man sig et fattigt skyggeliv: „Støv er de dødes føde . . . de bor i mørke, de er klædt som en fugl", hed det derom.

Var der da ingen mulighed for at vinde et bedre liv efter døden?

Derom handler Gilgameshkvadet: Gilgamesh var en vældig østerlandsk despot, som endog vovede at trodse guderne. — Da døde hans ven, og han blev selv syg, hvorfor han besluttede at opsøge Utnapishtim i det håb hos ham at få hjælp til et evigt liv hos guderne. Gennem ørkener, vilde klipper og mørke kløfter når han til en prægtig have, hvis ejerinde siger til ham: „Fyld din bug og glæd dig dag og nat . . . Se på den lille, som du holder i din hånd; din hustru glæde sig i din favn . . . Livet finder du dog ikke. Da guderne skabte menneskene, lagde de døden på dem. Livet beholdt de i deres hænder." — Gilgamesh lader sig ikke standse, men når frem til Utnapishtim, som skænker ham en underplante, der gør hver den ung, som spiser af den. Men da han bader på vejen hjem, tager en slange planten. Fortvivlet udbryder han: „For hvem har jeg nu givet mit blod; selv har jeg ikke gjort mig godt." — Han kalder sin døde ven frem, men får af ham kun trøstesløs viden om livet efter døden.

Guderne er uretfærdige! Sådan klager også en konge: Han har bedt, har lært sit folk at ære guderne; alligevel har de vendt sig fra ham. Hvad der synes godt, er for dem slet — og omvendt. Hvem kan vel udgrunde guds plan?

Det var præsternes opgave. De skulle ikke blot forestå ofringer, tyde drømme, besværge onde ånder, som ville dræbe mennesker — hvortil krævedes stor „videnskab" — men de var især stjernetydere.

Jorden, mente de, var et afbillede af himlen med de evige love for himmellegemernes gang. Astronomien blev midlet til deres opfindelse

af ugeinddeling og lignende; men målet var især at finde livets skjulte mening. „Der er i verden kun een styrelse, den guddommelige himmelske vilje; de himmelske love er livslovene også på jorden. Thi ganske således som i himlen sker Guds vilje på jorden. Det er stjernetydningens grundtanke."[1]

[1] Brede Kristensen i Verdenshistorie i Skildringer og Livsbilleder, I s. 62.

PERSERNE

Zarathustra.

Øst for Mesopotamien og Den persiske Havbugt ligger Persien, et stort, bjergrigt land, hvoraf en stor del er ørkenagtigt, og kun lidet er frugtbart. Men mange egne kan frugtbargøres ved kunstig vanding. Mere end 1000 år f. K. levede her ariske folk, og herfra udgik det folk, perserne, som godt 500 år f. K. overtog magten i staterne omkring det østlige Middelhav.

Størst betydning fik de ved at blive bærere af Zarathustras (Zoroasters) lære. Nogle forskere mener, at Zarathustra levede omkring 700 f. K.. Arthur Christensen, en anset kender af oldpersisk digtning, antager, han har levet omkring år 1000 f. K., i en tid, da befolkningen var delt i to hinanden bekæmpende parter: røveriske nomader mod fredelige jorddyrkere og kvægavlere. Mod de førstes røverier vil Zarathustra opbygge et fredeligt retssamfund.

Han forkynder, at der er to guder, som kæmper med hinanden om verdensmagten: Livets og lysets gud Ahura Mazda[1] og dødens og mørkets gud Ahriman. I begyndelsen skabte de alle tings sjæle. Men senere skabte Ahriman en legemlig verden. Mazda overlod da til sine sjæle at bestemme, om de også ville iklædes legemer og deltage i kampen mod Ahriman. I troen på, at de kunne sejre, valgte de det. Mazda skabte nu alle livfremmende planter og dyr, Ahriman alle ødelæggende som giftplanter, slanger og skorpioner, hvorpå der opstod en kamp mellem de livbringende og de dræbende kræfter, hvor menneskene måtte søge sin plads på en af siderne. — Da fødtes Zarathustra for at lære menneskene sandheden om livets vej.

Zarathustra gav sit folk en moral, der lå højt over hans samtids, når israelitternes undtages, og ligeså en dybere gudsopfattelse,

[1] Ahura = Herren, Mazda = den vise.

Moses' lære dog undtaget. Han stillede menneskene over for et valg, ingen kunne slippe uden om: en kamp på livets eller på dødens side.

At kæmpe på Mazdas side bestod bl. a. i at bortrydde sten, at vande jorden, så korn og opdrætte dyr. „Den mand, som er gift, står højere end den, som er ugift; den, som ejer hus, står højere end den, som ikke ejer hus; den, som har en søn, står højere end den, som ikke har en søn." Zarathustra var modstander af verdensforsagelse og kønslig afholdenhed: at bekæmpe menneskenes frugtbarhed var jo at tjene døden. Men den, der rørte ved lig, måtte rense sig i det livgivende, hellige vand. At overrisle jord og lignende var gudstjeneste. Forbrydelse bestod i handlinger, hvormed man tjente døden, og måtte sones med modsatte handlinger som at bygge broer, dræbe slanger eller udstyre bønder med redskaber.

Især styrkedes Mazdas magt dog ved sandhed, ordholdenhed og retfærdighed: „Landenes frelsere skal de være, som ved det gode sind og ved sandheden i deres gerninger tilstræber opfyldelsen af dit ord, o Mazda; thi de er skabte til at være vredens[1] modstandere." Enhver

Relief fra et af persepolispaladserne (restaureret). Persisk konge; bag ham to hoffunktionærer med solskærm og vifte. Foroven Ahura Mazda som kongens værnegud.

[1] Vreden kan både opfattes som en ond ånd og som noget ondt.

overenskomst skulle være hellig og ukrænkelig, allermest når det gjaldt staterne imellem; thi „den ugudelige, som bryder en overenskomst, dræber et helt land." — „Bryd aldrig en overenskomst", siger Mazda til Zarathustra, „hverken den, du har sluttet med en ugudelig, eller med en retfærdig; en overenskomst gælder, med hvem den end er sluttet." — I modsætning dertil kaldes dødsdæmonen „Bedrageren". — Avesta, persernes hellige bog, beretter om et paradis, hvori menneskene skulle leve i evig lyksalighed. Men de valgte løgnen for sandheden, og så fik døden magt over dem. Nu måtte de afsky krig og vold og bekæmpe det onde i naturen og i dem selv; thi som deres tanker, ord og handlinger var i denne verden, ville deres løn blive i den kommende. Den sanddru og retfærdige skulle gå ind til paradisets glæde, den dovne og onde straffedes med pinsler, svarende til hans forseelser; den, hvis onde og gode gerninger opvejede hinanden, skulle forblive i en mellemtilstand til den endelige dom. — Tilværelsen ville tilsidst ende i en mægtig kamp, hvor verdensfrelseren ville føre de gode til sejr. Alle hans, levende og døde, skulle da gå ind til et nyt liv, hvorimod Ahriman og alle hans onde ånder ville blive knust.

Senere fortaltes, at Ahriman søgte at friste Zarathustra ved at tilbyde ham verdensherredømmet, men fik svaret: „Aldrig afsværger jeg den gode tro, ikke om så liv og bevidsthed forgår." — Han så, at velstand og lykke måtte blive frugten af at følge hans levelære; men han synes ikke at have forstået, at det gode oftest må lides ind i verden. Han klager over forfølgelse: „Mine frænder er mine fjender. Hvordan skal jeg gøre min gerning for dig, Mazda? Jeg ved, hvorfor jeg intet kan udrette . . . Jeg er en fattig mand . . . Lad dog menneskene forstå, hvilken lykke der følger med retfærdighed!"

Zarathustras lære vandt efterhånden stor udbredelse hos perserne. Men så lykkedes det præsterne at indsnøre livet i gudstjenesteformer, renselsesbestemmelser og lignende, så ånden næsten dræbtes derved. Og da perserne blev et erobrerfolk, fik Avesta, der oprindelig forkyndte fred mellem folkeslagene, en krigersk tone. Da råber man til solguden Mithra.

Giv os evne, styrke, sejr,
salighed og navn af rettro, herligt ry og sjælehelse,
gavntrang, huskekraft og kundskab i den bedste sandheds lære,
at vi derved, vel til mode, frejdigt stemt og glad i sindet
og fortrøstningsfuld kan sejre over alle vore fjender. —

Kong Darius, der dyrkede Zarathustra, beretter, hvordan han behandlede en tronkræver: „Jeg skar hans næse og øren af, jeg skar hans tunge ud og stak hans øjne ud . . . Jeg havde ham spiddet i Hamagdana."

Perserriget.

Oprindelig bestod Persien af flere småriger. Da opkastede Kyros sig omkring år 550 f. K. til herre over dem, erobrede Babylon og blev derved konge over det meste af Forasien. Hans søn, Kambyses, erobrede Ægypten 525, og i omtrent 200 år sad perserkongerne som herrer over de gamle kulturlande fra Indus til Nilen. Kyros behandlede de besejrede mildt og gav blandt andet de bortførte jøder hjemlov. Men herredømmet gik hans efterfølgere til hovedet, så de optrådte som despoter, lod sig dyrke som guder og straffede grusomt enhver, der vovede at trodse dem.

Dog bragte deres styre bedre orden i riget, og i det store rige blev der gode muligheder for en rig udvikling både på teknikkens, videnskabens og religionens område. Især fik den nationale blanding, som fandt sted, stor betydning, da græsk kultur i den følgende tid ret udfoldede sig. Og senere bragte det rige muligheder for kristendommens udbredelse.

Foreløbig kom den store rigsdannelse især Zarathustras lære til gode. Men idet den opsugede lavere religioner i sig, udtyndedes den høje moral. Dog beretter græske historikere, at de persiske ynglinge blandt andet oplærtes i at tale sandhed, og de opstillede derved en højere moral for de græske ynglinge. Ved således at højne menneskenes livsmål banede læren vej for kristendommen.

Mithradyrkelsen, der på en måde var en udløber fra Zarathustras lære, fik en tid stor udbredelse og søgte endog at gøre kristendommen rangen stridig, skønt den mere bestod af mystik end af moral.

En tid lang var Zarathustras lære ophøjet til statsreligion i Persien. Men efter at araberne 636 e. K. havde erobret landet, blev den efterhånden fortrængt af Islam. Flere af dens tilhængere forlod hjemlandet og drog til Kina eller Indien, hvor der endnu findes små såkaldte parsermenigheder, som i reglen nyder stor anseelse på grund af deres dygtighed og redelighed.

GRÆKERNE

I DET sydøstlige hjørne af Europa strækker den græske halvø sig ud i det blå, solbeskinnede Middelhav. Høje bjerge med vanskeligt tilgængelige kamme skærer sig fra kysten ind i landet og deler det i småstykker, hvis befolkning i oldtiden kun fik lidet samkvem. Grækerne — hellenere kaldtes de i oldtiden — boede derfor i småstater, og afsondretheden medførte, at der kunne være stor forskel i kultur og åndsliv hos nærboende og nærtbeslægtede folk. — Mod vest var befolkningen væsentligst henvist til landjorden, da der kun fandtes få naturlige havne. Men mod øst og syd gav dybe fjorde mulighed for gode havne. Og i det græske øhav lå øerne så tæt ved hinanden, at sømanden næsten overalt kunne se fra ø til ø. Tidligt vænnede hellenerne sig til at færdes på dette hav. Uden det var Hellas næppe blevet den europæiske kulturs moderskød.

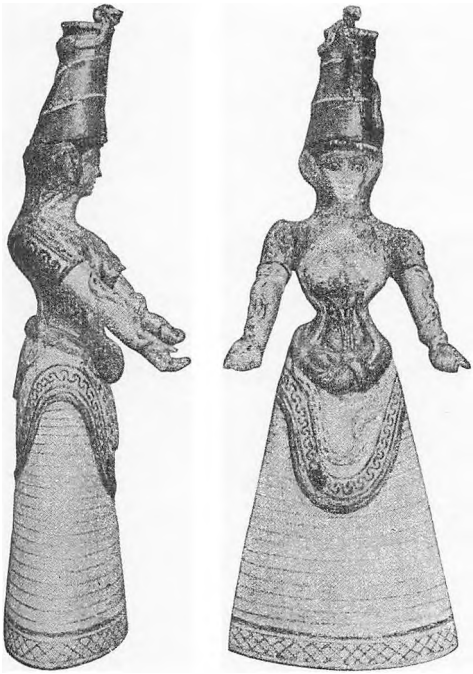

Slangegudinde fra Knossos.
Slanger ansås for hellige dyr.

Fra omkring 1500 f. K. var hellenerne efterhånden stammevis trængt ind i landet. Der fandtes dengang, i det mindste på Kreta, en befolkning, der stod langt over dem i kultur, og som de nu dels besejrede, dels blandede sig med. Udgravninger på Kreta viser en kultur[1] så

[1] Kaldet den minoiske kultur efter kong Minos i Knossos. Der gættes på, at Minos skal betyde konge.

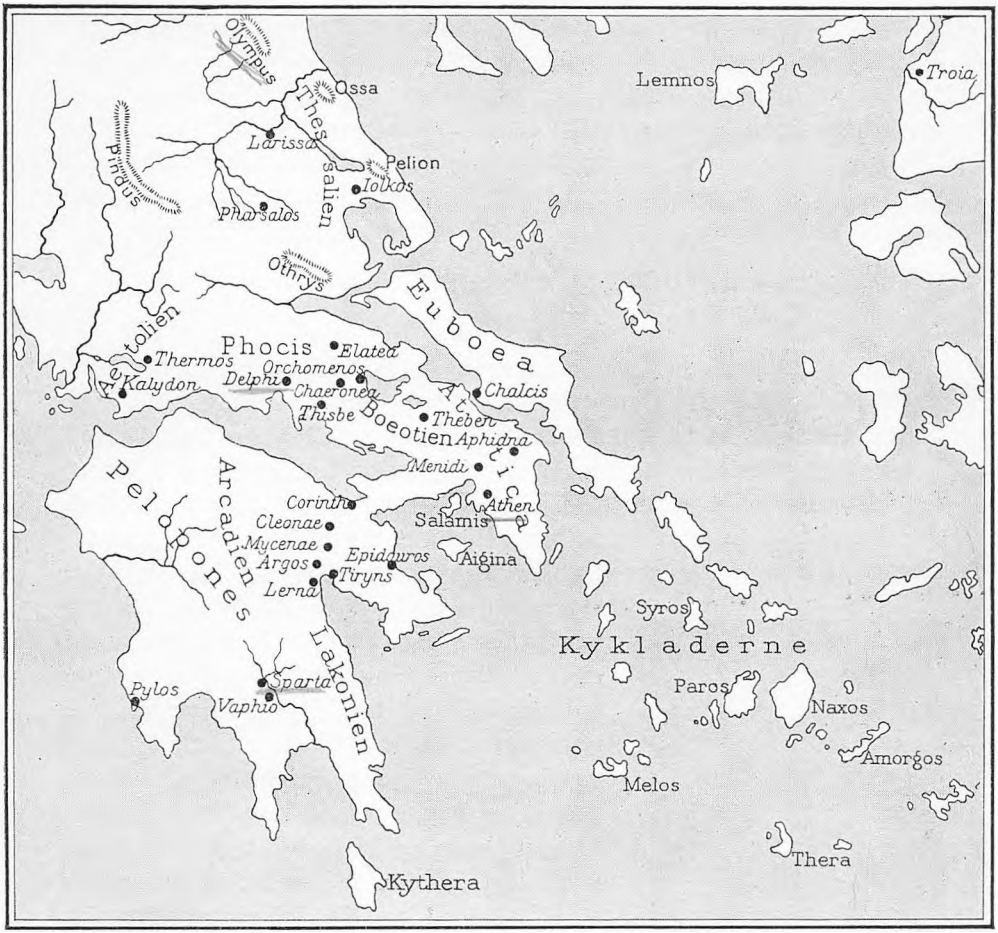

Kort over Grækenland med de vigtigste steder for den ældste kultur.

gammel som den ægyptiske, med mægtige bygningsværker, med redskaber og billeder, og med en skrift, som man først nu er ved at kunne tyde. Men alting tyder på, at det har været en overklassekultur. Underklassen har antagelig her — som i Ægypten — måttet trælle, for at kongen og hans stormænd kunne omgive sig med rigdom og luksus.

I Mykenæ i det nordlige Peloponnes og visse andre steder opførte hellenerne nu bygninger, som minder om dem på Kreta, men dog ikke når op på siden af dem, hverken i teknik eller skønhed. Det var konger fra denne mykenætid (omkring 1500—1100 f. K.), der senere blev foreviget i de homeriske digte.

I hellenernes første tid drog de stammevis fra den ene egn til den anden. Omkring år 1100 bosatte dorerne sig på Poloponnes. Da de i kultur stod tilbage for de hellenere, der havde boet der før, føltes tiden nu fattigere, og jo længere tid der gik, jo større bedrifter havde fortidsheltene øvet, jo skønnere var kvinderne. Ja selv guderne færdedes da på jorden. Derom kvad skjalde, hvis digte senere blev samlede i Iliaden og Odysseen, som man tillagde den blinde skjald Homer.

Homers digte.

Iliaden skildrer græske kongers krig med trojanerne[1]: Guderne holdt engang et gæstebud uden at indbyde tvedragtens gudinde. Hun hævnede sig ved at kaste et æble med indskriften: „Til den smukkeste!" ind til dem. Gudedronningen Hera, visdomsgudinden Athene og kærlighedsgudinden Afrodite stredes nu om det, men enedes om at lade den smukke prins Paris fra Troja dømme. Hera bød ham herredømmet over Asien, Athene visdom; men Afrodite lovede ham jordens skønneste kvinde, hvis han tildelte hende æblet. Det gjorde han. — Kort efter gæstede han kong Menelaos og bortførte hans vidunderligt smukke hustru Helena. Forbitret over, at han havde krænket gæstevenskabets hellige lov, samlede græske konger nu en hær og drog mod Troja.

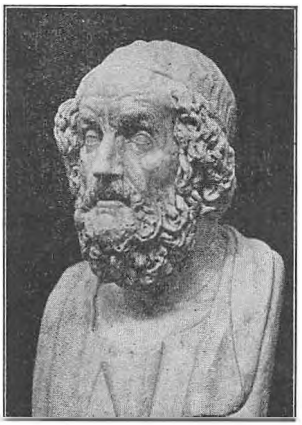

Homer.

Selv guder og gudinder tog del i denne krig, nogle på den ene, andre på den anden side. I 9 år fortsatte den uden afgørelse. — Engang havde grækerne bortført en fager kvinde og skænket hende til føreren Agamemnon. Hendes far var præst for guden Apollon, og da han forgæves bad om at få datteren tilbage, fik han Apollon til at straffe grækerne med pest. Agamemnon måtte nu, især på Achilleus' forlangende, afstå kvinden, men krævede til gengæld af denne en højt elsket slavinde. Forbitret trak Achilleus sig ud af krigen, og trojanerne fik nu overhånd.

Om Achilleus berettes, at da han var lille, havde hans moder dyppet ham i floden Styx, hvorved han blev usårlig så nær som de steder,

[1] Deres stad, Troja, hed også Ilion.

hvor hun holdt ham i hælen. Nu overlod han sin rustning til vennen Patroklos, der alligevel blev fældet af Paris' tapre broder Hektor. Rasende derover styrtede Achilleus sig ind i kampen og fældede Hektor, der før sin død bad om, at hans lig måtte blive overladt til trojanerne, men fik svaret: „Ej skal hundene jages bort fra dit lig!" Achilleus bandt nu liget til sin stridsvogn og slæbte det efter sig. Senere rørtes han dog over kong Priamos' bøn og overlod ham sønnens lig. — Kort efter fældede Paris Achilleus ved at ramme ham i hælen med en pil.

Laokoongruppen.

Tilsidst rådede den snilde Odysseus grækerne til at lave en mægtig, hul træhest, i hvis indre de skulle skjule en del tapre krigere og derefter trække sig ned til kysten og lade, som om de opgav krigen. De lod blot en mand tilbage, som skulle fortælle trojanerne, at hesten var en gave fra guderne. Hvis de førte den ind i byen, ville denne blive uindtagelig. Præsten Laokoon hævdede imidlertid, at grækerne for med svig; trojanerne skulle hellere brænde træhesten. Men da to slanger steg op af havet og dræbte ham og hans to sønner, opfattede trojanerne det som gudernes straf, fordi han havde frarådet dem at tage mod deres gave. De huggede hul på bymuren og trak hesten gennem det. — Om natten trængte grækerne gennem muren; sammen med de krigere, der var skjult i hesten, erobrede de byen og ødelagde den fuldstændig.

(Troja er nu blevet udgravet; der er fundet flere lag; hvilket der er Priamos' er stadig omstridt).

I Odysseen fortælles om Odysseus' hjemrejse, som varede i 10 år, og hvorunder han oplevede en mængde eventyr.

Blandt andet kom han til kykloperne, der var vældige kæmper med kun eet øje, som sad midt i panden. Han og hans rejsefæller kom ind i Polyfemos' hule og bad ham om venskab. Han svarede med straks at æde to af dem og sagde, at han efterhånden ville æde dem alle. Men Odysseus fik ham drukket fuld, så han faldt i søvn, hvorefter han

blindede ham ved at stikke en glødet pæl i hans øje. — Odysseus havde fortalt Polyfemos, at han hed Ingen, og da Polyfemos nu brølede af smerte, og de andre kykloper ilede ham til hjælp, klagede han, at „Ingen" havde gjort ham fortræd, hvorfor de gik deres vej. Polyfemos havde lukket hulens indgang med en sten, som Odysseus og hans mænd ikke kunne rokke, og da hans får skulle lukkes ud, sad han der for at hindre mændene i at slippe ud. Men Odysseus bandt dem under fårenes bug, og selv holdt han sig fast under det sidste, så de alle slap bort.

På sin færd kom Odysseus også til underverdenen. Der talte han med sin moder og ville omfavne hende; men hun veg bort som en skygge. „Det er de dødes lod", sagde hun, „at de ejer ikke kød, ej heller ben eller sener — som en drøm svinder sjælen bort." — Han så også Tantalos, der havde bragt guderne sin sønderlemmede søn som offer. Han stod i vand til halsen og tørstede. Bøjede han sig for at drikke, trak det sig tilbage. Over hans hoved hang dejlige frugter; men når han i sin hunger rakte efter dem, løftede grenen dem for højt op. — Ligeså så Odysseus Sisyfos, der havde narret og hånet guderne og som straf derfor skulle anbringe et mægtigt klippestykke på en bjergtop. Men hver gang han fik det op, væltede det ned, så han måtte begynde forfra. — Endelig traf han Achilleus. „Bedre skæbne end min har du fået", udbrød han. „I livet hædrede vi dig som en guddom, og her er du drot over de døde." Men Achilleus svarede: „Hellere sled jeg som træl for en fattig tilmålt løn end at være konge over de døde." — Tilsidst flygtede Odysseus for de talløse dødes fortvivlede skrig.

Derpå kom han forbi sirenerne, som med deres vidunderlige sang lokkede menneskene ind til kysten, hvor de omkom. Han lod ørene tilstoppe på sit mandskab og sig selv binde til masten. Havde han ikke gjort det, ville de have draget ham til sig.

Han sejlede nu gennem et snævert sund med to frygtelige uhyrer: Karybdis og Skylla — hver på sin side. Undgik man den ene, ville man blive slugt af den anden. Han styrede dog så snildt, at han undgik dem begge.

Han kom hjem, forklædt som tigger. Da havde hans hustru Penelope ventet på ham i tyve år. Hun var omsværmet af friere, som hun lovede svar, når hun fik den væv færdig, som hun havde på. Men hvad hun vævede om dagen, trævlede hun op om natten. Odysseus gav sig til kende for sin søn Telemachos, men ikke for sin hustru. Denne lod imidlertid husbondens vældige bue bringe ind og sagde, at den, som

med den kunne skyde en pil gennem 12 økseøjer, ville hun vælge. Men ingen af frierne mægtede at spænde buen. Da bad Odysseus, som stadig var forklædt som tigger, om at låne den. Trods friernes hån skaffede Telemachos ham den, og han sendte straks pilen gennem de 12 økseøjer, hvorefter han sammen med sønnen fældede alle frierne og gav sig til kende for Penelope, der kastede sig grædende i hans arme.

Andre sagn: Herakles.

Om Herakles (Herkules) fortalte hellenerne, at han var en søn af Zeus og en jordisk kvinde. Derfor forfulgte Zeus' hustru ham og sendte en mægtig slange for at dræbe ham, mens han lå i vuggen. Den kvalte han. — Da han blev voksen, tvang skæbnen ham til at udføre 12 arbejder, som skulle gøre ham udødelig. Blandt andet skulle han i løbet af få dage rense kong Augius' stald, hvori 3000 okser havde stået i 3 år, uden at der var blevet gjort rent i den. Han ledede 2 floder ind i den og fik den derved renset i løbet af een dag. — En anden af opgaverne var at hente æbler fra hesperidernes have. Han tvang en havgud til at vise sig vej, og da han nåede til Atlas, som bærer himmelhvælvingen, fik han ham til at hente dem mod at bære denne så længe. Da Atlas kom tilbage med dem, ville han ikke på ny påtage sig byrden. Herakles bad ham da holde himlen oppe, til han fik lagt en pude på skulderen. Men da Atlas havde fået byrden på sig, drog Herakles bort med æblerne. — Engang skød han med en forgiftet pil en kentaur[1], som ville bortføre hans hustru. Den gav hende inden sin død noget af sit forgiftede blod og sagde, at med det kunne hun fastholde sin mands kærlighed. Da hun senere frygtede, at en anden kvinde skulle vinde ham, sendte hun ham en skjorte, dyppet i blodet. Den brændte sig ind i hans legeme og voldte ham ulidelige smerter, så han frivilligt besteg et bål. Et lyn slog ned i det, og i en sky førtes hans sjæl til gudernes kreds, hvor han blev gift med Hebe, ungdomsskønhedens gudinde.

Theseus.

Theseus var søn af kong Ægæus fra Athen. Han fødtes i det fremmede og måtte først komme hjem til faderen, når han kunne løfte en mægtig sten, hvorunder denne havde gemt sine sko og sit sværd. Da han blev voksen, løftede han den, tog skoene og sværdet og drog mod

[1] Kentaurer var rå og sanselige hesteskikkelser med menneskelig overkrop og hoved.

Athen. — På sin vej fældede han flere uhyrer, blandt andet Prokrustes, der lemlæstede sine gæster ved at lægge de små i en lang seng og strække dem, til de blev lige så lange som sengen, og de lange i en kort seng, hvorefter han huggede så meget af dem, at de passede til sengen. Theseus gav ham den samme død, som han havde givet andre.

Athenerne havde dræbt en søn af kong Minos på Kreta og skulle som bod derfor hvert 3. år sende ham 7 unge mænd og 7 unge piger, som alle blev ædt af uhyret Minotauros, der boede inderst i Labyrinten, som var så indviklet, at ingen, der kom ind i den, kunne finde ud af den. Theseus tilbød at være et af ofrene. Da han kom til Kreta, forelskede kongedatteren Ariadne sig i ham og gav ham en rulle garn, hvis ene ende han fæstede ved indgangen, mens han lod nøglen rulle op, til han nåede uhyret, som han dræbte med et slag af sin kølle, og ved at følge ariadnetråden fandt han ud. — Ariadne fulgte nu Theseus for at blive hans hustru. Men på øen Naxos, hvor de hvilede om natten, åbenbarede vinguden Bachus sig for Theseus og krævede Ariadne som sin hustru. Theseus sejlede så hemmeligt bort. Efter et sagn blev Ariadne derpå Bachus' hustru, efter et andet styrtede hun sig fortvivlet i havet, da hun så Theseus' skib forsvinde.

Skibet var sejlet ud med sorte sejl, men skulle komme tilbage med hvide, hvis man kom hjem med sejr. Man havde nu glemt at hejse de hvide sejl, og da Ægæus så de sorte, styrtede han sig fortvivlet i havet, som efter ham fik navnet Det ægæiske Hav.

— — —

Den længst forgangne tid står ofte for eftertiden i et særligt lys. For rationalisten er det hyppigst en mørketid uden oplysning og kultur, for romantikeren en tid med skønne, trofaste kvinder og mægtige, ædle helte. Homer er i den henseende romantikeren, som tegner idealskikkelser for sin samtids unge. Tiden, hvorom han kvad, lå antagelig lige så langt tilbage for hans egen tid som den middelaldertid, Ingemann fortalte om, lå bag 1800tallet.

Det er overvejende konger og høvdinger, han skildrer. Mellemstanden omtales kun en enkelt gang, tiere fortælles om trofast tyende. For Homer synes under- og mellemklassen kun at være til for at gøre det muligt for stormændene at rejse borge, holde store gæstebud og drage på krigstog. Da en menigmand bebrejdede Agamemnon, at han altid tog løvens del af byttet, slog Odysseus ham, så blodet flød. — Nationalfølelse mærker man ikke meget til. Grækerne stredes bravt under deres angreb på Troja. Man førte mest krig for selve kampens

og for ærens skyld. Typisk er således skildringen af en tvekamp mellem Hektor og grækeren Ajas: De kæmpede uafgjort hele dagen, mens grækere og trojanere så til, og da de skiltes, skænkede de hinanden gaver, hvilket var grækernes stærkeste udtryk for venskab.

Af kvinden krævede man ægteskabelig troskab og kærlighed til manden. Derimod er mændene ofte hemningsløse i deres forhold til andre kvinder, især til de hærtagne. Ofte kan mændenes stærke pral forud for kampen minde om primitive folks og store drenges råben for at skræmme fjenden og overdøve egen angst. Og tit skildres heltene som rå og brutale, som når Achilleus slæbte Hektors lig efter sin stridsvogn. Dog kunne de også blødgøres, og en af de smukkeste skildringer er de trøsteord, Achilleus siger til Hektors fader, efter at han havde sat ham ved sin side.

Særlig gribende er skildringen af Hektors hustru Andromache, der med sønnen på armen beder manden om at holde sig tilbage:

Elskede Hektor, dit mod vil dig dræbe! Ej du forbarmes
over din lallende søn og mig, jeg stakkel, som snarlig
vorder din enke . . .
Skil ej dit barn ved en fader, gør ej til enke din hustru.

Men æren kræver, at Hektor må kæmpe, skønt han ved:

Komme der vil en dag, da det hellige Troja skal falde . . .
Ikke dog gruer jeg så for troernes jammer i tiden . . . .
som jeg bekymres for dig, om en malmbepansret achaier[1]
slæber dig grædende bort og frihedens dag dig berøver.

Han løfter sønnen op, klapper hustruens hånd og siger:

Elskede viv, lad sorgen ej så forpine dit hjerte.
Ingen skal styrte til Hades[2] mig ned mod skæbnens beslutning.
Ej noget menneskebarn, tør jeg tro, sin bestemmelse undgik,
kryster så lidet som helt, når først han er kommen til verden.

Stykker af Iliaden og Odysseen blev fremsagt ved hellenernes kamplege. Digtenes helteskikkelser skulle ægge de unge mænd, som øvede sig i alskens idræt for at komme til at ligne dem i dygtighed, udholdenhed og snildhed.

[1] Græker.
[2] Dødsriget

Hellenernes religion.

Den græske mytologi har en mængde guder og overnaturlige væsener. Nogle, som de rå og sanselige kentaurer og satyrer, var halvt menneske og halvt dyr. Andre var gudinder for strømme (nymfer), træer (dryader) og lignende. — Desuden var der halvguder: mennesker som Herakles og Theseus, der på grund af strålende bedrifter var blevet optaget blandt guderne. — Efter et vistnok meget gammelt sagn forenedes himmelhvælvingens gud Uranos med jordgudinden Gæa[1] og avlede med hende de kæmpemæssige titaner, hvoraf Kronos (tiden) blev fader til de øverste guder. Hos mange primitive folk findes lignende sagn.

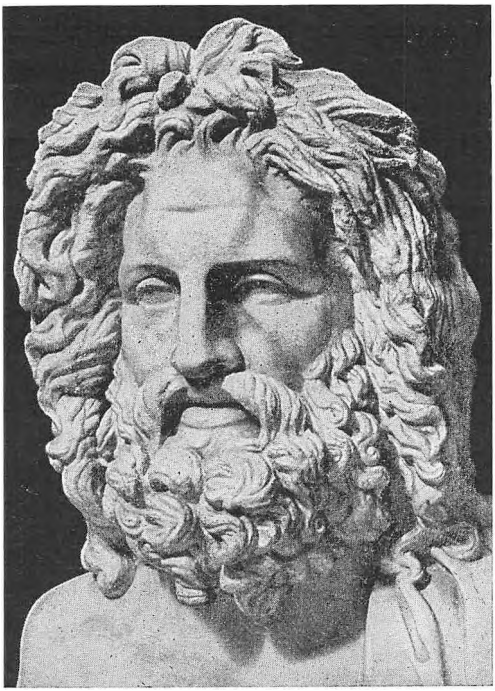

Zeushoved.

I den egentlige gudekreds er Zeus (Jupiter)[2] hovedguden. Han er gift med Hera (Juno); men desuden har han ved jordiske kvinder en hel flok børn, som hun forfølger. — Hver stad havde sin særlige skytsgud. Athen havde således Pallas Athene (Minerva), der var visdommens gudinde. Apollon, der var sangens og spådommens gud, havde det berømte orakel i Delfi, hvor en præstinde var anbragt på en trefod over en klipperevne, hvorfra der opsteg giftige dampe, så hun kom i en bevidstløshedstilstand, hvorunder hun udstødte lyde, som tydedes af dertil ansatte præster. Disse tydninger var ofte uforståelige, eller de var dobbelttydige, som da den rige kong Krøsus af Lydien spurgte oraklet, om han skulle begynde krig med Kyros og fik svaret: „Når Krøsus går over Halyx (grænsefloden) vil et stort rige

[1] Deraf ordene geologi (jordlære) og geografi (jordbeskrivelse).
[2] Navnene i parentes er de tilsvarende romerske navne.

gå til grunde." Han forstod det som Kyros'; men det blev hans eget. — Dionysos (Bachus) var vinens og den lystige selskabeligheds gud. — Afrodite (Venus) var kærlighedens gudinde. Hun blev givet til smedenes gud, men skænkede sin gunst til krigsguden og fødte ham sønnen Eros (Amor), der med sine pile vækker elskovens længsel og lyst i menneskene. — De tre gratier var gudinder for kvindelig ynde, og de ni muser for forskellige kunstarter og videnskaber.

Moirerne (parcerne) holder menneskenes skæbnetråde i hænderne. Skæbnen er dog ikke vilkårlig; thi Nemesis, gudinden for gengældelsen, lønner eller straffer menneskene i forhold til deres handlinger.

Om Psyke (sjælen) fortalte et sagn, at hun var så smuk, at man rejste altre for hende. Derover fortørnedes Afrodite og bød Eros skaffe hende et uhyre til mand. Han lod hende af milde vinde føre til en dal, hvor hun vågnede i et pragtfuldt slot, omgivet af hemmelighedsfulde stemmer, men uden at se nogen. Om natten følte hun brudgommens nærhed, men så ham aldrig. Han lod hende vide, at hun ikke måtte søge at få ham at se, da det ville blive til ulykke for dem begge. — Engang fik hun besøg af sine søstre, der indgav hende den tro, at brudgommen var en hæslig drage, som tilsidst ville sluge hende. Hun stod da op en nat og tændte lampen. Hun så nu Eros og blev så grebet af hans skønhed, at hun knælede ned ved lejet. Derved kom hun til at at røre ved en af hans pile og blev straks grebet af lidenskabelig kærlighed til ham. Da faldt der en dråbe olie fra hendes lampe på ham. Han vågnede, lod hende vide, at dermed var deres lykke forbi, og svævede bort, mens hun afmægtig segnede til jorden.

Hun bliver nu af Afrodite sat til mange umulige arbejder: Hun skal samle en mængde frø inden aften; myrerne gør det for hende. — Hun skal skaffe den gyldne uld af nogle får; tjørnene river den af fårene. — Hun skal skaffe vand fra en dyb brønd, som en drage ruger over; Zeus sender en ørn, som skaffer hende det. — Tilsidst skal hun hente en skønhedssalve i underverdenen. Efter store farer lykkes det hende; men af nysgerrighed åbner hun æsken med salven. En kvælende damp får hende til at besvime. — Men nu er Afrodite endelig forsonet. Eros forenes med sin elskede Psyke, som optages i gudekredsen.

Om titanen Prometeus fortaltes, at han dannede mennesker af jord og vand og skænkede dem ilden, som Zeus fratog dem. Prometeus ynkedes da over sine skabninger og stjal ild fra himlen til dem. Som straf derfor lod Zeus ham lænke til en klippe og en ørn slide i hans

lever, der hver nat voksede ud igen. Sådan lå han, til Herakles skød ørnen og befriede ham.

Når et menneske døde, blev det af færgemanden Karon ført over floden Styx og kom i Hades for dommeren. Lød dommen på straf, førtes det til Tartaros, håbløshedens rige. Der fandtes Tantalos og Sisyfos; der måtte danaiderne, som havde dræbt deres ægtemænd, fylde et bundløst kar ved hjælp af bundløse spande. — De gode førtes over glemslens flod, Lethe, til Elysion, hvor de levede et sorgløst skyggeliv uden glæde og dåd (se Achilleus' svar til Odysseus I s. 32).

Guderne var blot mennesker i forstørret målestok; de stredes, var misundelige på hverandre, og hverken guder eller gudinder tog det nøje med ægteskabelig troskab. Det var en almindelig mening, at de var misundelige på menneskene, så det var farligt at være for lykkelig.

„Guderne spandt det jo så for jordens usalige sønner:
Kummer i livet at friste; selv kender de intet til sorgen", sagde Achilleus således til Priamos.

Enhver kunne henvende sig til guderne med offer og bønner. Offeret synes i reglen at have været en betaling til guden, for at han til gengæld skulle bønhøre den ofrende. — Så længe der kun fandtes lidt samkvem mellem staterne, voldte striden mellem guderne ingen uro i de flestes sind, da hver stat jo havde sin særlige skytsgud.

Ved statens religiøse fester, der var for alle statsborgerne, søgte man ved sang og dans, men især ved at nyde af offerdyrets kød, at få del i gudens væsen, i hans — eller hendes — magt. Der var over mange af disse fester noget stemningsfuldt og poetisk. En undtagelse dannede dog dionysosfesterne: De holdtes, når vinhøsten var forbi. Mænd og kvinder drak sig berusede, iførte sig dyrehuder og maskerede sig som forskellige dyr, under larmende musik opførte de vilde danse med utugtige gebærder, hylede som dyr, og for så af sted om natten, forsynede med fakler, greb dyr, som de sønderrev, hvorefter de åd det blodige kød. Kvinder holdt dyreunger til deres bryster osv. Man troede, at man gennem denne ekstase kom i åndelig forbindelse med guden.

Templerne havde asylret, selv flygtende slaver nød sikkerhed der; det samme gjorde forbrydere, så tempelområdet tit var tilflugtssted for alskens tyve- og røverpak.

Indre forhold.

På Homers tid var det græske øhav næsten blevet en hellensk indsø med mange små selvstændige stater. Fra flere af disse var der dra-

get skarer ud og havde anlagt nye stater: Byzans (Konstantinopel), Syrakus, Messina, Neapel, Massalia (Marseille) m. fl. Hver for sig blev de arnesteder for græsk sprog, kultur og åndsliv.

En forfatter, der omtrent var samtidig med Homer, beretter, at forhen gik livet for bønderne i evig ungdom og forår; nu fødtes de gråhårede og fik hverken dag eller nat fred for arbejdet. Det antyder mindet om en tid med en mere ligelig fordeling. Men på hans tid var der opstået en overklasse, som i de fleste stater kaldte sig ryttere, hvilket tyder på, at det har været en krigerklasse, som ved krig har skaffet sig rigdom og købt sig gods, som de lod dyrke med krigsfanger, de havde gjort til slaver, hvem bønder, håndværkere og lønarbejdere nu måtte konkurrere med. — Frimænd, som ikke kunne klare deres økonomiske pligter, blev også gjort til slaver, og slavernes børn fødtes ind i slaveriet. Slaveriet blev da efterhånden så almindeligt, at selv småborgere i reglen havde mindst et par, og det medførte, at hæderligt arbejde kom i vanry.

Skønt digtningen har skabt så smukke kvindeskikkelser som Andromache, Penelope og Ariadne, stod kvinden langt under manden. Hendes liv og virke var indendørs. Manden færdedes mest i det fri, drev idræt, drøftede statssager o. lign. og omgikkes uden blu hetærer, en slags finere skøger, der færdedes ude, delte mændenes interesser og levede snart sammen med en, snart med en anden. — Et hjem, hvor fader og moder i fællesskab tog sig af børnenes opdragelse, var en sjældenhed, i alt fald iblandt de velhavende, og det var dem, der bestemte kulturudviklingen. Samfundets grundpille, hjemmet, savnedes.

Styret var forskelligt i de forskellige stater, og i flere af dem foregik jævnlig ændringer. I nogle havde man oligarki (fåmandsstyre), i reglen kaldet aristokrati (styre ved de bedste) eller plutokrati (rigmandsstyre), til tider var det en blanding deraf og af demokrati[1] (folkestyre); rent demokrati fandtes ikke, da slaverne jo i alt fald var udelukket. En overgang havde mange stater tyranni (diktatur).

Hvor den jævne befolkning tog magten, hændte det, at den var mere optaget af at hævne sig på „aristokraterne" end af at styre retfærdigt, så den derved banede vej for en „tyran". Nogle af disse tyranner var demagoger (folkeforførere), som smigrede underklassen for derved at få magt. Om tyrannen Thrasybulos af Milet fortælles, at tyrannen Periander fra Korinth sendte en mand til ham for at spørge, hvordan man skulle styre. Thrasybulos førte manden gennem en kornmark,

[1] Demos = folket.

hvor han under en ligegyldig samtale gik og kappede hovedet af alle de højeste aks. Periander forstod meningen og lod alle de mægtigste dræbe eller landsforvise. — Der fandtes dog også tyranner, som afløste vilkårlighed og overgreb med retfærdigt styre.

Arkæologiske undersøgelser har vist, at oprindelig har livet formet sig uden større afvigelser i de småstater, hellenerne dannede, efter at de var trængt ind i Grækenland. Men en stærk befolkningstilvækst stillede dem over for en ny opgave, som de løste på forskellig måde. Fra de fleste stater udvandrede en del og oprettede kolonier rundt om langs Middelhavets kyster. Men i to af staterne, Sparta og Athen, gik man andre veje, som i høj grad kom til at præge folkene i de to småriger.

Sparta.

Spartanerne skaffede sig plads ved at angribe og besejre nabofolk, og for at fastholde det erobrede blev de et krigerfolk.

Ifølge traditionen havde de fået deres love af Lykurg, som skal have levet omkring 900—800 f. K. Efter at have givet lovene — fortælles der — rejste han udenlands, men tog forinden det løfte af sit folk, at det ville holde dem, til han kom tilbage. Han døde derfor i udlændighed, men havde forinden sørget for, at hans lig blev brændt og asken spredt.

Befolkningen i Sparta var delt i spartiaterne, der herskede, periokerne (omkringboende frie bønder) og heloterne (slaver). Hver spartiat fik anvist et vist jordområde og heloter til at dyrke det. Frygtede spartiaterne, at der skulle blive for mange af disse, lod de deres unge mænd snigmyrde en del. Heloterne var derfor altid rede til at hjælpe Spartas fjender. — Periokerne drev landbrug, håndværk, handel, fiskeri og lignende. De svarede skatterne og stillede soldater, men havde ingen indflydelse på statens styre og hadede derfor spartiaterne.

For disse var staten alt, var målet, menneskene var kun midlet.

Når et barn blev født, blev det offentligt synet; fandtes drengebarnet uegnet til soldat, pigebarnet til at føde soldater, blev det dræbt. I modsat fald beholdt forældrene det i 7 år. Derpå blev drengene taget hjemmefra, og en embedsmand overvågede, at de blev opdraget strengt. De vænnedes til at fryse og sulte; dog måtte de stjæle mad; men hvis det blev opdaget, fik de prygl, fordi de havde båret sig klodset ad. En gang årlig blev alle pisket til blods, klagede nogen, blev han foragtet. — Engang imellem lod man heloterne drikke sig fulde, for at

drengene ved at se deres gebærder kunne få afsky for drik. — For øvrigt øvedes de unge i alskens krigersk idræt og fik ofte lejlighed til at lytte til de voksnes samtale, men måtte ikke deltage i den, kun svare, hvis de blev spurgt, og da kort og rammende.

Som 21årige blev de soldater, som 30årige anset for mænd. Det ansås for en pligt at gifte sig; i reglen valgte manden selv sin hustru; men fødte hun ham ingen børn, burde han skilles fra hende og tage en anden hustru. Ansås han for skyldig i barnløsheden, skulle han overlade hustruen til en anden. De børn, hun fødte denne, ansås for hendes mands.

Mændene opholdt sig mest i krigslejren. De holdt fællesmåltider, som mest bestod i „spartansk suppe": svinekød, kogt i blod og tilsat eddike og salt. Der kunne gives en efterret, og det blev senere almindeligt, at man kun spiste lidt blodsuppe, men desmere af flotte efterretter. — Mændene var soldater til de var 60 år, så kunne de vælges ind i rådet, hvis 28 medlemmer var valgt for livstid. Der var også en folkeforsamling; men den kunne kun vedtage, hvad rådet foreslog. — Der var to konger; deres stilling var arvelig. I krig var den ene anfører, mens den anden styrede hjemme. Fem folkevalgte tilsynsmænd førte tilsyn med statsstyret og borgernes vandel.

Kvindernes stilling var ret fri. De opdroges ligeledes til at have statens vel for øje. — „På det eller under det![1] sagde en moder, da hun rakte sin søn et skjold. Om en spartansk kvinde fortaltes, at hun ilede sendebudene fra et slag i møde: „Hvad nyt?" — „Dine fem sønner er faldne." — „Derom spørger jeg ikke. Har Sparta sejret?" — „Ja!" — „Lad os da ile til templet og takke guderne."

Når krigen kaldte, klædte spartiaterne sig i festdragter, og som krigere var de frygtede overalt. Skønt de vel højest udgjorde en tiendedel af statens befolkning, beherskede de den fuldstændig.

Jorden var vist oprindelig ligeligt fordelt. Men senere blev der stor forskel på rige og fattige; de første sikrede sig det meste af jorden og hovedindflydelse på valget af rådet. Efterhånden forfaldt mange til blødagtighed, og disciplinen svækkedes. Tilsidst blev Sparta overvundet. Udviklingen havde stået stille. De havde ingen kultur skabt og havde ingen kraft til at bære nederlaget. Spartiaterne havde kun været krigere, nu, de var overvundet, blev intet tilbage uden et dårligt eksempel.

[1] Som hædret sejrherre eller falden.

Athen.

I Athen overvandt man befolkningstilvæksten ved at udvikle håndværk og specialisere landbruget med eksport for øje. Men udviklingen var her gået som foran omtalt (I s. 39). Forpagtere af jord skal have svaret $^5/_6$ af afgrøderne i afgift; daglejernes kår var om muligt endnu ringere. Alle var da tvunget til at låne, frie bønder mod pant i deres jord, de øvrige mod pant i deres person. Og da renten normalt var 18 %, medførte det, at de fleste bønder mistede jorden, mange af de øvrige blev slaver. I byerne, hvor rigmændene havde store værksteder med slavearbejdere, som håndværkerne måtte konkurrere med, var forholdene tilsvarende.

Da fik mellem- og underklassen en talsmand i Solon. Hans fader, der havde tilhørt herreklassen, var blevet forarmet ved menneskekærlige bestræbelser; men sønnen bragte atter hjemmet på fode ved handel, der — som alt andet nyttigt arbejde — var foragtet af overklassen. Han hævdede, at hvis forholdene ikke ændredes, ville det ende med borgerkrig og Athens undergang. Han var meget anset og kendt for at følge sit valgsprog: „Hold måde i alt!" så hans ord vandt indpas. 594 f. K. valgte man ham til at omordne Athens forhold.

Han forbød at gøre en skyldner til slave og gav frihed til alle, der var blevet slaver på grund af gæld eller var flygtet ud af landet for at undgå slaveri, og gældsslaver, der var blevet solgt til andre stater, lod han købe fri, dels vist ved egne og venners, dels ved statens midler. Desuden fastsatte han en grænse for, hvor meget jord en mand måtte eje. Herved skaffedes jord til mange frigivne; til at hjælpe dem igang med landbrug, handel, håndværk eller lignende anvendte han statens midler, ligeså til afvanding, brøndgravning o. lign. — For at holde fødevarer i en rimelig pris forbød han udførsel af vigtige næringsmidler, dog ikke olie, der var den vigtigste udførselsartikel. — Han satte bøder for at ringeagte arbejde. Sønner skulle forsørge de gamle forældre, men disse skulle lære sønnerne et erhverv.

Der var lighed for loven; thi „lighed volder ikke krig", hævdede han. De slaver, der var taget i krig, eller var købt eller født slaver, var dog stadig retsløse, men skal være blevet behandlet bedre i Athen end i de andre stater. — Kvinderne var heller ikke ligestillede med mænd. Voldtægt mod fri kvinder straffedes kun med bøde; men begik en mands ugifte søster eller datter hor, måtte han sælge hende som slavinde.

Stormændene klagede over, at Solons love var et indgreb i deres

ejendomsret. Han svarede, at lovene var begrundet i herrernes overgreb og var nødvendige, om staten skulle reddes.

Styret ordnedes sådan, at den frie befolkning deltes i fire klasser i forhold til deres indtægter. De rigeste fik størst indflydelse, men også de fleste pligter. I tilfælde af partikampe skulle enhver tage parti, hvis han ville beholde sin borgerlige ære og ret. Derved ville Solon hindre, at en tyran eller et fåmandsvælde omstyrtede hans love.

Alligevel opnåede en mægtig stormand, Peisistratos, ved fattige bønders hjælp at blive tyran allerede i Solons tid. Han lod jorden stærkere udstykke og bragte meget hidtil udyrket jord under kultur, skaffede bønder rentefri lån, men sørgede for, at de passede deres gerning. Fra hans tid nævnes en skat i form af tiende på jorden; men den skyldtes muligvis Solon. Han var meget afholdt for sin jævnhed og mildhed, og hans tid omtales som en guldalder. Alligevel måtte han stadig kæmpe mod aristokratiet, som fik hans søn og efterfølger styrtet.

Men snart kom en anden stormand, Kleisthenes, i spidsen for folkepartiet. Han sikrede den jævne befolkning hovedindflydelsen på styret og indførte ostrakisme: Anså folkeforsamlingen en mand for at være en fare for folkestyret, kunne den ved afstemning landsforvise ham for ti år, uden at han dog mistede ære eller formue, og en ny folkeforsamling kunne kalde ham hjem forinden.

Aristokratiet søgte flere gange at styrte forfatningen, men forgæves, så længe Athen var en selvstændig stat.

Ætterne var de celler, hvoraf de ældste græske stater var opbygget, og de homeriske digte tyder på, at adelsslægterne i hans tid overalt stod for styret. Men i byer som Athen, hvor både håndværkere og handlende fra andre stater nedsatte sig, fik disse eller deres efterkommere efterhånden borgerret. Det virkede opløsende på ætterne. Man var nu ofte medlem af borgerskabet i stedet for af en æt. Idet Solon vakte respekten for hæderligt arbejde, lagde han grunden til demokratiet, og ved at begrænse adelens jordejendomsret svækkede han den. Flere af tidens forfattere klager over demokratiets misregimente; men deres værker tyder ofte på, at det er en klage over, at de ikke som forhen kan leve af andres arbejde, og de glemmer i reglen, at adelens misbrug af magten blev årsag til Solons lovgivning.

Hellenerne talte samme sprog og var fælles om oraklet i Delfi, til en vis grad om religionen og endelig om de 5 dages olympiske lege, som holdtes hvert 4. år i Olympia i det nordvestlige Peloponnes. Den først omtalte var fra år 776 f. K., den sidste fra 394 e. K., da en byzantinsk

kejser forbød dem. Ved disse lege mødtes folk fra hele Grækenland til væddekamp i løb, gymnastik, spring, brydning, diskoskast m. m. Sejrherrerne lønnedes med en olivenkrans og blev hyldet såvel af den mægtige tilskuerskare som i deres hjemby. Digtere sang til deres pris, og ofte rejstes der mindesmærker for dem.

Men denne lovprisning af de dygtigste idrætsmænd fremkaldte en ensidig beundring for legemsudviklingen. Den, der var dygtigst i en enkelt idrætsgren, betragtedes som større end den, der trofast passede sit erhverv; at være en stor idrætsmand var mere end at være en ædel personlighed, legemskultur blev værdifuldere end åndskultur. Der var digtere, som væsentlig ernærede sig af at lovprise idrætshelte.

Trods alt, hvad grækerne havde fælles, førte de stadig indbyrdes krige. Hver stat vogtede nidkært på sin frihed, selvstændighed og magt; især var spændingen stærk mellem de aristokratisk og de demokratisk styrede stater. Da tvang perserne dem for en tid til at stå sammen.

Perserkrigene.

Den græske læge Demokides var ved gudernes ugunst blevet persernes fange og slave. Da blev dronningen syg, og han lovede at hjælpe hende, mod at hun ville opfylde ham en rimelig bøn. Da hun var blevet helbredt, bad hun på hans tilskyndelse kongen om, at han skulle lade Demokides skaffe hende græske kammerpiger. Kong Darius sendte ham til Grækenland sammen med nogle spejdere, som skulle sørge for at få ham med tilbage. Men han slap fra dem og fik dem fængslet. Han var klar over, at Darius ville blive rasende forbitret derover, men betænkte sig ikke på at styrte sit land i ulykke, når han derved kunne opnå friheden og komme hjem til det „vinblå" hav. Deri lignede han de fleste hellenere.

En tid efter gjorde den græske koloni Milet i Lilleasien, som stod under Darius, oprør mod denne og fik hjælp fra Athen. Darius' forbitrelse mod Athen blev derved endnu større. Der fortælles, at bag hans stol stod en slave, som stadig påmindede ham: „Herre, husk på Athen!"

År 490 f. K. sendte han en hær mod Grækenland. Da den rykkede frem mod Athen, sendte man derfra bud til Sparta om hjælp. Men spartiaternes love forbød dem at kæmpe, før det blev nymåne, så athenerne foreløbig måtte klare sig alene. Og det lykkedes dem under Miltiades' ledelse at slå en langt talrigere perserhær. De kæmpede nemlig for deres land; perserne skal være blevet pisket frem. Om-

kring halvdelen af disse blev på valen, resten flygtede hjem. — Kort efter gjorde ægypterne oprør, så Darius blev optaget der.

Men perserkongerne ville have nederlaget hævnet. Ville de være sikre på de lilleasiatiske stæder, måtte de desuden af politiske grunde beherske Grækenland. Det ene førte det andet med sig.

Efter sejren fulgte indre stridigheder i Athen. Dog lykkedes det den unge Themistokles at få bevilget penge til en stor flåde. Oraklet i Delfi havde nemlig sagt, at Athen skulle forsvares ved træmure, hvilket han hævdede betød skibe.

Imidlertid døde Darius; men år 480 f. K. kom hans søn Xerxes med en så mægtig hær, at grækerne siden fortalte, at den drak floderne tomme. Han lod bygge en bådebro over Hellespont (ved Dardanellerne). Stormen ødelagde den. Så piskede han havet og nedsænkede lænker deri, hvorefter hæren gik over på en ny bro og snart nærmede sig Termopylæ, hvor den skulle gennem et smalt pas.

Der stod spartanerkongen Leonidas i spidsen for en græsk hær. Den græske historieskriver Herodot fortæller, at Xerxes til en fordreven spartanerkonge udtalte sin forundring over, at hellenerne kæmpede uden at blive pisket frem, men fik svaret: „Uagtet de er fri, er de det ikke i enhver hensende. De har nemlig i loven en herre, som de frygter mere, end dine undersåtter frygter dig . . . Den befaler dem at blive på deres post for enten at sejre eller dø.“ — Alle persernes angreb blev slået tilbage. Da viste en forræder dem en omvej, så de kunne falde hellenerne i ryggen. Leonidas lod nu de øvrige grækere trække sig tilbage, selv blev han og faldt sammen med sine 300 spartanere. På et mindesmærke over dem satte man indskriften: „Vandrer, meld lakedæmonerne[1], at vi ligger, lydige mod dets love.“

Perserne strømmede nu ind over Nordgrækenland og brændte Athen, hvis kvinder og børn forinden havde forladt byen, mens mændene var ombord på krigsskibene. Themistokles fik perserflåden til at angribe disse og slog den fuldstændig. Xerxes drog hjem, men lod hæren blive tilbage. Året efter blev den grundigt slået af spartanerkongen Pausanias og måtte forlade Europa.

Senere tilbød Pausanias imidlertid Xerxes herredømmet over Grækenland mod at blive hans statholder. Spartanerne svarede med at mure Pausanias inde i et tempel, hvor han havde søgt tilflugt. Der sultede han ihjel. Themistokles blev også — men vist med urette — beskyldt for forræderi. Han flygtede til perserkongen, der tog vel imod ham;

[1] Sparta lå i landskabet Lakedaimon.

der blev han til sin død. — Krigen fortsattes under Athens førerskab, til Kimon, Miltiades' søn, år 450 f. K. frigjorde alle hellenske stæder, også de lilleasiatiske, fra perseråget.

Disse krige blev indledning til en magtforskydning fra Forasien til Sydeuropa og medvirkede til en rig opblomstring af græsk åndsliv.

Borgerkrig.

Næppe var perserkrigene forbi, før de græske stater atter lå i indbyrdes strid. Der fandtes i forvejen et forbund af fåtalsstyrede stater med Sparta i spidsen; men der var i disse en stadig gærende utilfredshed med oprørsforsøg fra underklassen.

Og nu dannedes der et forbund af overvejende demokratisk styrede stater med Athen i spidsen. Forbundsfællerne fik i reglen lov til at bestemme, om de ville støtte med skibe og krigere eller med penge; oftest valgte de det sidste. Athen holdt da en stærk flåde og rensede med den vandene for sørøvere, som før havde været en plage.

Kort efter perserkrigenes afslutning blev Perikles athenernes selvskrevne fører. Han var af fornem slægt, men demokrat, glimrende veltalende, ubestikkelig, og i stedet for at lade sig lede af folkestemningen magtede han at lede den. Af navn havde Athen stadig folkestyre, af gavn blev det i hans tid eneherredømme.

Men i samme tid optrådte Athen næsten som enehersker over for forbundsfællerne, blandede sig i deres styre, holdt garnisoner i dem; især klagedes der over, at mange af de penge, der indbetaltes til forsvaret i Athen, blev brugt til offentlige bygninger og lignende. Perikles hævdede, at når Athen opfyldte de betingelser, hvorunder pengene blev indbetalt, skulle de ikke stå til ansvar for, hvordan de blev anvendt. Andre athenere svarede kynisk: „Det har altid været skik, at den svagere beherskes af den stærkere. Ved retsgrunde har endnu ingen afholdt sig fra en fordel, han kunne opnå ved magt." Følgen blev jævnlige oprørsforsøg fra forbundsstater eller krav om at komme ud af forbundet; men det blev stadig slået ned med hård hånd.

Da kom Korinth i krig med en af sine kolonier. Athen, der konkurrerede med Korinth om handelsmagten, kom kolonien til hjælp, og Korinth, der hørte til spartaforbundet, klagede til Sparta, som — om end nødtvungent — greb ind til fordel for sin forbundsfælle. Dermed udbrød „Den peloponnesiske Krig" (431 f. K.).

To år efter døde Perikles under en pestsygdom, og kort efter lykkedes det den begavede Alkibiades at få ledelsen i Athen. Han var en

glimrende taler, charmerende, men ustadig og upålidelig og handlede oftest ud fra sin grænseløse selvoptagethed. Der var få år efter krigens udbrud mulighed for en rimelig fred; den hindrede han og fik i stedet Athen til at begynde en eventyrpolitik, der endte med, at den år 404 f. K. gik fuldstændig slaget ud af krigen.

Krigen havde forarmet hellenerne, hadet mellem staterne var vokset, fanger var blevet nedhugget eller solgt som slaver, hvis de da ikke havde løskøbt sig mod store løsepenge. I flere stater havde der været borgerkrig mellem aristokrater og demokrater, hvor de sejrende parter skiftevis lod mange af modstanderne henrette. Lovløsheden var tiltaget; folk lod sig leje til krig uden hensyn til, hvem de skulle kæmpe mod. Ledende mænd, især blandt aristokraterne, havde vist sig villige til at sælge deres stats selvstændighed til fjenden.

Sparta var sejrherre. Korinth ønskede Athen fuldstændig ødelagt; men det forbød Sparta. Måske frygtede man, at Korinth kunne blive lige så farlig en medbejler til magten, og foretrak at lade de to stater holde hinanden i ligevægt. Men man fratog Athen demokratiet og satte i stedet for 30 såkaldte tyranner til at styre. De foretog massehenrettelser af demokratiets ledere samt disses slægt og venner, for at de ikke skulle hævne de først henrettede. Tilsidst bekrigede de hinanden, indtil nogle frisindede mænd fratog dem magten og lod dem springe over klingen.

Sparta, der nu følte sig som herre over de græske stater, kendte kun den hårde tvang og gjorde sig grundigt forhadt af disse. Oprør og fejder fulgte i borgerkrigens kølvand. En tid var Sparta endog villig til at overlade det øvrige af Grækenland til perserkongen mod at få magten over hele Peloponnes.

Da besejrede thebaneren Epaminondas Sparta og gav det et knæk, det aldrig forvandt. Han, der var demokrat, retsindig og en dygtig feltherre, skænkede Theben en kort glansperiode. Men da thebanerne nu ville beherske de andre græske stater, sluttede disse sig sammen mod Theben. Døende på valpladsen bad Epaminondas sine landsmænd opgive alle herskerplaner.

Hellenerne elskede friheden, men undte ikke andre den frihed, de krævede for sig selv. Magtsyge, egennytte og nydelsessyge ødelagde dem, så Grækenland tilsidst næsten blev et værgeløst bytte for erobrere.

Græske stormænd før og i Perikles' tid.

Der fortælles, at andendagen efter at perserne havde afsvedet Athenes oliventræ, skød det et nyt, friskt skud. Sådan skød græsk kultur friske skud af Athens forbrændte, blodvædede jord.

Perikles gjorde det muligt for fattige at deltage i styret ved at lade embedsmændene få løn, og for at højne kulturen lod han arbejderne få løn, også når de gik i teater. Han gjorde Athen til Grækenlands strålende midtpunkt ved for statens og forbundsfællers midler at lade opføre offentlige bygninger, hvoraf Parthenons (Athenes borg) ruiner endnu viser højden i græsk kunst. Deri fandtes et billede af Athene, hvor de nøgne dele var af elfenben, klæder, våben og hår af guld.

Før, samtidig med og efter ham havde Grækenland en række store kunstnere, digtere, videnskabsmænd og tænkere.

Om Fidias' hovedværk, „Gudefaderen Zeus", blev der sagt, at den, der ret betragtede det, derved glemte alle sine lidelser, de være sig nok så store. — En anden billedhugger har i „Diskoskasteren" vist, hvor sikkert en kunstner kunne gengive de menneskelige bevægelser.

Digterne hentede deres emner fra de gamle sagn og skildrede især de sjælelige konflikter, som var en følge af modstridende pligter.

Aischylos (525—456) troede på en retfærdig verdensorden og har ofte vist forbindelse mellem brøde og straf. I Orestiaden stilles Agamemnon over for valget mellem at sætte sig op mod hæren eller at ofre sin datter Ifigenia, som guderne kræver for at give flåden bør. Han ofrer datteren. Hustruen er forbitret derover og over hans forhold til andre kvinder, og da han kommer hjem med en hærtagen prinsesse, dræber hustruen og hendes elsker ham. — Sønnen Orestes får den frygtelige opgave at dræbe sin moder for at hævne sin fader. Han forfølges derfor af hævnens gudinder, indtil han på guden Apollons råd lægger sin sag frem for Areopagos, rådet i Athen, der frikender ham; thi både loven og stadens myndighed var hellige, så gudinderne måtte bøje sig for dem.

Sofokles (496—405) skildrede helst skønne, harmoniske idealskikkelser, som pintes eller knustes under skæbnens tunge bud:

Kong Ødipus dræber sin fader og ægter sin moder uden at ane det. Da han får det at vide, blinder han sig selv og drager som tigger bort fra sin by, ledsaget af sin trofaste datter Antigone. I et tilknyttet drama, „Antigone", enes hendes brødre om at skiftes til at styre riget; men da han, der først får styret, vil beholde det, bærer broderen våben mod ham og staden og falder. Han skal ligge ubegravet, fordi han har

været oprører mod sin stad. Alligevel begraver Antigone ham for at skaffe hans sjæl fred. Hun dømmes derfor til at blive levende begravet; thi den, som ikke følger statens love, må tage sin straf, selv om man har handlet ud fra søskendekærlighed.

„Jeg skildrer menneskene, som de bør være, Euripides skildrer dem, som de er", skal Sofokles have sagt om sin lidt yngre samtidige. Euripides hentede også sine emner fra sagnene, men skildrede dem sådan, at han derved satte tidens problemer under debat, og medens Aischylos og Sofokles lod deres personer tale et ophøjet „gudernes tungemål", talte hans personer tidens eget sprog. Især kan han skildre de stærke lidenskaber. I „Medea", der er bygget over sagnet om Jason, der henter det gyldne skind, giver han et stærkt billede af den tryllekyndige Medeas lidenskabelige kærlighed til Jason. Hun hjælper ham mod sin faders vilje til at vinde skindet og flygter derefter med ham. Men da Jason forskyder hende for at ægte en kongedatter, forvandles Medeas glødende kærlighed til lidenskabeligt had, så hun dræber medbejlersken og stikker ild på hendes faders palads, dræber derefter sine egne og Jasons børn, så han bliver barnløs, hvorefter hun drager bort.

Trods det fremmedartede i emnevalg og form kan nutidslæseren stadig gribes af de tre store dramatikeres værker; derimod kan kun de allerfærreste betages af Aristofanes' komedier, dels fordi hans skæmt ofte vil forekomme dem for grov — i sin grovkornede „Ulysses von Ithacia" har Ludvig Holberg efterlignet ham — dels fordi de personer, han karrikerer, er ukendte. Kendere hævder, at han ofte er uretfærdig i sin behandling af dem, i alt fald er han det i det billede, han i „Skyerne" giver af Sokrates. Under borgerkrigen talte han fredens sag, men mest for de materielle goder, den bragte, og som man måtte savne under krigen. Smukkest er hans skuespil „Fuglene", hvori han søger at tegne et idealsamfund et sted mellem himlen og jorden.

Videnskabsmænd og tænkere søgte at forstå den verden, de levede i, og der blev fremsat teorier, som man har ment først hørte en langt senere tid til. Demokrit, Perikles' samtidige, hævdede således, at af intet kommer intet, og at det, som er, ikke kan tilintetgøres. Al forandring skyldes delenes adskillelser og forbindelser, og han var inde på, at alt, hvad der sker, har en indre nødvendighed. Anaxagoras var allerede mere end 2000 år før Lamarck og Darwin inde på udviklingslæren.

Den pest, hvoraf Perikles døde, bortrev en mængde mennesker. Man troede før, at pest var gudernes straf over menneskenes synder. Nu så man, at „både gudfrygtige og gudsfornægtere blev bortrevet i flæng

. . . Enhver erklærede *det* for rosværdigt og nyttigt, der kunne tilfredsstille sanserne eller bragte materiel fordel . . . Hverken frygt for guddommelige eller menneskelige love holdt folk i ave."[1] — Mens andre hengav sig til håbløshed, studerede Hippokrates sygdommen og dens forløb og opdagede, at der i menneskets organer er en lægende kraft, som lægen blot skal understøtte. Ved at søge naturlige årsager til sygdomme og naturlige midler til at bekæmpe dem grundlagde han den moderne lægevidenskab.

Xenofanes, der levede omkring år 500 f. K., angreb Homers digte som umoralske for deres skildring af guderne. Der er kun een gud, hævdede han; han er ophøjet over menneskene, uforanderlig og uendelig, bevæger alt, men er selv ubevægelig.

Den store matematiker Pythagoras, der levede i 500tallet, mente, sjælen var udødelig; når et levende væsen døde, gik dets sjæl over i et andet levende væsen. Derigennem skulle sjælen lutres for at nå tilbage til sit høje udspring. Mange sluttede sig til ham og søgte som han ved forsagelse, sædelig alvor, broderlighed m. m. at forberede sjælen til at nå sit høje mål.

Spørgsmålet om den rette handling optog mange af de bedste. Om Solon fortalte man således, at han besøgte kong Krøsus (I s. 36), der viste ham sine umådelige skatte og derpå spurgte, hvem han anså for lykkeligst. Solon nævnte en mand, der havde set alle sine børn arte sig vel og tilsidst på ærefuld måde faldt for sit fædreland. — „Hvem er så lykkeligst næst efter ham?" spurgte Krøsus. — Det var to brødre, der havde vundet kransen ved de olympiske lege, ved hjemkomsten havde æret deres moder og derpå var døde midt i deres lykke. „Anser du da ikke mig for lykkelig? udbrød Krøsus. — „Lykken er ustadig", svarede Solon, „først når et menneske er død, kan man tale om dets lykke." (Som før nævnt tabte Krøsus sit rige til Kyros).

Der fandtes i Athen private drengeskoler, hvor de såkaldte sofister[2] underviste i regning, skrivning, læsning, idræt, fremsigelse af Homers digte, og for viderekomne i veltalenhed, logik[3] og samfundets indretretning. Nogle sofister mente, man skulle kun undervise i nyttige ting. Om jordens tilblivelse, om Gud og lignende vidste mennesker jo alligevel intet. — En del af dem lærte især deres elever at albue sig frem, og tit lærte de dem i logik og veltalenhed at bevise alt muligt, at gøre sort til hvidt, ikke at skelne mellem godt og ondt, mellem ret

[1] Thukydid, skildreren af den peloponnesiske krig.
[2] Af sofia = videnskab.
[3] Den rette tænkning.

og uret osv., så man med rette anklagede dem for at gøre lærlingene til forfængelige narre og egoister.

Der var dog også alvorlige sofister, som især søgte at påvirke ungdommen gennem moralske fortællinger som „Herkules på skillevejen": Som yngling søgte Herkules et ensomt sted for at overveje, hvad vej han nu skulle følge. Da kom to kvinder til ham. Den ene, der var sminket og pyntet, lovede ham nydelser og behageligheder uden besvær og kamp. — „Hvem er du?" spurgte han. — „Mine venner kalder mig lyksalighed; de, der hader mig, kalder mig lasten." — Den anden kvinde, der havde en bly og værdig holdning, sagde: „Vil du opnå gudernes nåde, må du ære og dyrke dem; vil du elskes af dine venner, må du gøre vel mod dem; vil du æres af dit fædreland, må du gavne det . . . vil du have et stærkt legeme, må du vænne det til at bøje sig for ånden." — Lasten søger atter at overtale ham til at følge den lette vej til lyksalighed; men dyden svarer hende: „Hvad kender du til nydelse, du, der ikke gør noget for at vinde den — der spiser, før du føler hunger, drikker, før du føler tørst, attrår søvn, før du er træt af arbejde . . . Dine tilbedere er, mens de er unge, kraftløse på legemet og som ældre sløve på sjælen." Hun lover, at om han vil følge hendes vej, skal han ikke ligge æreløs i sin grav, men leve i efterslægtens erindring.

Sokrates.

Under borgerkrigen kunne man ofte på Athens gader se en lille tykmavet mand med kort hals, tykke læber og opstående næse — modsat alt, hvad de skønhedselskende athenere fandt smukt — i samtale med en flok mænd. Det var Sokrates.

Forgæves søgte han som ung i naturfilosofien svar på de store livsspørgsmål. Så vendte han blikket mod sin egen sjæl og fandt der en guddommelig stemme, der skelnede mellem ret og uret. Den fulgte han uden hensyn til følgerne. Viden og dyd var for ham det samme. I krigen havde han været tapper. Men da de 30 tyranner bød ham sammen med nogle andre at hente en mand til døden, adlød de andre, han ikke. Rigdom og ære tog han intet hensyn til; sit hjem forsømte han, fordi han anså det for sin opgave at vejlede andre, og når hans hustru, Xantippe, derfor rasede over ham, lod han det skylle af sig. Han kunne godt deltage i bordets glæder, og da en af hans lærlinge ville vise sin foragt for jordiske ting ved at klæde sig i pjalter, kaldte han det forfængelighed.

Engang spurgte man oraklet i Delfi, hvem der var den klogeste i Athen, og fik svaret: Sokrates! — Det måtte skyldes, sagde han, at han vidste, at han intet vidste, så vidt var de andre altså endnu ikke kommet i erkendelse.

Gennem spørgsmål søgte han at rokke folks selvtillid og tillid til givne autoriteter for derefter at lede dem ind til livsvisdom, til at lytte til deres samvittigheds stemme. Ingen, der kom i samtale med ham, gik ligegyldig fra ham. Demagoger, både førere og sofister, forbitredes på ham, fordi han blottede hulheden i deres indbildte storhed. Andre kaldte ham den uforlignelige. Alkibiades sagde om ham: „Jeg har engang skuet guddomsbillederne i hans sjæl; de forekom mig så guddommelige, gyldne, over al måde skønne og beundringsværdige, at jeg øjeblikkelig besluttede at gøre alt, hvad han befalede." — Han var kun for ustadig til at følge beslutningen. — I en tid, Megara var i strid med Athen, listede Euklid, der var fra Megara, sig med fare for sit liv ind til Athen for at tale med Sokrates.

Sokrates.

Så kom nederlaget 404. Folket krævede en syndebuk. Alkibiades og nogle af de 30 tyranner havde en tid været hans lærlinge. Tilmed forkyndte han, at guddommen er een og uforanderlig som det gode og evige, og at gudsdyrkelse ikke bestod i ofringer og egoistiske bønner, men i et rent levned. Hans fjender anklagede ham nu for gudsfornægtelse og for at forføre ungdommen. — I sit forsvar gjorde han intet for at formilde dommerne. Da de spurgte ham, hvad straf han fandt passende, svarede han: at blive offentligt bespist på Prytaneion. (En ære, staten viste dem, som havde indlagt sig særlig fortjeneste). Så dømte de ham til at tømme giftbægeret.

Hans venner søgte forgæves at få ham til at flygte. Xantippe klagede over, at han skulle dø uskyldig, men fik svaret: „Ville du da hellere, jeg skulle dø skyldig?" Var døden en afslutning, sagde han til vennerne, så var det jo blot en rolig, drømmeløs søvn, som der ingen grund var til at frygte. — Var der et liv efter dette, håbede han på en retfærdig dom og hisset at mødes med de store afdøde. Hvem ville vel ikke misunde ham en slig lod?

Sokrates' ånd levede videre og har gjort det gennem alle de følgende tider. Men ved at frigøre sig for hans anklagende stemme dødsdømte athenerne det bedste i sig selv.

Sokrates' efterfølgere.

Sokrates ville lære menneskene at leve, men fremsatte ingen levelære. Gennem sine samtaler satte han sine lærlinge i gang, selv måtte de så søge at finde sandheden. Mange påvirkedes stærkt af hans forkyndelse, men drog helt forskellige slutninger ud derfra.

Epikur, der levede ca. 100 år efter Sokrates, hævdede, at guderne overlod menneskene til deres skæbne; thi ellers kunne de ikke leve lykkelige i deres himmel. Han kunne ikke erkende nogen harmonisk verdensorden, da der både fandtes smerte, utryghed og angst. I modsætning til de fleste filosoffer troede han ikke på, at sjælen er udødelig. „Når vi er, er døden ikke, og når døden er, er vi ikke", lærte han. Livets mål bestod for ham i nydelse. Mens Sokrates satte vellysten ved dyd som det højeste, satte Epikur vellysten som den højeste dyd. Nogen moral erkendte han ikke; tværtimod måtte man frigøre sig for forpligtelser over for samfund og næsten for ikke at forstyrres i sine nydelser. Hvis man ikke kom i ulejlighed ved at gøre brug af næstens ejendele og kone, så han intet forkasteligt i en sådan økonomi. Men man måtte nyde, så man ikke blev træt deraf, ikke lade sig beherske af sine nydelser, så man lod sig nedtrykke af savn og smerte. Selv forstod han det i en sjælden grad. I et brev skrev han på dødslejet til en ven, at skønt han pintes af blæresmerter, opvejedes smerterne af mindet om deres samtaler. — På sit landsted ved Athen levede han sammen med venner og lærlinge et dådløst, harmonisk liv i rolig ligevægt og fri for pligter.

Euklid lærte, at kun det gode er virkeligt. Der fortælles om ham, at en mand engang i vrede råbte til ham: „Jeg vil dø, hvis jeg ikke hævner mig på dig!" og fik svaret: „Jeg vil dø, hvis jeg ikke ved min tale formilder dig, så du bliver min ven."

Zenon, Epikurs yngre samtidige, troede på, at der var en guddommelig hensigt med menneskelivet. Ethvert menneske uden hensyn til nationalitet eller stand, fri eller slave, var et medmenneske, og al sand dyd bestod i at virke for hele menneskehedens vel; for at kunne det måtte man beherske alle sanselige lyster og alle lidenskaber. Der stod på den mindesten, man rejste over ham: „Hans liv var lig hans lære." Og hans tilhængere, stoikerne, søgte at følge hans eksempel. I

tider, hvor alt var i opløsning, blev de ofte saltet i befolkningen, og ved deres hævden af medmenneskelighed blev de banebrydere for kristendommen.

For Zenon havde selvbeherskelse været middel til at leve et dydigt liv; men for flere og flere af hans disciple blev det målet. Dyden bestod for dem i at frigøre sjælen for alt legemligt begær; de foragtede alt legemligt arbejde — selv om de ofte foregav en romantisk kærlighed til bondearbejde og hyrdeliv. Selv deltog de ikke deri, men hengav sig til selvbeskuelse, der tit blev til farisæisk selvtilfredshed over, at de ikke var som de andre, der tog del i dagens møje og bekymringer, dens sorger og glæder.

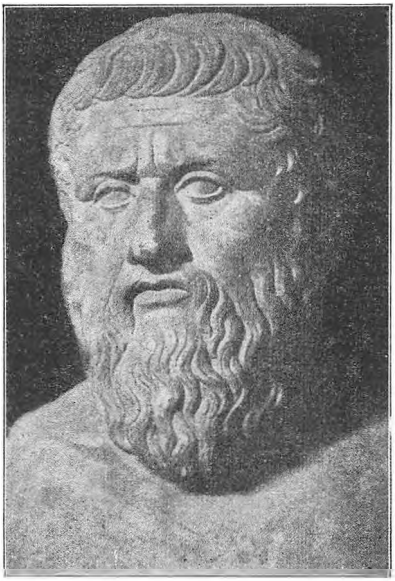

Platon.

De mest yderliggående, kynikerne, nægtede sig alt med undtagelse af det allernødtørftigste. Om en af dem, Diogenes, fortaltes, at han klædte sig i pjalter, levede i en tønde, spiste tarvelig mad og drak af et træbæger, til han så en dreng drikke af den hule hånd, så kastede han bægeret væk. Engang besøgte Alexander d. Store ham op spurgte, hvad han kunne tjene ham med. „Gå til side, at solen kan skinne på mig", svarede Diogenes.

Platon, der i sine skrifter har opbevaret Sokrates' ord og tanker, blev den betydeligste og selvstændigste af hans lærlinge.

Han mente, at den synlige verden kun var en skygge af den virkelige, af ideernes verden. Det enkelte dyreindivid er således kun timeligt, men selve arten, hvortil det hører, er evig. Menneskesjælen er også evig; nu er den bundet til ét legeme, men ved dettes død går den over i et andet, højere eller lavere, eftersom man har levet her. Gennem selvbeherskelse, afholdenhed, men især ved meditation[1] kan man nå til, at den forener sig med Gud, hvad der er dens dybeste attrå.

I sit værk om staten betegner Platon den som det bestående, menneskene som det flygtige, der kommer og forsvinder og derfor må

[1] Overvejelse, tankefordybelse.

være til for statens skyld. I den skal privatejendom ophæves; den skal bestemme ægteskaberne, da de er til for slægtsfornyelsens skyld, og den må også bestemme over børneopdragelsen. Bønder, håndværkere, købmænd o. lign. må sørge for ernæringen, krigerne for forsvaret; men styret skal overdrages til filosofferne; de er de eneste, som har erkendt virkeligheden, og derfor de eneste, der har forstand til at styre. Da de øvrige ingen forstand har på den sande virkelighed, må de styres med magt, og alle særtanker og rørelser må kues.

Der er sagt, at hvis Platons idealstat var blevet praktiseret, ville den have givet ham samme skæbne, som Athen gav Sokrates. Og hvordan skulle man finde de sande filosoffer og få dem til at overtage styret? — Den næstekærlighed, der fik Jesus til at forlade forklarelsens bjerg for at gå korsets vej, vindes ikke ved meditation. De forsøg, der er gjort på at praktisere Platons socialistiske stat, har vist, at den kun lader sig gennemføre ved magt, men ikke, at det er den uegennyttige filosof, der får styret.

Alligevel har Platon fået en mægtig indflydelse på grund af den højhed og renhed, der udstråler fra hans værker, og de impulser, han har givet mange af verdens største og dybsindigste tænkere.

Aristoteles var Platons lærling i 20 år. Men der skal have hersket et spændt forhold mellem dem.

Modsat Platon vendte han sit blik udad mod verdens mangfoldighed med en uudslukkelig kundskabstørst og erkendelsestrang. Han påviste i sin logik loven for tænkning, og han lagde grunden for naturvidenskaben, hvor han gik ud fra de to grundbestemmelser: stof og form, der forholder sig til hinanden som leret til pottemageren, der af det kan danne, hvad han vil. Mens alt i verden er i bevægelse, tænkte han sig bag det en dannende guddom, der var ubevægelig. Stoffet ydede imidlertid modstand mod at lade sig forme, og først efterhånden nåede det sin højeste form: mennesket. Planter og dyr er lavere former, og kvinden atter en lavere form end manden.

Blandt dyderne fandtes en for slaven, en anden for den frie kvinde og en tredie for den frie mand. Retfærdighed er den højeste dyd, da den er betingelsen for samfundsliv, og den bør helst øves ud af lyst og fri vilje. — „Til at herske har naturen skabt de mennesker, der er dygtige til at tænke og overlægge, til at beherske dem, der ved legemlige kræfter kan udføre tankens bestemmelse." Hellenerne måtte derfor være udset til at herske over barbarerne; men de måtte huske på at have almenvellet for øje.

Efter Aristoteles' mening måtte jorden være verdens midtpunkt, om-

givet af en række kugleskaller — yderst fiksstjernehimlen — der alle bevægede sig om den. Dette verdensbillede blev middelalderen igennem bestående i alt væsentligt uforandret. Først efter opfindelsen af kikkerten blev det omstødt under hård modstand fra kirkens side.

Athen efter borgerkrigen.

Athen blev moderskød for europæisk åndsliv, når det religiøse undtages. Men det var de færreste, som fik del i det. Landskabet Attika var på størrelse med Fyn og havde i sin storhedstid vel op mod 500.000 indbyggere, hvoraf de fleste boede i Athen. Mange af disse var tilflyttere, som måtte arbejde hårdt for udkommet og ikke havde borgerret. Langt mindre havde slaverne det, og kvinderne holdtes uden for åndslivet, selv om Perikles til almindelig forargelse drog sin hustru med ind i det. Det var ellers kun enkelte hetærer, som havde kendskab dertil.

Slaverne gjorde det meste arbejde, så de frie borgere kunne bruge tiden til at gå til folkeforsamlingen, i teater eller drive på gaderne og spørge nyt, hvad de især havde lyst til. De anså derfor slaveriet for en kulturel nødvendighed. — Men Sokrates levede under borgerkrigen, stormænd som Platon og Aristoteles i den følgende fattige og politisk ydmygende tid. Og ville Fidias og Sofokles ikke have skabt deres storværker, selv om tiden havde været fattigere eller værdierne mere ligelig fordelt? — Da de borgere, som tilsyneladende levede et rigt kulturliv, så godt som intet arbejde udførte, blev de svage og nydelsessyge. Forsvaret overlod de til lejede soldater. Forgæves søgte Demosthenes at opflamme dem til forsvar mod Filip af Makedonien. Og da Paulus senere talte til dem om sejren over døden, lo de ad ham.

De havde fået guldet for billigt.

Dog var mange præget af digternes gribende skildringer af de menneskelige lidenskaber, sorger og lidelser, såvel som af tænkernes alvorlige tale til samvittigheden. Der lød røster om det uværdige i at holde slaver, og selv om man ikke opnåede folkets tilslutning dertil, blev slaverne dog bedre behandlet i Athen end i de fleste andre stæder. De kunne blandt andet blive skrivere og politibetjente og kunne tage del i religiøse fester. Mishandlede en ejer sin slave, kunne denne kræve sig overdraget til en anden. Frigivelse af slaver var ret almindelig; men hverken den frigivne eller hans efterfølgere fik borgerret.

Filip II af Makedonien og Demosthenes.

Nordøst for Grækenland ligger Makedonien, hvis befolkning i kultur stod langt tilbage for de fleste hellenere. Der blev Filip II konge omkring år 350 f. K. Han havde sat sig som mål at erobre Grækenland, om hvis folk han udtalte: „Ingen fæstning er uindtagelig, blot der er så stor en åbning, at et æsel, belæsset med guld, kan komme derind". Ved bestikkelse, udflugter og magt fik han først herredømme over en del græske kolonier. Og så skete det, at en græsk stat plyndrede det rige orakel i Delfi. Filip drog dertil med en hær for — som han sagde — at hjælpe oraklet.

Der var dog een, som var klar over hans sande hensigt: Atheneren Demosthenes.

Han ville vække sit folk til modstand mod Filip, til at være nøjsom og at elske friheden. Men ville han have athenerne i tale, måtte hans sprog, udtale og optræden være formfuldendt; de så mere på det end på, om han havde noget på hjerte. Første gang, han trådte frem, blev han udlet. Så uddannede han sig til folketaler. Han besejrede vanskeligheden ved at udtale en bestemt lyd derved, at han lagde en lille sten på tungen. Af en skuespiller lærte han den rette betoning; enhver bevægelse under talen blev indøvet foran et spejl; for at give stemmen udholdenhed, øvede han sig i at tale, mens han besteg høje bjerge, og han talte mod havets brænding for at blive i stand til at overdøve folkelarmen.

Nogle så i Filip en forener af hellenerne og en frelser mod perserne, andre sagde som hærføreren Fokion, at han ville råde til krig mod ham, hvis han så ungdommen modig og lydig, de rige gavmilde mod staten, og at talerne ikke fedede sig på andres bekostning.

Demosthenes kendte folkets fejl, men håbede på at kunne vække det til dåd. Den tanke, at det skulle miste sin frihed, endog til en barbar, var ham uudholdelig. Han mindede det om de sejrrige kampe mod perserne og manede det til at være vågen: „Ikke så meget ved egen kraft som ved jeres sorgløshed er Filips magt vokset!" Og det lykkedes ham at få dannet et forbund mod Filip. Kun Sparta ville ikke være med. Der levede nu en lille herskerklasse, som forfaldt i rigdom og ødselhed, men alligevel drømte om herredømmet over Grækenland.

Forgæves købte Filip mænd til at tale mod Demosthenes. — Han skal ved at læse en af dennes taler have udbrudt: „Sandelig, var jeg ikke Filip, ville jeg føre krig mod ham." — To gange standsede hellenerne ham. Da gav en stat ham atter lejlighed til at føre „hellig

krig", idet den røvede i oraklet i Delfis tempel. Demosthenes fik de to gamle modstandere Theben og Athen forenet mod ham; men de led nederlag i slaget ved Chaeronea 338 f. K., og hellenerne måtte erkende Filip som deres overherre. — 336, da Filip var blevet myrdet, og 323, da Alexander var død, fik Demosthenes sit folk til at rejse sig mod makedonerne; men begge gange forgæves. Og da han efter det sidste forsøg blev forfulgt, tyede han ind i et tempel og tog gift.

Hans liv forekom ham at være spildt. „Havde ved begyndelsen af min livsvandring to veje ligget foran mig, hvoraf den ene førte til talerstolen og folkeforsamlingen, den anden direkte til død og undergang, og havde jeg som nu været mig bevidst, hvor meget ondt, hvor mange rænker, hvor megen frygt, misundelse og bagvaskelse, der knytter sig til det offentlige liv, i sandhed, da havde jeg uden tøven valgt den, der førte døden i møde", udtalte han på sine gamle dage. — Med ham gik det gamle Grækenlands ydre frihed i graven.

Alexander d. Store.

Alexander var 20 år, da han år 336 efterfulgte faderen Filip. Han havde haft Aristoteles til lærer og havde derved tilegnet sig nogen græsk dannelse. Der fortælles om ham, at han tøjlede hingsten Bukefalos, som ingen før havde kunnet tæmme, og at faderen da sagde til ham: „Makedonien er dig for lille, søg dig et større rige!" — og at hver gang faderen vandt en sejr, klagede han over, at der ingen sejre blev til ham. — Der fortælles, at da han havde modtaget det I s. 54 omtalte svar af Diogenes, sagde han: „Sandelig, havde jeg ikke været Alexander, ville jeg være Diogenes!" — Enten ville han være den første eller give afkald på al livsglæde: alt eller intet!

Efter Filips død søgte flere stæder at løsrive sig; men efter at Alexander havde besejret dem og ladet Theben jævne med jorden, faldt de til føje. — Så vendte han sig år 334 f. K. i spidsen for makedonere og grækere mod arvefjenden perserne.

Først slog han i Lilleasien en persisk hær og frigjorde derefter de græske kolonier, som perserne havde generobret under borgerkrigen og påtvunget fåmandsvælde; ved at fritage dem for dette vandt han deres hengivenhed. — I den lilleasiatiske by Gordion fandtes en knude, hvorom der var spået, at den, som kunde løse den, skulle blive Asiens herre. Først forsøgte Alexander det forgæves; så huggede han den over med sit sværd. — Han besejrede en ny, overtallig persisk hær og tog derved perserkongen Darius' moder, hustru og døtre til fange. Derpå

erobrede han alle stæder langs Middelhavets østkyst, til han kom til fønikerbyen Tyros, der konkurrerede med de græske stæder om handelsherredømmet på middelhavslandene og derfor altid havde støttet perserkongerne i deres kampe mod de græske stæder. Tyrenerne satte sig kraftigt til modværge, og da Alexander endelig havde erobret deres by, lod han som straf derfor 30.000 af dem sælge som slaver. I filisterbyen Gaza, som også satte sig kraftigt til modværge, blev alle mændene dræbt, og kvinder og børn solgt som slaver. Hvis stæderne derimod overgav sig, blev beboerne behandlet mildt.

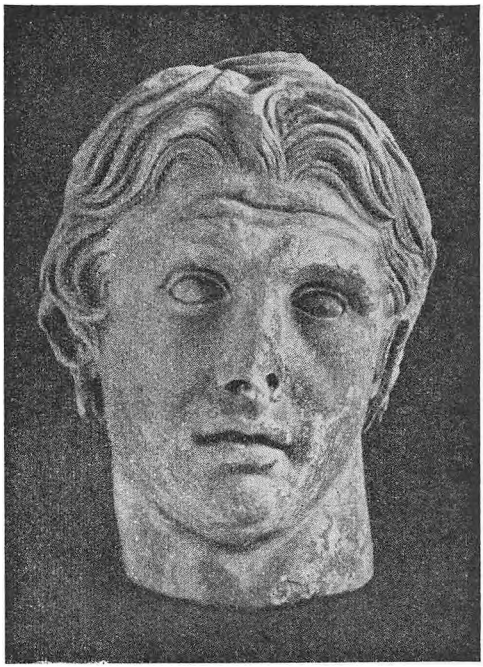

Hoved af statue af Alexander d. Store.

Alexander erobrede derpå Ægypten, hvor Darius' formand havde gjort sig forhadt ved at dræbe deres apis (I s. 14) og givet dem et æsel at dyrke i stedet for. Nu modtog de Alexander som befrier og hyldede ham som Zeus Amons søn.

Så vendte han sig mod Mesopotamien. Darius bød ham alt landet til Eufrat og en mægtig løsesum for sin familie. „Var jeg Alexander, tog jeg imod det", sagde hans feltherre Parmenion. — „Det ville jeg også, hvis jeg var Parmenion", svarede han. — Atter besejrede han en overtallig perserhær, rykkede ind i Persien, langt ind i Turkestan og derpå ind i Indien, til soldaterne i ørkenen omkring Indusfloden tvang ham til at vende om, hvad han gjorde under frygtelige lidelser for hæren. — I løbet af 10 år havde han nu underlagt sig hele det mægtige perserrige.

Som feltherre var han enestående, og han forstod at vinde, hvem han ville: Da han engang havde høj feber, og lægen derfor gav ham medicin, fik han et brev om, at lægen ville forgive ham; han lod lægen læse brevet, mens han tog medicinen. — Da soldaterne på tilbagetoget fra Indien vansmægtede af tørst, bragte man ham lidt opsamlet regnvand. Han spurgte, om soldaterne fik noget, og på det benægtende svar

kastede han det bort. Ofte kastede han sig ind i den værste kamptummel og opmuntrede derved soldaterne til at gå på.

Han satte sig nu den opgave at forene de mange folkeslag, dog ikke ved at forsøge på at ensrette dem; de fik lov til at beholde de gamle styreformer, institutioner og deres religion. — Han skal have sagt: „Gud er alle menneskers fælles fader; men han gør de bedste mennesker i særlig grad til sine egne." — Men hvor han kom frem, anlagde han byer på dertil egnede steder og opkaldte flere af dem efter sig selv. Græske købmænd fulgte i hans spor, og handelen fik et opsving, ved at han lod de mægtige rigdomme, der lå ophobet i perserkongens skatkammer, komme ud i omsætningen. Han giftede sig med en datter af Darius og fik mange af sine høvedsmænd til at gifte sig med fornemme persiske kvinder, og han skaffede ca. 10.000 makedonere persiske hustruer. Gennem en sådan folkeblanding har han vel håbet at smelte de mange folkeslag sammen.

Men nu var magten steget ham til hovedet; ligesom perserkongerne havde gjort, krævede han, at man skulle kaste sig næsegrus ned for ham. Det forbitrede hans makedoniske høvdinger, der kun betragtede ham som den første blandt ligemænd. Flere gange var der sammensværgelser imod ham. I en af disse deltog en søn af Parmenion; han blev henrettet og faderen med. Alexander har vel frygtet, at han ellers ville hævne sønnen. — Klitos havde i et slag reddet Alexanders liv. I et drikkelag, hvor de begge var berusede, bebrejdede han Alexander hans persiske opførsel. Forbitret derover dræbte Alexander vennen, men angrede det bagefter bittert.

Kort efter blev han angrebet af en heftig feber. Han havde budt sit legeme det utrolige. Nu bukkede han under for feberen år 323. Han var da 32 år.

Efter Alexander.

Det gik med alexanderriget som med bibelens Babelstårn: Det endte i forvirring.

Efter Alexanders død krigedes hans hærførere om magten, og efter flere kampe deltes det i fire dele: et persisk, der bestod til omkring år 650 e. K., et syrisk, der i alt væsentligt omfattede det øvrige af Alexanders asiatiske rige, et makedonisk og et ægyptisk rige. Til tider beherskede makedoniske konger alle græske stater, til andre tider var flere af disse selvstændige. Men Athen var nu kun en skygge af fordums herlighed, og Spartas magttid var for længst forbi.

Ægypten fik under kongehuset Ptolemæus en opblomstring. Flere af disse regenter var kloge, videnskabeligt interesserede og frisindede; derved fik byen Alexandria, der var oprettet af Alexander, stor fremgang, men dens kultur var græsk, ikke ægyptisk præget.

Trods splittelsen blev det kortvarige alexanderrige skelsættende i historien. I Alexanders spor fulgte græsk kultur, græsk blev snart de dannedes sprog og almindeligt kendt; skellet mellem de forskellige folk udviskedes i høj grad. Da Paulus henved 400 år efter Alexanders død begyndte sin omspændende missionsgerning, kunne han på græsk forkynde evangeliet overalt i Syrien, Lilleasien, Makedonien, Grækenland, ja selv i Rom, som da også var under græsk påvirkning.

I Alexandria samledes grækere, jøder, persere, babylonere osv.; der stod et mægtigt bibliotek til rådighed for de studerende, og der rådede fuld åndsfrihed. Man begyndte der at dissekere lig, hvorved en opdagede nerverne, en anden, at nogle af disse var bevæge-, andre følenerver. Euklid skrev en lærebog i matematik, som endnu anvendes flere steder og danner grundlag for andre lærebøger deri. En astronom kom til den antagelse, at det muligvis var jorden, der kredsede om solen og ikke omvendt, en anden påviste, ved at se, hvilke stjerner man havde lige over sig to forskellige steder på jorden, at denne var kuglerund, og beregnede dens omkreds ret nøjagtigt. Også Archimedes, „det genialeste hoved, den fineste hjerne, som måske nogen sinde har eksisteret", levede en tid i Alexandria, men drog atter tilbage til sin fødeby Syrakus på Sicilien. Han gjorde en mængde opdagelser og opfindelser på matematikkens og fysikkens område, blandt andet opdagede han loven for vægtfylde. Da blev Syrakus belejret af romerne. Han opfandt forsvarsmidler mod dem; men tilsidst blev byen indtaget, og han blev dræbt af en romersk soldat.

Tidens kunst var i høj grad livfuld; det gjaldt både Laokoongruppen, fremstillingen af Menelaos, der bærer sin faldne ven Patroklos bort, for at hans lig ikke skal komme i fjendevold, og mange andre kunstværker.

Med folkeblanding fulgte religionsblanding. Mange spurgte: Hvad skal vi tro, og på hvem kan vi tro? Andre tvivlede på alt. Om athenerne skrev en forfatter fra omkring år 150 f. K., at de attrådede penge og pragt fremfor børn. Samtidig fandtes flere kultusforeninger, hvori folk søgte gennem mystiske ceremonier at opnå forbindelse med gudeverdenen. — De fleste tænkere hævdede, at der kun fandtes een gud. — Tiden op mod Kristi fødsel var især præget af religiøs uro og søgen.

ROM

De ældste romerske sagn.

I ITALIEN, der ligger midt i det solbelyste Middelhav, havde befolkningen særlige betingelser for at forplante østerlandenes kultur til vestens folkeslag, med hvem flere af de italienske folk var stammebeslægtede; desuden fandtes flere græske kolonier både på Sicilien og på fastlandet. — Romerne, der ret tidligt tog magten i hele Italien, var imidlertid længe upåvirket af fremmed kultur.

Rom skal være anlagt år 753 f. K. Derom fortæller sagnet: Kong Numitor var bleven stødt fra tronen og blindet af broderen Amulius, der gjorde hans eneste barn, datteren Silvia, til vestalinde[1], for at der ingen skulle blive til at hævne Numitor. Men krigsguden søgte til Silvia, som fødte ham tvillingsønnerne Romulus og Remus. Amulius lod dem sætte ud i Tiberen; men floden sank, så kisten, de lå i, kom til at stå på det tørre. En ulvinde ammede dem, til en hyrde fandt dem og tog sig af dem.

Da de blev voksne, samlede de en skare mænd, dræbte Amulius og genindsatte morfaderen på tronen. Derfor gav han dem lov til at anlægge en stad. Det gjorde de. Romulus byggede en mur om den, og da Remus hånede den ved at springe over den, huggede han ham ned med ordene: „Sådan skal det gå enhver, som vil stige over min mur!" Han opkaldte nu byen efter sig og gav fristed i den for enhver. Snart samledes en flok af alskens pak, og da de savnede kvinder, røvede de dem fra et nabofolk, som i forbitrelse begyndte krig mod Rom. Men de røvede kvinder var godt tilfredse med deres nye mænd og fik stiftet fred og forbund mellem de to magter. — Romulus blev optaget i himlen, og romerne fik løfte om, at deres stad skulle blive hele jordens behersker.

---

[1] Vestalinderne var præstinder for Vesta, arnens gudinde, og måtte ikke have omgang med mænd.

Sagnet talte sandt: Rom blev krigsgudens og broderkrigenes by, der „gav ly og borgerret til en dygtig røverbande",[1] som havde næret sig med rovdyrmælk. Og på dens magts tinde lod dens kejser „alverden skrive i mandtal". Men dens kvinder fik bedre kår end de fleste af deres medsøstre i andre lande.

Det ældste Rom.

Oprindelig havde Rom kongedømme. Men da en kongesøn øvede voldtægt mod en fornem romers hustru, tog hun det løfte af sin mand og sin fader, at de skulle hævne hende, og stødte derefter en dolk i sit bryst. De rejste nu folket mod voldsmanden og hans slægt, og kongen måtte flygte.

Derefter blev Rom republik. I spidsen stilledes to konsuler, som valgtes for eet år ad gangen og ved deres fratræden kunne drages til ansvar for deres styre. Desuden fandtes der regnskabsførere, politi, dommere, censorer m. fl. Censorernes stilling var særlig vigtig, da de skulle sætte folk i skat, føre tilsyn med deres vandel og vælge senatorerne, der dannede det råd, senatet, som konsulerne skulle rådføre sig med. — Kom staten i stor fare, valgtes en diktator for højst 6 måneder. Han fik uindskrænket myndighed, til han havde løst den opgave, for hvis skyld han var valgt; men derpå skulle han trække sig tilbage.

Der fandtes tre samfundslag: øverst *patricierne* (fædrene); navnet tyder på, at de var de oprindelige beboere. Nærmest dem *klienterne*, der stod under deres beskyttelse og til gengæld skulle arbejde for dem. *Plebejerne* (folket), der dannede underklassen, bestod mest af håndværkere, småkøbmænd, forpagtere o. lign. — Efter kongedømmets fald fik plebejerne ret til at deltage i folkeforsamlingen, hvad de ikke før havde haft. Den valgte embedsmændene. Men da man stemte i klasse efter rigdom, havde patricierne hele indflydelsen. De havde bestemt, at ægteskab mellem patricier og plebejer var ugyldigt, og dommerne dømte efter skik og sædvane eller efter godtykke.

Oprindelig havde patricierne eneret til jorden. Den var i den første tid fælleseje, men blev senere udstykket mellem dem. En af de sidste konger gav også plebejerne ret til jordeje. Men under de stadige krige, Rom førte med nabostater, kunne patricierne lade deres jord dyrke af klienter og slaver; det havde plebejerne i reglen ikke råd til; deres

[1] Grundtvig: »Verdensklogskab er mit navn«.

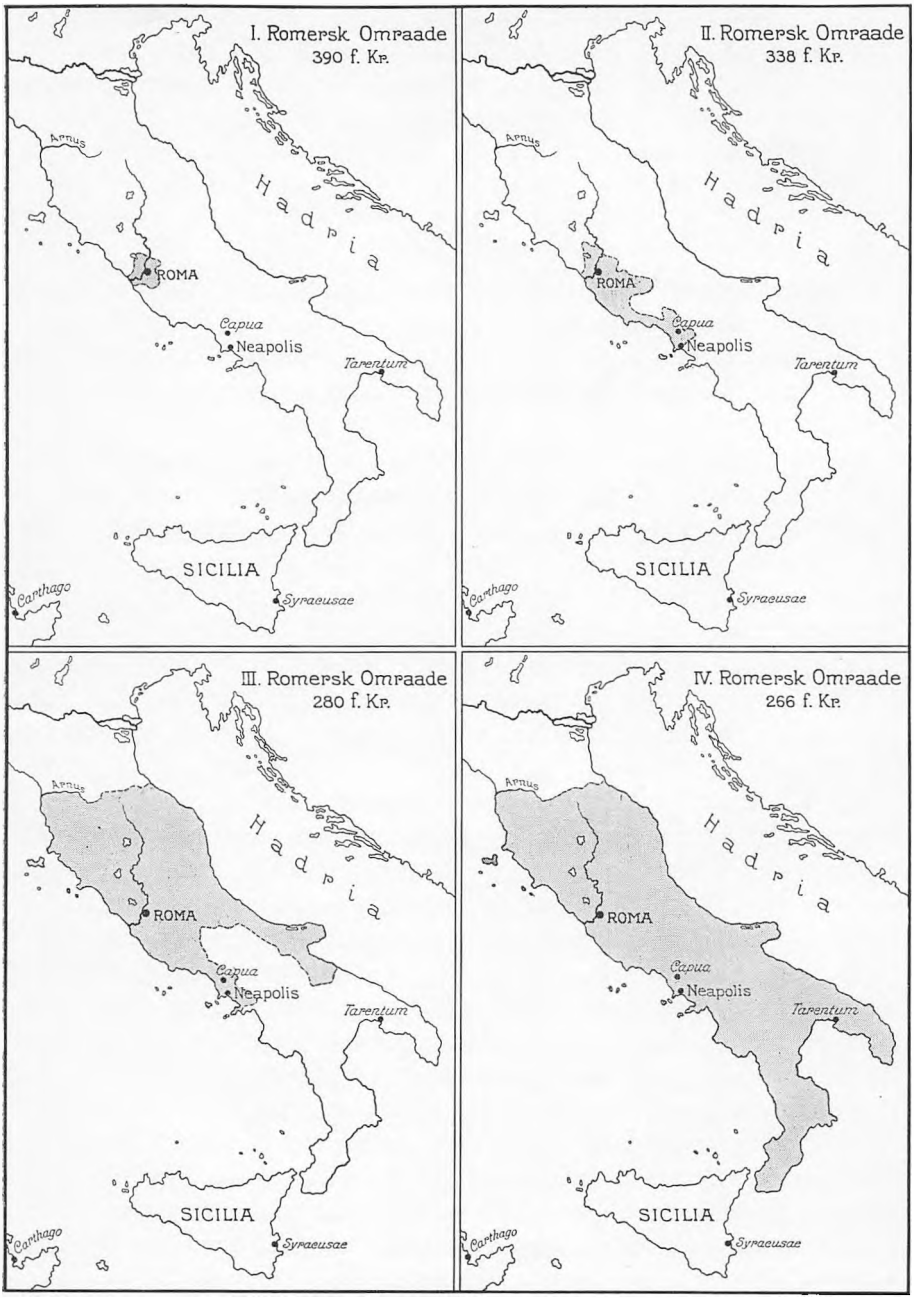

Udvidelsen af Roms herredømme indtil 266 f. K.

jord blev derfor forsømt, så de måtte låne til meget høj rente eller sælge jorden. Kunne låneren ikke betale renten, måtte kreditor gøre ham med hustru og børn til slaver. — Blev en nabostat besejret, fratog Rom dens befolkning en del jord og gjorde den til statseje. Denne „okkuperede" jord blev bortforpagtet til patricierne, der lod den dyrke ved klienter, som svarede en vis afgift af den; selv „glemte" de oftest at betale forpagtningsafgiften til staten.

Mange plebejere var blevet slaver eller truedes med at blive det. Da besluttede de 494 f. K. at forlade Rom og anlægge en ny stad. Patricierne måtte sende mænd ud at forhandle med dem. (Det hed sig siden, at Menenius Agrippa fortalte dem en lignelse om en strid mellem lemmerne og maven, hvor hænderne nægtede at føre maden til munden, tænderne at tygge osv., fordi de mente, maven intet bestilte; men de fik snart at mærke, at det gik ud over dem selv, og så holdt de fred. — Plebejerne skulle derved være blevet belært om, at de ikke kunne undvære patricierne). — Disse måtte dog give betydelige indrømmelser for at få plebejerne tilbage; blandt andet lette gælden og mildne gældslovene. Især fik det betydning, at plebejerne fik lov til at vælge to tribuner, som skulle varetage deres tarv og kunne nedlægge veto (forbud) mod enhver senatsbeslutning. Senere fik de lovene nedskrevet, så der ikke kunne dømmes vilkårligt, fik ret til at vælge en af konsulerne, fik ægteskabet mellem en plebejer og en patricier erklæret for gyldigt og fik indført bestemmelse om, at ingen måtte eje mere end et vist mål jord (ca. 125 ha). — Omkring år 350 f. K. var de to parter blevet omtrent ligestillet.

Det var en romers største dyd at være en god og offervillig statsborger. I hæren krævedes fuldkommen lydighed. I en krig — fortælles der — havde hærføreren under dødsstraf forbudt at indlade sig i tvekamp med fjenden. Hans søn blev på en spejderfærd udfordret af en fjendetrops anfører, tog mod udfordringen og fældede ham; men ved tilbagekomsten lod faderen ham henrette trods alles forbøn.

Husherren havde al magt og myndighed over alle i hjemmet, selv over gifte sønner. Moralen var streng både angående mand og hustru. Slaverne var retsløse, men blev i reglen behandlet godt og betragtet som familiemedlemmer. Alt hæderligt arbejde var agtet, alle deltog deri, også husherren, og flid og nøjsomhed sad i højsædet.

Religionen var nærmest som grækernes; men myterne var ukendt. Romerne var nemlig fantasifattige og havde liden sans for poesi og kunst. Man dyrkede især Mars, krigsguden, og Vesta, arnens gudinde, på hvis alter den hellige ild altid skulle brænde. — Hjemmets

arne var ligeså hellig og vogtedes af husets døtre. Hvert hjem havde sine husguder, forfædrenes ånder, som husfaderen ofrede til. — Faunus, frugtbarhedens, og Flora, blomsternes gud, var specielle romerske. — Gudsdyrkelsens ydre former måtte nøje overholdes, — til gengæld måtte guderne holde deres forpligtelser over for hjem og stat. Om sindets hengivelse var der ikke tale. Det var karakteristisk for romernes religiøse opfattelse, at der var ansat en lovkyndig mand til at forestå statsgudsdyrkelsen. — Ingen lov kunne ændres, ingen krig begyndes uden gudernes samtykke. Præsterne, de såkaldte augurer, skulle tyde deres vilje gennem varsler, som de læste i fugles flugt, offerdyrs indvolde o. lign.

Rom erobrer Italien.

Samtidig med forfatningskampene førte Rom krige med nabofolkene, der ofte var lige så stridbare som romerne. Snart sejrede den ene, snart den anden part; men på grund af sin udholdenhed vandt Rom altid den endelige sejr. Fra disse krige findes flere fortællinger, ofte i strid med virkeligheden, men alle typiske for romersk tankegang:

Den etruriske[1] konge Porsena belejrede Rom. Da tilbød Mucius Scævola at dræbe ham; han kom ind i teltet, hvor Porsena sad sammen med sin skriver. Mucius tog fejl af dem og dræbte skriveren. Han blev grebet og truet med de frygteligste pinsler, hvis han ikke angav sine medskyldige. Da stak han hånden i en ild og lod den brænde op, idet han sagde: „Der ser du, hvor lidt dine trusler skræmmer mig. Vid da, at tre hundrede ædle romerske ynglinge har sammensvoret sig om at dræbe dig. Jeg er den første, loddet traf." Porsena blev da så forskrækket, at han trak sig tilbage.

Engang blev romerne under en krig hårdt trængt og valgte Cincinnatus til diktator. Da budet derom kom til ham, gik han og pløjede. Han spændte straks okserne fra, ilede til Rom, opbød alt våbenført mandskab, besejrede fjenden, opgav derpå diktatorværdigheden, gik hjem og fortsatte pløjningen.

År 390 f. K. kom romerne i krig med gallerkongen[2] Brennus, der havde erklæret: „Retten bærer vi på spidsen af vort sværd." Han drev romerne ind i byens borg, Capitolium. Kun 80 senatorer og præster af de ældste slægter sad på deres embedsstole på torvet så stille, at gal-

[1] Etruskerne boede i Toscana, noget nord for Rom.
[2] Gallerne boede i Norditalien.

lerne ikke vidste, om det var mennesker eller billedstøtter. Da rykkede en galler en af dem i skægget og modtog et slag af hans stok, hvorefter gallerne dræbte dem alle og plyndrede og brændte byen. De belejrede måtte bortkøbe dem med en mægtig løsesum. Men da guldet skulle vejes, klagede romerne over, at Brennus brugte falske lodder. Han lagde da sit sværd på vægtskålen med ordene: „Væ victis!" (ve de overvundne). Da kom Camillus til med en hær og råbte: „Ej med guld, men med jern køber Rom sin frihed!" og jog gallerne bort.

Romersk legionssoldat.

Senere kom Rom i krig med den græske koloni Tarent. De blødagtige tarentinere lejede da kong Pyrrhus af Epirus[1] til at kæmpe for sig. — Han vandt det første slag. Men da han så de faldne romerske soldater alle ligge med ansigtet mod fjenden og sårene i brystet, udbrød han: „Med sådanne soldater skulle jeg erobre verden!" Han ønskede nu at forhandle med romerne om fred, og flere senatorer var stemt for den. Da lod den gamle, blinde senator Appius Claudius sig bære hen i senatet. „Jeg har hidtil holdt det for en ulykke, at jeg er blind", sagde han. „Nu ville jeg ønske, jeg også var døv, at jeg ikke skulle høre jeres rådslagning." Rom, hævdede han, kunne ikke forhandle med en fremmed erobrer, der stod i Italien. — Dette svar fik Pyrrhus nu. — Endnu en sejr vandt han, men så dyrekøbt, at han udbrød: „Vinder jeg en sådan til, er det ude med mig!" — Det næste slag tabte han, og Tarent måtte overgive sig. Få år efter, år 266 f. K., var Rom herre over alt det, man kaldte Italien[2].

De nærmest liggende stater blev lagt ind under Rom. I længere bortliggende fik byerne lov til at bestå og beholdt et vist kommunalt selvstyre. Beboerne fik romersk borgerret, men til liden nytte, da den skulle udøves i Rom. De længst bortliggende blev gjort til forbundsfæller, så de og Rom gensidigt skulle støtte hinanden i krig. Men det var Rom, der bestemte, hvorvidt der skulle føres krig. De kunne frit ordne deres indre

[1] Nord for Grækenland.
[2] Sicilien og Posletten regnedes dengang ikke til Italien.

forhold; men opstod der strid mellem to af dem, traf Rom afgørelsen. Ved at behandle dem, så de blev misundelige på hinanden, fulgte Rom reglen „divide et impera" (del og hersk). Rundt om i landet oprettedes soldaterkolonier. Kolonisterne fik hver et passende jordstykke til brug, hvorved mange fattige romere blev forsørget. Med dem udbredtes latin, romernes sprog, over hele Italien, så det efterhånden blev alle italieneres sprog.—Nu var der ordnede forhold overalt i Italien; velstanden var ret ligeligt fordelt, og i Rom vågede censorerne stadig over de gamle romerske dyder: arbejdsomhed, nøjsomhed, tapperhed og offervilje over for staten.

De puniske krige.

Hver ny erobring bragte Rom en ny nabo, som frygtede dets magt og rustede mod det. Deri så Rom en fare, som skulle overvindes. Mistro og frygt medførte ny krige.

Da Rom nåede Messinastrædet, blev det på en måde nabo til den anden stormagt ved Middelhavet, Kartago, der lå på Nordafrikas kyst, omtrent hvor Tunis nu ligger. Det var oprindelig en fønikisk koloni. Nu herskede det over Nordafrika helt til Ægypten og beherskede byer i Spanien, på Sardinien og det vestlige Sicilien. De rige købmænd havde magten. De drev stor skibsfart og købmandshandel og ejede store godser, som de lod dyrke ved slaver. Desuden udbyttede de både den fattige befolkning og kolonierne. Hæren bestod af lejede tropper og udskrevne soldater fra de undergivne folk; men officererne var fra Kartago. Kulturen var fattig, da de herskende kun tænkte på at skaffe sig rigdom.

To sicilianske stæder kom i krig. Den ene søgte hjælp hos Kartago, den anden hos Rom. Begge disse stormagter ilede til hjælp, dvs. begyndte en krig om herredømmet over Sicilien (264).

Rom var stærkest på landjorden, Kartago foreløbig på havet. Så byggede Rom en flåde, og krigen fortsatte med forskelligt held.

Om hærføreren Regulus fortaltes, at han var blevet taget til fange af punerne[1]. De ønskede fred og sendte fredsforhandlere til Rom og lod dem tage Regulus med. Men først måtte han sværge at følge med tilbage, hvis de ikke fik sluttet fred. Han måtte jo så, mente de, i egen interesse påvirke romerne dertil. Men Regulus frarådede på det bestemteste sine landsmænd at slutte fred. De ville nu beholde ham. Men en romer holder sit ord: han fulgte med tilbage og døde i fangenskabet. —

[1] Puner = føniker, romernes navn til kartagerne; deraf navnet »De puniske krige«.

Tilsidst bad Kartago om fred. Det måtte betale en mægtig krigsskadeerstatning og overlade Sicilien til Rom. (241 f. K.)

De sicilianske stæder, som havde støttet Rom, blev gjort til forbundsfæller, resten af øen blev en romersk provins, som styredes af en statholder. Kort efter benyttede Rom en soldateropstand i Kartago til at gøre Sardinien og Korsika til romerske provinser. Og for at gøre en ende på illyrernes sørøverier erobrede det desuden Dalmatien.

I Kartago var Hamilkar af et folkeparti blevet valgt til hærfører. Han ville søge at vinde i Spanien, hvad der var tabt i Middelhavet. Med sig tog han sin 9årige søn, Hannibal, men lod ham først ved alteret sværge evigt had og fjendskab mod Rom. Hannibal afløste ham senere som hærfører, og da han udvidede Kartagos magt i Spanien, krævede Rom, at Kartago skulle kalde ham hjem. Da det blev nægtet, erklærede Rom krig (218).

Hannibal delte kår med sine soldater og kunne få dem til at overvinde de hårdeste strabadser. Han førte dem gennem Gallien og over Alperne ind i Italien, hvor han flere gange slog langt talrigere romerske hære. Efter at han havde tilføjet en talmæssig langt overlegen romersk hær et knusende nederlag ved Cannæ i Syditalien, 216, sluttede han forbund med flere af Roms forbundsstater, bl. a. det rige Capua, hvor han lagde sin hær i vinterlejr. Men en vinter blandt byens blødagtige borgere demoraliserede i høj grad hans hær. Og nu sendte Rom en hær over mod Kartago. Hannibal blev kaldt hjem, og uden for byen led han et afgørende nederlag mod romeren Scipio. Kartago måtte bede om fred. (201). Det måtte nu udlevere det meste af sin flåde, afstå sine lande med undtagelse af det nærmeste område og love ikke at føre krig de første 50 år uden Roms tilladelse.

Capua blev jævnet med jorden, og beboerne dræbt eller solgt som slaver. Andre forbundsfæller, som havde svigtet, måtte afstå jord til romerske kolonister. Posletten blev erobret og gjort til en provins.

Rom havde sluttet forbund med græske og lilleasiatiske stæder. De blev angrebet af Makedoniens og Syriens konger. Rom kom stæderne til hjælp, og enden blev, at Makedonien, Grækenland, Lilleasien og Syrien blev enten vasalstater eller provinser under Rom. Også det meste af Spanien blev erobret efter hårde kampe.

Under Hannibals styre blomstrede Kartago atter op. Rom, der stadig frygtede ham, forlangte ham da — trods Scipios protest — udleveret. Han valgte at gå i landflygtighed. Forgæves søgte han at ægge østlige herskere til krig mod Rom. Han måtte flygte fra sted til sted, forfulgt af romernes had. Tilsidst tog han gift med ordene: „Lad os befri Rom

for dens skræk!" — Men romere, der mindedes den sidste puniske krig, ængstedes stadig for det opblomstrende Kartago. Cato, der havde været med i den, sluttede enhver tale — ligegyldigt hvad den drejede sig om — med ordene: „Desuden mener jeg, at Kartago bør ødelægges!" — Romerne opmuntrede en afrikansk konge til at angribe Kartago, som tilsidst i fortvivlelse greb til våben mod ham. Det benyttede Rom sig af til at erklære Kartago krig (149).

Kartago bad om fred; Rom krævede 300 gidsler af de fornemste slægter og fik det; det krævede alt krigsmateriel udleveret og fik også det. Men da det krævede byen ødelagt og beboerne flyttet et stykke ind i landet, rejste alle sig til forsvar; selv slaverne fik frihed for at deltage deri. Byen blev belejret, til folk døde af sult, og de efterlevende åd ligene. Romerne måtte tage byen ved storm og erobre den hus for hus. Først da de stak ild på den, overgav de sidste sig: 50.000 af de 700.000 ved belejringens begyndelse. De blev gjort til slaver, og byen jævnet med jorden (146).

De puniske krige var kampen om herredømmet over de lande, hvorfra Europa siden fik sin kultur. Hvad Rom end kan anklages for, ville det sikkert være blevet værre, hvis Kartago var blevet sejrherre.

Romerriget efter de puniske krige.

År 121 f. K. erobrede Rom Sydgallien og var dermed herre over middelhavslandene. De enkelte konger, der — som den ægyptiske — sad i „frie" lande, måtte lystre det mindste vink fra Rom. — Latium, romerstaten, var på størrelse med Sjælland, udenfor lå de italienske forbundsfæller, der faktisk var vasalstater.

Hovedparten af Roms befolkning var nu slaver. I dem havde rigmændene billig arbejdskraft, som bønder, håndværkere og daglejere måtte konkurrere med. De mange småbønder i Latium eller forbundsstaterne var blevet helt forarmet af krigen, som de jo havde måttet deltage i, så de fleste var af forholdene blevet tvunget til at sælge deres ejendomme til rigmænd, der kunne lade jorden drive ved slaver. Andre havde ladet sig friste af rigmændenes penge og driverlivet i Rom.

Roms forfatning var nærmest uforandret, men indholdet et helt andet. De mange tilflyttere var som oftest både besiddelsesløse og erhvervsløse; men de dannede flertallet i folkeforsamlingen, og den valgte embedsmændene. Disses stilling var ulønnet og lagde beslag på meget af deres tid, så kun velhavende kunne tage mod valg. Man havde em-

bedet et år, men kunne næste år søge et andet. Især var embedet som provinsstatholder attrået. Men for at opnå valg dertil måtte man købe pøbelens stemmer med „panem et circenses" (brød og skuespil), og de sidste skulle helst være blodige. Hvad det kostede, kunne indvindes mangefold ved udplyndringen af den provins, hvis statholder man blev et år.

Den, der ernærede sig ved hæderligt arbejde, blev oftest bundfattig, så en arbejdende mellemstand fandtes ikke. — Derimod fandtes en slags mellemstand af såkaldte riddere, vel oprindelig folk, der havde tjent til hest i hæren, nu bestående af mænd, der i reglen drev spekulation eller mindre fine forretninger. Det var dem, der havde fået Kartago ødelagt for at slippe for en truende konkurrent. Senere fik de af samme grund senatet til at lade Korinth udslette.

Hårdest gik det ud over provinserne, selv om de nød fordelen af „pax romana" (romerfreden), idet Rom hindrede krige inden for sit mægtige magtområde. Men statholderen herskede næsten enevældigt, og for ham gjaldt det oftest blot om at udplyndre sin provins så kraftigt som muligt. Beboerne kunne nok klage over ham til senatet. Men mange af dets medlemmer havde været statholdere, andre havde slægtninge, som helst skulle blive det. Det hele hængte sammen som ærtehalm. Visse provinser betalte en fast årlig sum til Rom; de slap derved for at blive plyndret af statholderne. Men de, der betalte told o. lign. blev desuden plyndret af ridderne, som forpagtede disse afgifter og atter bortforpagtede dem til andre. De var alle berygtede for gridskhed og vilkårlighed; en tolder blev enstydig med en kæltring. Statholderen skulle nok holde øje med dem; men som regel gjaldt det, at „den ene ravn hugger ikke øjet ud på den anden".

Rom søgte at sikre sin magt ved „del og hersk" systemet. Samhandel og samkvem mellem provinserne vanskeliggjordes. Alle veje førte til Rom. Dertil gled provinsernes overskud, derfra kom de soldater, som skulle sikre magten for „den evige stad".

Efter at Grækenland var kommet under Rom, havde flere blandt de velhavende romere fået smag for græsk åndsliv. En del lærte sig græsk for at kunne læse græske værker; rigmænd smykkede deres villaer med græske kunstværker, som erobrerne havde taget med sig hjem. Ofte var den græske dannelse dog kun en tynd fernis. Således var der romere, som i selskab havde dannede græske slaver stående bag stolen, hvor de skulle tilhviske dem de græske citater, hvormed de kunne pynte deres tale.

Der dannedes endog hemmelige foreninger, som samledes til bakka-

naler, hvor de hengav sig til drik, udskejelser, voldtægt, lystmord o. lign.

Der var dog også romere, som virkelig tilegnede sig græsk åndsliv og deri fandt en modvægt mod tidens råhed og lave sanselighed . — Stoikernes lære var jo beslægtet med den gamle romerske kultur. — Det var med henblik på disse mennesker, den romerske digter Horats skrev:

> Hellas, næppe betvungen, betvang sin vilde besejrer,
> bragte til Latiums bønder — de rå, barbariske — kunsten.

Den bragte mere end kunsten; den gav nogle af de ædleste romere trang til at kæmpe for en bedre tid. Andre søgte at genoplive de gamle romerske dyder. Til disse sidste hørte

Cato.

I sit hjem var han nøjsom og flittig og forlangte det samme af tjenestefolk og slaver, men behandlede dem retfærdigt. En tid var han statholder på Sardinien og blev der afholdt for sin redelige færd. Og da han et år var valgt til regnskabsfører for staten, vogtede han strengt på dens midler. „Den, der bestjæler en borger, ender sit liv i lænker", udtalte han; „den, der bestjæler staten, ender det i guld og purpur". — Da blev han år 148 valgt til censor, og han slog nu ned uden personsanseelse: Mange senatorer blev udstødt af senatet for usømmeligt levned. En konsul havde til forlystelser for sine gæster ladet en fange henrette. Han blev sat på anklagebænken. Det samme blev en feltherre, som havde lokket 10.000 portugisere frem fra deres bjerge ved løfte om bedre boliger og derefter havde ladet dem hugge ned. — Men han svækkede sine retfærdige handlinger ved smålighed, som da han stødte et senatsmedlem ud, fordi han havde kærtegnet hustruen i datterens påsyn — og ligeså ved sit had til grækerne, om hvem han sagde: „De er en grundfordærvet og uregerlig slægt, og bringer folket deres dannelse til Rom, vil den ødelægge alt."

Årsagen til opløsningen forstod han ikke og bekæmpede derfor blot sygdommens symptomer, ikke selve sygdommen. Hans eneste lægemiddel var da også det håbløse: at skrue tiden tilbage.

Brødrene Gracchus.

Det første alvorlige forsøg på at redde Rom fra undergang indefra blev gjort af brødrene Gracchus.

Faderen havde været statholder og var berømt for sin redelighed, moderen, Cornelia, var en datter af den Scipio, der havde besejret Hannibal og siden skarpt havde fordømt romernes forfølgelse af ham. Hjemmet var præget af såvel gammel romersk dyd som af græsk åndsliv. Cornelia samlede sig om at opdrage sine børn. Da engang i et selskab nogle fornemme kvinder pralede af deres smykker og bad hende vise dem sine, kaldte hun på sønnerne og sagde: „Det er mine juveler!"

Tiberius havde under et felttog i Spanien søgt at behandle de besejrede sådan, at de blev forbundsfæller. I Etrurien havde der før ligget bondegård ved bondegård; der så han nu kun store græsmarker, hvor nogle få slaver vogtede kvæg. Han forstod der sandheden af det, forfatteren Plinius senere skrev: „Storejendommene har ødelagt Italien" — og besluttede atter at knytte forbindelsen mellem folket og jorden.

Så lod han sig vælge til folketribun (I s. 65) og fremlagde i folkeforsamlingen et lovforslag om, at en hel del statsjord, som rigmændene havde tilegnet sig, skulle uddeles til fattige borgere som statsfæste mod en årlig afgift til staten. „De vilde dyr", sagde han, „har deres huler . . . men de, der kæmper for Rom, har kun del i luft og lys. Uden hjem og arne flakker de om med hustruer og børn. Hærførerne løj, når de før slaget opmuntrede soldaterne til at kæmpe for fædrenes grave og gudernes alter; thi den største del af romerfolket har intet alter, hvorpå deres fædre har ofret, eller nogen grav, hvor deres fædre hviler. Kun for fremmed overdådighed og rigdom kæmpede og blødte de, som kaldtes jordens herrer, men ikke ejede en eneste jordklump, som de kunne kalde deres."

Rigmændene havde imidlertid ved at købe mængdens stemmer sikret sig indflydelse på valget af folketribunen og købte nu den anden folketribun til at forbyde, at et forslag, hvorefter ingen måtte eje mere end ca. 125 ha jord, kom til afstemning. Forgæves viste Tiberius ham forslagets nødvendighed. Da erklærede Tiberius, at en folketribun, der forbrød sig mod folkets ret, selv havde mistet retten til sin stilling. Han fik en anden valgt i stedet og forslaget gennemført.

Men det var i strid med loven, og nu søgte han atter i strid med loven genvalg som folketribun. Da en senator forgæves søgte at få en konsul til at forbyde det, råbte han: „Siden konsulen svigter staten, så følg mig, alle, som vil redde den!" I spidsen for en flok senatorer, bevæbnede med

stokke, stoleben o. lign. for han ud blandt mængden, der flygtede. Tiberius blev dræbt, og forgæves søgte hans broder Gajus at få hans lig udleveret. Det blev slæbt gennem gaderne og derefter kastet i Tiberen. — Men hans jordlove kunne man ikke omstøde. I løbet af få år blev de omkring 300.000 frie jordbrug, der fandtes, øget med 100.000 ny.

Gajus var, da Tiberius dræbtes, endnu for ung til at tage opgaven op efter ham, og senatet, der frygtede ham, fik ham anbragt i et provinsembede. Hans moder, der havde været enke i flere år, var forberedt på at miste ham for folkets sag. Men hun frygtede, at det ville føre til borgerkrig. Da åbenbarede broderen sig for ham i drømme og sagde: „Hvad nøler du efter, Gajus? Os er liv og død bestemt i kamp for folkets ret." Så lod han sig år 123 vælge til folketribun. — Kærlighed til underklassen, harme over uretten og mindet om broderen lagde varme og glød i hans ord, så han helt beherskede folkeforsamlingen og derved styrede næsten enevældigt i to år.

For at de fattige ikke skulle fristes til at sælge deres stemmer, fik han vedtaget, at de skulle have kornet til halv pris — senere nedsat til $^1/_3$ og tilsidst uddelt helt gratis. — Men denne lov drog skarer af fattige til Rom og modvirkede derved Tiberius' jordlove.

Og for at skille ridderne fra senatspartiet skaffede han dem den domsret over statholderne, senatet hidtil havde haft. Men da ridderne var endnu værre til at plyndre provinserne, end statholderne i reglen var, og da en retsindig statholder, som ville se ridderne på fingrene, måtte frygte deres domstol, bragte denne lov nærmest provinsboerne af asken og i ilden.

For at bekæmpe arbejdsløsheden satte Gajus offentligt arbejde i gang. Og da den offentlige jord i Latium nu var udstykket, søgte han at få den jord udstykket, staten ejede i provinserne, og fik vedtaget, at Kartago skulle genoprettes, men som en koloni fra Rom. Selv påtog han sig at løse denne opgave.

Da benyttede senatet hans fraværelse til at samle al egennytte mod ham.

I Italien var der en gærende utilfredshed med romerstyret. For at modvirke det foreslog Gajus efter sin hjemkomst som et første skridt, at hele befolkningen i Latium skulle have ligeret med Roms borgere og alle italienere den ret, latiumsborgerne nu havde: borgerret uden stemmeret!Det ville skade pøbelens indflydelse, og det benyttede senatspartiet sig af. „Tror I", spurgte en konsul, „hvis I nu giver latinerne borgerret, at I så også i fremtiden kan få de pladser i folkeforsamlingen, som I nu har .... eller at I vil finde plads ved folkefesterne og an-

dre fornøjelser?" Denne appel til pøbelens egennytte benyttede den ene folketribun til at forbyde, at forslaget blev forelagt folkeforsamlingen.

Tværtimod vedtog man, at de ejendomme, der var oprettet efter Tiberius' jordlove, skulle overgå i fri eje. Mange nybyggere var nemlig blevet kede af bondearbejdet og længtes tilbage til driverlivet i Rom. Loven fik derfor den tilsigtede virkning, at de solgte deres jord til godsejerne. — Desuden blev der foreslået, at kolonien i Kartago skulle opgives. I stedet for skulle der oprettes kolonier i Italien, hvor nybyggerne ikke, som i Kartago, skulle svare grundrente til staten.

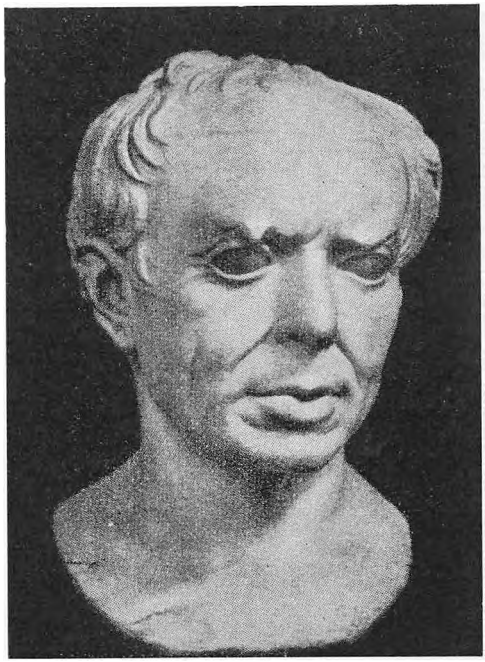

Gajus Marius.

Da forslaget derom blev forelagt, mødte Gajus og hans venner bevæbnede på tinge, modstanderne ligeså. Spændingen var på bristepunktet. En tjener hos Gajus' værste fjende kom bærende med et offerdyrs indvolde, hvoraf der skulle tages varsel. „Af vejen, pak, for ordentligt folk!" råbte han til Gajus' tilhængere. De huggede ham ned. Det blev tegnet til kamp. Gajus måtte flygte, og da han anså sin stilling for håbløs, lod han sig dræbe af sin slave (år 121 f. K.).

Hans minde blev bandlyst, og det blev forbudt hans moder at bære sorg. Men det, de to brødre havde sat i bevægelse, lod sig ikke standse.

Krig mellem folkepartiet og senatspartiet.

Gajus Gracchus havde stiftet et folkeparti i modsætning til senatspartiet. Det sidste havde sejret ved hjælp af sin betalte pøbel og fortsatte efter de gamle linjer. Men følgen mærkedes nu, da Rom kom i krig med kong Jugurtha af Numidien (i Nordafrika). Han slog romerne grundigt ved at bestikke hærførerne og sagde hånende, at Rom var

til fals, blot der kunne findes en køber. Senatet måtte nu bede folkepartiets mand, Gajus Marius, om hjælp.

Marius var bondefødt, uden dannelse, utrolig ærgerrig, men ubestikkelig. I stedet for de udskrevne soldater dannede han en hær af lejede arbejdsløse fattige, som forblev ved hæren i fredstid, så det blev deres håndværk at føre krig. De var ligeglade med fædreland og folkestyre og fulgte blindt den fører, der skaffede dem løn, sejr og plyndringsbytte og vandt deres hengivenhed. Han var nu statens faktiske herre. Med sådanne soldater førte Rom sine fremtidige krige. Marius, der forstod at vinde soldaterne, besejrede nu Jugurtha og opnåede at blive konsul.

Da truede en fare nord fra: To germanske folkeskarer, kimbrer og teutoner, rykkede mod Italien og slog flere romerske hære. Senatet måtte atter søge til Marius om hjælp. Han knuste den ene hær år 102, den anden 101 f. K. Deres kvinder kæmpede sammen med mændene, og når de var besejret, dræbte de ofte først børnene og så sig selv for at undgå slaveri.

Men nu krævede italienerne lige borgerret med romerne, og da senatet nægtede dem det, søgte de at rive sig løs fra Rom. Efter en flerårig borgerkrig blev de besejret; men senatet så sig i den følgende tid nødtvunget til at give dem den attråede borgerret.

Sulla-mønt.

Samtidig truede kong Mithridates af Pontus (ved Sortehavets sydøstkyst) romernes herredømme i Lilleasien. Senatet sendte Sulla, der hørte til dets parti, mod ham. Men folkepartiet valgte Marius til at afløse ham. Sulla rykkede mod Rom, slog folkepartiet og lod mange af dets mænd henrette, hvorefter han atter drog mod Mithridates. Marius, der var flygtet til Kartago, kom nu tilbage og tog en hævn, som kostede mange af Roms fremtrædende mænd livet. Kort efter døde han.

Efter 4 års krig havde Sulla besejret Mithridates; han kom så tilbage, besejrede folkepartiet og tog en hævn, mod hvilken Marius' var børneværk: Først dræbte hans tilhængere løs i flæng, senere skrev han proskriptionslister over dem, der skulle dræbes. Det var mange tusinder. Der var dødsstraf for at hjælpe en dødsdømt og belønning for at dræbe ham. Ven dræbte ven, børn deres forældre. En dødsdømt

turde ikke stole på nogen. De proskriberedes ejendomme solgtes for spotpris til Sullas tilhængere, så mange derved samlede sig store rigdomme.

Så overgav Sulla magten til senatet og trak sig tilbage for at nyde livet. Året efter døde han og blev begravet under mægtig pragtudfoldelse. Sin gravskrift havde han selv forfattet: „Jeg har gengældt godt med bedre, ondt med værre."

Senatet var stadig lige forblindet; statholdere og riddere plyndrede provinserne værre end nogen sinde; pøbelen stillede større og større krav. Den, der ville søge at blive valgt til statholder, måtte lade opføre blodige skuespil, hvor dertil oplærte slaver, såkaldte gladiatorer, måtte kæmpe, snart mod vilde dyr, snart mand mod mand. Til tider opførtes hele slag af to småhære. Da pøbelens kræfter ikke fik udløsning i sundt arbejde, krævede den spænding, ville se blod. — Spartakus, en bortrømt gladiator, samlede en skare flygtede slaver om sig og slog flere af Roms hære, så det en tid så ud til, at romerriget skulle blive behersket af forhenværende slaver. Tilsidst blev han dog besejret. 60.000 slaver skal være faldet, 6.000 blev taget til fange og korsfæstet i en række fra Rom til Capua (71 f. K.).

Få år efter forsøgte Catilina, en fornem romer, der havde ødelagt sig selv i udsvævelser og gæld, sammen med flere ligesindede at tilrive sig magten over Rom. Han skaffede sig tilslutning blandt ødelagte mænd af de højeste klasser, ruinerede bønder, misfornøjede soldater og folk, der havde beriget sig ved Sullas proskriptioner, men havde sat rigdommen overstyr. To gange havde han forsøgt at blive valgt til konsul. Nu fik han dannet en sammensværgelse, som skulle skaffe ham magten.

Det blev imidlertid opdaget af Cicero, der var konsul dette år. Han hørte af fødsel til ridderstanden, men havde ved sin enestående veltalenhed arbejdet sig frem til konsulværdigheden. Han sikrede sig flere af de sammensvorne og rettede i sine „catilinariske taler" voldsomme angreb på Catilina, så senatet i strid med sine beføjelser dømte denne og hans medsammensvorne. De fangne blev straks henrettede, skønt det stred mod loven. Catilina faldt efter en hård kamp (63 f. K.).

I den tid vrimlede Middelhavet af sørøvere. Da vidste senatet ingen anden udvej end at henvende sig til Pompejus og give ham midler i hænde til at standse dette uvæsen. Han hørte til en af Roms fornemste slægter og havde udmærket sig i krig, men stod i et spændt forhold til senatet. Nu rensede han i løbet af få år Middelhavet for sø-

røvere og knuste endelig helt Mithridates' magt, hvorefter han havde muligheder for at opkaste sig til hersker over romerstaten. Men der fandtes to medbejlere til magten: Crassus, der havde samlet sig en mægtig formue, især ved Sullas proskriptioner, men stadig higede efter mere — og Julius Cæsar, folkepartiets fører. Ingen af dem var stærk nok til at tage magten med de to andre mod sig; så enedes de om at indgå forbund.

De lod sig vælge til statholdere, Pompejus i Spanien, Cæsar i Gallien og Crassus i Syrien, hvor han begyndte krig mod partherne[1] i håb om nyt bytte, men faldt. (Der fortaltes, at de fangede ham og hældte smeltet guld i munden på ham med ordene: „Mæt dig nu med guld, som du har tørstet efter så længe!"). — Pompejus blev i Rom og lod Spanien styre ved fuldmægtige. Men forholdet mellem ham og senatet var meget spændt.

Cæsar tilhørte en af Roms mægtigste slægter. Som ung optrådte han som flottenhejmer og pådrog sig en mægtig gæld. Engang tog nogle sørøvere ham til fange og forlangte 20 talenter[2] i løsepenge. Han erklærede sig for mere værd og bød 50, men lovede, at han skulle få dem alle korsfæstet. Og han både skaffede pengene og holdt sit løfte. Hans hustru var datter af en af folkepartiets førere. Sulla krævede derfor, at han skulle forskyde hende, hvad han nægtede. Så kom han på proskriptionslisten og blev en tid forfulgt som et vildt dyr. Men på hans mægtige slægtninges forbøn lod Sulla ham slette af listen. De mente, denne modejunker var ufarlig; men Sulla erklærede: „I ham skjuler sig mere end een Marius."

Kort efter Sullas død, mens senatet sad med hele magten, vovede han at anklage to af dets mest ansete mænd for udsugelse og udplyndring. Derved fik folkepartiet øje på ham og valgte ham til fører.

Som statholder erobrede han resten af Gallien og vandt befolkningen ved sit retfærdige styre. Hans soldater forgudede ham.

I Rom kæmpede da to banditter med pøbeltilhæng om magten. Blodet flød daglig i gaderne, og det hændte, at de mægtige kloakker var stoppede af lig. Da gjorde Pompejus på senatets bøn ende på uvæsnet og valgtes derpå til enekonsul. Han og senatet var lige bange for Cæsars magt, så de krævede, han skulle nedlægge statholderembedet. Han lovede at gøre det, hvis Pompejus ville gøre det samme. Men da denne nægtede det, drog Cæsar år 49 f. K. med sin hær mod Rom. Ved flo-

[1] En arisk stamme i Persien.
[2] Ca. 80.000 kr. efter guldværdi.

den Rubico, der dannede grænsen mellem Posletten og Italien, sagde han: „Guderne vil det, fjenderne har udfordret os. Terningerne er kastede!“ Så gik han over. Efter en fireårig krig stod han som den afgjorte sejrherre.

Cæsar grundlægger kejserdømmet.

Mange håbede, og flere frygtede, at Cæsar ville tage en frygtelig hævn. Tværtimod gav han de landsforviste lov til at komme hjem, og blev de borte, overlod han deres ejendomme til deres hustruer og børn. Han ville nemlig slette, ikke sætte skel, både mellem partierne, mellem rig og fattig, mellem romer, italiener og provinsboer. Befolkningen i det mægtige rige skulle opdrages til at føle sig som eet folk.

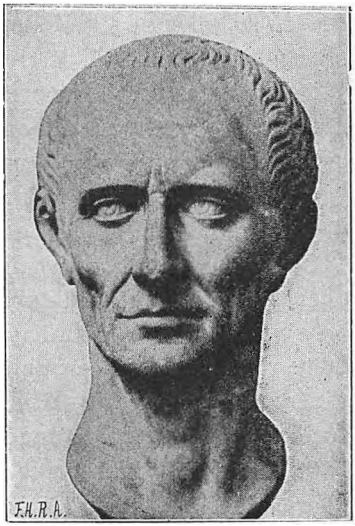

Julius Cæsar.

Formerne for styret lod han bestå; men han lod sig udnævne for livstid til diktator, konsul, censor og folketribun. Folkeforsamlingen blev hans lydige tjener, og senatet måtte nøjes med at være hans rådgiver; til forbitrelse for de gamle senatorer optog han mange lavættede og provinsboere i det.

Og så tog han fat på at rense den augiasstald, senatet og pøbelen havde efterladt sig: Hæren blev sendt til grænserne for at værne disse, selv færdedes han uden livvagt. Pøbelen — stemmekvæg kaldte han den — blev delt. De arbejdsudygtige skulle forsørges af staten; for resten, ca. 170.000, lod han oprette kolonier rundt i riget; både Kartago og Korinth blev genoprettet. Mange godser i Italien blev inddraget, og for at komme stordrift til livs satte han grænser for, hvor mange slaver en godsejer måtte holde, og bestemte, at han skulle beskæftige mindst halvt så mange frie mænd. — I provinserne ansatte han hæderlige statholdere; skatterne blev fastsat; selv overtog han domsmyndigheden over alle embedsmændene og holdt øje med, at de ikke begik svig. — Han lod slå god mønt, som skulle gælde overalt i riget. Og kalenderen, der var kommet i uorden, lod han ordne ved en matematikers hjælp[1].

[1] Den julianske kalender, som har været gældende i Rusland til op mod vore dage, men indeholder en lille fejl.

Mange af senatspartiet mente, at Cæsar havde trådt folkefriheden under fod, og nogle unge mænd, hvoraf han havde overøst flere, især Brutus, med velgerninger, sammensvor sig om at dræbe ham. En spåmand skal have advaret ham mod den 15. marts. Da han den dag på vej til senatet mødte ham, sagde han: „I dag er det den 15. marts!" — „Ja, men den er ikke forbi", svarede spåmanden. De sammensvorne lod, som de ville overrække ham et bønskrift, men kastede sig pludselig over ham. Først værgede han for sig; men da han så Brutus blandt dem, trak han togaen om sig, og med ordene: „Også du, min søn Brutus!" lod han sig støde ned. Senatorerne flygtede. Hans slaver tog sig af hans lig (44 f. K.).

Det var de sammensvornes mål at genindføre det gamle styre. Men Antonius, Cæsars medkonsul, greb straks magten, og da han på begravelsesdagen oplæste Cæsars testamente, hvori der var skænket rige gaver til folket og til flere af de sammensvorne, rejste det en sådan harme mod disse, at de flygtede for at rejse en hær i provinserne.

Octavian, Cæsars nærmeste arving, krævede sig imidlertid arven overgivet. Det kom til forlig mellem ham og Antonius. I fællesskab besejrede de de sammensvorne og skal derefter have proskriberet 2000 riddere og 300 af senatets 900 medlemmer. — Blandt disse var Cicero, der havde taget parti for Octavian og skarpt havde angrebet Antonius, mens de to magtkrævere endnu stredes om herredømmet. Han blev grebet på flugt og halshugget, hvorefter hans hoved blev overgivet til Antonius, hvis hustru stak nåle gennem dets tunge, hvorefter hun lod det sætte på talerstolen på Roms torv. — Sejrherrerne delte nu riget, så Octavian fik den vestlige, Antonius den østlige del, hvor han kom fuldstændigt i den ægyptiske dronning Kleopatras vold. Da erklærede senatet ham afsat og Kleopatra krig. Antonius blev slået og dræbte sig selv, og da det mislykkedes Kleopatra at vinde Octavian, tog hun sig også af dage, efter sigende ved at lade sig bide i brystet af en giftslange.

Octavian var nu enehersker i det romerske rige (år 31 f. K.).

Kejsertiden.

Octavian, der regerede til år 14 e. K., fik hædersnavnet *Augustus:* den ærværdige. — Selv tog han — og efter ham de følgende herskere — tilnavnet Cæsar[1].

[1] Deraf kejser og zar.

Han er især kendt, fordi han lod „alverden skrive i mandtal". Han havde grund til at antage, at han herskede over næsten hele verden: Mod vest til det tågede Atlanterhav, mod nord i alt væsentligt til de mørke skove hinsides Rhinen og Donau eller stepperne nord for Sortehavet, mod øst til Tibets og Indiens mægtige randbjerge og det indiske ocean, mod syd til Saharas og Arabiens ørkner. — Han lod skrive i mandtal for at lade jorden opmåle og taksere til en retfærdig skatteordning, og samtidig blev embedsmændene holdt under streng kontrol. Det lykkedes ham derved at vinde de fleste provinsboeres taknemlighed. Desuden opkøbte han godsejerjord og lod det udstykke blandt andet til udtjente soldater.

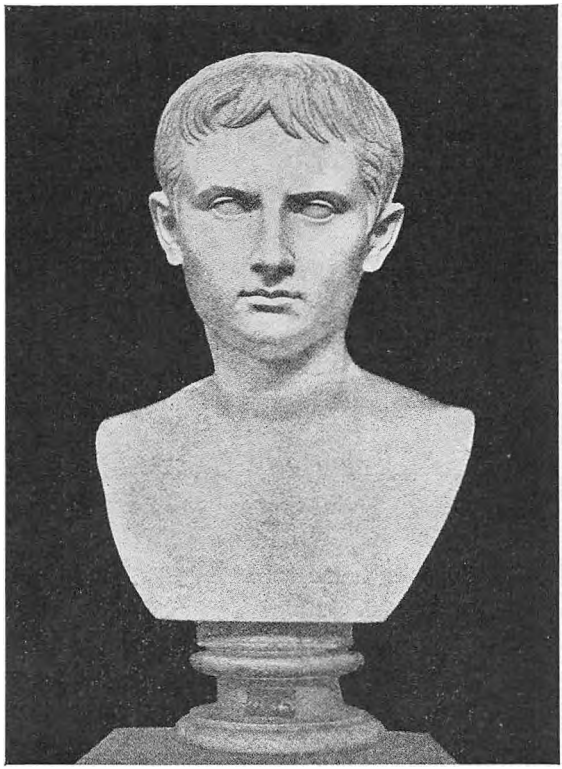

Octavian som ung.

Han var romer af den gamle skole: klog, nøgtern, selvbehersket, nøjsom med mad og drikke; han gik således kun i tøj, hans hustru og datter havde spundet garnet til. Og han søgte at opdrage romerne til samme levevis ved at straffe sanselige udskejelser hårdt og belønne ægteskaber, især de børnerige. Desuden søgte han at genvække den religiøse følelse ved at vise ærbødighed for guderne.

Han lod de gamle institutioner bestå; men idet han og de efterfølgende kejsere gjorde sig til imperatorer: øverste krigsherrer — for livstid, blev de i realiteten eneherskere. Folkestyret havde gjort sig selv umuligt. Det, befolkningen som helhed længtes efter, var fred og orden, og det gav Augustus den. Men i den følgende tid afhang befolkningens skæbne i høj grad af, hvordan selvherskeren var.

Augustus havde gjort sin stedsøn *Tiberius* til sin medkejser, og ved stedfaderens død overtog han straks styret, så selv om senatet af navn skulle vælge kejser, blev det nødt til at anerkende ham. Han var meget sparsommelig, så han kunne nedsætte skatterne; men da han kun ydede lidt til folkeforlystelser, var han ilde lidt af pøbelen. Af natur var han indesluttet og meget mistroisk, derfor lod han sin livvagt, prætorianerne, indkvartere i Rom. Om senatet erklærede han: „Jeg holder en ulv i ørerne!"

Den eneste, han stolede på, var prætorianerhøvdingen Sejan, der benyttede sig deraf til at forføre hans hustru og sammen med hende at forgive sønnen. Da Tiberius opdagede det, lod han Sejan henrette. Fra nu af fulgte anklage på anklage over Roms mægtigste slægter, og skønt det især gik ud over senatets medlemmer, var det fejgt nok til at fælde de dødsdomme, Tiberius ønskede.

I hans tid blev Jesus korsfæstet; men deri var han uskyldig.

Magten gik hans efterfølger *Caligula* fuldstændig til hovedet. Ingen kvinde vidste sig sikker mod hans efterstræbelser. Manglede han penge for at tilfredsstille sin nydelsessyge, anklagede han blot en rigmand, og senatet føjede ham og dømte på det løseste grundlag de anklagede til døden, så han kunne konfiskere deres gods. Tilsidst lod han sin hest udråbe til konsul. Da dræbte en officer ham (år 41).

Claudius, Caligulas efterfølger, var svag og lod sig beherske af sine hustruer, hvoraf den tredje, Messalina, om natten færdedes som skøge. Det kostede hende livet, da hun søgte at få ham forgivet. — Han lod to frigivne slaver styre riget. De fik gennemført en lov, hvorefter drab af slaver straffedes som andet drab, og en ejer, der overlod syge og gamle slaver til sig selv, mistede retten over dem.

Da forgav Claudius' fjerde hustru ham for at få den 16-årige *Nero*, hendes søn af et forrigt ægteskab, valgt til kejser, så hun kunne regere i hans navn. Neros fader havde været hovmodig og hjerteløs, moderens herskesyge kendte ingen grænser. Filosoffen Seneca, der havde været hans lærer, havde søgt at indgyde ham en stoisk livsanskuelse, men levede selv i modstrid med sine teorier: han angreb smiger, men smigrede, hvis han så sin fordel ved det — forkyndte forsagelse, men samlede sig en stor formue, kaldte slaverne brødre, men holdt selv skarer af dem osv. — Af ham lærte Nero blot at hykle medmenneskelighed — „Gid jeg ikke kunne skrive", udbrød han, da han skulle underskrive den første dødsdom. — I virkeligheden var han uden moralske hemninger. Da hans moder stod hans magt i vejen, lod han hende myrde og meddelte, at hun var grebet i attentat mod ham, hvor-

for senatet afholdt takkefest for hans redning. Også sin hustru fik han ryddet af vejen for at blive gift med den sanselige Poppæa, hvem han efter hendes død lod ophøje til gudinde. Da stoikeren Thrasea hverken ville takke for det første eller gå med til det sidste, blev han henrettet.

Nero yndede at optræde som sanger, væddeløbskører og lignende og blev selvfølgelig altid nr. 1. Herimellem svælgede han i rå sanselighed og massemord. Pøbelen vandt han ved at ødsle med penge til dens forlystelse. Manglede han penge, var der altid rigmænd, som kunne henrettes for majestætsfornærmelse, så han kunne inddrage deres godser.

Nero

Da lagde en brand meget af Rom i aske. Nero nød synet på afstand og deklamerede Homer dertil. Derefter lod han byen opstå i forskønnet skikkelse. Men snart beskyldte rygtet ham for at have ladet sætte ild på byen. Så kastede han skylden på de kristne, hvoraf der fandtes et fåtal i Rom. Nogle lod han derpå kaste for vilde dyr, andre oversmøre med beg og brænde i den kejserlige have. — Til sidst blev der dog oprør mod ham; han flygtede, og da han ikke selv turde tage sit liv, lod han en slave gøre det. „Hvilken kunstner taber verden ikke i mig", var hans sidste ord (år 68).

Det blev nu en tid almindeligt, at hæren valgte kejserne. Der fandtes flere mindre hærafdelinger foruden tre store armeer: ved Rhinen, Donau og Eufrat. Soldaterne var lejede, af mange nationer, og da en dygtig soldat kunne svinge sig op til den højeste stilling, blev det tilfældigt, hvem der blev kejser. Da flere armeer ofte valgte kejser samtidig, førte det til borgerkrig; et år kæmpede fire kejsere om magten.

Da blev *Vespasian* kejser år 69. Han og sønnen Titus besejrede flere oprørsforsøg, hvoraf det jødiske var særlig hårdt. Vespasians styre mindede for øvrigt om Augustus'. Han påbegyndte det mægtige amfiteater Colosseum, som Titus gjorde færdigt, og hvoraf der endnu findes storslåede ruiner. Det skal have kunnet rumme 50.000 tilskuere.

Titus fik tilnavnet „menneskeslægtens lyst og glæde". Han sagde, at den dag, han ikke havde udrettet noget godt, var spildt. Mest bestod hans godhed dog i at øse ud af statens midler til værdige og uværdige og i at forlyste pøbelen med gladiatorkampe o. lign.

I hans tid begravede et voldsomt udbrud fra Vesuv tre byer, hvoraf den ene, Pompeji, nu delvis er udgravet og giver et godt — men ikke tiltalende — billede af den tids liv og kultur.

Det var blevet skik, at dygtige kejsere efter deres død blev ophøjet til guder. *Domitian,* Titus' broder, der efterfulgte broderen, lod sig gøre til gud i levende live. Han tømte statskassen ved sine krige og fyldte den ved at anklage rigmænd for majestætsforbrydelse. „Pengenøden gjorde ham grisk, og frygten grusom", blev der sagt om ham. Han faldt for en sammensværgelse.

En senere kejser, *Trajan,* udvidede rigets grænser til alle sider. Han lod afgiften af store jordegodser gå til understøttelse af fattige børn, vist mest for at bekæmpe den nedgang i befolkningstallet, som var mærkbar overalt.

Hadrian, hans efterfølger, gav afkald på flere erobringer for at skaffe grænser, der var lettere at forsvare. Han var stadig på rejser for at inspicere soldaterlejre, føre tilsyn med embedsmændene, hvoraf de uduelige blev afsat, grundlægge byer, anlægge veje og havne osv. Desuden lod han samle de mange retsafgørelser til en fast gældende ret.

Antoninus Pius mildnede slavers og fattige bønders kår, ligeså lovene, og sørgede for en ubestikkelig retspleje.

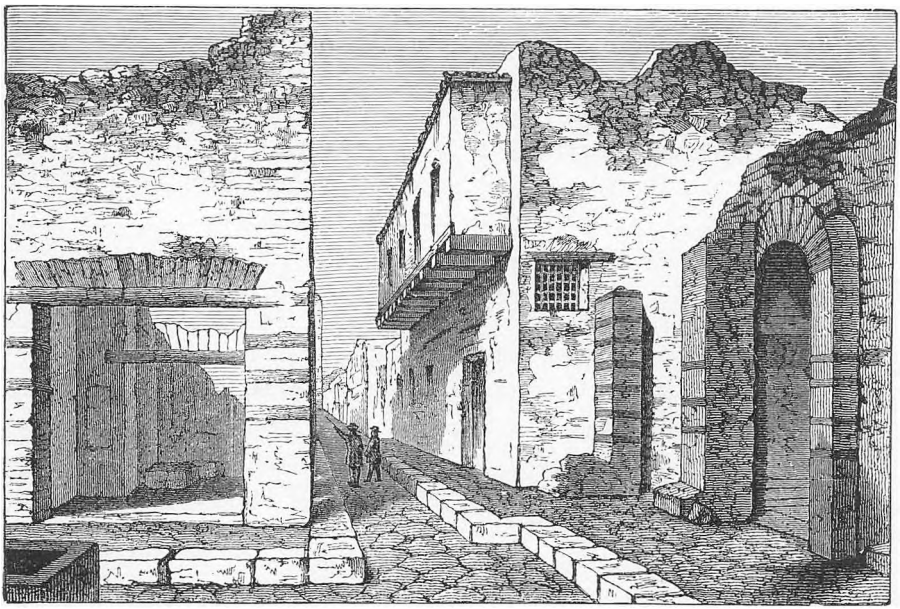

Gade i Pompeji

Marcus Aurelius, hans efterfølger, var påvirket af stoikerne. Fra dreng af øvede han sig i at betvinge sit sind og sine lyster ved at sove på det bare gulv og ved strengt mådehold med mad og drikke. Han røgtede sin kejseropgave med den yderste pligttroskab. Dommerne fik således ordre til at lade enhver tvivl og formildende omstændighed komme den anklagede til gode og altid at anvende den mildeste fortolkning af loven.

Marcus Aurelius.

Han ønskede fred med nabofolkene; men de pressede flere steder hårdt på grænserne; mandstugten i hæren var svækket, og soldaterne, der jo havde gjort krigerlivet til næringsvej, kunne kun tøjles ved hårde midler. Meget af tiden lå han ved donauhæren, hvor presset var hårdest, for at lede forsvaret.

Men efter dagens blodige gerning sad han om aftenen og holdt dom over sig selv og tænkte over, hvordan man bør leve. Han var uenig med stoikerne i, at synes livet for svært, kan man trække sig ud af det, som røgen trækker ud af et hus: Selvmorderen deserterede fra livet! „Livet er kort", skrev han, „det eneste udbytte af det jordiske liv er at bevare sin sjæl ren og gøre, hvad der kan gavne det menneskelige samfund." — „Husk på, at menneskene er dine brødre, og du vil elske dem. Det er ikke nok at tilgive; man skal elske dem, som gør en ondt". — I sin samvittighed fandt han en guddommelig lov, som skulle følges, uden man spurgte om løn: „Mennesket, som har gjort en god gerning, skriger det ikke ud for verden, men går til en ny lignende handling, som vinstokken efter at være høstet forbereder sig på at give en ny, rig høst". Det pinte ham at tænke på døden, da han i den så livets afslutning. Det var en forsømmelighed fra guderne, at mennesker, „som i live har haft en slags forbindelse med guddommen .... efter døden slukkes for evig". Han fandt kun den udvej at forlade li-

vet som en oliven, der, idet den falder, „velsigner jorden, som har næret den, og træet, som har båret den".

Efter Marcus Aurelius fulgte en ny *soldater-kejsertid* (180—284): Soldater valgte kejsere så her, så der, og disse kejsere bekrigede hinanden. I løbet af 8 år skal der have været 18 kejsere, hvoraf de færreste dog opnåede at beherske hele riget. Nabostammer pressede sig ofte gennem grænsespærringen, men opsugedes i reglen af befolkningen.

Da valgte livgarden *Diocletian* til kejser. Han bragte atter orden til veje og gav tilsyneladende Rom sin stormagt tilbage. Styret blev centraliseret, så al initiativ lå i toppen. Der fastsattes maksimallønninger og maksimalpriser for at hindre møntens værdiforringelse; men man opnåede kun, at hvor priserne før havde ligget under de fastsatte, steg de nu dertil, og hvor de havde ligget højere, aftog de prisansatte varer stærkt i mængde, hvis de ikke helt forsvandt.

For at sikre grænserne valgte Diocletian en medkejser, der skulle værne Vesten, mens han selv tog sig af Østens forsvar. Hver af de to kejsere valgte til medhjælper en medkejser, der, når kejseren døde, skulle træde i hans sted og atter vælge sig en underkejser. Systemet holdt i Diocletians tid; men efter hans død førte disse kejsere indbyrdes krige om magten.

Tilsidst besejrede *Konstantin* de øvrige og blev enekejser. Han optrådte som østerlandsk fyrste og lod sig hylde ved knæfald. Det huede romerne ilde. Så flyttede han regeringssædet til Byzans, som han lod befæste, smykke med pragtfulde bygninger og gav navnet Konstantinopel.

Efter ham fulgte en tid, hvor der snart var een, snart flere kejsere, indtil *Theodosius* (379—395) for en tid bragte orden i styret. Ved hans død deltes riget mellem hans to sønner, så den ene fik den østlige del med Konstantinopel, den anden den vestlige del med Rom til hovedstad. — Senere blev hele riget en kort tid samlet, men uden varende følger.

Sociale forhold i kejsertiden.

Romerriget var delt i fyrstedømmer eller provinser, hvoraf de fleste svarede til en mindre nutidsstat. Fyrstedømmerne styredes af vasalfyrster (ofte kaldet konger), provinserne af statholdere. Hver af dem var atter delt i kommuner, nærmest svarende til de danske amter. I hver kommune lå en by. En sådan ordning havde man i forvejen i de fleste østlige lande, idet en kommune omtrent svarede til en græsk

oldtidsstat. I de vestlige lande var det almindeligt, at byen blev anlagt fra Rom og overvejende befolket af romere, hvis sprog, latin, derfra bredtes ud over egnen. Derved blev sproget i Spanien og Gallien latiniseret, når undtages afsides liggende egne som Bretagne og Nordvestspanien.

Kommunerne blev i alt væsentligt styret som Rom i republikkens tid. Embederne var ulønnet, og en embedsmand skulle endda helst ved si-

Ruinerne på Forum Romanum.

den af at passe embedet lade opføre gladiatorkampe m. m., så kun de rigeste kunne påtage sig disse stillinger.

Statholderne førte tilsyn med kommunestyret. Der er opbevaret en brevveksling mellem kejser Trajan og hans statholder Plinius, hvor denne bl. a. skriver: „Provinsens byer har adskillige penge, som skal sættes ud, men finder ikke låntagere til den fordrede høje rentefod 12 pct. Skal jeg nedsætte renten eller tvinge embedsmændene til at tage hver sin del af pengene til den fordrede rente?“ — Kejseren svarer: „Sæt renten ned, så du får låntagere; men tving ingen til at låne mod deres vilje, da det ikke stemmer med vor tids retfærdighed“.

En gang årligt samledes kommunevalgte embedsmænd med en mand, valgt af provinsen. De benyttede da ofte lejligheden til over for kejseren at udtale sig om provinsens sager, så de dannede en slags provinslanddag.

De fleste stæder havde en del jord, som de forpagtede ud. Indtægten

derfra kunne ofte mere end dække de offentlige udgifter. Noget lignende gjaldt provins og stat. Først da man gav sig til at forsyne Roms fattige med billigt korn og at leje soldater, blev der brug for betydelige skatter. Disse dækkedes foreløbig af de erobrede lande, hvis jord betragtedes som statsejendom, hvoraf noget blev overgivet til romerske borgere, andet bortforpagtet og resten skattelagt.

Italiens jord var skattefri, hvad der gav den en særlig værdi for den ejer, der ikke selv ville dyrke den. Han kunne bortforpagte den eller drive den ved slaver. Derved kom det meste af denne jord på godsejerhænder.

Der fandtes også en del indirekte skatter, mest told- og omsætningsskatter. De var ret lave og betaltes af alle.

Soldaterne lejedes fra 16—20 år eller derover og fik ved afskeden udbetalt en større sum penge eller overladt jord ved en nystiftet koloni. De måtte godt være gift, men familien skulle opholde sig uden for lejren, hvor soldaten ligeledes mest opholdt sig uden for tjenestetiden. Købmænd, håndværkere og andre søgte også dertil, hvorved der opstod byer, f. eks. Køln.

Diocletian holdt inde i riget store hærstyrker, som hurtigt kunne føres hen, hvor en fare truede. Dertil benyttedes udskrevne soldater, som godsejerne skulle stille i forhold til godsets størrelse. — Han tvang desuden kommuneembedsmændene til at inddrive skatterne, og de skulle selv svare til dem.

Pax romana (romerfreden) medførte, at der blev færre slaver, så prisen på dem steg betydeligt. Godsejerne gik da mest over til at bortforpagte jorden til fæstere, såkaldte coloner, og søgte at få det mest mulige ud af disse. I et af Plinius' breve hedder det om dem: „I det foregående femår steg restancerne trods større nedslag, og nu er det, som de fleste ikke bekymrer sig om at formindske deres gæld, fordi de mistvivler om at kunne få den betalt; de tager og bruger alt, som ser dagens lys, som folk, der ikke længere tror, at de selv vil have nogen vinding af at spare". — Colonerne var altså under så hårdt styre, at de opgav håbet og derfor lod stå til. Det kneb at få jorden forpagtet ud, så den faldt i værdi. Plinius meddelte, at han kunne købe en ejendom for 3.000.000 sestertier[1], skønt den var 5.000.000 værd; men „manglen på coloner og nutidens vanskelige forhold har drevet indtægterne og dermed også priserne ned".

Og da havde der endda i længere tid hersket ro og orden i riget. Alligevel formindskedes befolkningsantallet. For at få jorden dyrket

[1] 1 sesterts = 16 øre, regnet efter guldværdi.

tvang regeringen ofte stammer, der var trængt over grænsen og derefter var blevet besejret, til at fæste jord.

Da godsejerne skulle skaffe soldater, måtte de sikres den fornødne arbejdskraft. Følgen blev, som den ca. 1500 år senere blev i Danmark under lignende forhold: Dyrkerne blev bundet til jorden. Lidt efter år 300 e. K. — om ikke før — var colonen stavnsbundet. Hans kår var næsten, som den danske bondes blev i stavnsbåndstiden: Han kunne frit gifte sig, arve osv., og ikke sættes fra ejendommen, når han svarede sine afgifter og ydede sit pligtarbejde. Men da forpligtelserne oversteg hans kræfter, gav han op.

Befolkningen var forhen blevet fornyet og styrket fra bondestanden. Nu var denne selv blevet ramt af den samfundssygdom, der så længe havde hærget de øverste og nederste samfundslag. Der regeredes med statens vel for øje, men til borgernes fordærv, hvad følgelig ramte staten tilsidst.

Da man gjorde krigsfanger til slaver, voksede disses antal i uhyggelig grad i erobringskrigenes tid. Dertil kom desuden, at man i visse grænseegne, især i Nordafrika, drev slavejagt i stor stil. På øen Delos i det græske øhav, der var hovedmarkedet for slavehandelen, skal der på een dag være solgt over 10.000 slaver. Uden medfølelse skilte man fader, moder og børn fra hinanden. — Næsten alle frie mænd holdt slaver. I rigmænds hjem fandtes ofte over tusinde: arbejdere, sangere, akrobater, kokke osv.

I romerfredens tid aftog slaverne som omtalt stærkt i antal. Vel var slavebørn født til slaveri, og der fandtes både løse forbindelser og ægteskaber mellem slaver; men der var langt færre kvindelige end mandlige slaver, og frigivelse og frikøb blev efterhånden ret almindelig.

Selv om slaverne oprindelig var retsløse, var der, så længe deres ejere arbejdede med, ofte en nær samfølelse mellem de to parter. Men det blev anderledes, da skellet mellem dem blev til et svælg. Der foreligger mange beretninger om, hvor umenneskeligt de rige kunne behandle deres slaver, således var der fornemme romerinder, der brugte deres slavinders bryster til nålepude. Især under påvirkning af stoikere skabtes der dog efterhånden en offentlig mening til fordel for slaverne. Det blev anset for upassende at skille slaveægtepar fra hinanden eller børn fra deres forældre, og ligeså for en pligt for ejeren at forsørge sine slaver på deres gamle dage.

De var dog stadig afhængige af deres herrers forgodtbefindende. — Værst havde de det i reglen på landet. Plinius skriver, at der, hvor han

var statholder (i Lilleasien), var det ikke skik at lade slaverne arbejde i lænker — det må altså have været skik andre steder. I byerne holdt rigmænd ofte så mange slaver, at der kun blev lidt til hver enkelt at bestille, og der kunne en slave godt arbejde sig op til en overordnet stilling. Det var ret almindeligt at give slaver drikkepenge, og selv om disse penge iflg. loven var ejerens, fik slaven i reglen lov at beholde

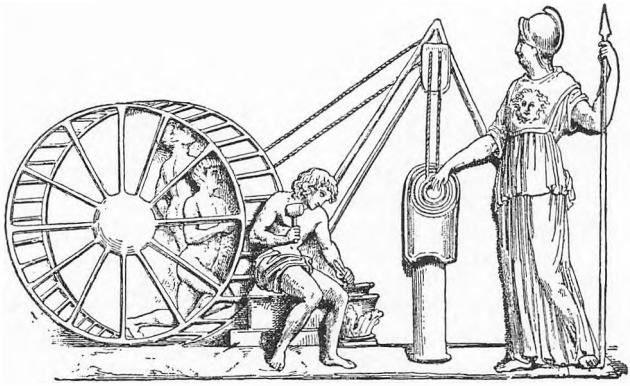

Slaver arbejder i en trædemølle.

dem. Der nævnes eksempler på hovedrige slaver. Som oftest samlede slaven dog pengene sammen, så han kunne købe sig fri.

Flere kejsere søgte at mildne slavernes kår. Da en slave ved et gæstebud, hvor Augustus var til stede, kom til at knuse et krystalkar, befalede hans herre, at han skulle kastes i fiskedammen til føde for fiskene. Kejseren gav i stedet for slaven fri, lod al værtens krystal slå i stykker og hans fiskedam kaste til. — Da en fornem dame for en ringe forseelses skyld pinte en slavinde, blev hun på kejser Hadrians befaling sendt flere år i landsforvisning. Kejserne Claudius' og Antoninus Pius' love er foran nævnt.

Men efterhånden som flere og flere slaver blev frie, nærmede den største del af de fries kår sig til at ligne slavernes.

Henimod afslutningen af kampen mellem patriciere og plebejere havde der været tilløb til en social udjævning. Men snart afløstes fødselsadelen af en pengeadel. Den jævne, arbejdende befolkning måtte sammen med slaverne både bære en snyltende underklasse, pøbelen, og en tilsvarende overklasse. Den sidste udvidede stadig sin rigdom ved at tilegne sig det bedste af Italiens jord, ved at lade slaver arbejde for sig og ved at udplyndre provinserne, og endelig — da dens udplyndring skabte stor lånetrang—ved at udlåne penge til høj rente; 12 pct.

var jo iflg. Plinius' før omtalte brev det almindelige. Dog viser brevet, at renten havde tilbøjelighed til at falde i rolige og velordnede tider.

Både senatsadelen og ridderne søgte at gøre stillingen arvelig, men det lykkedes aldrig helt. Da kejser Claudius optog medlemmer uden for Italien i senatet, klagede senatorerne derover, men fik svaret: „Alt, hvad der nu holdes for at have været fra arilds tid, har engang været nyt."

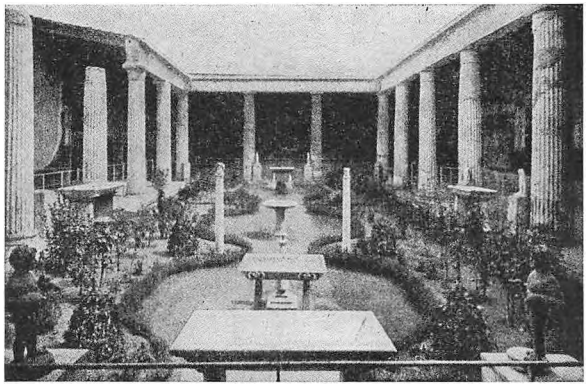

Have i et rigmandshus (Vettiernes hus i Pompeji)

Kolossale formuer ophobedes på enkelte hænder. I en tid, hvor en familie kunne leve anstændigt for 3—400 kr. årlig, skal Crassus have haft værdier for mere end 30 mill. kr., Pompejus for 16 mill.

Hos de rige var nydelsessygen grænseløs. Det var ikke nok med lækker mad og kostbare vine, helst skulle man finde på mærkværdige ting som flammingohjerner eller papegøjetunger. Vitellus åd for 120 mill. kr. i de 7 måneder, han var kejser, et festmåltid hos Lucullus kostede 40.000 kr. — og det i en tid, hvor en slave i reglen fik 6 kr. til en måneds føde. — Når gæsterne ikke kunne æde mere, fik de et brækmiddel, eller en slave kildrede dem i halsen med en fjer, så de kunne kaste op og tage fat igen. „De åd for at brække sig og brækkede sig for at æde igen". Forlystelseslivet svarede dertil; især var badestederne berygtede. Fornemme damer hengav sig til gladiatorer. Kvinderne søgte at undgå svangerskab eller, hvis det mislykkedes, at fremkalde aborter. Det hed sig om visse kvinder, at de regnede deres år efter det antal mænd, de havde haft. Man krævede nervepirring: blodige kampe mellem gladiatorer, kampe mellem mennesker og vilde dyr. Ved en teaterforestilling, forestillende Herkules' død, lod man en dødsdømt levende brænde.

Fra Rom bredte denne „kultur" sig videre ud. Næsten enhver større stad i riget havde sit amfiteater. Da man også påtænkte at bygge et i Athen, sagde statens mest ansete mand: „Vil I det, må i først omstyrte altrene, der er rejst for barmhjertigheden". Han fik athenerne

til at vælge altrene. Man hævdede, at slaveriet var nødvendigt, for at de frie mænd kunne skabe kultur. Og slaveriet var da også årsag til en „kultur" som den beskrevne. For at skabe og opretholde den ofredes millioner af menneskers lykke og menneskeværd.

Romerstaten var blevet som fødderne på den billedstøtte, kong Nebukadnezar drømte om[1], fødderne af jern og ler. Forgæves søgte Diocletian ved sit stærke kejserdømme at støtte den; men idet han fratog befolkningen frihed og ansvar, fremskyndede han dens undergang.

Epiktet.

I dette Roms sodoma levede omk. år 100 e. K. en krøbling og frigiven slave, Epiktet, der skabte en meget søgt filosofskole.

Han så det som sin opgave at kende Gud og udføre hans vilje. For at kunne det måtte man have herredømme over sine lyster og lidenskaber. Det gjaldt især filosoffen, der jo skulle være lærer for andre: Han bør være ugift, for at hensyn til familien ikke skulle afholde ham fra den rette gerning. Først og fremmest skulle han elske alle mennesker: „En filosof kan blive slået som et æsel, og, skønt slået, elsker han selv dem, der har slået ham, som en fader eller broder af den hele menneskeslægt".

For Epiktet er Gud overalt: „Når du lukker din dør, og dit værelse er mørkt, sig så ikke til dig selv, at du er alene. Gud er i dit kammer, og han er din beskytter, han behøver intet lys for at se, hvordan du handler". — I denne gudstro føler han sig tryg: „Vi stammer alle fra den ene fader, Gud, hans børn er vi, han vil sørge for os. Skulle det ikke befri os fra al frygt og bekymring".

I sin tillid til Gud og sin næstekærlighed fandt han en sådan lykke, at han måtte udbryde: „Jeg, som er gammel og vanfør, hvad kan jeg gøre bedre end at love Herren! Var jeg en nattergal eller en svane, da skulde jeg synge nattergalens eller svanens sang. Men da jeg er et tænkende væsen, så må jeg synge om Gud . . . og jeg opfordrer jer alle til at synge med mig".

[1] Gl. Testamente, Danielsbog, kap. 2.

JØDEFOLKET

JØDELAND er på størrelse med Jylland og er af naturen ufrugtbart, men kan give føde til mange, hvis de vil ofre det møje og besvær. De mange terrasseformede stendiger på bjergskråningerne, der er dannet for at hindre, at den frugtbare jord under voldsomme regnskyl skal blive skyllet ned i dalen, de mange grusfyldte cisterner, ødelagte vandledninger m. m. vidner om, at engang har der i landet levet en befolkning, som var villig dertil. Men gennem hundreder af år har landet været styret af en regering, som skatteplyndrede enhver driftig jorddyrker såvel som ethvert andet stræbsomt menneske til skindet, og landet forfaldt. — Først efter vor tids jødeindvandring er der sket en gennemgribende ændring deri.

I dette land indvandrede jøderne, så vidt man kan skønne, ca. 1200 år f. K. De udviklede hverken kunst eller videnskab som grækerne, og opnåede endnu mindre at skabe stormagt og statskunst som romerne. Men på et enkelt, religionens, område, blev de det enestående folk.

Næsten ethvert dansk barn har hørt en del om dette folk, sådan som bibelen fortæller derom. Hvor meget deraf, der må henregnes til myternes, og hvor meget til de virkelige begivenheders verden, er omstridt, ligeså hvilket kulturtrin folket oprindeligt stod på. Alt dette er dog, historisk set, mindre væsentligt; det afgørende er, hvad folket blev, og hvordan det blev det.

Moses.

Iflg. bibelen var det Moses, der af en hob trællemærkede og trællesindede mennesker skabte et folk: Hans barndom og opvækst sker i et israelitisk hjem, hans ungdom i ægypterkongens slot. Man da han en dag ser en ægyptisk slavefoged piske en israelit, føler han straks, at han er israelit og slår fogeden ihjel. Han synes nu at tænke på at stille sig i spidsen for sit folk; men da han skønner, at det, han har gjort, kan koste ham livet, flygter han ud i ørkenen, hvor han lever, til han

er en gammel mand. Da kaldes han ved den tjørnebusk, der er som et billede på hans følelser over for israelitterne: den brænder uden at kunne slukkes! Han hører Jahves kald, tigger om at slippe for det, men må følge det. Han drager tilbage til sine stammefæller, stiller sig i spidsen for dem, og en dag står han med den store skare i ørkenen, henvist til Jahves forsorg for dem alle. Men disse mennesker, der var villige til at give afkald på deres frihed, når de i stedet for den flove manna kunne få Ægyptens løg, meloner og kød, de duede ikke til at tage „det forjættede land" i besiddelse. Moses måtte i ørkenen opdrage en ny slægt, som lærte at tage alt af Jahves hånd. Men selv måtte han dele kår med dem, han førte ud af Ægyptens trældom: Han fik kun lov til at se ind i det forjættede land; derind kom han ikke.

I ørkenen overgav Moses israelitterne De ti Bud, skrevet med Jahves finger på to stentavler, og dermed knyttede han pagten mellem dem og Jahve: Jahve er Israels gud, og Israel er Jahves folk. Der var et svælg mellem Jahve og de omboende folks gudeverden. De havde alle flerguderi, Israels børn var monoteister[1]. Andre folks guder bevarede herligheden for sig selv. Jahve er altid med sit folk som dets opdrager og værner; han er både skaberen og opretholderen. Og han er en etisk gud, der skelner skarpt mellem ondt og godt, straffer det første og lønner det sidste.

Samfundet bygges på hjemmene (4. og 6. bud), og det kræver respekt for menneskeliv, ejendom og ære (5.,7.og8.bud[2]). Bemærkelsesværdigt er sabbatsbudet, der er særlig for israelitterne og også gælder slaver og dyr.

Det er umuligt at afgøre, hvor meget der er fra Moses af det store lovværk, som findes i mosebøgerne. Noget synes at pege tilbage til gamle skikke; når det således hedder: „Alle førstefødte af dine sønner skal du løse" (nemlig ved offer), tyder det på en tid, da det har været uskreven lov, at den førstefødte søn skulde ofres til guderne (jvf. Jahves bud til Abraham om at ofre Isak). — Mange andre love er klart nok senere tilføjet. Taget som helhed er moseloven langt mere human end andre, f. eks. Hammurabis love (I s. 18). For Hammurabi er en slave kun ejerens værdigenstand. Slår man et øje ud på en andens slave, skal man erstatte ejeren det. Men slår nogen et øje eller en tand ud på sin slave, skal han efter moseloven frigive denne. Hammurabis love hjælper særlig den rige mod den fattige. I moseloven hedder det:

---

[1] Troede kun på een gud.
[2] Efter Luthers katekismus, der udelader 2. bud og deler 10. bud i to.

„Du skal ikke bøje retten for den fattige" — „Du skal ikke fortrykke den fremmede" — „I skal ikke plage nogen enke eller faderløs". Man skal give daglejeren hans løn, når dagsgerningen er udført osv.

„Landet skal ikke sælges med fuld afhændelse; thi landet hører mig til. I er fremmede og gæster hos mig", lader Moses Jahve sige. Jorden fordeltes mellem slægterne; solgte nogen sin lod, kunne han løse det tilbage, og i alt fald skulle han eller hans slægt have det tilbage ved jubelåret[1].

Moseloven var vel langt fra fuldkommen; men den gav vist så meget, som israelitterne dengang kunne rumme. Og den har sikkert mere end noget andet lovværk præget senere tiders lovgivning.

Myter og minder.

Fortællingerne om paradiset, om patriarkerne m. m. var for israelitterne virkelig historie. — Ægypterne, grækerne og især babylonerne havde myter, som delvis synes at stamme fra samme kilde. Men medens disse oftest er ganske meningsløse (I s. 21 ff.), er der både dybde og sammenhæng i israelitternes: Jahve skaber menneskene i sit billede, skænker dem sin livsånde og giver dem paradiset til hjem. Han vil give dem det bedste. Men de lukker sig selv ude ved at synde. Synden består i, at de tvivler på Jahve og derfor er ulydige mod ham, og i, at de selv vil være guder — en tanke, som også synes at ligge bag myten om Babelstårnet med sprogforvirringen — og „syndens sold er døden".

Israelitternes forhold til Jahve var især et lydighedsforhold. Det centrale i Abrahams liv er, at han bøjer sig for Jahves krav og gør vold på sin faderfølelse ved lydigt at ville ofre sin eneste søn, så hans navn samtidig udslettes. Men fordi han er lydig, lønner Jahve ham med det, der for en israelit var det højeste: rigdom, ære og et stort navn, dvs. talrige efterkommere.

Fortællingen om Jakob viser — sikkert uden at det er tilsigtet — hvordan menneskene lærer Jahves lov at kende: Jakob tilraner sig både førstefødselsretten: retten til at blive slægtens overhoved både for sig selv og sine efterkommere — og den velsignelse, faderen havde tiltænkt Esau. Men følgen bliver, at han må flygte fra sit hjem. Han snyder Laban ved at øge sin kvægbesætning på hans bekostning. Men da han en dag står ved Jabboks bred og hverken tør gå frem eller til-

[1] Hvert 50. år var jubelår.

bage, råber han i sin vånde til Jahve: „Jeg slipper dig ikke, før du velsigner mig!“ Og han får velsignelsen. Men den koster ham alt, hvad han har tilranet sig: Hele sin hjord lægger han i Esaus hånd og knæler — trods sin førstefødselsret — for ham. Hvad han fra nu af har, er ham betroet af Jahve.

At han havde to hustruer, så man dengang ikke noget galt i, ej heller i, at Rakel og Lea gav ham deres slavinder, så de skulle føde dem børn, idet slavindens børn blev betragtet som ejerindens. Men Jakob elskede kun Rakel og foretrak derfor hendes børn for de andre, hvorfor disse voldte ham den hjertesorg at sælge Josef til slavehandlere. Det, der var en israelits største stolthed: en stor børneflok, blev således for Jakob en kilde til sorg og klage. Således lærte man Jahves vilje at kende.

Dommertiden.

Ifølge „Josvas bog“ var Josva en vældig kriger, som førte Jahves krige, indtog Kana-ans land og udryddede befolkningen på nogle få nær, som blev gjort til slaver. — „Dommernes bog“ giver et andet billede. Der fortælles om kampe, snart med den indfødte befolkning, snart smed røveriske ørkenstammer eller nabofolk, hvoraf filisterne især var farlige, og enkelte gange stammerne imellem. Og der fortælles om, at israelitterne blandede sig med de indfødte: „Og de tog deres døtre til hustruer, og deres døtre gav de til deres sønner“. Kampene var oftest kun enkelte stammers og ses altid i lyset af Jahves førelse: Når israelitterne forfalder til afgudsdyrkelse, sender han en tugtende fjende over dem. De angrer da deres synd, og han sender dem en hjælper, som derpå bliver deres dommer.

Det var især ba-al-, astarte- og molokdyrkelse, der fristede dem. — Hvordan ba-aldyrkelsen foregik, viser fortællingen om Elias' møde med ba-alspræsterne på Karmel: „Og de råbte med høj røst og sårede sig efter deres vis med knive og syle, indtil blodet flød ned over dem“. I Astartes tempel vrimlede det med skøger, og utugt var et led i dyrkelsen af hende. Israelitterne havde hang til ekstase og var stærkt sanselige, så disse dyrkelsesformer virkede dragende på dem. Molok var en hul kobberstatue, på hvis glødende arme man lagde menneskeofre. I II Kongernes bog fortælles, at Israels, Judas og Edoms konger har slået Moabs konge. Da ser de ham ofre sin førstefødte søn som brændoffer til guderne og bliver så forfærdet derover, at de drager hjem. — Man har sikkert antaget, at et sådant offer gav den ofrende en særlig magt.

Samuel, den sidste dommer, drager fra sted til sted for at få folket til at holde loven. Han får det til at opgive afgudsdyrkelsen, får det samlet til en fælles kamp mod filisterne, som bliver slået, og skaffer fred i landet. Men da hans sønner, som han tager til hjælp, tager mod bestikkelse, kræver folket, at han skal skaffe det en konge. Han bliver forfærdet; thi efter moseloven vil Jahve selv være Israels konge og sende folket de førere, det har brug for. Det er altså Jahve, det vil afsætte. Han lader dem vide, hvad de kan vente af en konge: Han vil gøre deres sønner til sine krigere, deres døtre til sine tjenestepiger, give deres jord til sine tjenere, tage tiende af deres afgrøder og kvæg og kræve hoveri af dem. Men de begærede stadig en konge.

Kongetiden.

Kongens stilling var vanskelig, hvis Israels teokrati[1] skulle bevares. Enten måtte han selv være en Jahves profet: lytte til hans røst og handle derefter — eller han måtte lade sig vejlede af profeterne.

Saul begyndte med ydmygt at overtage kongegerningen under vejledning af Samuel, der var profet; men snart handlede han på egen hånd og var ulydig mod de bud, Samuel gav ham fra Jahve. Samuel lod ham da vide, at Jahve havde forstødt ham; men nu kunne Saul ikke slippe magten, hvorfor „en ond ånd fra Jahve forfærdede ham", og hans kongegerning endte lige så tragisk, som den begyndte smukt.

David blev nu konge. I modsætning til, hvad der var almindeligt: at grundlæggeren af et nyt dynasti udrydder hele det gamle, viste han Sauls minde og hans efterkommere velvilje og vandt derved alle for sig. Han besejrede alle naborigerne og skaffede derved folket tryghed mod overfald udefra. Han indtog den stærke fæstning Jerusalem, som hidtil havde ligget uindtagelig, og gjorde den til rigets faste midtpunkt. Og idet han førte Pagtens Ark derind, indgik helligdommen og kongedømmet en pagt, som forlenede kongen med Jahves velsignelse.

Men hans eget liv blev ulykkeligt på grund af hans stærke sanselighed. Hans forhold til Batseba, såvel som den frimodige profet Nathans anklage mod ham: „Du har lært Herrens fjender at spotte" — er velbekendt, ligeså Absaloms oprør mod ham. Men hans storhed kendtes i, at han kunne angre og ydmyge sig, så han endog overlod sit og Batsebas barn til Nathans opdragelse.

Hans kongedømme stod siden for israelitterne som den tid, da der

[1] Gudsstyre.

var fred i riget. Han havde fuldbyrdet Jahves vilje, var „manden efter Guds hjertelag". Når de drømte om et nyt davidsrige, betød det for nogle et mægtigt Israel, for andre et rige, hvor Jahves vilje helt var fuldbyrdet.

Salomon er mest bekendt for sin visdom og sine bygningsværker, hvoraf templet stod for israelitterne som et underværk, selv om det langtfra tålte sammenligning med bygningsværker i for eksempel Ægypten og Mesopotamien. Han optrådte som en østerlandsk fyrste med et stort harem, og dette sammen med de kostbare bygninger krævede mægtige skatter. Desuden måtte mændene trælle for ham eller tjene i hans hær, så nu gik noget af det i opfyldelse, som Samuel havde sagt dem ville følge med kongedømmet.

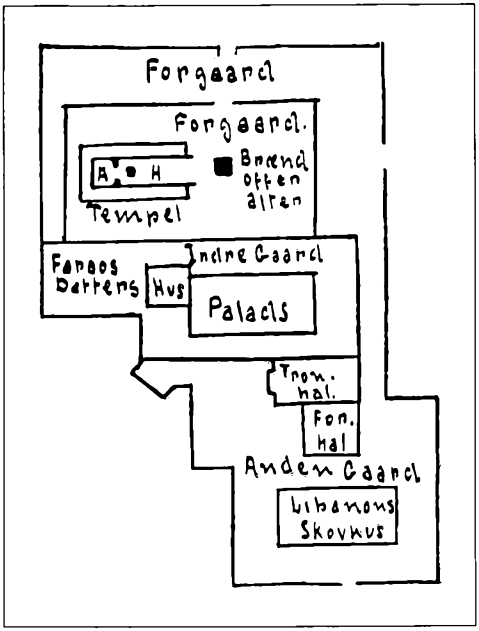

Rids af Salomons bygninger på Tempelbjerget.

Og da folket bad hans søn og efterfølger om lettelse, men fik et overlegent afslag, medførte det, at riget deltes i to dele, Israel- og Judariget, idet befolkningen i den nordlige del valgte en anden konge. — Kun få af de følgende konger fik større betydning. Enkelte søgte at regere efter moselovens grundtanke: Israel skal være Jahves folk! De fleste „gjorde, hvad der er afskyeligt for Jahve". Mest bekendt er Akabs fønikiske hustru, Jesabels forsøg på at få indført sit hjemlands gudsdyrkelse i Israelriget.

Præster og profeter.

Det var især præsternes og profeternes opgave at værne om pagten mellem Jahve og folket.

Præsterne skulle undervise folket i loven og forestå gudstjenesten, som mest bestod i ofring. Da det var en statsopgave, vovede de sjældent at sætte kongerne i rette, hvor ugudeligt disse end handlede. Da

profeten Amos således tordnede mod de guldkalve, Jeroboam lod folket i Israels rige dyrke, sagde præsten Amazja til ham: „Gå bort . . . i Bethel må du ikke blive ved at spå, for det er kongens helligdom".

Oprindeligt kunne enhver ofre for derigennem at modtage hellig kraft. Men efterhånden knyttedes der et så indviklet ritual dertil, at præsterne sikrede sig eneret til det. Flere salmer giver udtryk for, hvor grebne de kunne være af gudstjenestens hellighed, især ps. 84[1]. Men efterhånden stivnede gudstjenesten i former, og lovkyndigheden i spidsfindige fortolkninger, så nogen fornyelse udgik der ikke fra præstestanden.

Den kom fra profeterne.

Profet er den, der lytter til Jahves røst og lydigt forkynder hans vilje. Profeten taler, fordi Jahve kalder ham dertil. Amos svarede Amazja: „Jeg er en hyrde . . . men Jahve tog mig fra hjorden og sagde til mig: „Gå hen og vær profet for mit folk Israel". "— Når profeten tugter sit folk, kvier han sig under hvert svøbeslag: „Jeg er sønderknust under mit folks datters sønderknuselse" — „Jeg har sagt: Jeg vil ikke komme ham (Jahve) i hu og ikke tale mere i hans navn. Men det er bleven i mit hjerte som en brændende ild . . . Jeg har søgt at holde den ud; men jeg kunne ikke" (Jeremias).

De første profeter måtte især kæmpe mod afgudsdyrkelsen. Elias' voldsomme kamp mod Jesabels fønikiske gudsdyrkelse var en kamp for at værne folket mod forrådnelse og mod at „halte på begge ben": dyrke både Jahve og afguderne. Efterhånden lykkedes det profeterne i det væsentlige at besejre selve afgudsdyrkelsen. Men ofte blev gudstjenesten til tomme former, hvorom folk mente, at blot disse overholdtes, var alt vel. Mod denne tankegang vendte mange profeter sig. Allerede Samuel lader Saul vide, at Jahve vil lydighed fremfor offer, og Jesaja udbryder: „Hvad skal jeg med eders mangfoldige ofre! siger Jahve .... hvem har krævet af jer, at I skal nedtrampe mine forgårde! .... Rens jer, borttag eders idrætters ondskab fra mine øjne .... Led den vanartede på ret vej, skaf den faderløse ret, tag jer af enkens sag!" Han anklager dem for drukkenskab og råber ve over dem, „som lægger det ene hus til det andet, føjer den ene ager til den anden, indtil der ikke er mere rum tilbage, så I bliver siddende midt i landet". — Amos tordner mod rigmændene: „I, som fortrykker de ringe og knuser de fattige", og som derefter „antænder lovprisningsoffer". — Også Mika anklager dem, der „har begærlighed ef-

[1] Se Grundtvigs oversættelse: »Hyggelig, rolig«.

ter agre og raner dem, efter huse og tager dem". — „Dens (Jerusalems) øverste dømmer for skænk, dens præster underviser for betaling, og dens profeter spår for penge. Dog forlader de sig fast på Herren, idet de siger: Er ikke Herren midt iblandt os? Der skal ikke komme ulykke over os .... For jeres skyld skal Zion pløjes som ager, og Jerusalem blive til stenhobe".

For at vende folkets blik mod Jahve pegede flere profeter på hans høje mål med det: „Det skal ske i de sidste dage, at Herrens huses bjerg skal være grundfæstet oven på bjergene .... og mange hedninger skal komme og sige: Kom, lad os gå til Herrens bjerg, til Jakobs guds hus . . . thi fra Zion skal udgå lov, og Herrens ord fra Jerusalem .... Han skal dømme mellem folkeslag .... og de skal omsmede deres sværd til hakker og deres spyd til haveknive .... og de skal ikke mere øve sig i krig .... og ingen skal forfærde dem" (Mika 4). Men netop på denne lyse baggrund sås folkets synder i des dybere mørke.

Flere af profeterne søgte at vejlede kongerne, men oftest uden held. Jeremias advarer således judakongerne mod at fortrøste sig til våben: „Så siger Herren: Forbandet er den mand, som forlader sig på mennesket og holder kød for arm, og hvis hjerte viger fra Herren". Han ser faren nærme sig; men den er Jahves straf over folkets ugudelighed, og stormagterne er Jahves redskaber til opfyldelsen af hans mål: Et nyt davidsrige med fred og retfærdighed, blot Juda tager Babylons herredømme som Jahves tugt.

Det skete, hvad profeten havde spået: Jerusalem blev indtaget, templet lagt i grus. Pagtens Ark bortført, og ligeså folkets førere. For dem, der havde lyttet til profeternes ord, blev ulykken imidlertid ikke til fald, men tværtimod til oprejsning.

Lidelsens betydning.

Israelitterne mente jo, at Jahve lønnede de retfærdige og straffede de ugudelige. Men ofte viste erfaringen det modsatte. „Hvorfor er de ugudeliges vej lykkelig? hvorfor er alle de troløse trygge?" spørger Jeremias fortvivlet.

Dette spørgsmål brænder hos digteren af „Jobs bog". Job er retfærdig og lykkelig, som han selv skildrer det: Når han mødte i forsamlingen, tav alle for at lytte til hans tale. „Havde jeg talt, tog de ikke igen til orde .... Jeg udvalgte deres vej .... Den, som ellers

ville omkomme, velsignede mig .... Jeg var den blindes øje og den lammes fod. Jeg var de fattiges fader, og jeg tog mig af den ubekendtes retssag".

Da tillader Jahve Satan at prøve Job. Men da han på een dag berøver ham al hans rigdom og alle hans børn, bærer Job det med ordene: „Nøgen fødtes jeg, og nøgen går jeg herfra. Herren gav, Herren tog, Herrens navn være lovet". Ja, selv da Satan slår ham med spedalskhed, bærer han det tålmodigt. Tilsidst bliver lidelserne ham dog så svære, at han forbander den dag, han blev født. Nogle venner, der er kommet til ham, mener, at han må have syndet, siden Jahve har ramt ham så hårdt, men han svarer: „Ødelæggelsens telte har ro, og de, som raser mod Jahve, er trygge". — Da taler Jahve til ham, viser ham sin storhed og spørger: „Hvor var du, da jeg grundfæstede jorden?" — Dertil kan Job kun svare: „Se, jeg er ringe .... Jeg har lagt min hånd på min mund" (jeg tier).

Spørgsmålet er stillet med stor alvor, men digteren har kun svaret: Jahve er for stor til, at menneskene kan gå i rette med ham.

Den såkaldte Deuterojesaja (anden Jesaja), hvis værk væsentlig danner afslutningen på „Jesajas bog", kæmper med samme spørgsmål. Han levede vistnok i slutningen af exilet[1].

Hans bortførte landsmænd blev behandlet mildt, og for de fleste blev de økonomiske kår vist bedre, end de havde været i det fattige Judæa. Mange befandt sig da vel under de nye forhold; men for andre var sorgen over tabet af fædrelandet overvældende. Det var disse lidende, der skulle bære forjættelsen videre; de bar de andres synd mod fædrelandet.

Det er vist det, der præger profetens skildring af ham, der skal komme, af Messias. Han skal frelse folket ved at bære dets synd. Han er ikke en storkonge som David, tværtimod: „Vi så ham; men der var ingen anseelse, at vi kunne have lyst til ham. Han var foragtet . . . såret for vore overtrædelser og knust for vore misgerninger. Straffen er lagt på ham, at vi kan få fred, ved hans sår har vi fået lægedom. Vi fór vild . . . men Jahve lod al vor misgerning komme over ham".

Deuterojesaja blev aldrig helt forstået af sit folk; men alligevel blev han en opdrager til Kristus. Hos ham hentede Jesus teksten til sin tale i Nazareth (Luk. 4, sml. Jesaja 61), og til ham henviste han, når han ville forklare sine disciple, hvorfor han måtte lide og dø.

[1] Landflygtigheden.

Under og efter exilet.

De judæere[1], der var blevet tilbage fra bortførelsen til Babylon, var som „får uden hyrde", nogle håbløst ligegyldige, andre lamslåede. Det måtte blive de bortførtes opgave at værne fædrearven; ps. 137[2] skildrer den store sorg hos dem, der værnede denne arv: „Hvis jeg glemmer dig, Jerusalem, da glemme mig min højre hånd". — Men de vidste, at bortførelsen var straffen for deres synd; når de angrede og vendte sig til Jahve, ville han føre dem tilbage til hjemlandet.

Da gav Kyros (I s. 27) dem hjemlov efter 70 års ulændighed (538 f. K.), og en stor skare drog hjem, hvor de straks tog fat på at genopbygge templet.

— Da assyrerkongen 722 f. K. bortførte en stor del fra Israels rige, sendte han andre ind deri. De bosatte sig i den sydlige del, hvor de blandede sig med de tilbageblevne og optog deres religion uden tilsyneladende at forstå noget af ånden deri. Man kaldte denne blandingsbefolkning samaritanere, og rettroende jøder ville ikke have omgang med dem. Nu bad samaritanerne om at være med til at bygge templet, men blev afvist. Over for perserkongen beskyldte de da jøderne for at ville løsrive sig, og han standsede byggeriet.

Da påmindede profeten Haggaj jøderne: „Er det tid for jer at bo i huse med træklædte vægge, mens dette hus er øde?" Templet blev nu bygget. Men de gamle, som havde set Salomons tempel, græd ved at sammenligne det nyopførte med det. Haggaj trøstede dem imidlertid: „Dette hus' herlighed skal blive større end det førstes, for jeg vil give fred på dette sted, siger den Herre Zebaot[3]."

Men det gik ikke, som det var spået, at hedninger i skarer drog til Israels guds hus. Og det strålende billede af hjemlandet, fædrene havde givet børnene, som nu vendte hjem, svarede dårligt til virkeligheden. Snart forfaldt jøderne til de gamle synder: de rige udbyttede de fattige, og man samgiftede sig med andre folk. Tit lød nu klager over, at de fremmede kvinder forførte deres mænd til at dyrke fremmede guder.

Da kom Nehemias hjem. Han fik Jerusalem, der lå blottet for nabofolkene, stærkt befæstet, idet jøderne under bevogtning arbejdede „med murskeen i den ene hånd og sværdet i den anden". Han fik de rige, som havde lånt penge til fattige og, når disse ikke kunne betale,

[1] Deraf »jøder«, der blev det almindelige navn for israelitterne.
[2] Se Grundtvig: »Ved Babylons floder«.
[3] Hærskarernes herre.

frataget dem deres marker og gjort deres børn til trælle — til at eftergive gælden. Og dem, der ikke frivilligt ville sende deres fremmede hustruer og børn bort, tvang han til det.

Det gjaldt for den troende jøde at holde Jahves lov. Og der fremstod en række lovkyndige med Ezra som førstemand; de fortolkede loven i alle enkeltheder: Om ofringer, hvornår og hvordan man skulle bede, hvor mange skridt man måtte gå en sabbatsdag osv. osv. Og der dannedes en retning: farisæere (afsondrede), som søgte meget omhyggeligt at holde alle disse forskrifter.

Der fandtes nu jøder i Mesopotamien og spredt langs det østlige Middelhav, helt til Rom. Men „ingen jøde kan komme så langt fra sit fædreland eller frygte så meget for en fremmed hersker, at han jo frygter mere for loven", skrev en landsmand om dem kort efter Kristi tid. Spiselovene hindrede dem i at have fællesskab med hedninger, ægteskabslove i samgifte med dem osv. Det blev en skal, der værnede deres nationalitet, men samtidig afsondrede dem fra andre folk. For dem selv blev det at være retfærdig en kedelig pligt, som gav sin løn hinsides, og det blev en livsanskuelse til hovmod for „de rene".

En tid efter Alexander d. Stores død kom Jødeland under Syrien, hvis konge Antiokus Epifanes (175—163 f. K.) søgte at påtvinge jøderne den græske religion. Deres ypperstepræst fulgte ham villigt, og mange præster ligeså. Men de lovtro jøder valgte martyriet eller kampen frem for at bøje sig, idet de fortrøstede sig til „Daniels bog"s stærke ord om de dødes opstandelse til dom eller frelse (kap. 12). Således fortæller II Makkabæerbog om en moder, der måtte se på, at hendes syv sønner, een efter een, pintes til døde, fordi de nægtede at spise svinekød, der var uren mad. Hun opmuntrede dem til at holde ud og fulgte selv efter. — Da tog makkabæerne kampen op med syrerne og besejrede dem tilsidst, hvorefter de for at sikre riget sluttede forbund med romerne. Det endte så med, at disse tog magten og indsatte edomitten Herodes som deres lydkonge over Jødeland. Det pinte jøderne, at førstefødselsretten således var gået over til Esaus slægt, og da Herodes var yderst magtkær, medvirkede det sagtens til hans mange grusomheder, hvoraf barnemordet i Bethlehem især er kendt.

Op mod Kristi tid oversatte skriftlærde ægyptiske jøder deres hellige skrifter på græsk, så de blev tilgængelige for tidens bogligt dannede, som deri fandt en oprindelig monoteisme og højere etik end i noget andet folks religion, hvorved mange vandtes for jødedommen.

To partier, saddukæerne og farisæerne, prægede på den tid det

jødiske åndsliv. De første dannede et åndelig goldt, magtsygt præsteparti; men de sidste havde langt stærkere tag i befolkningen, som i dem så mennesker, der gjorde alvor af deres fromhed. Denne fromhed bestod dog mest i visse former, som skulle overholdes, og som oftest var farisæerne lige så magtkære som saddukæerne.

Endelig var der en del „stille i landet", der ikke sluttede sig til noget parti, men som ventede på „ham, der skal komme": Messias.

Døberen Johannes.

På tærsklen til den ny tid står jødernes sidste profet, døberen Johannes, ham, om hvem Jesus sagde, at han var „den største blandt kvindefødte".

Hans forældre „var begge retfærdige for Gud og vandrede uden dadel efter alle hans bud og forskrifter". Og de ord af dem, evangelisten har opbevaret, vidner om, at de har delt alle fromme jøders dybe længsel efter Messias.

Før Johannes begyndte sin gerning, havde han stålsat sin karakter gennem askese, og da han trådte frem, mindedes jøderne derved de gamle profeter, de havde læst eller hørt om. Og hans røst lød med myndighed: Nu kommer Messias! — Nu skulle folket endelig møde ham, slægt efter slægt havde lærgtes efter. Det var da ikke mærkeligt, at folk samledes om Johannes i mægtige skarer. De var jo Abrahams børn og mente, at det gav dem adgang til messiasriget.

Men nu lod Johannes dem vide, at det gav ingen ret. Ville de med i messiasriget, måtte de forberede sig dertil, og på deres spørgsmål, hvordan, fik de svaret: „Den, der har to klædninger, må dele med den, der ingen har; den, der har mad, må gøre ligeså!" Det betød, at de måtte slippe al egennytte og fuldt ud elske deres næste som sig selv. — Det krav fandt de allerfleste for svært; af Jesu mindetale over Johannes (Luk. 7) fremgår det, at de afviste det med ordene: „Han er besat!"

Der var dog nogle få, som erkendte, at kravene viste den rette livsvej, og derfor lod sig døbe med Johannes' omvendelsesdåb. I ham havde de en mand for øje, som levede efter sine ord: Han krævede intet for sig selv af nydelse, rigdom, magt eller ære; han vovede at sige kongeparret sandheden, selv om det ville koste ham livet, og hans glæde var at vise bort fra sig selv og hen til ham, der skulle komme. — Men selv erfarede de, hvor umuligt det var for dem at virkeliggøre det mål, Johannes stillede dem for øje.

Da kom Jesus for at lade sig døbe. Derefter synes han at have haft en samtale med Johannes; thi nu får dennes ord en ny klang, som minder om Deuterojesaja: „Se det Guds lam, der bærer al verdens synd!" I hans forkyndelse er Jesus ikke længere manden, der renser sin lo og opbrænder avnerne, men frelseren fra synd. Dette ord drager nogle af Johannes' disciple til Jesus. Beretningen tyder på, at det kun blev nogle få. Og det blev afslutningen på Johannes' gerning. Men disse få blev sammen med Paulus de piller, som bar den første kristne menighed, modermenigheden for de følgende.

EN NY TID INDLEDES

Jesus af Nazareth.

JESUS er historiens største under: En fattig håndværker vandrer rundt i et afsides, lidet kendt land og forkynder ting om Gud, som strider mod den gængse opfattelse. Han vinder nogle få jævne og jævnt begavede menneskers tilslutning, men kommer i strid med folkets ledere, der får ham anklaget for højforræderi og derefter korsfæstet. Hans tilhængere flygter på en enkelt nær, som står sønderknust ved hans kors.

Sådan er hans historie, set med forskerens øjne, knapt værd at notere selv i de største historiske værker.

Men så fortæller hans lærlinge, at han er opstanden og opfaret til himlen. De mødes med spot, med vismændenes foragt og myndighedernes forfølgelse; men jo mere hjælpeløse de tilsyneladende er, jo stærkere synes de at være, og korset, forbrydermærket, gør de til deres sejrstegn.

Kilden til vor viden om Jesu liv og lære findes i de fire evangelier. Kritikere strides om deres værdi som kildeskrifter; men disse kritikeres forskellige forsøg på at give et „sandt" billede af, hvem Jesus var, og hvad han ville, gør kun hans historiske betydning mere uforståelig og er for øvrigt uden væsentlig betydning i den henseende.

Fra Jesu barndom og ungdom giver beretningerne kun et par glimt. De viser et hjem, hvor man handlede ud fra, hvad en from jøde anså for det største: Lydighed mod Herren. Og fortællingen om ham som 12-års barn i templet viser, at han allerede da har erkendt Gud som sin fader — modsat de skriftkloges opfattelse af Gud som en streng bogfører, der omhyggeligt førte til bogs alle menneskenes gode og onde handlinger og dømte dem derefter — og har søgt de skriftkloge for at lære hans veje at kende.

Sin gerning begynder han med at lade sig døbe med Johannes' omvendelsesdåb som udtryk for, at han vil dele kår med syndere. — Fri-

stelsen i ørkenen, som synes at følge umiddelbart efter, må sikkert opfattes som sjælelige fristelser, hvoraf den sidste især har historisk betydning: Det er fristelsen til ved et magtsprog at tvinge menneskene til at handle ret — forsøg, vi i vore dage har set og ser gjort i kæmpemæssigt format, og som, hvis de lykkes, vil nå sit mål ved at knuse menneskeligheden.

Den kamp, der har stået i Jesu sjæl, er da den betydningsfuldeste, som nogen sinde er udkæmpet: Fristeren søger at få Jesus bort fra det mål og den vej, han ser for sig, målet, at menneskene skal blive Gud lig i kærlighed og retfærdighed, og en lidelsens vej med endeløse kampe slægt efter slægt, fornyet i hver slægt og hvert menneskesind. Jesu gerning skulle spænde over alle tider og række til alle slægter. Aldrig før var tænkt så dyb en tanke og sat så højt et mål.

Det var visdom om Gud, Jesus forkyndte, og som han fandt ved at lytte til sin samvittigheds stemme. Han var fortrolig med de hellige skrifter; men kom de i strid med hans samvittigheds røst, fulgte han den: „I har hørt, der er sagt: Øje for øje og tand for tand (2. Moseb. 21, 24 m. fl.). Men jeg siger jer, at I skal ikke sætte jer til modværge mod den, som er ond; men slår nogen dig på din højre kind, så ræk ham også den venstre" (Matt. 5). I bjergprædikenen (Matt. 5. 6 og 7) forkynder Jesus Guds lov som Guds mål for menneskelivet, især samlet i ordene: „Alt, hvad I vil, menneskene skal gøre mod jer, det skal I gøre mod dem" — og „Vær da fuldkommen, som eders himmelske fader er fuldkommen". — Men det er, modsat de skriftkloges fortolkninger, ikke en betingelse for, at Gud vil antage sig menneskene. Tværtimod er hans kærlighed uden grænser. Den spænder til alle, onde som gode. Den tabte søn var faldet så dybt, som et menneske efter jødisk tankegang kunne falde, havde sat arven til blandt skøger og var sunket til at vogte svin, dvs. urene dyr. Og dog tog faderen mod ham med åbne arme. Der var kun een betingelse: at han ville hjem.

Som menneskelivets kår er her på jorden, når ingen videre end at komme ind i livsvæksten. Da selvgodhed og selvtilstrækkelighed er de største hindringer for det, er de menneskets værste fjender. Den angrende skøge, der kommer ind i farisæerhuset for at takke Jesus, er Gud nærmere end den hæderlige, men selvgode farisærer (Luk. 7). Skulle de skriftkloge og farisæerne komme ind i sjælelig vækst, måtte Jesus have hugget hul på den selvtilfredshedens og selvgodhedens skal, de havde omgivet sig med. Det lykkedes med en enkelt, men de fleste forbitredes i den grad på ham, at de tilsidst i blindt raseri råbte: „Korsfæst ham!"

Jesus gav ikke bestemte forskrifter for menneskenes handlinger. Hans forkyndelse samlede sig om „det store bud i loven": Du skal elske Gud af dit ganske hjerte, sjæl og sind! — og det andet, der er „ligesom dette": Du skal elske din næste som dig selv. — I fortællingen om den barmhjertige samaritan (Luk. 10) har han givet et uforglemmeligt billede af, hvordan næstekærlighed må ytre sig, og i lignelsen om den rige mand og den fattige Lazarus (Luk. 16) et billede på det modsatte.

Hvor Jesu lære vandt indpas, fik den mægtig indflydelse på folkeliv og lovgivning ved som en surdejg efterhånden at gøre menneskene mere medmenneskelige. Når Gud elsker menneskene lige højt uanset køn og stand og nationalitet, om de er gode eller onde, retfærdige eller uretfærdige, trælle eller fri, må hans børn gøre ligeså. Der bliver ingen plads for national stolthed eller til at pukke på sin intelligens eller godhed. Det gav kvinden ligestilling med manden, nedbrød klasseskel og slaveri, mildnede sæderne og lærte at dømme mildere om dem, der på en eller anden måde var kommet på kant med samfundet.

Med Jesu korsfæstelse må den videnskabelige forsker slutte beretningen om ham. Hvad der fortælles om hans opstandelse og himmelfart, ligger uden for den videnskabelige forsknings område. Den kan kun fastslå, at hans tilhængere var overbevist om, at de havde set ham og talt med ham. Troen på hans opstandelse og himmelfart var det, der gav hans menighed den enestående kraft og mod til åndelig dåd, og som alle dage har været hans menigheds kraftcentrum.

Den første menighed. Saul.

Jesus virkede næsten kun hos jøderne. De var gudsøgende fremfor noget andet folk; hos dem måtte modermenigheden dannes. Men han havde flere gange mindet sine disciple om, at hans ord skulle forkyndes ud over verden. Hvor svært det imidlertid var for en jøde at gå ind i en ikke-jødes hus, skønnes af fortællingen om romeren Cornelius, der sendte bud efter Peter (Apostl. Gern. 10). Og foreløbig fik apostlene også nok at gøre med at prædike og at undervise dem, der sluttede sig til menigheden. At øvrigheden forbød dem at vidne om den opstandne Kristus og lod dem piske til blods, når de ikke ville adlyde, gjorde kun, at de gik fra straffen, „glade, fordi de var blevet agtet værdige til at forhånes for navnets skyld". Når de indrettede sig på kommunistisk vis med alt gods fælles, skyldes det vel, at de ventede

Jesu snarlige genkomst, og da skulle han finde et søskendesamfund, sammenknyttet med kærlighedens bånd.

Da indledede Stefanus' martyrdød en voldsom forfølgelse af menigheden. Det var imidlertid som at slå i et bål, hvor funkerne spredtes rundt om og tændte bål, hvor de faldt. Og nu sluttede en mand sig til menigheden, som både kunne puste liv i gnisterne og tænde ny bål.

Det var Paulus.

Oprindelig hed han Saul og var opvokset i et farisæerhjem i Tarsus i Lilleasien. Som ung fik han i Jerusalem undervisning hos den ansete lærer, Gamaliel, der havde advaret myndighederne mod at forfølge de kristne: Var det menneskeværk, ville det dø af sig selv; men var det fra Gud, måtte de vogte sig for at stride mod ham. — Men Saul havde ikke fået besindighedens nådegave. Han havde glædet sig over at se Stefanus blive stenet, hvorefter „han fnøs med trusel og vold mod Herrens lærlinge".

Han var på vej til Damaskus for at fortsætte sit værk der, da han havde det syn (Apostl. Gern. 9), som skulle få verdenshistorisk betydning, idet det blev indledning til hans missionsgerning. — Var det et virkeligt syn eller et sansebedrag? Der er sikkert gået en sjælelig forberedelse forud. De kristnes martyrmod og bøn for forfølgerne har i hans sind vakt tvivl om, at han handlede ret; men jo mere tvivlen nager, des mere raser han, indtil tvivlen tager overhånd. — At han havde mødt Jesus i synet og havde hørt hans stemme, var han intet øjeblik i tvivl om.

Da jøderne i Damaskus ville dræbe ham, flygtede han, og det var vist derefter, han opholdt sig tre år i Arabiens ørken. Derefter drog han til Jerusalem, hvor han boede i 15 dage hos Peter og sikkert af ham har fået meget at vide om Jesu liv. Men da jøderne også dér søgte at få ham dræbt, drog han bort og kom senere til Antiokia i Syrien, hvor han og Barnabas blev kaldet til den missionsgerning, som skulle få så mægtige følger.

„Tidens fylde". Religiøs uro.

Missionsarbejdet var i flere henseender blevet lettet ved, hvad der var gået forud. Græsk var jo efter Alexander d. Stores tid blevet kendt over det meste af romerrigets østlige og midterste del. Rom havde slettet en mængde statsgrænser; gode hærveje lettede samfærdslen, og skibe sejlede uafbrudt fra havn til havn.

Religionsblandingen havde gjort mange modtagelige for nye tanker, mens andre var blevet blaserte. Om de romerske augurer (I s. 66) fortaltes, at de smilede ironisk til hinanden, når de foretog deres ofringer. Mange alvorlige mennesker søgte hjælp og trøst i et eller andet af de mysterier, der lovede renselse for sjælens urenhed og tryghed mod døden. Fra ældre tid havde man den græske orfisme, hvor man søgte renselse gennem forskellige ceremonier. Orfikerne lærte, at sjælen efter døden stilles for dommere. De uhelbredelig onde kommer til Tartaros (I s. 38), de rene til de saliges ø, resten søges forbedret gennem sjælevandring eller skærsild. — Mere almindelig var den ægyptiske isisdyrkelse, hvor de indviede ved hjælp af hemmelige mystiske ceremonier troede at se solen midt om natten, at mødes med underverdenens guder, og hvor de hørte en røst sige: „Så sandt Osiris[1] lever, skal han også leve!" Men dyrkelsen var moralløs, og isispræsterne berygtet for deres moralske vandel. — Andre mysterier var af lignende art. — Det gjaldt dog ikke mithradyrkelsen, der var af persisk oprindelse, idet Mithra var en mindre væsentlig gud i Zarathustras lære (I s. 24). Hans dyrkere priste renhed og kyskhed, fordømte løgn og løftebrud og krævede lydighed. Mithramysterierne var yndet af flere kejsere og vandt stor tilslutning blandt soldater. Kun mænd kunne få del i dem. De søgte ved forskellige midler som bønner, fløjtetoner og voldsomme brøl at komme i ekstase, så de troede at se guderne. Men det viste sig, at mysterierne kun lod sig holde oppe ved kejserlige begunstigelser.

Tiden viste en forfærdelig moralsk løshed. Stoikerne forkyndte ganske vist en ren livsførelse, men Epiktet klager over, at ingen levede eller søgte at leve derefter, og mysterierne gav ikke kraft til at leve et ædelt menneskeliv, hvorfor de efterhånden tabte magten over sindene. — Ikke så få sluttede sig til jødedommen, som virkede dragende på dem på grund af sin monoteisme og høje moral. Men ofte mødte Paulus allerstærkest modstand fra jødernes side.

Paulus.

Ved begyndelsen af den første missionsrejse tog Saul det romerske navn Paulus, antagelig for derved at betone sin samhørighed med hedninger. Først gik han dog altid til jøderne. „Jer måtte gudsordet nødvendigvis først tales til", lod han dem engang vide; men da han

[1] Isis' ægtefælle.

mødte modstand, tilføjede han: „Siden I skyder det fra jer og ikke agter jer værdige til det evige liv, går vi til hedninger". — Det har sikkert stødt jøderne, at han havde spisefællesskab med uomskårne, og hans ord om, at menneskene ikke blev retfærdiggjort ved lovens gerninger, har skurret i deres øren. De fleste af dem var nidkære for Herren; kom han i strid med dem i en by, forfulgte de ham oftest til den næste.

Megen møje og lidelse kostede den første missionsrejse; men mange menigheder var blevet stiftet på den, så da Paulus og Barnabas vendte tilbage, kunne de med glæde fortælle, „hvor meget Gud havde gjort med dem, og at han havde åbnet en dør for hedningerne til tro".

Da hævdede nogle jødekristne, at hedningerne måtte gå over til jødedommen, før de kunne kristnes. Paulus og Barnabas har sikkert forstået, at var det modermenighedens krav, ville det enten medføre en skæbnesvanger sprængning af menigheden eller næsten umuliggøre hedningemissionen. De drog da til Jerusalem, hvor de mødte fuld forståelse hos menighedens piller: Peter, Johannes og især Jesu broder, Jakob, der var berømt for at leve udadeligt efter loven. Man enedes om blot at pålægge hedningekristne at afholde sig fra løsagtighed, fra offerkød, det kvalte og blodet; det sidste for at de kunne have spisefællesskab med jøder, som ifølge loven ikke må spise det. Snart bortfaldt de to sidste bestemmelser i ikke-jødiske egne.

På sine følgende missionsrejser besøgte Paulus de menigheder, han havde stiftet, og skaffede dem vejledere og tilsynsmænd, desuden nåede han stadig videre ud, så han fik stiftet menigheder i Syrien, Lilleasien, Makedonien og Grækenland, endog til Rom nåede han. Snart talte han til folkeskarer, snart måtte han vejlede folk, der kom til ham om råd; så skulle han skrive til menigheder for at vejlede, formane, opmuntre eller trøste. Var han træt af alt dette, arbejdede han som teltmager for ikke at ligge menighederne til byrde.

Og hvad blev så hans løn?

„Utallige gange i fængsel, tit truet med død .... Tre gange har jeg fået stokkeslag, een gang er jeg blevet stenet .... eet døgn har jeg svævet i havsnød .... i fare, hvor der var røvere, i fare, der kom fra landsmænd, i fare, der kom fra andre folk .... under slid og slæb, tit uden nattesøvn, under sult og tørst .... i kulde og uden klæder .... Hvem er syg, uden at jeg er det med? Hvem udsætter sig for fald, uden det brænder i mig?" — Og dog slutter han med tak til Gud, hvis vilje er blevet fuldbyrdet gennem hans gerning.

Det skyldtes i særlig grad Paulus, at den kristne menighed undgik

at blive en jødisk sekt. Helt frigøre sig for jødedommen mægtede han dog ikke. Især præger den hans stærke hævden af Jesu stedfortrædende lidelse, hvor han er stærkt påvirket af Deuterojesaja (I s. 101); i de følgende tider satte denne lære sit præg på kirkens forkyndelse. Men ved siden deraf lød i menighedernes forsamling beretninger om Jesu liv, og meget tidligt blev de nedskrevet og derved bevaret for alle følgende slægter.

Iflg. de kirkelige overleveringer skal Paulus have lidt martyrdøden i Rom, antagelig år 63 eller 64.

Lukas, der har fortalt den første menigheds historie, fulgte Paulus på flere af hans rejser og fortæller særligt derom. Dog beretter han en del om menighedens første historie og meddeler desuden, at Herodes Agrippa lod Jakob, Johannes' broder, henrette, og at Jesu broder, Jakob, blev stenet på ypperstepræstens foranledning. — Om Peter fortaltes siden, at han var Roms første bisp. Iflg. et sagn blev han kastet i fængsel, men flygtede og mødte Jesus, hvem han spurgte: „Hvor går du hen, Herre?" — „Hen for at dø for dig, da du ikke tør dø for mig". Da vendte Peter tilbage til fængslet og bad om at blive korsfæstet med hovedet nedad, da han ikke agtede sig værdig til at dø på samme måde som sin herre. — Om apostlen Johannes fortaltes, at en kejser forviste ham til øen Patmos i det græske øhav. Der blev han så gammel, at man tilsidst måtte bære ham ind i menighedens forsamling, hvor han blot sagde: „Børnlille, elsk hverandre!" Og når han blev spurgt, hvorfor han ikke sagde mere, svarede han: „Det er nok!"

Livet blandt de første hedningekristne.

Fra afslutningen af „Apostlenes Gerninger" går ca. 100 år, hvorfra der kun findes spredte træk om den kristne menighed.

År 112 klagede Plinius i et brev til kejser Trajan over, at det gik tilbage med den gamle religion, og mente, det skyldtes kristendommens fremgang. Han havde ladet en del dræbe, da de på hans spørgsmål havde erklæret sig for kristne. Så havde en anmelder anklaget en hel del. Ved at forhøre dem havde han intet ondt fundet, kun tåbelig overtro. Nu spurgte han, hvad han skulle gøre ved dem. — Trajan svarede, at de skulle ikke opspores, men blev de anklagede og erklærede sig for kristne, skulle de dræbes.

Der fandtes altså dengang mange kristne i Lilleasien. Paulus havde også stiftet menigheder andre steder i de østlige middelhavslande, ja

selv i Rom, Kartago, Lyon og flere steder fandtes de. Hvor Paulus stiftede menigheder, gav han dem tilsynsførende (bisper), ældste (presbytter[1]) som ledere, og „enker" og diakoner (kvindelige og mandlige hjælpere).

Lederne påmindede stadig menigheden om at leve et smukt menneskeliv. „Lad dem lære hos jer", skrev således biskop Ignatius på sin martyrrejse til Rom, „.... over for deres vrede skal I være milde, over for deres store ord skal I være ydmyge, over for deres spot skal I sætte bønner .... Stræb ikke at efterligne dem ved at gøre gengæld".

Aristides, en græker, der havde sluttet sig til menigheden, skrev til kejser Antoninus Pius (138—61): „De (de kristne) begår ikke ægteskabsbrud og aflægger ikke falsk vidnesbyrd og river ikke betroet gods til sig .... Deres undertrykkere gør de til deres venner, og mod deres fjender gør de godt. Og deres kvinder er rene, o kejser, som jomfruer, og deres døtre er milde, og deres mænd afholder sig fra al urenhed på grund af håbet om den kommende gengældelse, der forestår i den anden verden. Men trællene og trælkvinderne og de børn, som nogle af disse har, underviser de, så de bliver kristne .... og når de er blevet kristne, kalder de dem brødre .... Og den, der har noget, giver til den, der intet har .... Og når der er en iblandt dem, som lider nød og er fattig, og de ikke selv er velhavende, så faster de to eller tre dage, for at de kan give de fattige noget at spise . ."

Beskrivelsen er sikkert noget overdrevet. Både Pauli breve og andre breve fra en lidt senere tid viser, at der var adskilligt at rette ved og at påminde menighederne om. Men Aristides viste, hvad der var de kristnes livsmål.

Den fare for sværmeri, som især truede de første menigheder, afværgedes ved deres respekt for hæderligt arbejde. Et skrift fra lidt efter år 100: „De tolv apostles lærdom", påmindede menighederne om at prøve dem, som kom i Herrens navn. Var de værdige og på gennemrejse, skulle man hjælpe dem efter evne; ville de dvæle hos dem, skulle man skaffe dem arbejde; men ville de ikke arbejde, var de „af dem, der gør sig fordel af kristendommen. Vogt jer for sådanne!"

Menigheden mødte adskillig modstand fra lærde og filosoffer; således skrev en mand ved navn Kelsos: „De, som opfordrer folk til at søge .... mysterier, sender følgende budskab ud: „Den, der har rene hænder og fører forstandig tale, han komme! eller: .... den, der har

[1] Deraf navnet præst.

ført et ædelt og retfærdigt liv, han træde ind!" — Hør derimod, hvad slags folk de kristne kalder på: „Den, der er en synder, en dåre, en enfoldig, med ét ord et ulykkesmenneske, ham vil Guds rige optage!" Og ved synderen mener de den uretfærdige, tyven, indbrudstyven, giftblanderen, tempelrøveren, gravskænderen. Hvis man havde til hensigt at samle en røverbande, ville man jo netop hidkalde den slags folk".

Og dog måtte selv modstanderne sige om dem, der optog slige syndere: „Hvor de dog elsker hinanden!"

MENIGHEDEN OG STATEN

De første kristenforfølgelser.

Om Neros kristenforfølgelse fortæller den romerske historiker Tacitus bl. a., at de kristne „blev ikke så meget overbevist om brandstiftelse[1] som om had til menneskeslægten". Nogle af de kristne lod han indsmøre i brændbare stoffer og brugte dem som fakler i sin have, hvor han blandede sig med pøbelen. Følgen blev, at „skønt disse mennesker var skyldige og fortjente at behandles med yderste strenghed, følte man dog medlidenhed med dem, idet man tænkte, at det ikke var for det almene bedstes skyld, de måtte lide døden, men for at tilfredsstille en eneste mands grusomme sind".

Fra katakomberne. Scene fra forfølgelsen: kristne brændes.

De første par hundrede år efter Kristi fødsel fandt ingen samlet kristenforfølgelse sted, men adskillige lokale, og selv i rolige tider levede de kristne som på en vulkan. Romerstaten var ganske vist tålsom over for fremmede religioner; men den krævede, at alle skulle dyrke kejserens genius[2] og ofre til hans billede. Kejseren repræsenterede staten; hans genius betragtedes som en guddom, der krævede sine ofre og tilbedelse for at beskytte staten. „Mennesket er en udfyldende del af

[1] Nero beskyldte jo de kristne for at have stukket ild på Rom.
[2] Skytsånd.

staten", skrev Marcus Aurelius, „derfor skal hans handlinger udfylde livet i staten; enhver gerning, der ikke direkte eller indirekte bidrager til dette endemål, søndrer livet og enheden; den, som ikke vil træde ind på plads i rækken, er en oprører, ligesom den, der i samfundet stiller sig uden for helheden". — De kristne nægtede at ofre til kejserens billede. De ville bede for kejseren, ikke tilbede ham, erklærede de. Men netop derfor følte de mest samvittighedsfulde kejsere sig forpligtede til at forfølge dem.

Man beskyldte dem desuden for unaturlige laster og for at dræbe og spise småbørn. Det første skyldtes måske deres kærlighedsmåltid, hvori kun kristne måtte deltage, og det andet nadverordene om at æde Jesu legeme og drikke hans blod.

Her skal omtales enkelte af de første forfølgelser: Under Marcus Aurelius blev den 86årige biskop Polykarp, der var en discipel af apostelen Johannes, mishandlet og ført for landshøvdingen, der krævede, han skulle sværge ved kejserens genius og sige noget ondt om Kristus. Han nægtede det første og svarede på det andet: „I 86 år har jeg været i Kristi tjeneste, og han har aldrig gjort mig noget ondt, hvor kan jeg da tale ilde om ham, min konge og frelser!" Da han truedes med bålet, svarede han: „Det brænder kun en liden stund, så slukkes det". Han besteg rolig bålet og døde under lov og pris til Gud.

År 180 stod tre mænd og tre kvinder anklaget for prokonsul Saturninus i Kartago. Han lovede at skåne dem, hvis de ville sværge ved kejserens genius og ofre til ham. Deres fører svarede: „Jeg anerkender ikke den nuværende verdens herredømme .... Jeg kender Vorherre, Kongernes Konge og herskeren over alle folkeslag". De andre gav lignende svar. Saturninus tilbød dem 30 dages frist; de svarede, de var uigenkaldeligt kristne. Så blev de alle dømt til at henrettes med sværd. — De priste da i fælleskab Gud og sagde: „Vi takker dig, trefoldige, hellige Herre, at du i nåde har fuldendt bekendelsens kamp; dit rige bliver i evighed, amen!"

Statholderen i Lyon lod år 177 de kristne efterspore for derved at tækkes pøbelen. En ung, anset mand tilbød at forsvare dem; på spørgsmålet, om han var kristen, svarede han ja og blev derpå også fængslet. Man pinte nogle slaver, der tjente i kristne hjem, til blandt andet at beskylde de kristne for at dræbe og spise småbørn. Men trælkvinden Blandina svarede: „Jeg er kristen, og blandt os begås ingen skændigheder", og hun holdt fast og opmuntrede sine lidelsesfæller til det samme, skønt de hudstrøg hende, gav hende i vilde dyrs klør, satte hende på en glødende stol og kastede hende tilsidst i et net for en vild

tyr, stadig lovende hende befrielse, blot hun ville sværge til afguderne. — Da dommeren spurgte bisp Pothinus: „Hvem er de kristnes gud?" svarede denne: „Hvis du er værdig, får du det nok at vide". Han blev så pint til døde. — Man kastede martyrernes lig ud til føde for vilde dyr, brændte resterne og kastede derpå asken i floden i håb om derved at fratage de kristne troen på kødets opstandelse.

År 202 blev en ung, fornem kvinde i Kartago, Perpetua, fængslet for sin tro. Faderen, der var hedning, tiggede hende forgæves om at opgive troen. Hendes barn, som hun havde med sig, blev hende frataget; men to diakoner skaffede hende det tilbage ved hjælp af en pengegave. Hun blev sammen med flere dømt til at kastes for vilde dyr. „Læg godt mærke til vore ansigtstræk", sagde hendes broder til tilskuerne, „at I kan kende os på hin dag". Mange af disse blev så grebet af de kristnes trosmod, at de sluttede sig til menigheden.

Romerstaten nåede ved sine forfølgelser det modsatte af, hvad den tilstræbte: De, der jog efter nydelser og høstede tomhed, blev grebet af de kristnes kraft og mod. Stoikere, som selv så dårligt svarede til deres forkyndelse, så her mennesker, som gav livet for deres tro. De foragtede, især slaverne, mødte her mennesker af alle samfundslag, som anerkendte deres menneskeværd og menneskeret. „Martyrernes blod blev kirkens udsæd", skrev en af dens betydeligste mænd.

Irenæus.

Omkring år 200 havde kirken flere betydelige mænd, som hver på sin vis prægede den ikke blot i deres egen, men også i de følgende tider. Her skal omtales enkelte af de største.

Irenæus var Polykarps lærling og havde gennem ham nær føling med modermenigheden. Under forfølgelsen i Lyon var han presbyter der; men menigheden fjernede ham i tide, vist af frygt for at miste en så betydelig mand. Han afløste Pothinus som bisp, udbredte kristendommen blandt gallerne, fik menigheder dannet i Køln og Mainz og muligvis også i England.

Han var en udpræget fredens mand. Der fandtes således i hans tid en kristelig retning, montanisterne, som især vandt stor tilslutning i Lilleasien. De søgte at leve efter den første menigheds eksempel og var modstandere af bispemyndighed, hvorfor herskesyge bisper forkastede dem. Men skønt Irenæus tillagde bispedømmet stor værdi, rakte han broderhånd til montanisterne. — Man stredes også i hans tid om, hvornår påsken skulle holdes, og Roms myndige bisp, Victor, for-

kætrede alle, der ikke var enige med ham. Irenæus var det, men hindrede, at kirken blev splittet på dette uvæsentlige spørgsmål.

Derimod angreb han gnostikerne skarpt. Gnosticismen[1] var en af disse religiøse bevægelser, som ofte opstår i en religiøs urolig tid. Den bestod af bestanddele af indiske religioner, af Zarathustras lære om mørkets og lysets ånd, af ægyptisk mystik m. m., med et tyndt overtræk af kristelig fernis, fremstillet af såkaldte apokryfe[2] evangelier, som mest handlede om Jesu barndom og hans samtaler med apostlene efter opstandelsen. — Der fandtes flere gnostiske systemer, men fælles for dem var, at man erklærede stoffet for at være ondt og forkyndte læren om tre slags mennesker: kødelige, som var helt onde, sjælelige, som var en mellemting — dertil hørte jøder og kristne — og åndelige, hvortil kun gnostikerne hørte. Enhver måtte vedblive at være det, hvortil han var født. — Gnostikerne forkyndte åndens forløsning fra legemet, dog kun for de indviede. Her var intet om menneskets forløsning fra det onde, ingen kamp for at leve et sandt menneskeliv, i det højeste askese. — Bevægelsen havde en tid betydelig udbredelse, især i romerrigets østlige egne.

Irenæus tog nu kampen op med dem. Når de stillede spidsfindige spørgsmål, f. eks. om, hvad Gud tog sig for, før han skabte verden, svarede han, at det var overflødigt at have rede på sligt. Det gjaldt blot om at vide, hvordan man skulle leve kristeligt, og at handle derefter. Hvad kristendommen var, vidste man fra de fire evangelier, og da gnostikernes lære stred mod dem, var den ukristelig. Gnostikerne påberåbte sig apostlenes overleveringer — men de måtte vide, at den var opbevaret i dåbspagten. I modsætning til deres foragt for alt jordisk hævdede Irenæus, at mennesket består af sjæl og legeme og når kun sit mål, „når sandheden i ånd og renhed i legemet er bestandig".

Få kirkemænd har så klart som Irenæus peget på det centrale i den kristne lære. Han bekæmpede ikke blot sin egen tids kristendomsforfalskning; men reformatorer som Luther og Grundtvig, der søgte tilbage til den oprindelige kristendom, hentede vejledning og støtte hos ham.

Tertullian.

Tertullian, der levede lidt senere end Irenæus, blev romerkirkens første store kirkelærer. Foruden romernes flød også punernes hede

[1] Af gnosis = erkendelse.
[2] Skjulte.

blod i hans årer. Det drev ham i hans ungdom ud i vilde udskejelser. Men så blev han, der siden formede ordene: „Martyrernes blod er kirkens udsæd. Døende sejrer vi; i den stund vi korsfæstes, går vi bort som sejrherrer!" — grebet af de kristnes martyrmod; han sluttede sig til menigheden og fik gennem streng askese herredømme over sin sanselighed.

Han vendte sig samtidig mod den græske og romerske kultur, selv i dens smukkeste form; thi „hedningernes dyder er kun glimrende laster". Det harmede ham at se kristne deltage i bystyre, træde ind i hæren eller drive videnskabeligt arbejde. For ham hørte kristendom og askese sammen, og martyriet var den sikreste vej til himlen. Selv sluttede han sig til montanisterne på grund af deres strenge krav til den kristnes moralske vandel.

Men han var romer, og faderen havde ladet ham uddanne til jurist. Det præger helt hans forfatterskab. Bibelen blev for ham en lovbog, og Gud den strengt retfærdige dommer. Menneskenes synder måtte opvejes af gode gerninger, som skulle pålægges synderen af kirken og rette sig efter syndens størrelse. Det svarede godt til romernes religion, hvorefter menneskenes ydelse og gudernes modydelse skulle modsvare hinanden. — Han var dog klar over, at selv om mennesket har fået givet en fri vilje, kan det på grund af arvesynden ikke frelse sig selv. Derfor må Kristus træde til som stedfortræder, hvad han kan, fordi han selv er syndefri. Alligevel må mennesket gøre sit yderste og opdrage sin karakter til at kunne bære martyriet: „Jeg ved ikke, om fødder med yppige prydelser egner sig særlig til lænker og jern. Jeg frygter, at nakker med perler og dyre smaragder ikke har plads til den bistre bøddeløkse".

Straffen for de kristnes synder skulle pålægges dem af præster eller bisper. Derved lagde Tertullian grunden til det pavevælde, hvorpå den romersk-katolske kirke er opbygget.

Origenes.

Alexandria var sikkert romerrigets mest internationale by, hvor folk fra alle verdenshjørner samledes; især var den dog græsk præget.

Der virkede Origenes, hvis fader led martyrdøden, da sønnen, den ældste af 7 søskende, var 16 år. Han opmuntrede faderen til at stå fast og ikke at slippe troen af hensyn til hustru og børn. To år efter udbrød en ny forfølgelse, og menighedens forstander flygtede. Menigheden valgte da Origenes til forstander. Han besøgte sine trosfæller i

fængslet, fulgte dem til retterstedet og gav dem der fredskysset, men blev mærkeligt nok ikke fængslet dengang. Det blev han derimod mange år efter under en anden forfølgelse. Man søgte da forgæves at pine ham til at afsværge sin tro ved bl. a. at spænde hans fødder i blokken, at give ham halsjern på og at true ham med bålet. Tilsidst gav man ham fri; men kort efter døde han af de udståede lidelser.

Origenes mente, at alle sjælene havde været til, før de kom til jorden. Gud havde givet dem alle en fri vilje, det vil sige en vilje til at søge bort fra ham, og deri består synden. Alle, også englene, har mulighed for at synde. Som straf for synden gav Gud menneskene stoflegemer og dermed lidelse, der skulle lutre sjælene, så de måtte nå livets mål: at blive eet med Gud. Når de det ikke på jorden, skal de nå det gennem en lutring efter døden.

Origenes var en meget skarpsindig tænker. I hans filosofi indgik mange græske og, vistnok, indiske forestillinger. Han synes også at have været påvirket af gnosticismen, ja er endog bleven omtalt som gnostiker. Han banede imidlertid vej for kristendommen hos mange af tidens intelligente, men skærpede samtidig skellet mellem lærd og læg. Og skønt han selv levede som en ydmyg kristen, påvirkede han mere menigheden til tænkning om Kristus end til at efterleve ham.

Nationale kirker og kirkeorganisationer.

Kristendommen måtte for at gennemsyre folkeslagene møde dem i deres eget sprog, finde udtryk, de forstod, betone det, de mest havde brug for. Paulus havde benyttet græsk; men snart fandtes salmer på syrisk, Tertullian skrev på latin, Irenæus lærte sig keltisk for at kunne tale til gallerne, og der fandtes både engelske og germanske menigheder.

Men der var fare for, at når kristendommen dukkede ned i folkedybet og knyttede forbindelse med en nations kultur, så ville de gamle forestillinger leve videre, blot i kristelig påklædning.

I de hellenske kredse bevaredes skellet mellem lærd og læg, i de af Rom prægede kredse fik organisationen, især bispedømmet, stor magt. Hvor Paulus havde dannet en menighed, gav han den tilforordnede. Senere synes det at have været almindeligt, at menigheden selv valgte sine ledere. I „De tolv apostles lærdom" hedder det: „Vælg jer altså bisper og diakoner, som er Herren værdige".

De ældste menigheder har nok valgt deres bedste mænd til bisper; mange af disse blev martyrer, hvad der forlenede bispedømmet med

særlig glans. Dog skrev Hermas, en af oldkirkens mest læste forfattere: „Kirken sætter sig i bispestol, fordi den er syg og svag". Og efterhånden som de ledende fortabte sig i spidsfindige spekulationer eller juristerier, tabte man troen til, at menighederne kunne finde de rette til bispestillingerne. Så blev det skik, at præster og nabobisper udpegede dem. Og den hellighed, som før havde været knyttet til personen, blev knyttet til stillingen. Tertullian kaldte bispen i Rom for bispernes bisp, og kartagobispen Cyprian, der blev martyr år 258, hævdede, at bisperne var Jesu Kristi stedfortrædere.

De sidste kristenforfølgelser.

Når undtages Neros kristenforfølgelse synes de fleste i begyndelsen at skyldes pøbeloptøjer. De kristne var foreløbig ikke så mange, at kejserne i dem så en fare for staten. Men efterhånden blev de det: De dannede egne organisationer, som truede med at blive en stat i staten. — Næsten ingen kristne meldte sig til hæren. — De søgte at undgå embedsstillinger, da de fleste af disse medførte forpligtelse til at forestå ofringer eller i det mindste at deltage deri. Og ingen velhavende kunne nægte at tage mod embede. — Men værst var det dog, at de nægtede at ofre til kejserens billede.

Da fejrede man år 248 tusindåret for Roms grundlæggelse. Nationalfølelsen blomstrede op, og dermed en genoplivelse af den gamle religion. Men riget var i forfald; landbefolkningen udtyndedes; grænserne truedes; fattigdommen bredte sig; der var oprør blandt soldaterne, og dertil kom nu pest og misvækst. Det var tydeligt, at guderne var vrede, og det måtte skyldes de kristne.

Så befalede kejser Decius (249—51), at alle skulle ofre. Enhver nægter straffedes, og dommeren kunne selv bestemme hvor hårdt. Der udbrød nu en voldsom forfølgelse over hele riget med fængsling, forvisning, inddragning af formuer osv. Især søgte man at ramme de ledende. Bisperne i Rom og Antiokia led martyrdøden, og Origenes pintes — som før nævnt — til døde.

Menighederne havde forud haft en så lang fredsperiode, at de fleste kun kendte martyriet af omtale. Mange faldt fra, også af presbytere og bisper. Men som helhed stod menigheden fast, og da Decius døde, standsede forfølgelserne en kort tid. Men 6 år efter brød de for en kort tid løs under kejser Valerian. Han blev imidlertid taget til fange af perserne, og menighederne fik en fredsperiode på 40 år.

Da begyndte kejser Diocletian (I s. 86) år 303 en voldsom kristenforfølgelse, vist under påvirkning af sin medkejser Galerius: Alle kirker skulle nedrives, de hellige bøger brændes, ingen kristen slave måtte få friheden, præsterne skulle tvinges til frafald, om fornødent ved tortur, og alle kristne skulle tvinges til at ofre. Især gik det ud over de kristne i den østlige del, hvor Galerius var kejser. Mange blev dræbt, andre f. eks. blindet på et øje, lammet på et ben og derefter sendt til det hårde arbejde i bjergværker. Mange kristne kvinder blev indespærret i utugtshuse. — I den vestlige del herskede kejser Konstantius, der kun troede på een gud og så venligt til de kristne, så der slap de næsten for forfølgelse. Diocletian trak sig tilbage; men Galerius fortsatte, til han i året 311 blev ramt af en uhelbredelig sygdom. Da standsede han forfølgelserne og opfordrede de kristne til at bede for hans og statens vel.

Det var den sidste egentlige forfølgelse. År 312 udsteder kejser Konstantin sammen med en medkejser en kundgørelse om religionsfrihed. Menigheden havde sejret, ikke med våbenmagt, men ved at være tro mod det ord, den havde fået givet, selv når det gjaldt livet.

Menigheden i forfølgelsestider.

„Apostlenes Gerninger" viser, at de første kristne samledes i private hjem. Senere, da de var blevet for mange dertil, byggede de sig kirker[1], hvor de samledes med salmesang og prædiken — hvor enhver, der havde ordets nådegave, kunne tale — men især med bøn. De endte med et kærlighedsmåltid, hvor de til slut nød nadveren sammen. I forfølgelsestiden var det ofte livsfarligt at samles i en kirke. Da har de kristne vel ofte ved mørkets frembrud listet sig til det hjem, som trods faren vovede at åbne dørene for dem, og der har de så siddet bag skoddede døre i frygt for forfølgerne.

I en sådan tid har bønnen fået en inderligere klang, og de har opmuntret hinanden til at holde ud i den forvisning, at lidelserne var intet mod den herlighed, som skulle åbenbares for dem, der holdt ud til enden.

Under forfølgelserne havde Roms menighed et særligt samlingssted i katakomberne: Underjordiske begravelser, som velhavende kristne romere havde skænket jorden til. De dannede underjordiske byer, ofte i flere etager, hvor de smalle gange var gader, og de døde i de i

[1] Af græsk kyrika = som hører Herren til.

væggen indhuggede grave var indbyggerne. Roms lov fredhelligede gravene; der vovede ingen at forstyrre freden. Her fandtes martyrernes afsjælede legemer, ofte med ordet „I fred" som indskrift. Hvor gangene mødtes, fandtes tit små kapeller, som kunne rumme knapt et hundrede mennesker. Der har man holdt mindegudstjeneste ved begravelserne, og der, hvor de døde blodvidner mindede om at holde ud trods alt, holdt menigheden sine forsamlinger i forfølgelsestiden.

Men hvordan skulle menigheden forholde sig til dem, der havde ladet sig tvinge til at ofre, eller havde købt sig fribreve, hvori der stod, at de havde ofret? — Den strenge romerbisp Novatian hævdede, at kirken var et samfund af hellige og kunne ikke tåle vanhellige hos sig, idet han anførte Jesu ord: „Den, som fornægter mig for mennesker, ham vil jeg også fornægte for min himmelske fader". — Men bisp Cyprian i Kartago, der selv endte som martyr, mente, at kirken bestod ikke af rene mennesker; dens opgave var at løfte syndige mennesker op til Gud. Uden for kirken (d. v. s. menigheden) var frelsen umulig, derfor måtte den ikke støde nogen angrende synder ud.

Spørgsmålet om forholdet til de frafaldne, til den verdslige kultur, til yderliggående retninger som montanisterne, til gnostikere, hvis lære stod kirken nær osv. — truede ofte med at sprænge kirken, og man søgte da at afgøre sagen ved forhandling mellem bisperne. Herved fik deres stilling en særlig betydning, og en bevægelse fra frie menighedskredse til frikirke var tidlig i gang. Og snart hævdede bisper, at deres magt og værdighed hvilede på den apostolske succession[1]: Apostlene havde ved håndspålæggelse indviet de første bisper, disse de følgende osv., og derved var den hyrdeopgave, Jesus efter sin opstandelse overgav Peter (Johs. 21) fra ham gået i arv til de følgende bisper. Den biskoppelige hyrdestav blev symbol på bispens høje embede. Med denne udvikling, som særligt fandt sted i Vestens kirke, var spiren lagt til pavemagten.

Kirken anerkendes af staten.

Konstantin d. Store, der var enekejser fra 324—37, styrede riget med fast hånd. Hans optræden gjorde, at han mest var omgivet af smigrere og spytslikkere, hvad muligvis var årsag til hans mistænksomhed. En søn af første ægteskab lod han henrette, vist efter anklage af hans anden hustru, og da anklagen viste sig at være falsk, fik hun samme skæbne.

[1] Efterfølgelse.

Han gav ikke blot de kristne religionsfrihed, men bl. a. også skattefrihed for kirkegodset og omgav sig gerne med kirkens øverste. — Han fortalte, at han under kampen mod en medkejser så et kors på himlen og hørte en røst sige: „Sejr under dette tegn!" Han lod derfor korset indsætte i sit banner, og på torvet i Rom lod han rejse et mindesmærke af sig selv med et korsbanner i hånden. Men han lod sig først døbe på sit dødsleje. Man troede nemlig, at man derved skulle stå renere for Guds trone. — Muligvis var det mest af statskløgt, han begunstigede de kristne; de var ganske vist endnu et mindretal af befolkningen; men de havde under forfølgelserne vist sig som den stærkeste del og som dem, der holdt bedst sammen.

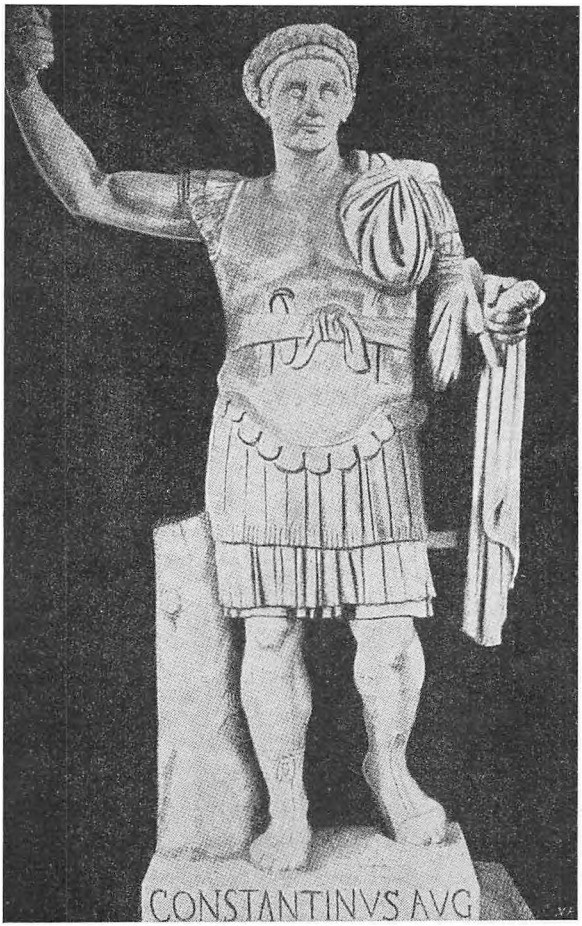

Konstantin d. Store.

Da forkyndte Arius, der var præst i Alexandria, at Kristus nok lignede Gud, men ikke var lig Gud. Det vakte en voldsom strid mellem hans tilhængere og modstandere. Kejseren, der især var interesseret i, at kirken stod samlet, søgte forgæves at mægle. Så indkaldte han til et kirkemøde i Nicæa 325.

Dette statsindgreb betød, at frikirken dermed bevægede sig over mod at blive en statskirke.

Mødet vedtog en udtalelse, der var formet af Arius' skarpeste mod-

stander, Athanasius, en spidsfindig forklaring til den apostolske trosbekendelse, siden anvendt som dåbsformel i den græsk-katolske kirke. Arius og hans tilhængere blev forvist, og hans skrifter brændt. De følgende kejsere holdt snart med Arius, snart med Athanasius, hvis tilhængere skiftevis blev begunstiget og forfulgt. — Nu, da kejserne sluttede sig til kirken, fulgte store mængder med, fordi de så deres fordel derved.

Et sidste forsøg på at genoplive hedenskabet.

Da brød Julian, der var kejser 361—63, med kristendommen og søgte at forny hedenskabet, hvorfor de kristne gav ham tilnavnet „den frafaldne". Hans lærere havde indgivet ham kærlighed til græsk kultur og åndsliv, og da han blev tvunget til at studere teologi, gav det ham afsmag for kristendommen, hvilket yderligere øgedes ved det hykleri, der trivedes frodigt ved hoffet.

Han erklærede imidlertid, at de kristne skulle have fri religionsudøvelse, og begyndte ikke nogen egentlig kristenforfølgelse. Men de blev forvist fra hoffet og udelukket fra alle embeder. Ingen kristen måtte virke ved de højere skoler, så enhver, der ønskede kendskab til græsk åndsliv, skulle under hedensk påvirkning. Tempelgods, som forrige kejsere havde skænket kirkerne, blev givet tilbage til templerne. Desuden håbede Julian at øge striden mellem de kristne ved at give alle lige ret.

Især forsøgte han at forny hedenskabet ved at give hedningerne en solgud at dyrke og ved en blandingsreligion af gammel mytologi, mysteriereligioner, Platons filosofi, lidt kristendom m. m. Templerne fik rigelige midler, deres præster skulle udelukkende samle sig om gudstjenesten og leve asketisk — hvad Julian selv gjorde. De skulle, lig de kristne, tage sig af fattige og syge og måtte ikke gå i teatre eller til lignende forlystelser. Især afskyede Julian cirkus med de rå og blodige forlystelser.

Men de fleste hedningers hu stod til nydelse og ikke til askese. „Hellenismen gør endnu ikke den fremgang, som jeg skulle ønske", indrømmede han. — Derimod vandt kirken ved modgangen. Den slap af med dem, som søgte derhen, hvor der er størst fordel ved at være, og under den truende fare opgav de kristne i det væsentligste deres teologiske stridigheder.

Da mistede Julian livet under en krig med perserne. Det var Guds straf, mente de kristne. Siden fortalte et sagn, at hans sidste ord var:

„Du har sejret, Galilæer!“ — Sagnet talte billedligt sandt: I kampen mellem helleneren og galilæeren havde den sidste sejret.

Frikirke, statskirke eller kirkestat.

Efter Julians død blussede striden mellem arianere og athanasianere op igen, ofte uden at kejserne blandede sig i det, og det skete, de leverede hinanden blodige slag, som kostede flere livet. Tilsidst døde dog den af Arius rejste bevægelse hen.

Nu, da alle kejserne sluttede sig til kristendommen, var hedenskabets tid forbi. Da Theodosius d. Store (379—95) lukkede de hedenske templer, havde det ikke kraft til at overleve det.

De kristne kunne kæmpe, lide, dø for Kristus; derfor sejrede de gennem forfølgelser. Hedningerne kunne ikke dø for deres tro; derfor døde hedenskabet.

De mange, der nu af praktiske grunde sluttede sig til kirken, var ikke blevet anderledes, end de var før. Den nydelses-, herske-, hævn- eller havesyge, de hidtil havde næret, var stadig den samme. Nu blev det menighedens opgave at gennemsyre dem med kristenånd. Men ofte nøjedes man med at fastsætte visse ydre former som norm for et kristenliv.

Dog var der myndige bisper, som evnede at bøje selv kejseren. Da beboerne i Thessalonika således havde dræbt en kejserlig embedsmand, og kejser Theodosius uden undersøgelse straffede det ved at lade sine soldater hugge en mængde borgere ned, satte den myndige bisp Ambrosius ham strengt i rette og gav ham først nadveren, da han ydmygt havde gjort bod derfor.

Men Ambrosius ville også gøre kirken til en enhed og fik kejseren til at hjælpe sig, idet han forfulgte retninger med afvigende anskuelser. Det blev almindeligt, at gejstligheden søgte statsmagtens hjælp. „Det er stort at standse mord .... og at tugte tyvene; men det er langt større at befale fromhed ved lov“, skrev en anset bisp. — „Rens jorden for kættere“, sagde patriarken i Konstantinopel til kejseren, „og jeg skal skaffe dig himlen“. — Efterhånden blev kirken både økonomisk og politisk frigjort over for staten; denne fik intet at sige over kirkegodset; kirkebygningerne fik asylret også over for de af staten forfulgte forbrydere; bisperne blev dommere ved siden af de civile, uden at de to parters magtområde blev klart fastsat. Mere og mere blev stat og kirke vævet ind i hinanden. Og da kirken stadig

søgte at øge sin magt over for staten, måtte de før eller senere tørne sammen.

I kejser Theodosius' tid kunne en hedning med rette lade kirkens mænd vide: „Efter eders egne religionslove skal tvang ikke være tilladt .... Hvorfor raser I da mod templerne, da dette dog ikke kan kaldes at overbevise, men at bruge magt?" — Flere kristne så også faren ved at bruge magt. „Man har ingen tillid til sin egen tro, når man anvender magt", erklærede Athanasius. En anden kristen lod kejseren vide: „Vi har ikke ret til den verdslige magt på jorden; men heller ikke har du magten over det hellige". — Den fromme bisp Hilarius af Poitiers udbryder: „Gid du dog langt hellere, almægtige Gud .... havde forundt mig at vise styrken af min tro .... da Nero og Decius levede ... men nu kæmper vi ... mod en indsmigrende fjende, imod antikristen Konstantius[1], som ikke slår, men kærligt klapper os, som ... dræber vore sjæle ved guld ... og bygger kirker for at tilintetgøre troen". Og han spurgte bisperne, om apostlene havde støttet sig til ydre magt eller søgt hofgunst. — En anden kristen udtalte: „Sjælenes frelser, den Herre Krist, sendte fiskere, men ikke soldater for at føre troen ind i verden".

Men trods alt var kirken, ikke kejsermagten, det faste punkt under de opløsningstilstande, som fulgte efter kejser Theodosius' død.

Eneboere og munke.

Askese og selvplageri er meget ældre end kirken. Kynikerne var asketer, og alvorlige stoikere brugte askese som middel til selvherredømme. Mystikere brugte ofte både askese og selvplageri for derved gennem ekstase at opnå forbindelse med guddommen.

Døberen Johannes benyttede askese til at styrke sin karakter; Jesus var derimod ikke asket, og hos de første kristne omtales askesen ikke. Men de fleste var fattige, og de levede mest med blikket vendt mod Jesu Kristi genkomst, så de ofrede den materielle side af tilværelsen ringe opmærksomhed. Da flere efterhånden sluttede sig til menigheden, fik verdslighed større magt inden for den, især i kirkens fredstider. Og mange så med sorg, at længslen efter Kristi genkomst blev svagere.

Så drog mange, især i østerlandene, ud i ørkenen for at samle deres tanker om Jesus og forberede sig til at tage mod ham. De levede af,

[1] Konstantin d. Stores søn.

hvad gode mennesker gav dem, og tilbragte tiden med fromme, men dådløse selvbetragtninger.

Særlig kendt blandt dem blev den hellige *Antonius*. Han var fra et velhavende kristent hjem og levede et stille, fromt barndomsliv. Da hørte han som 20årig evangeliet om den rige yngling, til hvem Jesus sagde: „Sælg alt, hvad du ejer, giv pengene til de fattige, og kom så og følg mig!" Han efterfulgte disse ord og drog ud i ørkenen for at leve ene med Gud. — Men fristeren fulgte med; snart lokkedes han i tankerne af alt det, han havde forladt, snart hidsedes han i drømme af en fager, fristende kvinde eller blev anfaldet af onde ånder i skrækkelige skikkelser. Men gennem bønnen overvandt han alle fristelser. Og han blev en vejleder for andre eneboere. — Da hørte han om den frygtelige forfølgelse i Alexandria 309, hvor mange faldt fra. Han drog ind til byen for at styrke sine trosbrødre. Hans ansigt lignede en mumie med et skæg, der nåede til knæene. Han vandt dog ingen martyrkrone, men mange for troen.

Senere skildrede hans ven Athanasius hans liv og vandt derved mange for eneboerlivet. — Dette blev ofte til en kappestrid om, hvem der kunne pine sig selv mest. Mest berømt blev de såkaldte søjlehelgener, især Simeon søjlehelgen, der uden for sin fødeby, Antiokia i Syrien, lod opstille en 18 m høj søjle, hvorpå han opholdt sig i over 20 år.

Pakum, en yngre samtidig af Antonius, fik eneboerne til at bygge deres hytter tæt ved hinanden, og lod hytterne omslutte af en mur, så de dannede et kloster (indelukke). Derpå gav han regler for eneboernes samliv. Munkene, som de nu kaldtes, skulle bruge tiden til arbejde og bøn. De måtte ikke le, spiste sammen med tilhyllede ansigter og måtte ikke tale under spisningen. Deres kloster lå ved Nilen; på den modsatte bred lå et nonnekloster; men munkene og nonnerne kom ikke sammen med undtagelse af, at enkelte præsteviede munke om søndagen roede over Nilen for at prædike for nonnerne. Intet ansås for så urent som kønsforholdet, selv inden for ægteskabet.

Men snart forfaldt klostertugten. Den, der gik i kloster, slap for skat; sulten, der var mangen fattigs daglige lod, undgik man også der, ligeså militærtjeneste og kreditorers og myndigheders efterstræbelser. Der samledes en broget skare i klostrene. Omstrejfende munke var tit værre end de værste vagabonder. Disse forskellige munke lod sig let ophidse. En bisp i Alexandria skal således have ophidset munke til at dræbe og sønderrive den ædle kvindelige filosof Hypatia — i alt fald hindrede han dem ikke i at gøre det.

Da bragte *Basilius* atter orden i klosterlivet. Han var født år 330 i et velhavende hjem i Lilleasien. Hans slægt havde været kristen gennem flere led og havde derfor været forfulgt; hans morfar var blevet martyr. Han blev asketisk opdraget og begyndte sit ungdomsliv som Antonius, og det var med sorg, han opgav sit eneboerliv, da han blev valgt til bisp i Cæsarea. Han vedblev at leve asketisk. Men han havde set, at eneboeren kun tænkte på sig selv og fristedes til selvglæde.

Uden for Cæsarea lod han da oprette et stort kloster og gav nye regler for munkelivet. Det skulle være asketisk, men ikke selvplagerisk, og munkene skulle udløse deres kærlighed til Gud ved kærligt virke for deres næste, især fattige, forældreløse og syge; selv tog Basilius sig mest af de håbløst syge.

Præster og bisper havde ofte set med uvilje på munkene. Basilius lagde klostrene ind under bispernes tilsyn og værgemål, og idet en så anset bisp arbejdede for klostrene, ændredes synet på dem. Mun-

Fra Giovanni: Kristus modtages som pilgrim af munkene.

kene havde før ofte angrebet bispekirken hårdt, nu blev de i reglen dens tjenere. — Basilius' klosterregler blev normen for alle klostrene helt til tiggermunkenes tid. Men også i hans klostre forfaldt tugten efterhånden.

Da bragte *Benedikt af Nursia* fornyelse. Han fødtes 480 i et rigt italiensk hjem og skulle studere i Rom, men væmmedes ved, hvad han så der, og trak sig tilbage til en hule, hvor en munk bragte ham føde. Da dette blev bekendt, strømmede folk ud til ham, og han blev valgt til forstander for et kloster. Han kunde imidlertid ikke bringe orden i det og stiftede derfor en ny klosterorden, som fik sit moderkloster på Casinobjerget og snart fik mange aflæggere.

I disse klostre brugtes ikke legemlig spægelse; men der stilledes strenge krav til orden og lydighed. Bøn og arbejde gik hånd i hånd, og man skulle tage sig kærligt af alle, der trængte til hjælp. Nogle munke dyrkede jorden og forvandlede øde strækninger til frugtbare marker, andre afskrev bøger, både kirkelige og gammel græsk og romersk litteratur, som derved bevaredes for kommende slægter, andre holdt skole, og flere drog ud som hedningemissionærer.

Efterhånden skabtes der i mange af disse klostre betydelig velstand, som ofte førte til, at klostertugten svækkedes. — Så opstod gang på gang nye klosterordner med visse andre regler, men dog i grundtrækkene svarende til Benedikts forskrifter. I reglen gik det dem på samme vis: Først havde de en rig opblomstring og var til stor velsignelse for den egn, hvori de lå, og tit længere ud; men så fulgte velstand og munkenes vellevned i velstandens kølvand.

Trods alt var det især klostrene, der i den følgende opløsningstid værnede om kristentro og gammel kultur. Men verden betalte med at antage et livsideal, som i meget var det naturlige menneskeliv fjendtligt. Særlig gjaldt det forholdet mellem kønnene, idet man i stedet for at forsøge at forædle det, fornægtede dets ret og derved netop trak det ned på et lavere plan.

FOLKEVANDRINGSTIDEN

Kolossen på lerfødder.

ROMERRIGET var i slutningen af 300tallet blevet en kolos på lerfødder. Den største del af befolkningen var da næsten slaver under staten, hvad især skyldtes enevælden og de mægtige skatter.

Mange af disse gik til hofholdet med dets umådelige pragtudfoldelse, hvor kejseren næsten dyrkedes som en gud, og med en etikette, som selv kejseren var slave af. — En anden betydelig del af skatterne gik til pøbelen, som det offentlige stadig underholdt med „brød og skuespil", hvor man fortsatte med gladiatorkampe, indtil en munk modigt stillede sig mellem de to kæmpende. På pøbelens bud blev han dræbt; men gladiatorkampene fik ende. — Endelig gik en stor del til forsvaret, da man på grund af befolkningstallets tilbagegang måtte anvende lejede soldater.

Visse historikere vil hævde, at denne tilbagegang skyldtes kristendommen. I kirkens første tid var der nemlig mange kristne, der ikke giftede sig, fordi de ventede Kristi snarlige genkomst. — Senere skal tilbagegangen skyldes klostrene. Men i begge tilfælde er der kun tale om et forholdsvis ubetydeligt antal mennesker, så det har ingen social betydning haft.

Derimod har ophobning af mægtige rigdomme med tilsvarende nydelsessyge, og på den anden side håbløs fattigdom altid medført nedgang i befolkningstallet.

Der var stadig kirkemænd, som på gammeltestamentlig profetvis påtalte den sociale uretfærdighed. Men blandt hofkrybet fandtes nu flere af dem, der beklædte de højeste kirkestillinger. Og de var kejserdømmets ydmyge tjenere, ikke dets revsere.

Folkets indre kraft var næsten udtømt. Det havde hverken magt eller vilje til at værne riget, hvis fjenden pressede på.

Germanske vandrefolk.

De sidste hundredår før Kristi fødsel var størstedelen af Mellemeuropa behersket af keltiske folkestammer, hvoraf nogle har givet navn til flere lande eller landsdele; således skal Bøhmen og Bayern have fået navn fra bojerne, Helvetia (Svejts) fra helvetierne, Gallien (Frankrig) og Galatien i Lilleasien fra gallerne og Belgien fra belgerne. De havde vandreblod i årerne og fandtes så her, så der.

Men hvor de rykkede ud, synes germanerne at være rykket ind. De kom østfra, og allerede et par hundrede år f. K. udfyldte de store landområder af Mellemeuropa. Også de var i stadig bevægelse, og som før omtalt truede germanske folkestammer Rom ca. 100 år f. K. I den første kejsertid satte Rom imidlertid Rhinen og Donau som grænse for germanernes fremtrængen og lod tilmed bygge en fæstningsvold mellem de to floder. Mod den løb de forgæves storm de første 3—4 hundrede år e. K. — Derimod lejede Rom mange germanere til soldater, og en del germanere fik lov til at bosætte sig som bønder på romerstatens område.

Da søgte kejser Augustus' feltherre Varus at udvide Roms herredømme øst for Rhinen og at pålægge germanske nabostammer skat. Men germanerhøvdingen Armin (Herman) lokkede ham under venskabsmaske ind i de mørke Teutoburgerskove, hvor tyskerne næsten udslettede de romerske legioner.

Mens Cæsar var statholder i Gallien fik han berøring med germanerne og fortæller blandt andet om dem: „Høvdingerne uddeler hvert år et passende stykke jord til slægterne og tvinger dem året efter til at gå andetsteds hen." Man ville nemlig, forklarede man ham, derved undgå, at de rige lagde så meget jord under sig, at de fik magt over de fattige. — Ca. 150 år senere giver den romerske forfatter Tacitus en lignende skildring af germanernes sociale forhold. Det viser et folk på overgang fra nomade- til jorddyrkerstadiet, hvor man drager andetsteds hen, når jorden er udpint.

Om en udpræget vandrestamme, longobarderne, fortæller Sakse, at i kong Snjos tid var der hungersnød i Danmark. Så vedtog folket på tinge, at alle oldinge, børn og ikke våbenduelige skulle udryddes, så kun de, der var i stand til at svinge sværd og føre plov, blev tilbage. Men den vise kvinde Gambaruk skammede folket ud, fordi det af egennytte glemte, hvad man skyldte forældre og børn. Man enedes da om at trække lod om, hvem der skulle udvandre, og hvor loddet traf gamle, burde unge træde i deres sted. — De drog nu viden om, fik af

Frigga navnet longobarder (langskæggede) og bosatte sig tilsidst på Posletten, som efter dem fik navnet Lombardiet. — Deres egne sagn nævner Gambara og hendes sønner som deres første førere og beretter om kampe med andre germanske stammer. Var de for fåtallige, gav de tapre trælle våben og frihed. Tilsidst blev de, ved at optage besejrede stammer, så mange, at de fik en konge. Omvendt blev andre stammer så grundigt slået, at de måtte opgive at have konge.

Bag disse sagn ser man folkestammer blive til og andre forsvinde i et bølgende menneskehav.

Den skildring, Tacitus giver af germanernes samfundsliv og idealer, viser os i alt væsentligt det samme som islændernes fortælling om Njal og det nordiske sagn om Rolf Krake og hans kæmper. Krig var mandens lyst, beretter han. „De anså det for en skam at erhverve ved sved, hvad der kunne vindes ved blod." De gik i slag som til en fest, og deres kvinder opmuntrede dem til bedrifter. I fredstid var de optaget af jagt eller sad i samlag og drak stærkt øl. De var så lidenskabeligt hengivet til terningespil, at det skete, en mand satte sin frihed ind på et terningekast. Blev han træl, krævede han blot at blive solgt til en fremmed stamme. — Tacitus fandt germanerne rå og barbariske, uden sans for hygge og skønhed; men han beundrede deres tapperhed og især kvindernes kyskhed, såvel som den agtelse, germanerne viste deres kvinder.

I Vølsungesagnet er givet et billede af germanernes sind og idealer, af mændenes begær efter guld og af blodige slægtsfejder, som

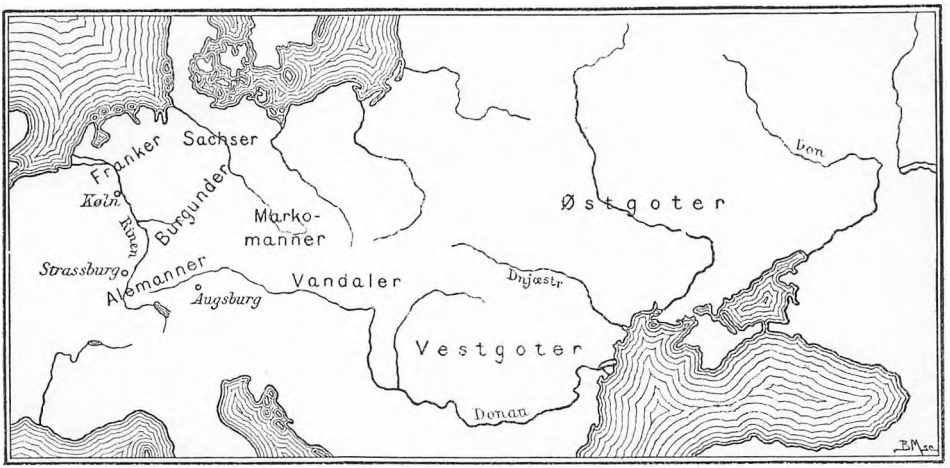

Germanerne i 300-tallet.

blev en følge deraf. — Da således sagnets største helt, Sigurd, havde givet lindormen Fafner dødssår, advarede den ham mod at tage dens guld, men fik svaret: „En dag skal alle dø, og alle vil glæde sig ved gods og guld, til den dag kommer." — Han bliver gift med kongedatteren Gudrun, men dræbt af en af hendes brødre, mens ægteparret sov sammen.

Siden blev Gudrun gift med hunnerkongen Atle[1], som kræver Fafners guld af hendes brødre og dræber dem, da de afviser ham. Gudrun havde bedt sine sønner med Atle om at bede deres fader om at skåne hendes brødre. De nægter det. Da fik hun dem dræbt og gav Atle deres hjerter at spise. Bagefter lod hun ham det vide og lod ham så dræbe.

Svanhild, hendes og Sigurds datter, gav hun til den mægtige kong Jørmunrek[2]. Men da man løj om Svanhild og fortalte ham, at hun havde været ham utro, lod han hende trampe til døde under hestehove.

Gudrun sad nu barnløs tilbage. Hun så tilbage på sit liv og klagede: „Tre gange har jeg siddet brud . . ., men den eneste husbond, som glædede mit hjerte, dræbte mine egne brødre. . . . Jeg forbander den skæbnevilje, som nornerne[3] gav mig. Det var en sorg så hård som ingen anden i verden, da hestene trampede Svanhild. Det var en sorg så bitter som ingen anden i verden, da Sigurd blev dræbt i min seng. . . . Mindes du, Sigurd, at du sagde, du turde ride fra Hel for at møde mig, og jeg sagde, at jeg turde søge dig blandt de døde. Så kom nu på din sorte hest til din enke, som sidder frændeløs uden datter, og uden sønnehustru. Jeg vil rejse et bål og prøve, om ilden kan tø den sorg, som ligger om mit hjerte."

Dette sagn fortaltes fra slægt til slægt. Det viser os et kraftigt, hårdført folk, stærk i kærlighed som i had, hos hvem ære og hævn var nært sammenknyttet, et folk, der gik roligt i døden i troen på et liv efter dette, sådan som en samtidig romersk digter har givet udtryk for det:

Kun hos eder skal man finde
falkesyn for gudespor,
eller også I er blinde
frem for alle folk på jord;
thi hvor vi kun blege skygger
skimter gennem tågesky,

[1] Sikkert Attila, som her inddrages i sagnkredsen.
[2] Østgoterkongen Ermanrik.
[3] Gudinder, der spandt menneskenes skæbnetråde.

der for eders øjne bygger
ånden sig en hal på ny!
Kan jer sang man regne efter:
død kun deler livets flod,
som sig hist med friske kræfter
rører i hvert ledemod!
Held de folk, som bor i Norden!
farer de end vild deri,
for den værste frygt på jorden:
Dødens frygt! er de dog fri!
De har kæmpemod i bringe,
de er dødens overmænd,
finder lumpent det at tinge
om et liv, man får igen[1].

De fleste kelter havde ikke blot bøjet sig for romernes militærmagt, de havde tillige fået deres sprog og senere desuden kristendommen fra dem.

Germanerne viste sig mere selvstændige. Da tog vestgoten Vulfila mod kristendommen og virkede i begyndelsen af 300tallet som missionær og bisp blandt sine landsmænd omkring Donaus midterste løb, hvor han vandt mange for sin tro. Han oversatte bibelen på vestgotisk og brugte dertil både græske bogstaver og — for at finde klarere udtryk for sine landsmænds sprog — tillige runer: Germanske skrifttegn, der var dannet efter græske og latinske bogstaver, men omdannet, så de lettere lod sig skære i træ og hugge i sten. — I hans tid stredes en kristen og en hedensk konge om magten blandt vestgoterne. De kristnede syntes ikke at have ejet meget af martyrsind. Hvor den hedenske konge vandt magt, var det ret almindeligt, at de snød sig fra martyriet ved for eksempel at spise andet kød i stedet for offerkød.

Hunnerne.

I 300tallets sidste halvdel trængte et mongolsk folk, hunnerne, ind gennem „folkeporten" mellem Uralbjergene og Det kaspiske Hav og videre frem til Don, som de overskred år 375. Derved stødte de sammen med østgoterne, hvis hundredårige konge Ermanrik, som skal have hersket over 100 konger, blev besejret og derfor tog sit liv.

[1] Efter Grundtvig: Håndbog i verdenshistorie.

Efter en samtidigs skildring lignede hunnerne tobenede dyr; kvinderne var snavsede, og mændene grimme med hæslige ansigter, som de havde flænget i for at hindre skægvækst. De levede af rødder og råt kød, som de gjorde mørt ved at anbringe det under sig på hesteryggen. Klæderne hang om dem i laser. De havde hverken kultur, moral eller religion og ødelagde alt på deres vej.

Nu fór de frem mod vest. De besejrede måtte enten slutte sig til dem eller flygte. Mange østgoter valgte det første, andre drog i skarer mod vest. Vestgoterne følte sig truede og fik af kejser Valens lov til at drage over Donau og bosætte sig syd for den i hans rige. Han var arianer (I s. 124), og nu antog de hans tro, hvad siden voldte dem store vanskeligheder.

Vestgoterne erobrer Rom.

Da romerske embedsmænd plagede vestgoterne, greb disse til våben og valgte Alarik til konge. Landsmænd i hæren sluttede sig til dem, ligeså mange af den fortrykte underklasse. Og efter flere kampe førte Alarik dem mod Rom. Da romerske udsendinge gjorde ham opmærksom på byens store befolkning, fik de svaret: „Jo mere græs, des bedre slæt!" Han krævede alt, hvad byen indeholdt af kostbarheder og fremmede trælle. „Hvad beholder vi da?" spurgte de — „Livet!" lød svaret. Han lod sig dog nøje med en mængde sølv og guld. For at skaffe det måtte romerne blandt andet omsmelte billedet af tapperhedens gud.

Alarik tilbød nu den vestromerske kejser fred og forbund, men blev hånligt afvist og rykkede atter mod Rom, som han indtog år 410. Han tillod nu sine mænd at plyndre byen, dog skulle de skåne kirkerne og måtte ikke øve drab. — Under plyndringerne kom en goter ind i et hus, hvor en ung pige vogtede nogle kostbare kar. Han ville tage dem. men da hun sagde, de tilhørte apostelen Peter, meldte han det til Alarik, der bød, at pigen og skatten skulle føres til apostelens kirke, og under salmesang fulgte en mægtig skare af goter og romere dem dertil. — Rom, der havde plyndret verden, var nu selv blevet plyndret.

Alarik drog mod syd med sine vestgoter, men døde kort efter. Mange mente, at det var Guds straf, fordi han havde forgrebet sig på den hellige by. Hans mænd ledede vandet bort fra en flod, begravede ham med store kostbarheder i dens leje, dræbte trællene, der havde hjulpet med arbejdet, for at de ikke skulle forråde stedet, og ledede vandet tilbage.

Den følgende konge førte sine vestgoter ind i Sydfrankrig og stiftede der et rige, hvorfra de en tid beherskede en del af Spanien, hvor Katalonien (Gotalonien) skal have fået navn efter dem. De var arianere og kom derved i et spændt forhold til den oprindelige befolkning. Efterhånden antog de dog dens sprog og gik op i den.

For at søge at standse vestgoternes angreb på Italien havde den romerske feltherre trukket vagten hjem fra rhingrænsen. Store germanske folkeslag trængte da over Rhinen, blandt andet vandalerne, der beskyldtes for hensigtsløs ødelæggelseslyst (vandalisme). De bosatte sig en tid i Sydspanien, hvor de gav navn til Andalusien, men drog derfra til Nordafrika, hvor de en tid beherskede Kartago med omegn.

Hunnerkongen Attila.

Hunnerne havde en tid holdt sig rolig på den ungarske slette, som er opkaldt efter dem. Da blev Attila konge noget før midten af 400-tallet. Han udstrakte sin magt over Mellemeuropa fra Det kaspiske Hav til Rhinen, og den østromerske kejser måtte betale mægtige afgifter til ham. — En sendemand har berettet om hans hof, at hans folk spiste af sølvtallerkener og drak af guldbægere, men selv spiste han af en træbriks og drak af et træbæger. Skjalde besang hans bedrifter, så hans mænds øjne funklede, selv fortrak han ikke en mine. Men da hans yngste søn kom ind, kærtegnede han ham; thi det var spået, at gennem ham skulle hans æt bevares. — En græker, sendemanden traf, udtalte: „I romerriget må folk købe retten, så de fattige ingen ret får; her er lige ret for alle." Attila skal have været god mod sine tilhængere; men mod sine fjender var han grusom, så de kaldte ham „Guds svøbe".

En vestromersk kejserdatter, der holdtes indespærret på grund af sin mangel på dyd, bejlede til ham, og han krævede nu hende og en del af riget i medgift. Det blev afslået. Så rykkede han mod vest med en mægtig hær af hunner og undertvungne folk, og i 451 stod han nær ved Paris.

Der mødtes han med feltherren Aëtius, som havde bragt orden i det vestromerske rige og er blevet kaldt den sidste romer. Han havde fået samlet en hær af romere, vestgoter, franker og sakser. Og det kom nu til et vældigt slag i nærheden af det sted, hvor Joffre standsede tyskerne i 1914. Efter et sagn flød der så meget blod, at en bæk svulmede op deraf og blev til en flod. Slaget var uafgjort, men Attila trak sig tilbage.

Året efter gik han mod Rom, men vendte om uden forsøg på at indtage byen, måske fordi den østromerske kejser benyttede hans fravær til at angribe Ungarn, måske af frygt for, at erobringen af byen ville bringe ham samme skæbne, som man sagde den bragte Alarik. Senere fortaltes, at han havde bøjet sig for romerbispen Leo, der var draget ud imod ham og i Peters og Paulus' navn budt ham at vende om.

Kort efter holdt han bryllup med burgunderinden Ildiko, men døde bryllupsnatten, antagelig dræbt af bruden, som derved hævnede sit folk. Hans mange sønner stredes om magten, de undertvungne folk løsrev sig, og hunnerriget opløstes.

Der var nu brudt hul på den romerske mur; de svækkede sydlandske folk fik fornyet kraft gennem sammensmeltning med de kraftigere nordiske folk — og samtidig var der banet en lettere vej for kristendom og sydlandsk kultur til de germanske folkestammer.

Det vestromerske rige går til grunde.

Det romerske rige var blevet opløst i en del germanske riger: i Gallien, Spanien og Nordafrika. Kun Italien var tilbage af det før så mægtige rige, og der afløste den ene uduelige kejser den anden, indtil den germanske høvding Odoaker 476 afsatte den sidste.

Derimod var det østromerske rige blevet befriet for faren fra germanske naboer, idet de var blevet grundigt svækket af hunnerne, og nu var faren for disse også forbi. Det så ud til, at magten helt var forskudt fra Rom til Konstantinopel.

Østgoterkongen Theodorik.

I 400tallets slutning rykkede kong Theodorik i spidsen for sine østgoter ind i Italien, forjog Odoaker og tog herredømmet.

Det blev dog især ved fredens bedrifter, han vandt sin berømmelse. „Hvert rige må længes efter fred", udtalte han; „thi alle folk har gavn og vinding af den . . . Den giver menneskene mangfoldig lykke, den øger rigdom og fremmer kulturen." Han knyttede de mægtigste konger til sig ved slægtskabsbånd, og da frankerkongen Klodvig, med hvis søster han var gift, angreb vestgoterne, anmodede han ham om at lade striden afgøre ved voldgift: „Jeg advarer dig som en fader; men foragter du min advarsel, får du mig til fjende." Og da Klodvig ikke ville høre efter ham, sendte han en hær til at hjælpe vestgoterne. — Han oprettede domstole og bad germanerne gå til dem i stedet for

at afgøre deres stridigheder ved tvekamp: „Hvordan skal der blive fred, når man skal slås midt under lovlige tilstande?"

Han holdt en hidtil ukendt fred og orden i Italien, værnede småfolk mod de mægtiges overgreb, især fæstebønder mod godsejeren, og lettede i høj grad skatterne, desuden værnede han de gamle kulturskatte.

Han og østgoterne var arianere; men han forstod, at tro er menneskets frie hengivelse til Gud: „Jeg kan ikke tvinge en mand til at tro anderledes, end han selv vil." Han gav derfor fuld religiøs frihed. Da en pøbelskare således havde brændt en jødisk synagoge, tvang han dem — til stor forargelse for kirkens mænd — til at bygge den op igen.

Stormændene kunne imidlertid ikke glemme, at han var en fremmed erobrer, og kirkens mænd ikke tilgive, at han var arianer. Alligevel krøb de for ham. Det gjorde ham mistroisk og var måske årsag til, at han øvede et niddingsværk, som formørkede hans sidste dage:

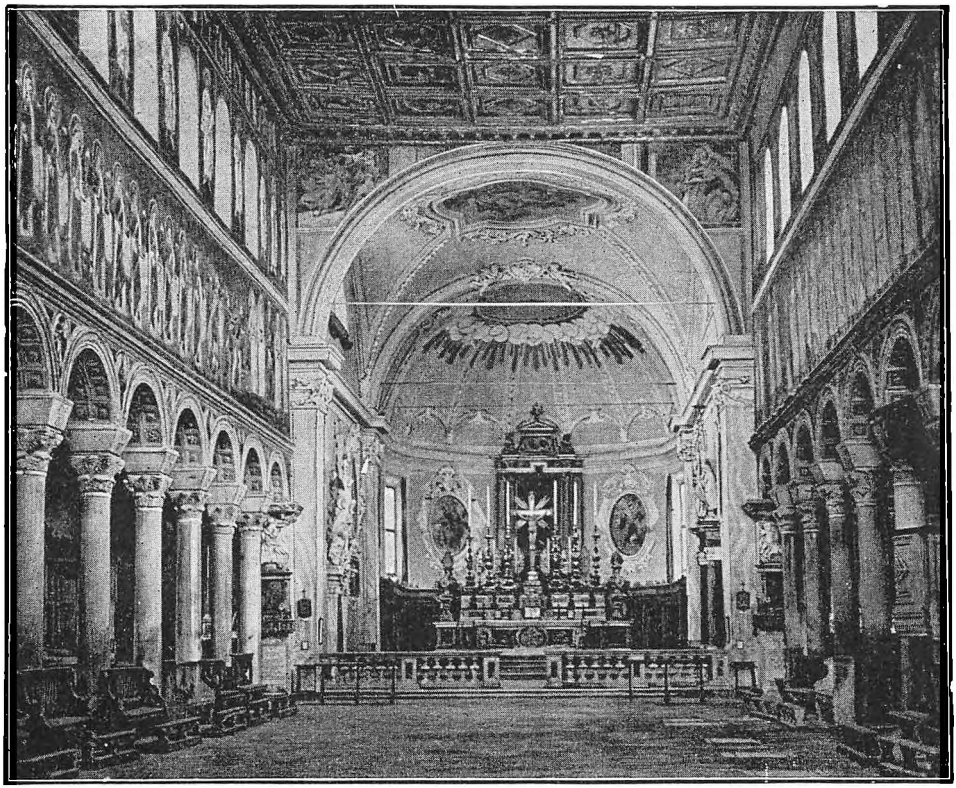

Det indre af Sant'Apollinarekirken i Ravenna (opført under Theodorik)

Filosoffen Boëthius, der havde været hans tro mand, stillede sig bag en anklaget kollega, hvorfor Theodorik lod ham fængsle og henrette. Senere lod Theodorik også Boëthius' svigerfader henrette uden lov og dom. Men denne mands øjne forfulgte ham stedse siden. Han skriftede angrende sin synd og døde (526).

Folkevisen mindedes ham og priste ham siden som Didrik af Bern (Theodorik af Verona). Men flere sagn bevarer mindet om en brøde, han ikke kunne sone, og hvorfor han lokkes ind i et bjerg, hvor han aldrig mere ser dagens lys.

Justinian I (527—65).

Kejser Justinian I besluttede at genskabe romerriget. Først erobrede hans feltherre Belisarius vandalerriget i Nordafrika for ham og førte dets konge Gelimer som fange til Konstantinopel. Da Gelimer så kejseren i al hans højhed og det pragtfulde hof, mumlede han: „Forfængeligheders forfængelighed!" Kort efter blev Belisarius sendt mod østgoterne. Da de var for letbevæbnede til at stå sig mod Justinians jernklædte soldater, tilbød de Belisarius riget for at undgå Justinian. Han lod, som han tog imod tilbudet, og fik derved kongen i sin magt og førte ham til Konstantinopel. Men goternes kvinder skal have spyttet deres mænd i ansigtet, fordi de havde overgivet sig. Mændene forsøgte i alt fald ny modstand, men blev slået og tilbød at nedlægge våbnene, mod at de i fred drog ud af landet. Det blev dem tilstået, og de sluttede sig derpå til nogle germanere. Dermed var østgoterrigets saga ude (55). — Også mod bulgarer, hunner og persere førte Justinian krige; han lod bygge stærke grænsefæstninger og holdt stadig store hærstyrker under våben for at sikre det mægtige landområde.

Desuden holdt han et kostbart hof og lod opføre pragtfulde bygninger, især er Sofiakirken berømt. Over 10.000 mand arbejdede på den i 5 år. Kostbarheder til den hentedes rundt om i riget. Da den stod færdig, udbrød kejseren stolt: „Jeg har overgået dig, Salomon!"

Krige, hoffet, byggeriet m. m. krævede en mængde skatter, de fleste af disse hvilede på jorden og blev nu skruet helt over gevind, så mange bønder blev drevet fra deres ejendomme.

En berømt bisp og kirkehistoriker havde i begyndelsen af 300tallet skrevet: „På en og samme tid har Guds rige givet to spirer vækst, så de . . . skygger over al verden: det romerske rige og den kristne tro, bestemt til i en evig enigheds hånd at samle den hele menneskeslægt." Det betød, at kejseren skulle være ypperstepræst; Justinian og mange af de følgende kejsere — ligesom senere de russiske zarer — tog tan-

ken op. Justinian besatte patriarkstillingerne i Jerusalem, Antiokia, Alexandria og Konstantinopel; de var sammen med bispestillingen i Rom de højeste kirkelige embeder. Desuden søgte han at tvinge alle til at have samme religiøse meninger.

Men mange af beboerne i de østlige dele af riget, især i Konstantinopel, var betaget af lyst til at diskutere dybsindige teologiske spørgsmål, især om forholdet mellem Jesu legemlige og guddommelige natur. I Hippodromen — en væddeløbsbane, der kunne rumme 30.000 tilskuere og var indrettet for at tilfredsstille pøbelens krav om lege — delte man sig i partier efter dogmatiske meninger, og der turde kejseren ikke knægte ytringsfriheden. Det kom tilsidst til hele slag om dogmerne, og da de kejserlige embedsmænd greb ind, vendte alle sig pludselig mod dem, og det truede med oprør, så kejseren var parat til at flygte; men da kejserinden erklærede, at hun ville dø i purpuret fremfor at aflægge det, fattede han også mod, og det lykkedes Belisarius at slå oprøret ned. Da lå der tusinder af lig i Hippodromen.

Størst historisk betydning fik Justinian ved det store lovværk, han fik samlet. Den ældste romerret var beregnet for en bystat; til den var efterhånden blevet knyttet en mængde love og domsafgørelser, så ingen tilsidst kunne finde rede deri, især da den ene lov ofte stred mod den anden. Så nedsatte Justinian en kommission af lovlærde, som efter flere års arbejde udgav et ordnet lovværk, mest sammendrag af gamle og ny bestemmelser. Det fik navnet Corpus Juris Civilis og er udtryk for, hvad man i reglen forstår ved romerretten.

Lovbestemmelserne var så mangfoldige, at der krævedes en særlig uddannelse for at kunne anvende dem. Som en rød tråd gennem dem gik den tanke, at menneskene er til for statens skyld, følgelig var der særlig hårde straffe for at sætte sig op mod embedsmænd eller militæret, men dog især for majestætsforbrydelse. — Også for kætteri var der hårde straffe: „Den blotte omgang med kættere er en besudling." — „Det er retfærdigt at tage det jordiske gods fra dem, der ikke tilbeder den sande Gud." — Middelalderens inkvisition og tortur såvel som den hemmelige kriminalforfølgelse er i god overensstemmelse med Corpus Juris.

Ud fra romerretten hævdede retslærde senere kongedømmets guddommelighed og lagde derved grunden først til den stærke kongemagt, senere til enevælden.

Det østromerske rige blev ved at bestå i omkring 900 år efter Justinian; men det mistede snart det meste land uden for Europa og fik i den følgende tid mindre betydning for kultur og åndsliv.

GERMANERRIGER

Longobarderne

TRE ÅR efter Justinians død rykkede longobarderne ned i Norditalien og bosatte sig i Podalen. De erobrede efterhånden det meste af Italien, men nåede aldrig at blive herrer over Rom. De var arianere eller hedninger, da de trængte ind i Italien; men det lykkedes paven i Rom at få dem til at antage den katolske tro, og da de efterhånden gik over til at tale italiensk og smeltede sammen med den indfødte befolkning, tabte de deres særpræg, men har vel gennem blodblandingen givet italienerne øget kraft og sundhed.

774 blev deres rige erobret af frankerkongen Karl d. Store for aldrig at genopstå.

Vestgoterriget.

Vestgoterne havde skabt et rige af Sydgallien og det meste af den pyrenæiske halvø. Men de truedes af de germanske svever, som i folkevandringstiden havde bosat sig i det nordvestlige Spanien, af de nordfor boende franker, og en tid af Justinian I, for hvem det lykkedes at erobre det sydøstlige Spanien. — Selv var de et mindretalligt erobrerfolk, hvis konge valgtes af stormændene, der blot betragtede ham som den øverste blandt ligemænd. En biskop beretter om „den afskyelige vane hos vestgoterne, at de, når deres konge ikke behager dem, angriber ham med sværdet og tager sig en anden hersker". — De var tilmed arianere, og de besejredes gejstlige ophidsede den indfødte befolkning mod dem og fik den til at betragte de katolske nabofolk som befriere.

I Leovigild (død 586) fik vestgoterne en kort tid en kraftig konge. Han erobrede svevernes land og sikrede de øvrige grænser, han vær-

nede underklassen mod stormændene, og han søgte at sikre kongemagten mod dem ved at gøre sine to sønner til medregenter og derved gøre kongedømmet arveligt. — Den ældste søn blev gift med en frankisk prinsesse, som vandt ham for den katolske tro. Han gjorde da oprør mod faderen, som imidlertid besejrede ham og lod ham henrette.

Den yngste søn og efterfølger gik „af himmelske og jordiske grunde" over til den katolske lære og tvang vestgoterne til det samme. Han ophævede desuden et forbud mod ægteskaber mellem vestgoter og den oprindelige befolkning, og erobrerne overtog efterhånden befolkningens sprog, kultur og sociale forhold.

Befolkningen havde før erobringen et såkaldt bispekoncilium[1]. Nu fik dette sammen med nogle kongevalgte—omtrent i forholdet 20 kongevalgte til 80 bisper — i realiteten den lovgivende magt, overopsyn med embedsstanden og blev øverste instans i retssager. Foreløbig blev det til gavn for underklassen, da bisperne i nogen grad værnede den mod stormændenes overgreb.

Men medens de arianske konger havde værnet jøderne mod kirkens overgreb, vedtog konciliet, at jøderne skulle gøres til slaver, og deres børn anbringes i „kristne" hjem for at opdrages i den rette tro. Mange jøder flygtede derfor til Nordafrika, hvor de blev behandlet med mere frisind.

Ved erobringen af landet havde vestgoterne taget en stor del af jorden og delt den sig imellem. Derved sprængtes mange store godser til lettelse for fæstebønderne. I begyndelsen var erobrerne skattefri krigere; indbyggerne var derimod militærfri, men skattepligtige. Men snart blev alle både skatte- og militærpligtige, og storgodserne voksede atter. Mange stormænd holdt hele hærstyrker; og under svage konger fejdede de indbyrdes. „Mangfoldige er de, der opgiver deres jordstykker og huse for at give sig ind under de stores beskyttelse og gøre sig til de riges undergivne. Sådan beskytter disse de ulykkelige, at de bliver ulykkeligere derved; thi de må give beskytterne al deres ejendom for at opnå beskyttelsen. Således mister børnene deres arv, for at fædrene kan blive beskyttede", beretter en samtidig forfatter.

En svag konge, indbyrdes stridende stormænd, en herskesyg kirke, en underklasse, der knap anede, hvad det er at have et fædreland — det var modstanderen, de tapre og krigerske maurere mødte, da de år 711 trængte ind i Spanien.

[1] Koncilium = kirkeforsamling.

Frankerriget.

Endnu før hunnerne satte de germanske folkestammer i bevægelse, havde en af disse, frankerne, fået lov til at bosætte sig vest for Rhinen mod at hjælpe med grænseforsvaret. Og da det vestromerske rige brød sammen, dannede de flere småriger i det nordlige Gallien.

Frankisk kriger.

De stod da på lignende kulturtrin som danskerne i den ældre middelalder: Bønderne var fast bosiddende, og der var en begyndende klassedeling. Som oftest trådte bøder nu i blodhævnens sted, og kongen havde da fået til opgave at sikre dommenes opfyldelse, hvorfor han fik del i bøderne; disse betaltes af forbryderen og hans æt og gik til den krænkede og hans æt, eventuelt til den dræbtes æt. Loven fastsatte 3 solidi[1] for at skælde en mand ud for fejg, 15 for angiveri og falskhed, 45 for at skælde en uberygtet kvinde ud for skøge. — Rent levned og ærlighed vurderes altså dengang langt højere end krigerskhed.

År 481 blev den 15årige Klodvig konge over de saksiske franker. Hans hustru var katolik og søgte at få ham omvendt. Han troede nok, det passede, hvad hun fortalte om Kristus; men hvem var stærkest: han eller de gamle guder? Da truedes han under et slag med nederlag og lovede i sin nød, at han fremtidig ville dyrke de kristnes gud, hvis han gav ham sejren. Han sejrede og lod sig døbe ind i den katolske kirke.

„Bøj dit hoved, tilbed, hvad du har brændt, og brænd, hvad du har tilbedt", sagde bispen, der døbte ham. Klodvig fattede dog intet af kristendommen. „Der skulle jeg have været med mine franker", udbrød han således, da han hørte om Jesu korsfæstelse — og hans sind vedblev at være lige hedensk. Men kirkens mænd jublede over, at denne germanerkonge havde den rette tro.

[1] 1 solidi = værdien af en ko.

Ved list, bedrag og magt fik Klodvig de andre frankiske konger udryddet. „Gud gav daglig Klodvig fjender i hans hånd, fordi han vandrede med et rent hjerte på hans veje og gjorde, hvad der var velbehageligt i hans øjne", skrev en bisp senere om ham. — „Det ærgrer mig", sagde han om vestgoterne, „at disse arianere skal være i besiddelse af en del af Gallien, lad os med Guds hjælp bemægtige os deres land." Og han fratog dem det meste af deres galliske område og havde vel taget resten, hvis Theodorik ikke var kommet dem til hjælp. — Klodvig døde år 511.

Hans sønner delte riget. Da en af dem døde, lovede hans broder Klotar at tage sig af hans sønner. Det gjorde han ved at stikke dem begge ihjel med en kniv. Senere lod han en søn, der havde sat sig op mod ham, indebrænde sammen med hustru og to døtre. Da hans øvrige brødre døde ætteløse, arvede hans æt riget.

To af hans sønner blev gift med to søstre. Men den ene af sønnerne, Kilperik, havde en frille, Fredegunde. På hendes foranledning blev hans hustru kvalt i dynerne. Søsteren Brunhilde søgte at hævne det; men så fik Fredegunde hendes mand dræbt af snigmordere. Senere fik hun med Kilperiks minde sine stedsønner dræbt, og tilsidst skal hun have lejet snigmordere til at dræbe Kilperik, fordi han mistænkte hende for at være ham utro. Hun søgte endog at dræbe sin egen datter, fordi hun af moderen krævede visse kostbarheder, hun havde ret til.

Brunhildes søn fik det meste af riget, men døde ung. Hun ophidsede så sine to sønnesønner mod hinanden; den ene blev dræbt, den anden døde ung, men efterlod sig en søn, i hvis navn hun søgte at regere. Men stormændene valgte Fredegundes søn Klotar til konge; han lod hende binde til en hest, som sled hende til døde.

Som herren er, så følger ham svende. Krig mellem stormændene, selvtægt, drik, mened og hor hørte til dagens orden. Bispeembeder forbeholdtes oftest stormænd uden hensyn til deres kvalifikationer. Under et drikkelag beskyldte to bisper gensidig hinanden for mened og ægteskabsbrud. Fromme mennesker trak sig mest muligt tilbage fra denne ugudelige verden. Kirken blev hverken salt eller surdejg for det forvildede folk.

Da stormændene 614 valgte Klotar til konge, tog de samtidig selv magten. Alle de følgende konger af Klodvigs æt — merovinger kaldtes de efter stamfaderen Merovech — blev magtesløse topfigurer. Stormændene tiltog sig herredømmet over retsvæsnet, og bestikkelse afløste lov og ret. De fik efterhånden grundskatterne fjernet, så landgilden[1]

[1] Fæstebøndernes jordafgift.

kunne sættes op. En stor del af dem blev en slags selvstændige fyrster, idet de fritoges fra statens indblanding, selv oppebar undersåtternes skatter, var deres dommere og ofte tillige anklagere og beholdt de idømte retsbøder, som de i reglen sørgede for at gøre mere trykkende end skatter, landgilde og hoveri tilsammen.

I Nordfrankrig[1] bevaredes i det væsentligste en selvstændig befolkning. I det øvrige land var feudalsystemet: lensvæsen, hvor jorddrotter hersker over undergivne jordbrugere — i fuld udvikling allerede i 600tallet.

Tilsidst styrede statholderne helt på kongernes vegne. Den sidste af dem, Karl Martel, indlagde sig berømmelse ved at standse maurerne, som var trængt langt ind i Frankrig. Hans søn, Pippin d. Lille, satte den sidste meroving i kloster, lod sig med pavens samtykke af folket udråbe til Frankrigs konge og grundlagde dermed karolingernes kongehus.

[1] Gallien kaldtes fra nu af oftest Frankrig.

MUHAMMED OG MUHAMMEDANISMEN

Araberne.

I BEGYNDELSEN af 700tallet nærmede en truende fare sig Europa både fra øst og fra sydvest. Det var muhammedanismen, som nu truede Europas kirke, efter at den havde overskyllet de lande, hvor kirken først havde haft sit hjemsted.

Denne fare kom fra Arabien.

Dette land er 6—7 gange så stort som Tyskland og består overvejende af ørken med enkelte oaser og hist og her frugtbare egne ved kysterne. I hele landet bor nu ca. 10 millioner mennesker. De bosiddende arabere ernærede sig mest af landbrug, håndværk og handel. Ørkenboerne levede som nomader og foragtede de fast bosiddende, hos hvem de tilbyttede sig korn, dadler og tøj for kvæg. Ved siden af kvægavl ernærede de sig ved røveri, der ansås for en hæderlig næringsvej, og de lå i stadige stammefejder om de fattige græsgange.

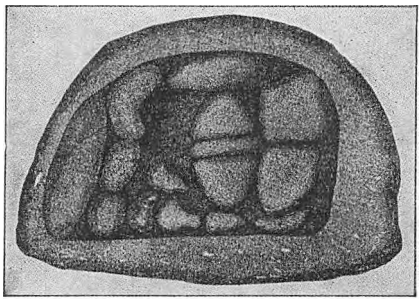

Den hellige sten i Ka-abaen.

De havde kun uskrevne love, hvoraf de vigtigste var gæstfrihed og blodhævn. Ingen undslog sig fra gæstfrihedens hellige lov, om det så gjaldt hans argeste fjende, og hævnpligten, der gjaldt for hele stammen, var lige så hellig. Den krævede „øje for øje, tand for tand" og liv for liv og var fuldbyrdet, blot man ramte en af krænkerens stamme, selv om det ikke var den skyldige. Men blod krævede blod, og ofte fortsattes en stammekrig til en af de to stammer var udryddet.

I Mekka havde araberne en fælles helligdom, Ka-aba, som de sagde Abraham havde skænket dem. Den var fælles hjemsted for deres mange guder, men vist helt uden gudebilleder. I den fandtes en hellig sten,

antagelig en meteorsten. Visse måneder var forbeholdt pilgrimsrejser til Ka-aba; da holdtes der landefred.

Muhammed og Islam.

I dette land fødtes Muhammed omkring år 570. Han blev forældreløs, da han var 6 år, og måtte foreløbig vogte får og geder. Men som voksen kom han i tjeneste hos den rige enke Khadidja; hun sendte ham på handelsfærd, hvor han synes at have stiftet bekendtskab med jødedommen, kristendommen, og nok også gnosticismen og Zarathustras lære. Skønt Khadidja var 15 år ældre end han, giftede hun sig med ham og fødte ham flere børn.

En tid færdedes han i en vild klippeegn, grublende over dommens dag, livet efter døden og lignende. Da åbenbarede englen Gabriel sig for ham i et syn og sagde: „Læs!" — „Det kan jeg ikke", svarede han. Englen fremsagde da et vers, hvori det blandt andet hed:

. . . Mennesket bliver tøjlesløst,
når det ved sig tilfreds.
Men tilsidst går vejen hjemad til din herre.
Hvad mener du om ham, der hindrer
en slave, når han beder?
Hvad mener du, om han er retledet
eller påbyder gudsfrygt? . . .
Ved han da ikke, at Allah[1] ser det? . . .
Adlyd ham ikke, men tilbed og nærm dig!

Muhammed kom forfærdet hjem; men Khadidja overtydede ham om, at det var et profetisk syn. Og i den følgende tid overgav Gabriel ham i syner visse skrifter. Han var overfølsom og muligvis epileptiker. Antagelig har han ofte været i en tilstand, hvor der fra hans underbevidsthed er trængt frem en blanding af religiøse systemer, sammenvævet med hans egne tanker. Selv har han sikkert troet på sine syner, i det mindste på dem, han havde, før han forlod Mekka.

Han forkyndte sine syner for mekkaboerne; men kun få troede ham.

[1] Muhammedanernes betegnelse for Gud.

Mekka havde sine væsentligste indtægter fra pilgrimmene. Fik Muhammed disse til at tro, at der kun var een gud, var der fare for, at de blev borte. Han mærkede uviljen. — Så flygtede han år 622 til nabobyen Medina, hvis det da kan kaldes en flugt, da han vist ikke blev forfulgt. — Med dette år begynder muhammedanerne deres tidsregning.

I Medina vandt han stor tilslutning, og hans „åbenbaringer" blev nu af mere politisk og personlig art, så de svarede til hans ønsker. Så længe Khadidja levede, havde han kun hende til hustru; men efter hendes død åbenbarede Allah for ham, at en rettroende måtte have indtil fire hustruer, og dispenserede endog for „Profeten", så han, når han blev indtaget i en „sortøjet", kunne indlemme hende i sin koneflok. (Engang kom hans yndlingshustru ved en fejltagelse ikke med en karavane, hvori han befandt sig. En ung mand tog hende da op på sin kamel, og folkesnakken fik travlt med de to. Da fik Muhammed en ny åbenbaring, hvorefter enhver kvinde skulle gå tilsløret på steder, hvor hun kunne træffe andre mænd end sin egen).

I begyndelsen håbede han vist at vinde jøders og kristnes tilslutning, og han forkyndte, at både Moses og Kristus havde været profeter, men Allahs åbenbaringer var først afsluttede og fuldendte med ham selv. Og han tillod, at kristne og jøder måtte beholde deres tro, blot de betalte afgifter til de rettroende. Hedningerne derimod fik valget mellem at blive muhammedanere eller at dø.

Snart begyndte profeten hellig krig mod Mekka, og i et slag 624 besejrede 300 af hans mænd 1000 mekkaboere. I sejren så araberne et sikkert tegn på, at Allah var med Muhammed; de sluttede sig til ham i store skarer, og 8 år efter at han havde forladt Mekka, drog han sejrrig derind. Han rensede Ka-aba for alle spor af flerguderi, og ingen fik adgang til den, før de havde antaget hans lære. Araberne omvendte sig nu i massevis, og før Muhammeds død 632 var næsten alle arabere blevet muhammedanere.

„Der er ingen gud uden Allah, og Muhammed er hans profet" — sådan lyder muhammedanernes trosbekendelse. Islam (hengivelse) kaldes deres religion. Det betyder dog ikke hjertets frie hengivelse. Muhammed fik sine åbenbaringer i nedskrevet form, som de findes i Koranen, der er så hellig, at blot ordene udtales rigtigt, det vil sige på arabisk, virker de, selv om den bedende intet forstår deraf. Enhver muslim (muhammedaner) må faste visse dage, må give almisse og bede fem gange daglig på en foreskreven måde: stående, knælende, nedbøjet osv. og må fremsige foreskrevne bønner, f. eks.:

Lovet være Allah, verdenernes herre,
forbarmeren, den barmhjertige,
dommedagens hersker!
Dig tjener vi, og dig anråber vi om hjælp.
Før os ad den rette vej,
deres vej, hvem du er nådig,
over hvem der ikke er vrede, og som ikke farer vild.

Om de vantro hedder det, at de skal forsmægte

i glødende vind og kogende vand,
beskygget af sort røg.

Men

de fromme er i haver og i lyksalighed,
nydende, hvad deres herre skænker dem . . . .
. . . Vi formæler dem med de sortøjede[1] . . . .
Der rækker de hinanden bægeret, der ikke
fremkalder uhøvisk tale eller synd . . . .
De siger: fordum var vi jo bekymrede i vore hjem,
men nu har Allah i nåde bevaret os for ildens pine;
thi vi påkaldte ham dengang.

Ved at true med helvedes rædsler og at lokke med paradisets nydelser drog Islam de nydelseslystne til sig. Og „Allah pålægger kun mennesker byrder i forhold til deres evner". Til den troendes pligter hører pilgrimsrejser til Mekka og at udbrede troen ved alle midler, især ved hellig krig: Den, der kæmper for troen med våben, så længe som et kamelføl holder op at patte for at trække vejret, er sikker på saligheden.

Og man kan rolig styrte sig ind i den vildeste kamptummel; thi Allah har forud bestemt hvert menneskes skæbne. Det nytter derfor intet, om man søger at sikre sit liv. — Denne tro skabte tapre krigere, men fratog den troende dådskraft til den daglige gerning: Der trivedes og groede jo det samme, hvad enten bonden var doven eller flittig, og købmanden fik de samme kunder, hvad enten han anstrengte sig for det eller ej. — Helt at tage følgerne af denne anskuelse formåede muhammedanerne dog naturligvis ikke.

Islam betød i flere henseender en højnelse af arabernes moral.

[1] Paradisets jomfruer, hourier = dem med strålende øjne.

Koranen forbyder at begrave nyfødte pigebørn levende eller at dræbe nyfødte børn, hvad der før var almindeligt; den afskaffede flerguderi, vænnede folk til at give almisse og at løskøbe og frigive slaver. Gennem faste opøvedes de til selvtugt; således skulle de i fastetiden afholde sig fra kønslig omgang. Koranen fordømte drukkenskab og terningspil, hvortil araberne før var hengivne, og om blodhævnen hed det: „De troende er i virkeligheden brødre, stift derfor fred mellem eders brødre og frygt Allah". —

Men kvindernes kår blev mere ufri. Før kunne de frit bevæge sig mellem mændene og svigtede ikke af den grund deres troskab. Men Muhammeds mangekoneri gjorde ham skinsyg; han påbød endog, at hvis mænd, der ikke hørte til en kvindes nærmeste slægt, ville tale med hende, skulle de være adskilt ved et forhæng.

Muhammedanerriger.

Efter Muhammeds død stredes Abu Bekr, der havde fulgt ham fra begyndelsen, og hvis datter havde været hans yndlingshustru, og Ali, der var gift med Muhammeds datter med Khadidja, om kalifatet[1].

Muhammedanske dragter.

Abu sejrede og nedslog ethvert oprørsforsøg. Han fortsatte den hellige krig, befalede sine krigere at skåne eneboere, børn, kvinder og oldinge, og forbød dem at lemlæste noget menneske, at ødelægge markens grøde, hvad enten det var kornmarker eller frugttræer, og at dræbe dyr, med mindre det var til føde. — Ved en sådan krigsførelse, der var vidt forskellig fra, hvad folk var vant til, vandt hans krigere sig ofte venner blandt de besejrede.

Omar (634—44) fortsatte den hellige krig. Han erobrede det meste af perserriget, Mesopotamien (Irak), Ægypten og Syrien med Palæ-

[1] Kalif = efterfølger (nemlig profetens).

stina. Beboerne i disse lande var så trykkede af skatter, at araberstyret føltes som en stor lettelse. De, der antog Islam, slap endda helt for personlige skatter, hvad mange benyttede sig af. — Omars krige knyttede de arabiske stammer sammen. Men hans sejre skaffede en pengestrøm til Arabien, hvorved mange forfaldt til nydelsessyge.

Omar blev snigmyrdet, og kalifatet overgik til Osman, en af profetens mange svigersønner. Han bragte det i vanry ved at gøre riget til et familiedomæne, så de enkelte familiemedlemmer kunne leve i vellevned, mens de foragtede Koranens bud. Efter 12 års vanstyre blev han også snigmyrdet.

Så blev Ali valgt, men snigmyrdet efter 5 års styre. Til ham sluttede sig en muhammedansk retning, *shiitter,* der kun vil anerkende hans slægt som berettiget til kalifatet, idet de mener, at Muhammeds ånd havde taget bolig i Ali. Denne retning, der særlig har vundet tilslutning i Persien, er den næststørste muhammedanske.

Sunniterne, den største retning, findes især i Arabien og Ægypten; de følger strengt bogstaveligt Koranens og traditionens bud og forskrifter. — Andre retninger er mere liberale og holder sig særlig til Koranens ånd.

Efter Alis død kom umajaderne til magten. De erobrede hele Nordafrika, og feltherren Tarik gik 711 i land i Spanien ved Gibraltar (Gebel Tarik = Tariks fjeld) og erobrede hurtigt hele Spanien på det nordvestlige hjørne nær; derpå trængte han ind i Frankrig, indtil Karl Martel slog maurerne[1] ved Loirefloden 732. Hans sønnesøn Karl d. Store drev dem tilbage til syd for Ebro. — Mod øst plyndrede muhammedanerne i Lilleasien og angreb flere gange forgæves Konstantinopel.

År 750 blev umajaderne besejret af abbasiderne, som øvede et sandt blodbad på dem. Dog lykkedes det umajaden Abderrahman at undslippe til Spanien, hvor han dannede et selvstændigt rige.

De første abbasider var i reglen kraftige og grusomme; men efterhånden blev de svagere, og deres hærførere, sultaner, tog styret, så kalif blot blev en tom titel. — En af de første abbasider, Harun ar Raschid (den retfærdige) er i 1001 nats eventyr omgivet med straaleglans: Han færdes forklædt blandt sit folk om natten for at lære dets ønsker at kende, han dømmer altid retfærdigt, hans hær er tro, hans undersåtter rige og lykkelige. — Hans tid var ganske rigtig god for

[1] Maurer var egentlig navnet på befolkningen i Mauritanien (Marokko), senere udvidet til at gælde Nordafrikas befolkning.

folket. Men når det gik så godt, skyldtes det barmakiderne, en slægt, som væsentligt styrede i Haruns tid, og til hvem Djafar, hans bedste ven, hørte. Men år 803 styrtede han dem og lod Djafar henrette.

Både i umajadernes og abbasidernes tid blomstrede tænkning, digtning og videnskab i Islams lande. Kulturen byggede væsentlig på græsk arv og var en overklassekultur, hvis dyrkere i reglen stillede sig tvivlende og kritisk over for Koranen.

Bønderne plyndredes til skindet og udrettede derfor ikke mere, end de var tvunget til. Samlede nogen sig velstand, vidste han sig aldrig sikker mod de styrendes vilkårlighed. — Riget forsvaredes overvejende af lejetropper, hvortil man mest brugte tyrker. De boede syd og øst for Det kaspiske Hav, og en af deres stammer, seldsjukkerne skabte sig tilsidst et stort rige. — Guvernørerne gjorde sig ofte selvstændige, riger opstod, og riger bukkede under. Det var en stormagt i opløsning, som korstogskrigerne angreb i 1100tallets slutning.

Muhammedanerne i Spanien.

Da Tarik 711 rykkede ind i Spanien, faldt landet som en moden frugt i hans turban: Jøderne vidste, at de blev mildere behandlet af muhammedanerne end af kirken; underklassen, som udgjorde hovedparten af hæren, kunne kun ønske nederlag for stormændene, og disse lå i indbyrdes strid. Kun i den nordvestlige del af landet holdt en lille skare kristne stand; tilsidst var de skrumpet ind til 30 mand; dem lod sejrherrerne i fred.

Underklassens kår lettedes, ved at de store godser udstykkedes, hvilket tillige medførte større velstand. De kristne fik lov til at beholde deres tro i fred, hvad sejrherrerne måtte anse for en fordel, da de så skulle betale personlige skatter. Men mange var villige til at antage Islam for derved at slippe for skat. Især gik slaverne over til Islam, da de så blev fri; thi en „vantro" måtte ikke have en „troende" slave.

Snart lå sejrherrerne imidlertid i indbyrdes strid. Erobrerne så ned på de spaniere, der havde antaget Islam, araberne igen på maurerne; desuden fortsatte araberne stammefejderne fra hjemlandet. Og imens gik de kristne langsomt frem fra deres lille nordvestlige rige.

Da tog Abderrahman herredømmet i Spanien. Han måtte dog stadig kæmpe mod muhammedanske oprørere. En af disse fik hjælp fra kalifen i Bagdad, men blev besejret. Abderrahman lod hovederne hugge af de besejrede høvdinger, balsamerede dem og sendte dem til kalifen, som forfærdet udbrød: „Allah være lovet, der har lagt et hav

mellem ham og mig!" Karl d. Store kom andre oprørere til hjælp, men måtte på grund af uro andetsteds i sit rige trække sin hær tilbage. En bagtrop blev af baskiske bjergboere nedhugget i Roncesvallespasset, hvilket gav stof til Rolandskvadet.

En tid havde fanatiske muhammedanske præster fået regenter til på forskellig måde at forfølge de kristne. Hos disse opstod der da en formelig martyrepedemi, idet de benyttede sig af, at der var dødsstraf for at forhåne Muhammed. Tilsidst bad regenten bisperne om at formane de kristne til at afholde sig derfra.

Under Abderrahman III og hans søn Hakam II (912—76) fik maurerriget en rig blomstring. Øde strækninger blev opdyrket, og der blev bragt orden i riget, så skatterne kunne nedsættes. Der blev bygget folkeskoler, oprettet et mægtigt bibliotek og opført pragtfulde bygninger. Ved hoffet dyrkedes digtning, filosofi og videnskab, og universitetet i Kordoba var så berømt, at studerende fra fjerne lande — også kristne — søgte dertil. — Men som i Bagdad var der kun ringe forbindelse mellem religion og kultur. En arabisk filosof udtalte således, at der fandtes tre religioner: kristendommen, jødedommen og Islam. Den første var umulig, den anden for børn, og den tredje for svin.

Koranen forbyder billedlig fremstilling af mennesket. I stedet for kastede man sig over arkitektur: Høje, slanke søjler bærer skønne buer med kniplingsagtige mønstre og arabesker[1]. Berømte er især moskeen[2] (nu domkirken) i Kordoba og løvegården i Alhambra.

Efter Hakam II's død stredes småfyrster om magten, og underklassen blev snart trykket lige så hårdt, som den havde været før 711. — Samtidig trængte de kristne konger fra nord længere mod syd og befæstede det erobrede med kasteller, hvorfra Midtspanien har fået navnet Kastillien. I midten af 1200tallet havde maurerfyrsterne kun Granada med omegn tilbage. Det mistede de 1492. Da den sidste maurerkonge, Boabdil, flygtede derfra, så han ud over den smukke egn, brast i tårer og udbrød: „Allah er stor!" Hans moder svarede: „Vel må du nu græde som en kvinde over det, du ikke har vidst at forsvare som en mand." — Da Karl V senere så den pragtfulde løvegård i Alhambra, udbrød han: „Havde jeg været Boabdil, ville jeg have foretrukket en grav i Alhambra fremfor et liv ethvert andet sted."

[1] Forsiringer, f. eks. i form af rankeslyngninger.
[2] Moske = bønnehus: muhammedansk bedehus.

TO KIRKEHØVDINGER

DEN vestlige romerstat var smuldret hen. Men kirken havde besejret sejrherrerne; den havde ikke blot vundet dem for sin lære, men havde vundet indpas i mange af de egne, hvorfra folkevandringsskarerne kom. Og nu gik den fra at være en lidende, forfulgt kirke over til at at blive en herskende.

Det skyldtes ikke mindst to kirkemænd: Augustin og Gregor d. Store.

Augustin.

Han fødtes i Nordafrika 354. Faderen var hedning, moderen, Monika, kristen. Ved sin ydmyghed og godhed vandt hun svigermoderen, som oprindelig var uvillig stemt mod hende. Manden, der var hende utro, vandt hun tilsidst for kristentroen, hvorefter han holdt sig fra andre kvinder. Han ville først og fremmest have sønnen frem i verden, for moderen gjaldt det om at vinde ham for kristendommen. Stillet mellem dem måtte Augustin selv træffe sit valg.

Som ung student søgte han efter livets mening og håbede at finde den hos en gnostisk præget sekt, manikæerne, som længe havde stor udbredelse. Manikæerne forkyndte, at de fuldkomne måtte forsage kønsforholdet. Men nogle var fødte til blot at være „hørere", de kunne blandt andet ære de fuldkomne ved knælende at række dem frugter. Augustin regnede sig blandt hørerne og fandt et forsvar for sin sanselighed i manikæernes lære, at han var født til at være, som han var.

Som 17årig indledede han et forhold til en ung kvinde, der året efter fødte ham en søn. Men både gnostikerne og mange kristne betragtede alt kønsforhold som syndigt. Det blev måske årsag til, at hans forhold til hende kun var af sanselig art, og tit bad han: „Gud, giv mig kyskhed!", men tilføjede straks: „Dog ikke endnu!" Moderen sørgede dybt over hans forvildelse og klagede sin nød til en bisp, som trøstede hende med, at en sådan tåresøn umulig kunne gå fortabt.

stin stærkt optaget af at redde menneskene fra fordømmelse. — Hans samtidige, den britiske munk *Pelagius*, hævdede, at der var ingen arvesynd; mennesket kunne leve syndefrit og måtte selv bekæmpe synd og last. Jesu frelsergerning bestod i, at han havde givet menneskene et eksempel til efterfølgelse. — Augustin fik hans lære fordømt på et kirkemøde; men den levede videre hos folk, der i den frie vilje så menneskets adelsmærke. Semipeligianere[1] søgte at forlige de stridende parter ved at sige, at viljen vel var syg, men ikke død, så mennesket kunne ikke slippe for ansvar. Det blev senere den katolske kirkes lære. Men foreløbig bøjede man sig for Augustins autoritet.

Han levede i en sværdtid med mord, plyndring, hor, voldtægt og anden lovløshed, og det var i hans tid, Rom blev erobret og plyndret. Mange sørgede derover. Augustin kaldte byen den store skøge, der var faldet for indre fordærv. Nu var tiden inde til at indføre Guds stat, som den verdslige stat skulle tjene, blandt andet ved at forfølge afgudsdyrkere og kættere. Han ville gøre Kristi rige til et rige af denne verden og lagde derved grunden til den middelalderlige kirkestat. Når paverne senere krævede statens hjælp mod kættere, kunne de påberåbe sig Augustin. I Jesu ord i lignelsen om den store nadver (Luk. 14): „Nød dem til at gå ind" — gjorde han ordet *nød* enstydig med *tving*, en fortolkning, som den katolske kirke i høj grad har misbrugt i sin kamp mod anderledestroende. Det samme gælder hans råd at skræmme menneskene ind i himlen: „Thi dersom de vantro . . . blot undervistes, uden at skrækken trådte til, så ville de . . . for langsomt bringes til at betræde frelsens vej." — Mere end nogen anden blev Augustin den katolske kirkes læremester, ikke mindst i sit værk „Guds stat".

Også i andre henseender fik han stor betydning. I de klostre, som siden opkaldtes efter ham, betonede man særligt, at menneskene frelses af Guds nåde. Det var i et sådant augustinerkloster, Luther indtrådte, og dets tilsynsførende, Johan Staupitz, fik afgørende betydning for ham ved stærkt at fremhæve, at mennesket ikke kan frelse sig selv ved gode gerninger, men må søge til Guds nåde.

Mest kendt af Augustins skrifter er hans „Bekendelser", hvor han udtrykker sin livserfaring i de kendte ord: „Du, Herre, har skabt os til samfund med dig, og vort hjerte er uroligt, indtil det finder hvile i dig."

[1] Semi = halv.

Gregor d. Store, den første pave.

Da muhammedanerne erobrede Palæstina, Ægypten og Syrien, gik den største del af befolkningen i disse lande over til Islam, og bispedømmerne i Jerusalem, Alexandria og Antiokia tabte deres særlige betydning. Bispen i Konstantinopel kaldtes nok for patriark og var overhovedet for Østens kirker, men svækkedes ved, at han i høj grad måtte tage hensyn til kejseren.

Bispen i Rom havde derimod ingen kejser over sig, og Vestens folk var vant til at blive regeret fra Rom; det gav hans ord øget myndighed. Desuden troede man, at apostelen Peter havde været Roms første bisp, og at den nøglemagt, Jesus havde overgivet ham (Matth. 16, 19), havde han givet i arv til sin efterfølger, og sådan blev den stadig givet videre til hver følgende romerbisp. Gennem denne nøglemagt kunne Roms bisp lukke menneskene ind i eller ud af himmerig. — I denne lære lå spiren til den Guds stat, Augustin havde forkyndt; den ventede kun på den rette mand.

Da blev Gregor valgt til Roms biskop (590—604).

Han tilhørte en fornem romersk slægt og blev som 35årig borgmester i Rom. Men hans hu stod til kirken, og efter faderens død lod han de arvede godser omdanne til klostre og indtrådte i et af dem som munk. På et slavemarked i Rom så han en dag nogle lysblonde drenge med dejlige ansigter og fik at vide, at de var hedninge og kaldtes angler. Han opfattede ordet som engle og udbrød: „De har også engleansigter, og sådanne mennesker må være englenes medarvinger i himlen!" Han besluttede derfor at blive missionær blandt angelsakserne.

Da blev han meget mod sin vilje valgt til biskop i Rom, hvorefter han satte sig det mål at gøre bispedømmet i Rom til hovedet for kirken. Da patriarken i Konstantinopel lod sig kalde „hele verdens patriark", lod Gregor ham vide, at kun romerbispen med rette kunne bære denne titel, — men han brugte i stedet det ydmyge „Guds tjeneres tjener", en titel, paverne siden hans tid har brugt. — Dog, da den østromerske kejser, der havde givet patriarken medhold, blev myrdet med hustru og børn, fandt Gregor det som en himlens straf over den kejser, der havde trodset Rom.

De arianske longobarder, som stadig truede Rom, vandt han for den katolske kirke ved at sende deres konge dyrebare relikvier[1] og

[1] Dele af helgeners legeme eller ting, der har været knyttet til dem.

dertil en stump af Kristi kors. Og da en angelsaksisk konge giftede sig med en kristen frankisk prinsesse, sendte han missionærer over til dem.

Byerne i Italien valgte selv bisper; nu forlangte Gregor, at disse skulle stadfæstes af ham; og han sendte palliet, et skulderbånd af hvid uld med broderede mørke kors, til ærkebisper i det midterste og vestlige Europa. Det blev senere et tegn, ærkebisper skulle modtage af paven som stadfæstelse af embedet. — Bisperne havde hidtil ført tilsyn med klostrene. Men da de oftest blev valgt af fyrster og det i reglen mere ud fra verdslige end religiøse motiver, lagde Gregor klostrene direkte ind under romerbispens tilsyn. Han krævede af kirkens mænd, at deres liv skulle være til eksempel for andre; de skulle værne de svage mod de stærkes overgreb og tage sig af dem, der led ondt. Og trods kirkens mange brøst blev de nødlidendes kår dog meget bedre, end hvis de havde måttet undvære dens hjælp.

De fleste af dem, der havde antaget kirkens lære, vidste kun lidt om, hvad kristendom virkelig var. Gregor var selv et barn af sin tid, men „sit hoved højere end alt folket." Han blev tidens store opdrager og brugte både ris og gaver, dog helst det sidste. Missionærerne, han sendte til England, blev udrustet med stor pragt, for at de kunne gøre indtryk på barnlige sind. Han lod dem indvi gudetempler til gudshuse, gøre offerfesterne til mindefester for martyrer osv. for derved at lette overgangen til den ny lære. Men som oftest medførte det, at hedenskabet fulgte med, så det blot blev guderne, der fik navneforandring. — Ved at true med frygtelige helvedsstraffe for de ugudelige, og ved at forkynde, at alle efter døden gennem en skærsild skulle renses for alle begåede synder, avede han befolkningen.

Han forædlede kirkesangen. Den „gregorianske sang" skal have sin rod i den jødiske tempelsang; den fandt enkelt og dybt udtryk for salmernes ord og gav senere blandt andet motiver til de danske folkevisetoner.

Især skaffede Gregor kirken magt gennem sin nadverlære: På korset havde Kristus sonet menneskehedens synder, og hver gang en indviet præst læste de hellige nadverord, døde Jesus igen, og brødet og vinen forvandledes til hans kød og blod. Med hellig gysen lyttede menigmand, når præsten messede „hoc est corpus filii"[1] („Dette er sønnens legeme"). Præsten kunne — som en senere pave erklærede —

[1] Blev senere til trylleformularen hokus, pokus, fileas.

„skabe skaberen". Det medførte et svælg mellem gejstlige og verdslige.

Man har kaldt Gregor Roms sidste bisp og første pave. Når pavedømmet fik og stadig har en enestående magt, skyldes det ham mere end nogen anden.

KARL D. STORE OG HANS TID

Af folkevandringsrigerne var i 700tallets midte kun to store tilbage: Frankerriget, der var fuldt så stort som det nuværende Frankrig med Holland og Belgien, og longobarderriget, der beherskede det meste af Italien. Paven herskede dog over Rom med nærmeste omegn og over Ravenna med et mindre landområde. — Da longobarderne truede disse landsdele, lod en pave St. Peter skrive til Pippin d. Lille: „Skynd jer, hjælp mig . . . hvis I ikke vil spilde det evige liv og evigt fortabes . . . Hjælper I mig nu, vil jeg fremtidig give Eder sejr . . . Alle jordens gode ting skal I æde og blive evigt salige. Men i modsat fald vil jeg udstøde Eder fra Himlen og fra det evige liv." — Pippin svarede med at tvinge longobarderne til at lade pavestaden i fred.

Hans søn, Karl d. Store (768—814), jog maurerne syd for Ebro, erobrede longobarderriget og bayernes rige, undertvang et tyrkisk folk, der var rykket ind på den ungarske slette, og tvang efter en trediveårig krig sakserne, der boede omkring Elbens nedre løb, til at lade sig døbe og anerkende ham som konge. Han herskede nu fra Vesterhavet og Ejderen til Ebro, fra Atlanterhavet til Elben og Adriaterhavet. — År 800 lod han sig i Rom af paven krone til romersk kejser, mens mængden råbte: „Længe leve med sejr Karl Augustus, romernes af Gud kronede store, fredsæle kejser!" — Det vestromerske rige var genoprettet.

Sociale forhold.

I mange egne af det store rige sad retten i spydstagen eller i pengepungen. Den, der ikke mægtede at hævde sin ret eller havde midler til at købe dommerens gunst, var ilde stillet, hvis han blev krænket. Nu bragte Karl d. Store orden, hvor der før var kaos.

Riget var delt i grevskaber på størrelse med Fyn eller Sjælland. Over hvert af dem sad en greve, som på kongens vegne skulle være

retsværner og sørge for skatteopkrævning, hærudbud o. lign. En del af hans løn bestod i retsbøder, hvorfor han var interesseret i mange retssager og i at få dem afgjort med bøder. — Ofte var grevskaberne delt i storgodser, hvis ejere i reglen stod under grevens tilsyn. Tit havde disse dog doms- og strafferet over alle godsets bønder.

Herregårdens jordtilliggende blev drevet med trælle, dens fæstegårde af fæstebønder, som svarede afgifter og hoveri til godsejeren og ofte var stavnsbundne. De havde dog arveret til ejendommene, var fri for værnepligt, og fæsteafgiften kunne ikke sættes op. Trællene måtte ikke sælges til jøder, muhammedanere eller hedninger, og det var forbudt at skille ægtefæller eller forældre og børn.

Der fandtes stadig en del frie bønder, især i de germanske egne; men overalt gik deres antal tilbage: Værnepligten trykkede dem særlig hårdt, da de ofte år efter år måtte ligge ved hæren i den travleste tid, så de helt forarmedes deraf. I urolige tider solgte mange deres jord til godsejere eller kirken for at komme ind under deres værn. Nogle gik i kloster for at slippe for værnepligt, hvad Karl forbød, med mindre de fik hans samtykke. Han beordrede, at ingen måtte forlade sin herre, med mindre denne mishandlede ham, røvede hans arv eller ville voldtage hans hustru eller datter. Hvis nogen forlod sin herre uden dennes vilje, måtte hverken kongen eller nogen anden modtage ham. Bønderne blev efterhånden helt afhængige af deres herres godtykke.

Ethvert gods var i det væsentligste selvforsynende, idet trælle og trælkvinder fremstillede næsten alt, hvad der var brug for. Der fandtes derfor næsten ingen større byer. Men alt som arbejdsdeling og handel skrumpede ind, aftog velstanden.

Styret krævede hæderlige embedsmænd helt fra toppen og nedad, hvis det skulle blive tåleligt for underklassen. Karl d. Store drog stadig rundt i riget for at holde retterting, og enhver kunne uden hensyn til rang og stilling komme til ham med bøn eller klage. Desuden udsendte han ombudsmænd, som to og to drog rundt i riget for at holde øje med alle embedsmænd. De skulle begge være rige for ikke at fristes til at tage mod bestikkelse, og den ene skulle være gejstlig. — En sådan ombudsmand, en bisp, fortæller om, hvordan folk forsøgte at bestikke dem, hvordan man ofte afgjorde skyld eller uskyld ved gudsdom som at bære glødende jern eller tage en sten op af kogende vand. Han forfærdedes over, hvor let folk tog det med at sværge falsk, og beskriver de barbariske straffe for tyveri: at stikke et øje ud på tyven, afhugge hans næse, øren, fødder eller hænder eller hælde smeltet bly i munden på ham. Mord straffedes ikke nær så hårdt, sagtens fordi

det mest var en stormandsforbrydelse. — Beretningen viser, at det trods kongens gode vilje stod slet til med retsplejen, både hvad angik humanitet og retsbevidsthed.

Kirken.

Det var en almindelig mening, at den, der døde udøbt, var fordømt til helvedes evige pine i en uudslukkelig ild. Altså var det en kristenpligt at få flest muligt døbt, og det var sikkert i allerbedste mening, at Karl d. Store lod sakserne tvangsdøbe.

Men disse tvangskristnede savnede ofte de menneskelige betingelser for at tage mod kristendommen. Hævnen var for dem mandsdåd, tilgivelse udtryk for svaghed, en krigsfange var en økonomisk værdi, ikke et medmenneske. De savnede øre for evangeliets kærlighedsbudskab. Det var derfor lettere at skræmme end at opdrage dem, og det benyttede kirken sig af. I stærke billeder malede man helvede med djævelen og alle hans hjælpere. De truede menneskene på både sjæl og legeme, aldrig vidste man sig tryg.

Og Gud var uendelig fjern. Den romerske opfattelse, at han sad i sin himmel og førte nøje regnskab over menneskenes onde og gode gerninger, havde sejret over Jesu ord, at Gud er den kærlige fader.

Derimod kunne man fortrøste sig til helgenerne, især Jomfru Maria. Hun behøvede nemlig ikke at bede til sin søn, hun befalede over ham. „Ave Maria"[1], bønnen til hende, blev mere brugt end Paternoster (Fadervor). Man vidste at fortælle om en tyv, der altid bad sit Ave Maria, når han stjal, at han hang i hele tre dage, men alligevel slap levende fra det. — Engang udbrød der pest i Rom; så lod Gregor d. Store folket drage syngende og bedende i en mægtig procession gennem byen. Det hjalp. Man så englen Michael stå på Hadrians gravmæle og stikke sit flammesværd i skeden. Og pesten hørte op. Hvor der fandtes helgenlevninger, skete mirakler i massevis. I en by i Sydfrankrig, hvortil der skulle ankomme helgenlevninger, levede to lamme tiggere. De ville skynde sig at komme bort fra byen, for at de ikke skulle blive helbredt og således miste deres næringsvej, men var så uheldige at møde helgenlevningerne i byporten og derved få deres førlighed. — Sligt fortaltes og blev troet. Helgenlevningerne var jo beslægtet med de amuletter, man før havde dyrket. Således hjalp helge-

[1] Vær hilset, Maria, fuld af nåde, Herren er med dig, du velsignede blandt kvinder, velsignet er dit livs frugt, Jesus. Hellige Maria, Gudsmoder, bed for os syndere nu og i vor dødsstund. Amen!

nerne til at bane vej for kirken; men i virkeligheden var det hedenskabet, der sejrede ved at skifte ham.

Paverne skænkede ofte relikvier til kirker eller klostre eller til konger og andre stormænd, hvis gunst de ønskede at vinde. Man kunne også købe eller stjæle dem. En af Karl d. Stores betydeligste mænd skaffede sig relikvier, ved at nogle af hans mænd stjal dem til ham — efter at de ved faste, samt bøn til den Herre Jesus Kristus og de hellige martyrer havde søgt hjælp til det voveligе foretagende.

Det indre af St. Michael i Fulda.

Så længe menneskene troede, at kirken kunne værne dem mod djævelen og hans hærskare af onde ånder, kunne den nogenlunde holde dem i ave og give trøst til forsagte sjæle. Middelalderen igennem var den i langt højere grad end staterne både retsværner og politivagt.

Det gjaldt da om at stå sig godt med den, hvad man især gjorde ved at skænke den gaver. Konger og andre stormænd gav den ofte jordegods som tak eller plaster på betændte samvittigheder. Jævnlig overlod en fribonde den sin ejendom og tog den tilbage i fæste for derved at sikre sig på sjæl og legeme. På Karl d. Stores tid var den derved bl. a. kommet i besiddelse af omkring $^1/_3$ af Frankrigs jord. Kongerne var da i høj grad interesserede i at have hånd i hanke med kirken og sikrede sig som oftest ret til at vælge

bisper. — Og tit blev disse derefter. Karl d. Store krævede, at kirkens mænd skulle besidde boglig dannelse, og at deres liv skulle være til eksempel for menigmand.

Kirken var som helhed en mere human arbejdsherre end de verdslige stormænd og søgte at mildne lovene for underklassen, især for trællene; den var trods alle sine fejl næsten den eneste kulturbærer i tiden. Især gjaldt dette for klostrene. Der holdt man skole for børn, herberge for vejfarende, hospital for syge, og mange fattige fik deres underhold fra klostre og bispesæder. Det hed sig, at kirkens gods tilhørte Gud, de fattige og de syge. Den var asyl for den forfulgte, hjælper for den, der ingen anden havde at ty til. Og trods al dens udvorteshed levede den kristne menighed dog stadig sit skjulte liv inden for dens mure, hvad historiske værker som „Ansgars levned" gang på gang viser glimt af.

En konge, der ønskede orden og fremgang for sit rige, måtte da søge samarbejde med kirken. Karl d. Store forstod at gøre den til sin tjener uden at ydmyge den. Det var måske den væsentligste grund til, at alt lykkedes så godt for ham. — Men kirken var blevet „et rige af denne verden" med meget gods og egen lovgivning; den stilede mod at blive en stat i staten, og jo rigere den blev, des mere herskesyg. Der lå deri en stadig fare for, at stat og kirke skulle tørne sammen.

Karl d. Store ønskede at gøre Aachen, hvor han mest opholdt sig, til et nyt Athen og omgav sig med lærde og digtere, der gav hinanden navne fra de gamle tider; men det blev kun en svag afglans af det gamle Athen. Han synes endogså at have tænkt på at oprette en folkeskole ved hjælp af klostrene; men de lå alt for langt fra hinanden, til at dette var muligt. Derimod bidrog hans ven, angelsakseren Alkuin til, at undervisningen ved klosterskolerne, som mest gik ud på at uddanne præster, blev forbedret. Og Karl vogtede selv nidkært over undervisningen ved den hofskole, han havde oprettet. Både ved den og ved klosterskolerne var der adgang for trælle såvel som for fri.

Karl styrede sin store kongsgård på gammelpatriarkalsk vis og søgte at styre riget på samme måde. Der holdtes ganske vist engang årligt en rigsdag, hvor alle frie mænd kunne møde. Men den betød blot, at man kundgjorde, hvad kejseren og hans stormænd var enedes om. Forsamlingen havde at godkende, enten den var villig til det eller ej.

Der fulgte urolige tider efter Karls død. Des mere strålende stod hans styre for folket, og sagnet fortalte senere, at han levede videre i sin gravbolig sammen med sine navnkundige og udødelige mænd.

Karl d. Stores rige under hans efterfølgere.

Ludvig d. Fromme, der efterfulgte sin fader Karl d. Store (814—40), hørte til de mænd, der led under brydningen mellem hedenskab og kristendom: Han havde hedningenatur, men kæmpede for at leve et kristenliv, hvorfor hans liv blev skiftevis brøde og anger. En halvbroders søn, der skulle styre Italien for ham, gjorde oprør, men blev besejret, hvorefter Ludvig lod øjnene stikke ud på ham. Mod givet løfte tvang han flere af sine brødres børn i kloster, for at de ikke skulle optræde som tronkrævere; men han angrede det og gjorde offentligt bod for det.

Så delte han riget imellem sine sønner af første ægteskab og ville gå i kloster. Men bisper, der frygtede følgerne deraf, fik ham til at vælge sig en hustru, og da hun fødte ham en søn, omstødte han bestemmelsen om rigets deling. Sønnerne gjorde da oprør, men efter langvarige kampe med skiftende held nåede han at ende som kejser.

Men riget var i opløsning før hans død, og umiddelbart efter førte hans efterlevende tre sønner krig om det. Det endte med et forlig, hvor de delte riget i en fransk, en tysk og en midterste del. Alligevel fortsatte krigen mellem dem, og den svækkelse for kongemagten, som fulgte deraf, benyttede greverne til næsten at gøre sig selvstændige og til at fejde indbyrdes eller med kongen. Og hvor de svækkedes, handlede godsejerne mod dem, som de handlede mod kongen. Der var ustandselige fejder, hvad især gik ud over underklassen. — Landet lå næsten hen som et værgeløst bytte.

Også kirken var i opløsning. En fornem romerinde fik sin datter Merozias elsker valgt til pave. Senere satte Merozia sin søsters elsker på pavestolen. I årene 896—904 var der ialt 8 paver, som efterhånden blev indsat, afsat, forjaget eller myrdet. En tid var en 16årig dreng pave. Grever og hertuger overlod deres sønner bispe- og ærkebispeembeder, selv om disse ingen forudsætninger havde for at forestå dem.

Da søgte den tyske konge Otto I (936—73) at bringe orden i uføret. Han var blevet valgt af stormændene og indviet af en ærkebisp til sin gerning. Men stormændene agtede ham kun som en ligemand, de fejdede både indbyrdes og med ham, så han hverken magtede at skaffe riget ret og fred eller at værge det mod vender og ungarer.

Alligevel foretog han et tog mod Italien. — Paverne herskede jo over en mindre del af Italiens jord. De var af den grund interesserede i, at der ikke opstod et Storitalien, som kunne true deres besiddelser. Deres politik gik derfor ud på at forhindre det, hvorfor de må bære en stor

del af skylden for, at det rige Nord- og Syditalien gennem århundreder blev kastebold og valplads for andre stater. — Nu lod Otto sig af paven krone til romersk kejser og lod desuden paven sværge sig troskabsed og sværge, at ingen fremtidig kunne blive pave, inden han havde svoret troskabsed til kejseren. Da paven brød sin ed, indsatte Otto en anden. Men romerne ville ikke lade kejseren bestemme, hvem der skulle være pave, og valgte en tredie. — Dermed begyndte mellem paverne og de tyske kejsere den kamp om herredømmet over Italien og pavedømmet, som skulle blive til ulykke for alle parter.

ENGLAND

Styreformen.

PIKTERNE synes at have været Storbritanniens urbefolkning. Navnet betyder „de malede", hvilket formodentlig hentyder til, at de har malet sig, når de drog i krig, for derved at skræmme fjenden. Senere rykkede de keltiske folkestammer: Skotter, irer og britter ind i landet og gav navn til hver sin del af de britiske øer. Men i det første hundredår e. K. erobrede romerne England og et stykke af Skotland, hvor de rejste en forsvarsvold mod de krigerske skotter og pikter. Britterne vænnede sig af med at forsvare sig, og da de romerske soldater på grund af folkevandringen blev kaldt hjem, stod de hjælpeløse mod angrebene fra nord. Forgæves tiggede de Aëtius om hjælp: „Barbarerne driver os til havet, og havet til barbarerne, så vi har kun valget imellem enten at hænges eller at drukne."

De skal da have anmodet sakserne om hjælp. I alt fald kom disse og desuden store skarer af angler og jutæ over havet (omkring 450). Det er omstridt, hvem angler og jutæ er; visse ting tyder på, at de oprindelig er udvandret fra Angel og andre jyske egne og har bosat sig på den nordvesttyske kyst, hvorfra deres efterkommere så er draget til England. De erobrede det meste af England, og britterne måtte flygte mod vest, hvor de bosatte sig i Wales og Cornwall.

Angelsakserne indrettede sig som i landet, de kom fra: De boede i landsbyer, hvor en del af jorden senere blev privateje, men en stor del forblev almenning (alle mænds). Landsbyerne sammensluttedes i hundrede, disse igen i shirer, svarende henholdsvis til de danske herreder og sysler. Over herreder og sysler satte de folkevalgte høvdinger. Senere sluttede en del shirer sig sammen i et rige med en folkevalgt konge. Der fandtes omkring en halv snes riger, snart flere, snart færre, idet kongerne ofte bekrigede hinanden. År 829 samledes England til eet rige.

Kongen var omgivet af en huskarleflok, thegner (tjenere), der udgjorde hans vagt og kærnen i folkehæren. De blev senere kongelige embedsmænd, som styrede krongodset og lønnedes med jordegods. Det var en ære at tjene i kongens gård, en pligt at forsvare ham og, hvis han faldt, at falde med ham. Frimændene skulle tjene i de krige, der vedtoges på tinge. Disse krige blev så almindelige, at mangen frimand forarmedes og måtte give sig ind under en stormand, der da blev hans hlaford (lord = brødgiver eller herre).

De fælles anliggender afgjordes oprindelig på tinge, hvor alle frimænd kunne møde. Det har vel nok været stormændene, der talte på de jævne bønders vegne, og der har bestået et lignende forhold mellem de to parter, som mellem kongen og hans thegner. Men efterhånden gled styret over på kongens og stormændenes hænder. Det folkelige selvstyre forfaldt så nær som i landsbyen.

Angelsakserne kristnes.

Britterne og irerne havde antaget den kristne lære, før angelsakserne kom til landet. De vandt også snart skotter og pikter for den og sendte missionærer til angelsaksernes hjemland; men de synes ikke at have gjort noget for at kristne erobrerfolket. Måske har de tænkt, at berøvede det dem deres jordiske fædreland, skulle det til gengæld ikke have del i det himmelske.

Da kom Gregor d. Stores missionærer til England 596. Der var 40 munke med Augustinus i spidsen. De kom til kong Æthelbert, der var gift med en kristen frankisk prinsesse. Han havde lovet hende, at hun måtte vedblive at dyrke den gud, hun troede på, og tog gæstfrit mod missionærerne, som fik lov til at forkynde ordet overalt. Selv fandt han deres ord gode, men havde svært ved at slippe det, anglerfolket så længe havde holdt i hævd. Tilsidst lod han sig dog døbe, og mange med ham. Men han ville ikke tvinge nogen til dåben. „Thi", som Beda, der i begyndelsen af 700tallet skrev sit folks kirkehistorie, siger, „de, som havde lært ham frelsens vej at kende, de havde også lært ham, at Kristus vil have frivillige tjenere og ikke uvillige trælle."

Kong Edvin af Nordhumberland blev gift med en datter af Æthelbert. Hun fik med sig biskop Paulin, hvem det lykkedes at vinde Edvin for kristendommen. Kongen holdt nu rådslagning med sine vismænd om sagen, og offerpræsten Kæf sagde, at skønt han havde været ivrig for at dyrke guderne, havde han hverken opnået større lykke eller værdighed end andre, så han mente, guderne måtte være kraftes-

løse. — En anden af kongens mænd udtalte: „Kan den ny lære give os nogen bedre besked om den usikre evighed, så er den al ære værd. Thi i sammenligning med evigheden forekommer menneskelivet mig, som når ved vintertide en spurv flyver hastigt ind ad den ene dør og straks igen ud ad den anden . . .“

Omkring 100 år efter, at Augustinus kom til England, synes angelsakserne at være vundet for kirken. Der var da straffe for at arbejde på en søndag og for at undlade at lade sine børn døbe. Der synes ikke at have været forfølgelse af kristne, eller at de, når de fik magten, forfulgte anderledes troende.

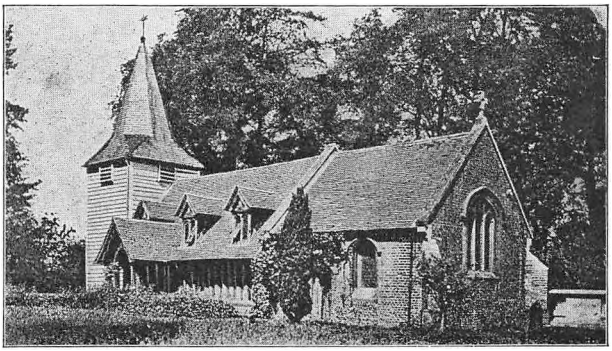

Kirke fra den angelsaksiske tid.
(Tårnet og koret dog fra en nyere tid)

Den keltiske kirke var uafhængig af pavekirken og var i visse ting uenig med den, blandt andet om, hvordan messen skulle læses, munkene kronrages, og hvornår påsken skulle holdes. Gregor havde anbefalet Augustinus at fare med lempe over for den keltiske kirke og opnåede derved, at denne snart gled ind under pavekirken. — Beda ivrer ofte mod det pelagianske kætteri, hvilket tyder på, at Pelagius' stærke hævden af den fri vilje (I s. 158) har tiltalt den engelske befolkning. — Antagelsen af kristendommen og Gregors lempelige fremgangsmåde har vel nok gjort forholdet mellem angelsakserne og kelterne mindre spændt.

Angelsaksisk religiøs digtning.

Den angelsaksiske kirke skabte en ejendommelig religiøs digtning, som væsentligt skyldes kvæghyrden Kædmon, om hvem Beda fortæller, at det var skik ved gilder, at man lod en cither gå rundt, og hver mand, den kom til, skulle kvæde en sang til dens toner. Det evnede Kædmon ikke; så når cithren nærmede sig ham, rejste han sig og gik. — Da drømte han en nat, at en mand stod for ham og sagde: „Syng for mig!“ — På hans svar, at det evnede han ikke, gentog manden opfordringen. — „Hvad skal jeg da synge?“ spurgte Kædmon og fik

svaret: „Syng om skabelsen!" — Han gjorde det og huskede om morgenen, hvad han havde sunget. Man førte ham til et kloster, hvor munkene fortalte ham den hellige historie, og han gengav den i dejlige vers, som de nedskrev.

Kædmons sange er væsentlig digtet efter et såkaldt Nicodemusevangelium, der synes at være forfattet af en kristelig præget gnostiker og var yndet læsning i middelalderen. Det samler sig især om syndefaldet, korsfæstelsen og Kristi nedfart til dødsriget. I mægtige billeder, hvor Gud og Satan skildres som mægtige konger, hver i spidsen for sin hird, berettes om deres kamp om menneskesjælene. Tilsidst farer Kristus ned til dødsriget, hvor han river de dødes sjæle ud af Satans vold[1].

Omtrent hundrede år efter Kædmon levede Kynewulf, hvis digtning har et lignende præg: Kristus er den store helt, der alene kæmper i „Hildes[2] orlog" mod hele djævlehirden, stormer helvedborgen, og fører menneskesjælen med sig til himlen[3].

Uden at fortone det egentlige i kristendommen havde angelsakserne fundet udtryk derfor, som svarede til deres tankegang og livssyn: Kristus er den strålende helt, der kommer ned fra sin himmel, tager kampen op med djævlehirden, bestiger frivilligt korset for derved at frigøre menneskeheden, levende og døde. — Kampinstinktet forvandledes således fra rå vold til kamp mod det onde i og om mennesket. — Når vikingen pralede af sin stærke Thor, kunne angelsakseren pege på en større helt, thi

fager var færden
vor frelser led,
vor konge og skaber
steg op på korset
og udgød sit blod
i åndens kraft.

De mænd, der havde valgt vikingelivet for kampen og kampspændingens skyld, fandt her noget stort at kæmpe for. Mere end een af dem blev grebet deraf, og det skete, at en viking, der var draget på eventyrfærd til England, kom tilbage til Danmark som missionær for den ny tro.

[1] Se Grundtvigs oversættelse: »I kvæld blev der banket på helvedes port«.
[2] Hilde = kamp.
[3] Se Grundtvigs oversættelse: »Kommer sjæle dyrekøbte«.

NORDEN I DEN FORHISTORISKE TID

De ældste tider i Danmark.

For omkring 10.000 år siden trak isen sig for tredje og sidste gang tilbage fra Danmark; men landet var endnu bundfrossen tundra med en lav og fattig plantevækst og med de dyr, der holder til på tundraen: Rener, ulve, sneharer m. m. Alligevel har der allerede dengang levet mennesker her. I Vendsyssel, i Holbækegnen og flere steder har man nemlig fra den tid fundet redskaber, dannede af rensdyrtakker, bensplinter og flint.

Efterhånden blev klimaet mildere, store dele af landet dækkedes med birke- og senere med fyrreskove. Renen afløstes af urokser, kronhjort, vildsvin, bjørn, bæver og andre dyr. Nu findes flere spor af menneskene. *Mulleruptiden* har man kaldt denne tid efter det sted, Maglemose i Mullerup syd for Kalundborg — hvor man først fandt disse spor. Disse „mullerupmennesker" har haft deres bopladser ved søer og vandløb og har ernæret sig som jægere og samlere. Deres redskaber var væsentligt af horn, hjortetakker og ben, bearbejdet med flinteværktøj. Økser og pilespidser af flint har de også forstået at lave.

I dette tidsrum — for 7—8000 år siden — begyndte en sænkning og hævning af den danske jord. Uhyre langsomt sænkede landet sig i den sydvestre del og hævede sig i den nordøstre med en linje, der omtrentlig går fra Nissum

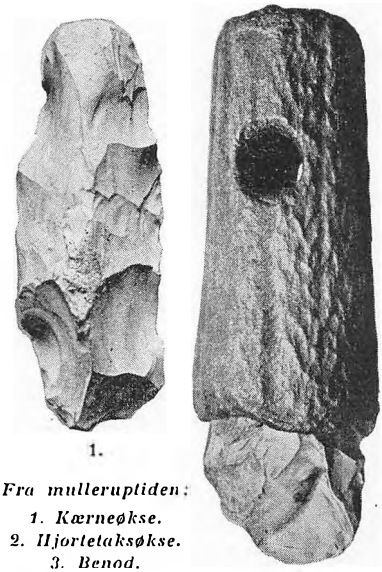

Fra mulleruptiden:
1. Kærneøkse.
2. Hjortetaksøkse.
3. Benod.

fjord til Falster, som omdrejningsakse. Den sydlige del, der før havde været et sammenhængende hele med Sydsverige, opløstes i øer, mens

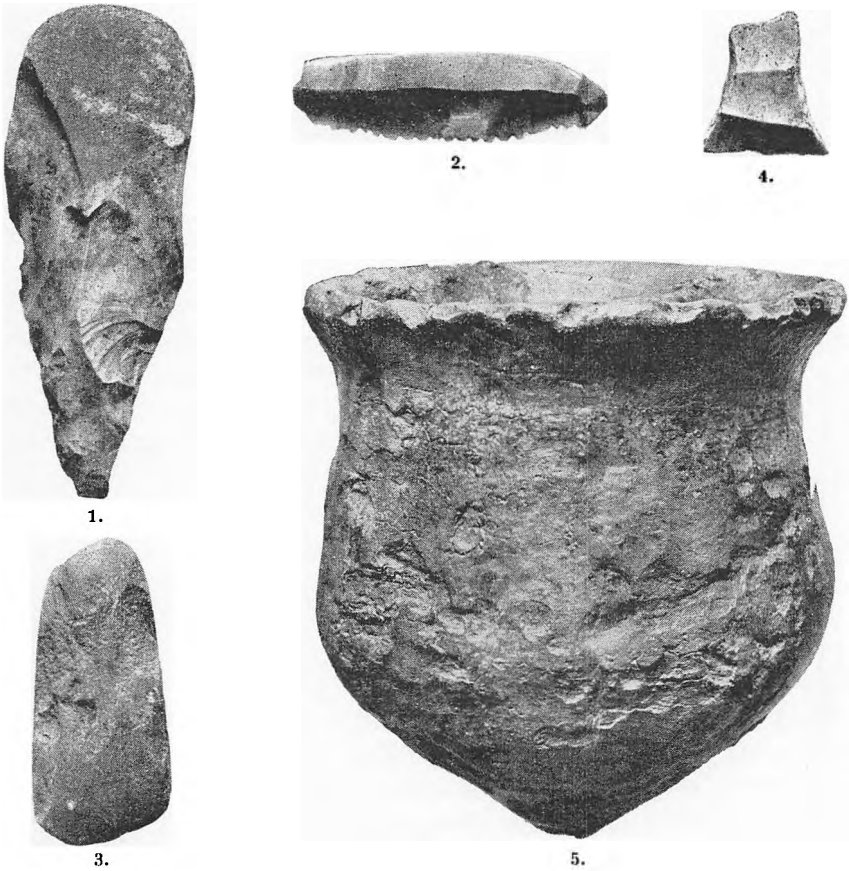

Fra den ældre stenalder: 1. Spidsøkse. 2. Flækkesav. 3. Sleben stenøkse. 4. Tværpil. 5. Lerkrukke.

sınåøer i den nordlige del blev til sammenhængende land. Landets omrids blev omtrent, som det er endnu.

Klimaet blev stadig mildere, og egen blev herskende skovtræ. Det er *den ældre stenaldertid.*

Fra den tid har man fundet de såkaldte køkkenmøddinger, der viser, hvor bopladserne har været. I reglen findes de ved vige, hvor der var læ og samtidig let adgang til det væsentligste fødeemne: Skaldyr som østers, hjertemusling og blåmusling; visse af disse bosteder er meget store, således er den ved Ertebølle 140 m lang, 20 m bred

og over 2 m tyk. Der findes dog enkelte mindre inde i landet. Foruden skaldyrenes skaller findes der i dem knogler af vildt og fisk, bortkastede eller tabte redskaber, mærker fra ildstedet og lignende. — Redskaberne minder om mulleruptiden, dog er der forholdsvis flere af sten, mest flint, men også en del af bearbejdet kampesten, desuden er der fundet enkelte lerkar. Af husdyr havde man hunden; jorddyrkning findes der intet spor af.

De få skeletter eller skeletdele, der er fundet, ligger på bostedet. Hvis man kan slutte ud fra andre primitive folks tankegang, har man derved villet bevare den afdødes ånd ved eller i stammen.

Mulleruptiden og den ældre stenalder har vistnok varet ca. 5000 år, eller lige så længe som fra den yngre stenalders begyndelse til vore dage. I hele dette lange tidsrum er der kun sket uvæsentlige forandringer. Derudfra kan man dog ikke slutte, at den tids mennesker har været dårligere begavet eller har følt mindre trang til fremskridt end nutidens. Men der var for store vanskeligheder og for spredt bebyggelse, og mulighederne for tekniske fremskridt var så uendelig få sammenlignet med vor tids.

Den yngre stenalder.

Den yngre stenalder, som begyndte omkring år 3000 f. K. og varede ca. 1500 år, næsten halvanden gange så længe som den historiske tid i Danmark, kendetegnes ved, at man laver bedre redskaber, særlig at man sliber flinteøkserne — ved at man begynder at opdyrke jorden og at drive kvægavl, og ved at man rejser mægtige minder over de døde. Fra begyndelsen af dette tidsrum findes gammelt og nyt side om side, så overgangen må være sket gradvis. Men udviklingen går nu i kæmpeskridt i sammenligning med tiden forud.

Det har været et mægtigt og ensformigt arbejde at slibe de tit store økser ved dag efter dag at gnide dem frem og tilbage på en fastliggende slibesten. Men de var til gengæld fortrinlige redskaber til skovrydning og lignende. Gik der fliser af en økse, sleb man den atter til, så æggen tilsidst kunne blive meget but. — Man har sat pris på smukt forarbejdede redskaber og våben. Der findes således lerkar, dannet i mange, ofte smukke former med skønne ornamenter; men især må nævnes de fint parallelhuggede flintdolke fra slutningen af dette tidsrum.

I lerkar fra begyndelsen af den yngre stenalder har man fundet byg og hvede eller aftryk deraf, desuden har man fundet knogler af får, svin og okser. Man gjorde sig jorden underdanig, bestemte, hvad af-

grøde den skulle yde, og hvilke dyr den skulle føde, og man sørgede for at forny afgrøderne og dyrebestanden. —

For den ældste stenalders mennesker havde det sikkert tit knebet, når nætterne blev lange, og frosten lukkede for de bedste spisekamre, så tarmene skreg i livet af sult.

Nu havde man altid korn og kvæg til mad og desuden skind til klæder. Vinteren var besejret. Nu begyndte man at rykke fra kysten ind i landet.

Som pragtfulde mindesmærker fra den yngre stenalder står de mægtige dysser og, fra en lidt senere tid, tillige jættestuerne. Dysserne er dels runddysser med en cirkelrund kreds af randsten og i midten et gravkammer, dels langdysser, hvor randstenene står i en langstrakt kreds; i langdysserne findes ofte mere end eet gravkammer. Gravkammeret består af fire eller flere store, oprejste sten med en mægtig overligger; i hvert kammer har været eet eller nogle få lig. Det har sikkert været høvdingebegravelser, og det har været et mægtigt arbejde at bringe disse ofte flere tons tunge sten på plads ved hjælp af løftestænger. — I gamle sagn fortælles, at det var kæmpemæssige trolde, der havde opført dysserne. — Jættestuerne er jorddækkede, aflange

1.

2.

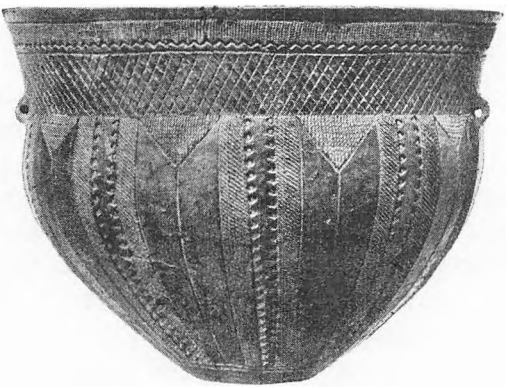

3.

Fra den yngre stenalder: 1. Flintøkse. 2. Stridsøkse. 3. Lerkar.

kamre, hvis vægge består af indtil 2 m høje, opretstående sten, og loftet af lange sten, som går fra væg til væg; en gang fører ind i den ene side af kammeret. De findes i forskellige størrelser og former, enkelte gange dobbelte med to sidegange. De største har en gulvflade af omkring 10 × 3 m, og i nogle af dem er fundet op til, ja endog over 100 lig. Her er der antagelig tale om ættebegravelser. Rester fra

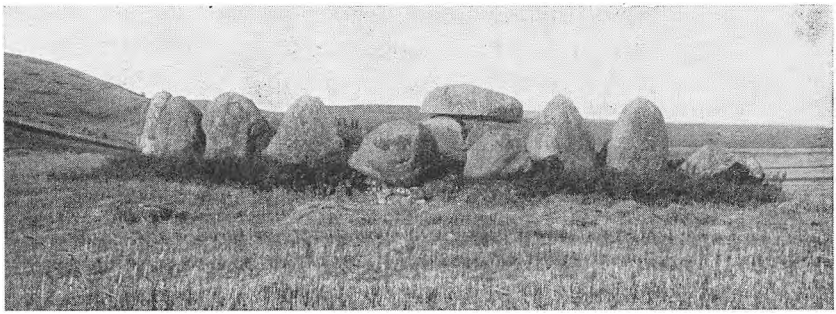

Runddysse ved Knebel.

bål viser, at man har holdt måltid sammen med de afdøde. De har fået lidt gravgods med i form af våben, smykker og spiseredskaber. Gravgods i dyssegrave og jættestuer tyder på, at det er samme folk, der har brugt begge former.

Langs åløb i Vest- og Midtjylland er en anden begravelsesform ret almindelig, de såkaldte enkeltmandsgrave: Små, lave høje, kun ragende ca. 1 m op over jordsmonnet. I reglen findes kun eet lig i hver høj, i visse tilfælde dog to eller flere. Mens dysser og jættestuer er fælles for Norden og Vesteuropa, peger enkeltmandsgrave mod syd og videre østpå, og gravgodset er en del forskelligt fra de forannævnte graves. Her synes at være tale om et erobrerfolk, som er trængt ind i landet og vistnok har haft heste og geder med sig, og som efterhånden er smeltet sammen med den oprindelige befolkning.

Fra slutningen af den yngre stenalder findes endnu en gravform, de såkaldte gravkister, som kan indeholde fra 1—10 lig. De synes at stamme fra et folk, beslægtet med enkeltmandsgravfolkene, men senere indvandret.

Af huse er fundet enkelte rester, der tyder på, at de har været bygget af lodretstående stolper og lerklinede vægge. Sammenlignet med dem virker gravkamrene som evige boliger og vidner om, at man har troet på et liv efter døden; men der findes intet vidnesbyrd om, hvordan man har tænkt sig dette liv. Amuletter i form af økser og visse

tegn, indhugget i sten, kan tyde på, at man har dyrket kraften i øksen og ilden.

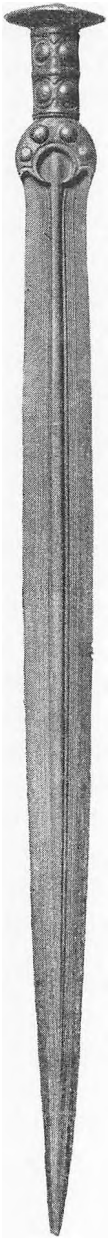

Bronzealderen.

Fra slutningen af den yngre stenalder findes en del bronzegenstande, hvilket viser, at man har haft samhandel med sydlige naboer. Men det tidsrum, vi i vor historie betegnede som bronzealderen, regnes fra den tid, da man selv begyndte at bearbejde bronzen. Længe fortsatte man dog med at bruge stenalderens redskaber ved siden af, og intet tyder på, at overgangen til bronzen skyldes nogen indvandring, derimod nok en påvirkning sydfra.

Bronze er en sammensmeltning af kobber og tin. Kobber er bøjeligt, men blødt, tin hårdt, men sprødt; sammensmeltet omtrent i forholdet 9 dele kobber til 1 del tin får det kobberets bøjelighed og tinnets hårhed. Man betalte bronzen med rav, som var meget attrået i de lande, der producerede bronze.

Bronzegenstandene blev støbt og derefter pyntet på forskellig vis: Sværd fik pragtfulde håndtag, i smykker blev

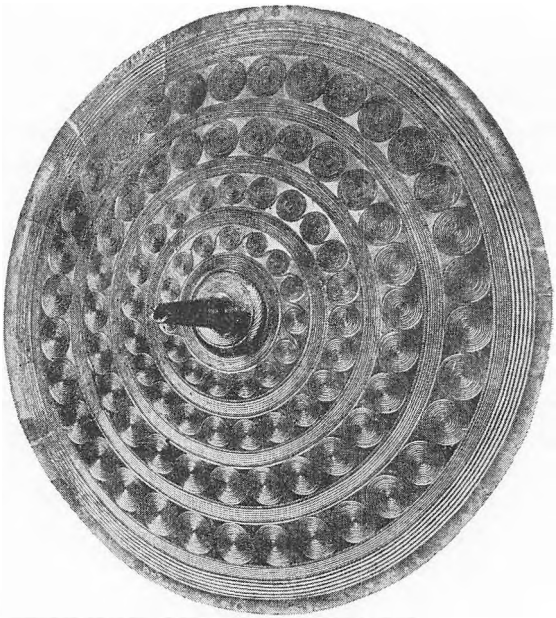

Fra bronzealderen: Bronzesværd og bælteplade.

indpunslet[1] slyngninger osv. Det krævede en sikker hånd og megen kunstsans, og man udviklede en meget fin kunst, særlig så længe man holdt sig til de kendte mønstre; hvor man forsøgte nye veje, viste man ofte en tilbøjelighed til det overlæssede. Våben, smykker og redskaber er oftest fint forarbejdede. De har antagelig tilhørt en overklasse.

Lurerne viser især håndværkernes tekniske kunnen. Danmark er nemlig deres hjemland. De er dannet af sammenloddede rør, som er drejet på en særlig måde og er afstemte to sammen; de kan frembringe såvel bløde og milde som gjaldende toner og er sagtens brugt både til at opflamme krigere og ved religiøse og andre fester.

I slutningen af den yngre stenalder og i hele bronzealderen var klimaet varmere og mere tørt, end det er nu. Dyrene kunne gå ude vinteren over, og jorden, som man antagelig hidtil havde løsnet med en hakke, rodede man nu op med en slags plov (en ard), hvad man kan skønne fra helleristninger[2] i Sverige. Det var især den lette muldjord, man dyrkede, sandjorden og den tunge lerjord lod man helst ligge hen. — Der er fundet enkelte hustomter, men for lidt til, at man kan have et skøn over byggeskikkene. Derimod har garvesyren fra egetræsligkister bevaret det tøj, ligene er nedlagt i. Det viser, at man har forstået at væve tøj af uld og hjortehår.

De fint forarbejdede bronzeting tyder som nævnt på en overklasse, og så har der sagtens også været trælle. Men trællevæsen og krig hører i reglen sammen, og bronzealdervåbnene synes mere beregnet til smykker end til krig, så tiden har næppe været særlig krigersk, og antallet af trælle sagtens heller ikke særligt stort. For frie mænd var der jord nok at opdyrke, så de behøvede ikke at trælle for overklassen.

I begyndelsen af bronzealderen fulgte man de gamle gravskikke, dog blev gravhøjene i reglen højere og lagt, så de synede vidt. Men efterhånden blev det skik at brænde ligene, og op imod bronzealdertidens slutning blev denne skik næsten enerådende. Tanken dermed har nok været, at man ville frigøre sjælen fra legemet, idet man har troet på sjælens, ikke på legemets vedvarende liv. I den første „brandtid" nedlagde man dog de brændte ben, som man før havde nedlagt ligene, og gav dem lignende gravgods med. Senere gik man ofte over til at nedlægge den brændtes aske i en urne, blot give en smule gravgods med, og jævnlig blev urnen nedsat i en af de gamle gravhøje og kun omgivet af nogle beskyttende sten.

[1] En punsel var en lille mejsel, hvormed man indhuggede figurer i bronzesmykker.
[2] Figurer, indhugget i klipper.

Man har troet på et liv efter døden; men der foreligger stadig intet vidnesbyrd om, hvordan man har tænkt sig det. Et solalter, fundet ved Ystad i Skåne, og solbilledet fra Trundholm mose, viser, at man har

Fra bronzealderen: Mandsdragt og kvindedragt.

dyrket solen, hvad enten man har tænkt sig den som en personlig guddom eller som en naturkraft. Offergaver findes ofte nedlagt ved træer eller kilder, der antagelig har været anset for hellige.

Man regner med, at bronzealderen varede fra omkring 1500—400 år f. K., et lige så langt tidsrum som Danmarks historiske tid.

Jernalderen.

Den forhistoriske jernalder regnes fra den tid, da man begyndte at bruge redskaber af jern (omkring 400 år f. K.) til henimod år 1000 e. K. Den begynder i slutningen af den græske kulturs blomstringstid. Forud havde danskerne haft en ret livlig handelsforbindelse med nabofolk til grækerne. Men nu blev forbindelsen skåret over af kelterne, og da der herskede et spændt, ofte krigersk forhold mellem germaner og kelter, blev handelsforbindelsen mellem disse og danskerne vanskeliggjort. Som følge deraf blev der i Danmark stor mangel på metaller. — I 200tallet og 100tallet f. K. blev kelterne drevet tilbage af germanerne og romerne, og Julius Cæsar besejrede dem fuldstændig omkring 50 f. K., hvorefter danskerne en tid fik en meget livlig handelforbindelse med romerne. — Så kom folkevandringstiden; forbindelsen med romerne blev stærkt svækket, og danskerne måtte i alt væsentligt selv videreudvikle den kultur, som forhen til en vis grad var blevet til under påvirkning udefra. — Vikingetiden — der minder om folkevandringerne — afslutter den forhistoriske tid.

I begyndelsen af jernalderen forværredes klimaet; hirsen, der kræver et ret varmt vejrlig, forsvandt, den nøjsomme rug holdt sit indtog. Dyrene måtte nu have husly og foder om vinteren. Der krævedes ekstra arbejde og nye redskaber, og samtidig var det blevet vanskeligere at skaffe metal. — Det I s. 132 omtalte longobardersagn kan tyde på, at mange da søgte mod varmere lande. Stammer kimbrerne fra Himmerland — hvad der almindeligt antages — er de sagtens udvandret af samme grund. — At kårene blev fattigere for de hjemmeblevne, kan ses af, at fundene langtfra viser den pragt, som bronzealderfundene. Men jernalderfundene tyder på, at det sociale skel i nogen grad er blevet udjævnet. Det strengere klima blev en opdrager for dem, der blev tilbage.

Jern forekommer yderst sjælden ren i naturtilstand; det må udsmeltes af andre stoffer, før det kan anvendes. Hittiterne, en arisk folkestamme, der havde et stort rige i Lilleasien omkring 2000—1000 f. K., forstod at udvinde jern. De ældste jernredskaber, der findes i Danmark, er indført; men senere lærte man sig at udvinde jern af myremalm[1], hvoraf der dengang fandtes ikke så lidt.

Til smykker og lignende benyttedes stadig bronze; men til redskaber og våben, var bronzen afløst af jern. Et fund fra jernalderens begyn-

[1] Myr = mose.

delse tyder på, at man da har kendt hjulploven. Der er i hedeegne, hvor lyngen har hersket i umindelige tider, fundet spor af oltidsagre. Nogle er næsten kvadratiske; de har været behandlet af arden, hvormed man oproder jorden på kryds og tværs; andre er langstrakte; de har været pløjet med hjulplov. Men den omtalte jord har været for fattig; når næringen fra lyngskjolden var opbrugt, måtte dyrkningen opgives.

Der er også fundet en del bebyggelsestomter, som bl. a. viser, at man har haft stalde til husdyr og har levet sammen i landsbyer.

Fra jernalderen findes mange runeindskrifter i Danmark, hvoraf de ældste er fra omkring 200 år e. K. De fleste synes dannet efter latinske bogstaver, se f. eks. I T B M R og de tilsvarende runer ᛁ ᛏ ᛒ ᛗ ᚱ De er oprindelig beregnet til at skære i træ (bogstav = bøgestav) og har af den grund hverken buede eller vandrette streger. De er lidt forskellige hos de forskellige folk og til forskellige tider. De ældre danske runer har således 24 tegn, vikingetidens kun 16, hvoraf en del er forskellige fra de ældre. Runeindskrifter er derfor ofte vanskelige at tyde, og tit er der uenighed om tydningen. Rune betyder hemmelighed. Kun få kunne „råde" (læse) runer, færre „gøre" dem. Den, der kunne opbevare menneskets tale i sten eller træ, måtte eje troldomsmagt. Senere mente man, at man ved hjælp af runer kunne magtstjæle, trylle- eller elskovbinde andre. De brugtes da ofte til hemmelig magi.

Jernaldertidens uro hos sydlige naboer har også bragt dønninger til Danmark. — Om kimbrerne fortæller en græsk forfatter, at de ofrede krigsfanger, ved at en ypperstepræstinde overskar ofrets strube, mens han hang over en offerkedel; en anden forfatter beretter, at de slængte alt krigsbyttet på jorden. På det berømmelige Gundestrupkar — der dog sikkert ikke er af dansk oprindelse — er vist en sådan offerscene. Rundt om i landet er der gjort fund på åben mark; det er sikkert offergaver, nedlagt til guderne som tak for en sejr. Der må da jævnligt have stået slag på dansk jord, hvad enten der er tale om erobrere fra andre lande eller krige mellem de småriger, landet vel nok har været delt i det meste af jernalderen.

Tidens uro viser sig også i forskellige forsvarsanlæg, der er blevet afdækket: I Borremose i Himmerland har man i begyndelsen af jernalderen ført en stensat dæmning ud til en lille holm, omgivet af sø og moser og skjult af høje bakker. To grave, hvoraf den ene går hele holmen rundt med en høj vold indenfor, har gjort stedet til en stærk fæstning, som omegnens beboere kunne ty ind i i faretider. Tomter fra ca. 30 huse, hvoraf det største var 23 × 6 m, viser, hvordan man

byggede: Metertykke græstørvvægge, indenfor fandtes to rækker fritstående stolper, der bar taget, som var dækket af lyngtørv. Fundet tyder på, at stedet to gange har været beboet, altså må have været belejret. — Omkring 1000 år yngre er de mægtige forsvarsanlæg Trelleborg sydvest for Slagelse og Aggersborg nær ved Aggersund.

I den ældre jernalder var ligbrænding ret almindelig; men efterhånden gik man mere over til at nedlægge ligene ubrændte. Det blev

Gundestrupkarret.

skik at give de døde rigeligt gravgods med, og at det brændtes med eller ubrugeliggjordes, hvor ligene brændtes. Antagelig har man ment, det havde en sjæl — sværdet kunne jo dræbe, hakken øge jordens afgrøder, osv. — som så skulle frigøres for at følge den afdødes sjæl hinsides. — Ved et ubrændt lig af en stormand har man fundet: To sølvbægere, spande, kar og kasseroller med mere af bronze, to drikkehorn, fem bøjlenåle af sølv, to guldfingerringe, to svineskinker m. m. — Enkelte steder er der fundet hele „kirkegårde", som ligner nutidsbegravelser. — Endelig har man de mægtige høje over stormænd eller konger. Særlig må nævnes Jellinghøjene, hvor Gorm d. Gamle og Thyra Danebod antagelig har hvilet sammen i den ene, mens den anden, som vistnok er en mindehøj over dem, er uden begravelse. —

Bag de mange gravskikke anes en stærk religiøs uro: Hvad var der hinsides, og hvordan sikrede man bedst den afdødes liv der?

Endnu må nævnes adskillige runemindestene fra jernalderens sidste tid. Eftermælet var en kostelig skat, som den afdødes efterkommere ville værne om for ham. — De såkaldte bautastene, indskriftsløse stene, hvoraf enkelte er fra bronzealderen, er sikkert også minde-

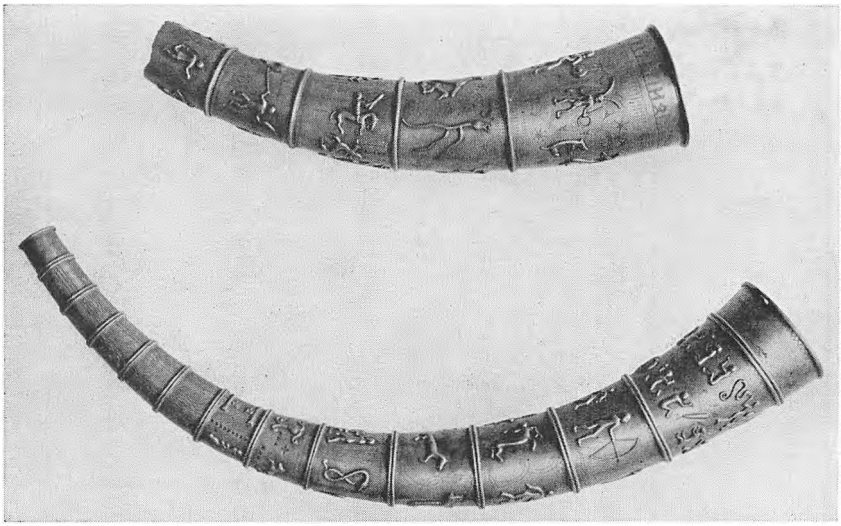

Guldhornene.

stene og på en måde forløbere for runestenene, selv om nogle af dem er samtidig med disse.

I Norge og Sverige er fundet en del begravelser i vikingeskibe; i Danmark findes en sådan i Ladbyskibet ved Kerteminde Fjord. Det er 22 m langt og 3 m bredt med høje dragestævne. Skønt det delvist var udplyndret, fandt man i det bl. a. en hel del heste- og hundeskeletter. Det er selvfølgelig en stor høvding, der er blevet begravet.

1881 stødte en karl ved tørvegravning i Dejbjerg præstegårdsmose på nogle metalbeslåede træstykker; han slog træet fra metallet og smed dette sammen i en dynge. En præst fik oplysning derom og fik metallet sendt til Nationalmuseet, hvor man var klar over dets værdi og indstændig bad forpagteren om at meddele det og standse tørvegravningen, hvis man stødte på mere. Det skete 1883. Nationalmuseets folk fandt nu en hel vogn, adskilt og nedlagt på græsjord, som i tidens løb var blevet til tørvejord. Begge vogne måtte være nedlagt som offergave til guderne. — Stedet, hvor de fandtes, skrives Vognbjerg, og

skulle så efter egnens dialekt udtales Uendbjerre, men udtales Onbjerre, så navnet snarere kan betyde Odinsbjerge eller lignende. Vognene bærer præg af keltisk påvirkning, men af at være dansk arbejde.

Guldhornene er vel det mest kendte af alle oldtidsfund. 1639 fandt en pige det første i Gallehus nær ved Møgeltønder, det andet blev fundet få meter fra det første af en mand 1734. Inderst var der et glat horn og uden om det en række ringe med en hel mængde figurer, som ingen har kunnet tyde meningen af. På det mindste fandtes desuden følgende indskrift:

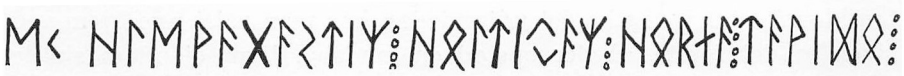

EK HLEWAGASTIR HOLTIJAR HORNA TAWIDO

Jeg Lægæst holtinger[1] horn gjorde

På Vulfilas gotisk (I s. 135) ville indskriften lyde:

ik hliugasts hultings haurn tawiða,

så antagelig har alle germanerne dengang været i stand til at forstå hinanden.

Guldhornene blev hengemt i det kongelige kunstkammer, men blev stjålet og omsmeltet, så nu har man kun gengivelser fremstillet efter de tegninger, man heldigvis havde af dem. — Senere inspirerede de Oehlenschläger til det pragtfulde digt „Guldhornene" og H. C. Andersen til de smukke linjer:

Plovjernet guldhorn finder;
Gud giv dig fremtid, som han gav dig minder.

Samfundet.

Fundene kan fortælle os adskilligt om danskerne i den forhistoriske tid. Men søger vi oplysning om deres tankegang, livssyn og religiøse følelser, eller om samfunds- og statsdannelser, må vi ikke vente noget klart svar. Forskeren bevæger sig da hele tiden på gisningernes usikre grund.

Vi kan af den ældre stenalders bopladser skønne, at man dengang har levet stammevis. Men om stammerne har været udskilt i ætter og hjem, eller hvordan forholdet i den henseende har været, derom ved vi intet. Derimod vidner de mægtige dysser fra den yngre stenalders

[1] Holtinger = fra Holt eller af slægten Holt.

første tid om, at det er mægtige høvdinger, man har begravet i dem. Den yngre stenalders såvel som bronzealderens kæmpehøje viser os, at bebyggelsen efterhånden er blevet spredt ud over det meste af landet, men at hovedparten af dette endnu var udyrket. Forholdene har antagelig længe været, som de var hos germanerne på Cæsars og Tacitus' tid: Hver æt har af høvdingen fået sin plet jord at rydde og dyrke. Men når man har skullet rydde den, har man holdt fast ved samme plet. Ætten har vel oprindelig boet i samme hjem, sådan som vi senere kender det fra islandske sagaer; men når slægten blev for talrig, og blodet udtyndedes, har man rejst nye hjem ved siden af det første, så der opstod en landsby. Hver ejendom skulle imidlertid have lige megen og lige god jord, hvorved jorden efterhånden blev delt i strimler, så det næsten blev en nødvendighed at dyrke den i fællesskab. Man fik da den form, som bevaredes helt til omkring 1800, særeje, men fællesdrift. — En øget befolkningstilvækst kan have medført anlæggelse af ny landsbyer eller eventuel udvandring.

Landsbyer, der ender på -ing og -um, hører til de ældste. Forstavelsen tyder oftest på naturforhold, til tider på slægter: Rising = ved risene, Bjerring = i bjergene, Revning = hos ravnerne, Velling = ved vældet. Det er omstridt, om -um navnene har lignende betydning, for eksempel Dalum = i dalen. Som oftest svarer -um og -ing navnene nemlig til hinanden: Ålum — Åling; Risum — Rising; Toftum — Tofting — eller -um oprindelig er endelsen — hejm = hjem, svarende til det norske Trondheim. — Også -løse navnene synes at være meget gamle: Kvandløse, Jordløse, Slauløse (Slagelse) og hentyder vistnok til eng. Forstavelsen er det i reglen umuligt at bestemme; men den er vist aldrig et personnavn. — Derimod synes navne med endelsen -sted eller -stath: Gamstath (Gamst), Thisted, Rolfsted osv. at hentyde til personer, og -lev (-løv) navne: Haderslev (Høter), Uttersiev (Ottar) o. a. gør det vist altid. Lev betyder det efterladte eller arvede, og forleddet angiver antagelig grundlæggeren af landsbyen. Blandt de personnavne, der er brugt som forled til -sted og -lev findes aldrig noget af dem, der først kom i brug, efter at kristendommen kom til Danmark, så landsbyerne med disse efterled må være fra før den tid.

Forleddet til -torp landsbyerne (-torp, -trup, -drup, -strup, -rup, -tarp og -terp) er derimod ofte et personnavn, som først kom i brug, efter at kristendommen kom til Danmark: Jonstrup, Pederstrup osv., så disse landsbyer må være af nyere dato; det samme gælder -holt

navnene: Langholt, Hegnsholt, Hejselt (Holt betyder en mindre skov) — ligeså -bølle, -bøl og -bel landsbyerne, der hentyder til en gård, som er stor nok til at ernære en familie. Tilsvarende er -rød og -ryd landsbyer, hvor leddet både findes som for- og efterled: Rydbjerg, Rydhauge, Birkerød, Hillerød osv.

Landsbyerne har sikkert fra begyndelsen af været sammensluttet i stammer, der muligvis danner grundlaget for herreder. I det mindste er herredsinddelingen meget gammel; herred betyder vistnok hær = flok, svarende til det norske fylke = folk.

Bronzealderbebyggelsen viser større bebyggede landområder med store, næsten ubeboede strækninger imellem. Det kan tyde på småriger, bestående af flere sammensluttede stammer. Det er særlig tydeligt i Jylland, hvor der findes sådanne samlede bebyggelser i Midtvendsyssel, Thy, Hanherred, Himmerland, det vestlige Jylland mellem Limfjorden og Skern å og i flere områder. Vilh. la Cour kalder dem tjod = folk. Der foreligger intet om, hvorvidt samlingen af stammerne er sket, ved at en høvding for en af stammerne har opkastet sig til herre over de andre stammer, eller at stammerne frivilligt er enedes om sammenslutning. For det sidste taler, at høvdingerne, også tjodhøvdingerne, vist altid valgtes på tinge. Havde de tilrevet sig magten, ville de antagelig have sikret deres æt høvdingedømmet.

De mange minder om slag, der findes fra jernalderen, skyldes antagelig kampe mellem tjodkongerne. Senere er de forskellige tjod vist en tid bleven samlet i tre „lande": Jylland med Fyn — Sjælland med Lolland og Falster — og Skåne med Halland og Bleking. Gamle sagn fortæller snart om jyske, og snart om sjællandske konger, senere fik hver af de tre landsdele sine love, og endnu på Valdemar d. Stores tid kneb det at få jyder og skåninger med i kampen mod venderne, som særlig truede det sjællandske „land". Landsdelsfølelsen var stadig stærkere end rigsfølelsen.

Hvornår Danmark blev samlet til eet rige, vides ikke; men den kong Godfred, der rejste det første sydlige værn for riget og 804 truede Karl d. Store med krig, har antagelig hersket over hele Danmark, og det samme har vel nok de to Hårik'er, Ansgar fik forbindelse med, i alt fald omtales ikke, at han drog gennem et fremmed rige, da han besøgte Sverige.

Et sagn fortæller, hvordan Danmark fik navn: En svensk kongesøn, *Dan* var blevet konge over Sjælland. I hans tid plagedes jyderne af en tysk konge, hvorfor de bad ham om hjælp. Han slog tyskerne, hvorefter jyderne valgte ham til deres konge. Dan sagde da: „Dette land

er fagert og frodigt; men det har den fejl ikke at have noget navn." — Forsamlingen svarede: „Du hedder Dan, og riget skal hedde Danmark, og dets navn skal vare ved, mens verden står."

Konger og kongesagn.

Kongen stod i spidsen for riget. Sine væsentligste indtægter havde han vistnok af en del jord, kongelev, som han lod styre ved betroede mænd. Det er tvivlsomt, at folk betalte faste skatter; derimod synes det at have været gammel skik, at kongen drog fra herredsting til herredsting for at holde rettergang med folket, som imens underholdt ham og hans følge. — Han var i reglen omgivet af sine væbnede huskarle. Det var væsentligt med dem, han øvede de krigerske bedrifter, sagnene beretter om. Leding, folkeopbud, kunne han kun udbyde, når folket på tinge havde givet sit samtykke. — Det ansås for en ære at tjene kongen. I kampen skulle han gå i spidsen, og hans mænd følge ham i liv og død.

I flere sagn har man tegnet idealbilleder af kongen og af hans mænd.

Skjold.

I gamle dage havde danskerne længe været uden konge; det gjorde, at ingen rettede sig efter lov og orden. Da kom et prægtigt skib sejlende til landet. I det lå en lille dreng og sov med et neg til hovedpude og omgivet af guld og våben. Folk troede, guderne havde sendt ham, kårede ham til konge og gav ham navnet Skjold. — Som dreng blev han engang overfaldet af en bjørn, som han overvandt og bandt med sit bælte.

Han gav gode love, hjalp de syge til lægedom, betalte af sit skatkammer de gældbundnes gæld og skænkede krigsbyttet til sine mænd, sigende, at guld og fæ var hærmændenes, æren høvdingens.

Da han var død, lagde hans mænd liget ud på skibet, han var kommet med, og medgav det rige gaver. Ingen ved, hvor skibet fór hen. Men man troede, han var af gudeæt, og at guderne nu havde taget ham tilbage. De følgende lejrekonger nedstammede fra ham og kaldtes skjoldunger. (Navnet betyder skjoldmænd og har vel oprindelig været fælles for alle krigere).

Rolf Krake og hans mænd.

Brødrene Halvdan og Frode var samkonger i Lejre; men for at blive enekonge dræbte Frode sin broder og stod også hans sønner Roar og Helge efter livet. Deres faders trofaste mænd reddede dem, og senere hævnede drengene faderen ved at brænde Frode inde. — Folket kårede dem derefter til samkonger; Roar anlagde Roskilde og blev hjemme for at styre riget. Helge drog mest på vikingefærd.

På et af sine tog voldtog han en kvinde. Hun fødte ham en datter, som hun kaldte Yrsa. Da Yrsa var blevet mandvoksen, kom Helge engang til samme kyst, hvor han traf hende og tog hende med hjem som sin hustru. Hun fødte ham sønnen Rolf. Men efter at de havde levet sammen en tid, åbenbarede moderen for Yrsa, at de levede i blodskam. Yrsa drog med moderen hjem og blev senere gift med svenskerkongen Adisl. Helge fandt nu ikke længere fred i hjemmet og endte livet på vikingetog.

Efter Helges og Roars død blev Rolf konge. Han blev berømt for heltebedrifter og gavmildhed, og krigere strømmede til hans gård.

Blandt disse var nordmanden Bjarke, der på sin vej til kongsgården overnattede i en hytte, hvor konen fortalte, at hendes søn Hjalte opholdt sig i kongsgården, skønt krigerne morede sig med at kaste afgnavede ben efter ham. Bjarke fandt sligt usømmeligt og lovede at tage sig af drengen. I kongshallen fandt han Hjalte bag en vold, han havde lavet sig til værn af de ben, kæmperne havde kastet efter ham. Bjarke satte ham ved sin side og bød kæmperne lade ham i fred. Alligevel kastede en mand et ben efter Hjalte, men Bjarke greb det og kastede det tilbage mod manden med en sådan kraft, at det voldte hans bane. — Rolf blev hidkaldt. „En ond vane har I der lagt jer til", sagde han, „til vanære for mig og til skændsel for jer." Han lod Bjarke træde i den faldnes sted. Senere gav han ham sin søster til ægte. Hjalte fulgte Bjarke, og ingen vovede siden at gøre ham fortræd. Engang dræbte Bjarke en bjørn og lod Hjalte drikke af dens blod. Fra den tid var Hjalte lige så djærv en kæmpe som Bjarke.

En ungersvend, Viggo, kom engang til kongens hal og stirrede længe på Rolf. „Hvorfor ser du så vist på mig?" spurgte Rolf. — „Jeg havde hørt, Rolf var Nordens største konge, og nu ser jeg kun en krake[1] i højsædet", lød svaret. — „Du har givet mig navn, og dermed plejer navnegave at følge", sagde Rolf; „men da du sagtens ingen har, kom-

[1] En tynd, afkvistet træstamme.

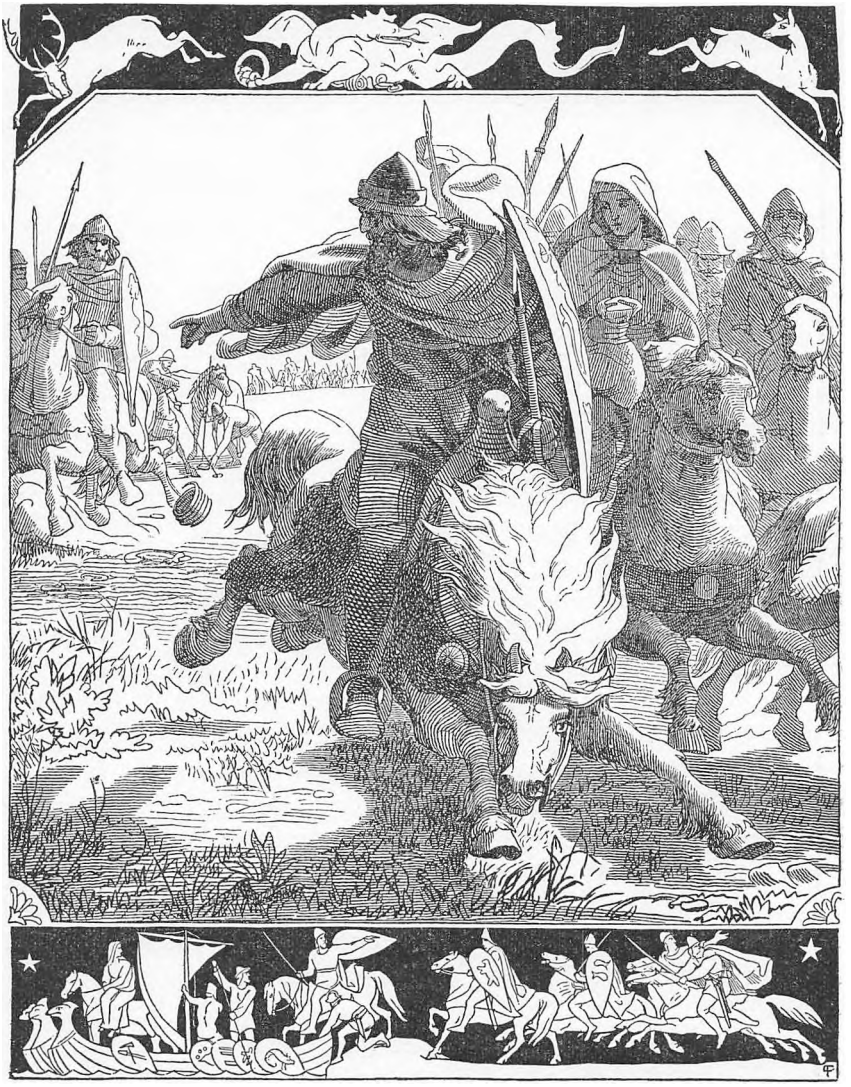

Frølich: Rolfs sæd på Fyrisvold

mer jeg til at give den." Han skænkede ham derpå en kostbar guldarmring. Viggo bar nu armen med ringen højt løftet; den anden holdt han på ryggen, og da Rolf spurgte ham hvorfor, svarede han, at den skammede sig for den, der bar ringen. Så skænkede Rolf ham også en ring til den arm. Da lovede Viggo, at om Rolf faldt for fjendehånd, ville han hævne det. Men ingen tænkte, at han ville kunne indfri sligt løfte.

Rolf gæstede engang Adisl for at hente en skat, han havde til gode. Adisl og Yrsa tog vel imod ham og lod ham og hans mænd bænke på hallens inderside; men derpå lod Adisl sine trælle fyre, så heden sved mændenes kapper. „Vi vil nu se", spottede svenskerne, „om det er sandt, at Rolf og hans mænd hverken skyr ild eller vand." Da kastede Rolf sit skjold på ilden og sprang over på det, idet han råbte: „Ej skyr den ild, som over den springer." Hans mænd gjorde ligeså og tilføjede: „Så øger vi ilden i Adisls gård!" — Yrsa bragte Rolf skatten, deriblandt den kostelige ring Sveagris, og advarede dem mod Adisl. Rolf og hans mænd drog da skyndsomt hjemad. Adisl satte efter dem med en stor flok mænd. For at sinke forfølgerne kastede Rolf kostbarheder på vejen. Adisl forbød forgæves sine mænd at samle dem op; men tilsidst kastede Rolf Sveagris. Da bøjede Adisl sig over hesten for at tage den op med sin spydsod. „Svinebøjet har vi nu den ypperste svensker!" spottede Rolf. — Guldet havde sinket svenskerne så meget, at Rolf og hans mænd slap uskadt til skibene og sejlede hjem. — Efter denne færd kaldtes guldet ofte Krakes sæd.

Rolf havde givet sin søster Skuld til Hjarvard, som han satte til jarl over Skåne. Hun æggede Hjarvard til at dræbe Rolf, så han selv kunne blive danernes konge. I tre år fik han henstand med skatten, men brugte pengene til at samle sig våben og mænd og drog så til Lejre med mænd skjulte under skibssejl. Rolf holdt stort gilde for Hjarvard og Skuld, og han og hans mænd blev øre af øllet. Da gik Hjarvard ned til skibene for at hente sine mænd.—Hjalte havde været sent ude. Da han vendte hjem, så han bevæbnede mænd i mængde drage mod kongsgården. Han kaldte da på Rolf og hans kæmper:

Vågn nu af slummer, enhver, som ven af sin konge vil hedde.
. . . Til Hildes[1] den hårdeste leg jeg kalder jer alle.
. . . Gammen det er at gengælde gaver, høvdingen gav os;
fast står heltens hu til at følge den gavmilde fyrste.

Rolf og hans mænd tog kampen op mod den store overmagt. Kun Bjarke sov videre. Men en bjørn gik tæt ved Rolf; den dræbte flere mænd end den djærveste kæmpe, og hvert våben prellede af på den. Tre gange kaldte Hjalte på Bjarke, så kom han endelig; men bjørnen forsvandt. Det var Bjarkes fylgja[2]. — Mange af Hjarvards mænd

[1] Hilde = kamp.
[2] Følgeånd. En fylgja gav sig ofte i drømme til kende for et menneske og kunde træde i dets sted.

lå slagne; men nye strømmede stadig til, og det tyndede ud blandt Rolfs mænd. Da bad Bjarke sin hustru vise ham Odin, som ventelig red over valen:

Fik jeg nu Frejas husbond[1], den frygtelige at skue,
. . . ej slap han med livet fra Lejre.
Ret det kun er, at stridsguden selv vorde slagen i striden.
. . . Hugprude Hjalte, for os det nu stunder mod dagens ende;
segne vi vil hos vor drot, med hæder til Hel vil vi fare . . .
Vinde i graven os navn og ende med glans vore dage . . .
Sålunde højbårne helte det sømmer at segne i striden:
trofast de følger den herlige drot og i døden ham favner.

Rolf faldt og alle heltene omkring ham.

Hjarvard stævnede nu til ting og lod sig udråbe til konge. Han beklagede, at alle Rolfs mænd var faldne; thi sådanne tog han gerne i sin tjeneste. Da trådte Viggo frem. Han havde været borte, mens kampen stod på. Hjarvard spurgte, om han ville være hans mand, og Viggo svarede ja — men mente dermed hans banemand. — Hjarvard rakte ham spydsodden, for at han med hånden på den skulle sværge ham troskabsed. „Rolf rakte os altid hæftet som bevis på tillid", sagde Viggo. Det samme gjorde nu Hjarvard. Viggo greb det og stødte spydet i Hjarvards bryst.

Bjovulfkvadet.

Det angelsaksiske digt Bjovulfkvadet omtaler også Roar, Helge og Rolf Krake: Roar bygger borgen Hjort; men hver nat kommer trolden Grendel dertil, kaster søvn på mændene og fælder dem, så ingen mere tør opholde sig på borgen om natten. Da drager geaterkæmpen[2] Bjovulf dertil. Han sover om natten på borgen med sine mænd. Grendel kommer og griber ham, men dræbes efter en voldsom kamp mellem dem. Men Grendels moder fortsætter uvæsenet, hvorfor Bjovulf lader sig fire ned i en sø til hendes bolig. Der kommer det atter til en voldsom kamp. Hans sværd vil ikke bide på hende. Da opdager han troldens sværd, og med det fælder han hende. — Senere drager han med geaterkongen Hygelak på hærtog mod franker, hvor kongen fal-

[1] Odin.
[2] Det er omstridt, om geater er jyder eller fra gøteriget.

der. Dette tog, der er omtalt i franske årbøger, fandt sted år 515, så Roar og Helge må have levet i 500tallets begyndelse.

Ifølge Bjovulfkvadet regerede Roar og Rolf længe sammen i fred. Men senere fældede Rolf Roars søn Rørik. Hjarvard var også Rolfs søskendebarn. Derimod er Skuld en af nornerne, der spinder menneskenes skæbnetråde. Her er vi ved sagnets kærne: Skjoldungerne krænker gennem deres ættefejder ættens hellige lov og må derfor gå til grunde. Rolf Krake er ikke blot ættens kronskud; han er tillige dens afslutning.

Frodefreden.

Som Rolf Krake var krigernes kongeideal, var Frode Fredegod bøndernes. Sakse beretter om ham, at efter at han havde besejret alle rigets fjender, skaffede han folk en 30årig fred, hvilket dog skyldtes, at frelseren fødtes i hans tid. Han gav mange gode love, bl. a. fik kvinderne selv lov til at råde for deres giftermål, så ingen skulle gå tvunget i brudeseng. Horkarle straffede han hårdt, og han bød, at ingen måtte sætte lås for dør og gemmer; men blev noget stjålet, erstattede han det. Så stor var frygten for ham, at en tung guldring, som han lod lægge på alfarvej, længe lå urørt. Da æggede en heks sin søn til at stjæle den, og da Frode kom til stede for at straffe det, skabte hun sig om til en søko, som stangede ham ihjel. — Hans mænd lod hans lig balsamere og førte det i tre år omkring i landet for derved at bevare freden. Da gik liget i forrådnelse, så de måtte begrave det.

Til Frode Fredegods eftermand valgte folket den, der kunne fremsige det smukkeste mindekvad om ham. Det blev bondesønnen Hjarne. Dette sagn vidner om menigmands taknemlighed for fred og om hans kærlighed til mindet om den fredsæle konge.

Amled.

Om den jyske prins Amled (Hamlet) fortæller et sagn: Hans fader Ørvendel blev dræbt af broderen Fenge, der arvede riget og ægtede den dræbtes enke. Amled rugede over hævn og frygtede samtidig, at faderens skæbne skulle blive hans. Og da det stred mod nordisk sæd at lyve, og sandheden var livsfarlig, satte han sine ord på skruer[1]. Men bag dem og hans handlinger lå ofte en dybere mening. Når han satte sig baglæns på sin ridehest, kunne det betyde, at i en bagvendt

[1] Brugte dobbelttydige ord.

verden, må man vende sig baglæns for at være retvendt. Et skibsror kaldte han en stor kniv til at skære en stor ost med, og sandklitter mel, malet af en stor mølle. Fenge ængstedes derfor for ham. Han lod, som han ville drage langt bort; imens skulle man lade Amled være ene med moderen, så ville sandheden om ham nok komme frem. En mand skulle lure under sengehalmen og meddele Fenge, hvad Amled havde sagt. — Men Amled anede svig. Da han kom ind til moderen, sprang han op i sengen, mærkede manden og stak ham ihjel med sit sværd. Derefter satte han moderen strengt i rette: „Den ene dag bliver din husbond dræbt, den næste kaster du dig i hans drabsmands favn, mere lig en hingstgal hoppe end lig en kongehustru! . . ., mens jeg venter på det øjeblik, da jeg kan hævne min fader." — Til daglig sad han og lavede trækroge, som han hærdede i glødende emmer; spurgte man ham, hvad de skulle bruges til, svarede han: „Til at hævne min fader med."

Fenge frygtede ham stadig, men undlod at lade ham dræbe åbenlyst for ikke at krænke dronningens moderfølelse. I stedet sendte han ham over til den engelske konge og medgav ham to følgesvende, som havde runestave med, hvori der var skåret, at kongen skulle lade Amled dræbe og lønne svendene. Mens de sov, fandt Amled runestavene, skar runerne ud og ny ind, hvori der stod, at kongen skulle lade følgesvendene dræbe og give sin datter til Amled. Da Amled optrådte kongeligt i England, gjorde kongen, som brevet lød.

Før sin afrejse havde Amled bedt sin moder tjælde[1] væggene og holde gravøl over ham årsdagen for hans afrejse. Det gjorde hun, og midt under det stod han i hallen. Han gik nu atter rundt som en tosse og skænkede sit eget gravøl. Men da mændene var drukne og faldet i søvn, skar han tjældingerne ned, trak dem hen over de sovende og fæstede dem sammen med de trækroge, han havde lavet. Derpå stak han ild på hallen, gik ned til den sovende Fenge og lod ham vide, at hans mænd brændte inde, og her stod Ørvendels søn for at hævne sin fader. Fenge sprang op; men før han fik draget sit sværd, havde Amled fældet ham.

Derpå stævnede han folket til tinge og fortalte om sin hævn. Det fandt, han havde handlet vist og mandigt, og kårede ham til konge.

(Hvor forskellig sagnets Amled end er fra Shakespeares Hamlet, viser de begge en yngling, der sjæleligt knuges under vægten af slægtens brøde og last).

---

[1] Tjæld = tæpper til at dække væggene med.

Uffe hin Spage.

Kong Vermund i Jelling, som længe havde skænket landet ro og fred, fik på sine gamle dage en søn. Han fik navnet Uffe og blev stor og stærk, men gik sløv omkring uden at mæle et ord.

I Sverige sad på den tid kong Adisl, som var en stor kriger og meget pralende. Han vendte sine våben mod Frøvin, Vermunds jarl i Sønderjylland; de mødtes i slaget, og efter en hård dyst faldt Frøvin. Vermund satte derefter hans sønner Kæte og Vige til jarler efter faderen.

Året efter kom Adisl igen, og Kæte sendte Folke, sin mærkesmand[1], med bud derom til Vermund. „Godt bud bringer jeg dig, kong Vermund", sagde Folke. „. . . Adisl er kommen med en utallig hær af sveer, og da fjenden sikkert hellere falder end flyr i den forestående kamp, bydes der os udsigt til med held at hævne vort sidste tab." —

Vermund fandt Folkes ord vel valgt og bød ham til bords; men dertil havde Folke ikke tid. Så bad han ham tømme et guldbæger og beholde det. Da lovede Folke, at før skulle han drikke sit eget blod end vende fjenden ryggen.

Under den følgende kamp kom Folke Adisl ind på livet. De gav hinanden hårde sår, og tilsidst måtte Adisl fly med sin hær. Folke var for mødig til at forfølge fjenden. Han fyldte sin hjelm med sit blod og læskede sig deraf. Vermund priste ham nu højlig; men Folke sagde, at hvad ærligt loves, skal fuldt holdes.

Kæte og Vige drog nu til Sverige for at hævne faderen. De fortalte Adisl, at de havde forladt Danmark for et drabs skyld, hvad han forstod sådan, at de var flygtet, fordi de havde øvet et drab. En dag mødte de ham ene i en skov; de sagde, de var Frøvins sønner, og udfordrede ham. Han ville gerne skåne dem, bød dem bøder for deres fader og lod dem vide, at det var en stor ære for dem at aftvinge sveakongen bøder; men de krævede hævn. Da rådede han dem til at kæmpe samtidig mod ham, men de ville følge ærens lov: een mod een. Først kæmpede Kæte mod Adisl; men da han var ved at bukke under, kom Vige ham til hjælp, idet broderkærligheden hos ham var stærkere end æren, og i fællesskab fældede de Adisl. I første landsby „lyste" de drabet for ikke at skyldes for niddinge, og drog derpå hjem. Vermund roste dem; men mange fandt det en plet på Danmarks ære, at to var gået mod een.

---

[1] Den, der bærer mærket, banneret, i slaget.

Vermund blev tilsidst blind af alderdom. Da sendte sakserkongen ham bud: Enten skulle han overlade ham sit rige eller lade sin søn møde hans i tvekamp. Den sejrende skulle så have begge riger. Vermund svarede, at hellere ville han kæmpe end bortgive riget; men sendemændene svarede, at deres konge ikke indlod sig i tvekamp med en blind. Da tog Uffe ordet og tilbød at mødes med sakserkongens søn og dennes ypperste kriger. Vermund kunne først ikke tro, det var Uffe, der havde svaret; men da man havde overbevist ham derom, spurgte han ham, hvorfor han havde tiet så længe. Uffe svarede, at faderens værgemål hidtil havde været ham nok. „Men hvorfor udfordrede du to?" spurgte Vermund. Uffe svarede, at det var for at aftvætte skammen, der var overgået danerne ved Adisls drab. — Uffe skulle nu forberede sig til kampen; men det viste sig, at hvert sværd, han svang i luften, brast. Vermund havde ladet sit mægtige sværd Skrep nedgrave, da han blev for gammel til at bruge det. Det blev nu fremdraget, men Uffe måtte ikke bruge det før dysten. Hvis det nemlig ikke kunne holde, da kunne intet sværd holde.

Kampen stod på en holm i Ejderen. Danerne stod på den nordlige, sakserne på den sydlige bred. Vermund tog plads så nær floden, at han kunne styrte sig i den, hvis sønnen faldt, og dø sammen med ham. — Da rettede Uffe et hug mod kæmpen, så han blev skåret midt over. „Der hørte jeg min søns sværd", udbrød Vermund. Man fortalte ham, hvad der var sket, og han rykkede længere fra bredden for ikke af vanvare at falde i. Atter klang sværdet. „Der hørte jeg Skrep for anden gang", råbte Vermund. Da han nu fik at vide, at sakserprinsen var fældet, græd han af glæde.

Da Vermund døde, kårede folket Uffe til konge. Han herskede både over danerne og sakserne, hvis rige han havde vundet på Ejderøen, og fik tilnavnet „hin Spage".

(Angelsaksisk kvad tyder på, at Uffe har været en anglerhøvding. Sagnet er vist blevet til i en tid med stærke brydninger mellem daner og sakser. Det var meget yndet af jyderne, som i Uffe fandt udtryk for noget af det, de satte mest pris på).

Kongen og folket.

Kongerne lod i reglen de længst bortliggende landsdele styre ved jarler, og jarledømmer var meget ansete; alligevel var det ikke enhver storbonde, der attrådede det, fordi jarlen stod under kongen. — Da Olaf Trygvesøn således under sit arbejde for at få nordmændene

til at dyrke „hvide Krist" i stedet for aserne kom til Vestlandet, var bønderne der villige til at tage mod den ny lære, mod at han gav deres ypperste mand, Erling Skjalgssøn til Sole, sin søster Astrid til hustru. Hun giftede sig dog ugerne med en mand uden fyrsterang; men Olaf halvvejs tvang hende til det for at vinde bønderne og bød så Erling et jarledømme, men fik svaret: „Herser[1] har mine fædre været, og jeg vil ikke have højere navn end de. Men jeg vil bede dig om, konge, at du lader mig være den fornemste, der bærer hersernavn her i landet." — Erlings senere historie viser, at han ikke ville være nogen konges tjener.

Senere fortæller Snorre om den norske konge Olaf Haraldssøn[2], at han sendte Bjørn Stallar til Olaf Skotkonning af Sverige for hos ham at fri til hans datter Ingegerd. Men da det var kendt, at Olaf Skotkonning hadede Olaf Haraldssøn, søgte Bjørn den svenske jarl Ragnvalds bistand. Det lykkedes Ragnvald at vinde Ingegerd for ægteskabet, hvorefter han søgte sin fosterfader Torgny Lagmands hjælp. — Om lagmanden beretter Snorre, at han på tinge var talsmand for bønderne, der alle fulgte ham, „så at overmægtige mænd næppe tør komme på deres ting, hvis ikke bønder og lagmand tilsteder det." — Torgny ansås for den forstandigste mand i Sverige. Da Ragnvald bad om hans hjælp, svarede han: „Underligt bærer I eder ad. I attrår at bære hædersnavn, men kan ikke råde eller overlægge for jer selv, så snart I kommer i knibe . . . Da synes det mig lige så hæderligt at være i bøndernes tal, men have fri rådighed over sine ord . . . om endog kongen er til stede. Men jeg skal komme til Upsala ting og stå dig bi, så du uræd kan tale for kongen, hvad du lyster."

På tinget afbrød Olaf Skotkonning Bjørn Stallar, før han havde fået sit ærinde fremsagt, og Ragnvald jarl fik samme medfart. Så stod Torgny op: „Da han rejste sig, stod også alle bønder op og flokkedes for at høre efter, hvad han sagde. Der var da først et stort gny af mennesker og våben; men da det blev stille, talte Torgny." Han lod kongen vide, at svenske konger før i tiden ikke havde været for overmodige til at høre, hvad folk havde at sige. Og nu var det bøndernes vilje, at Olaf Skotkonning gav Olaf Haraldssøn sin datter. Ville han ikke føje dem, så dræbte de ham; sådan havde de før gjort mod ulydige konger. „Straks gjorde mængden våbenbrag og stort gny, og kongen svarede, at han ville rette sig efter bøndernes vilje."

---

[1] Bondehøvdinger.
[2] Siden kaldet Olaf d. Hellige.

I „Ansgars levned" fortælles, at da Ansgar anden gang kom til Sverige (omkring 850), bad han kongen om tilladelse til at forkynde den kristne lære. Kongen havde intet imod det, men måtte først indhente almuens samtykke — hvad han fik efter et bevæget tingmøde.

Meget tyder på, at magtforholdene mellem konge og folk i Danmark var omtrent som i Sverige; i alt fald gik det Knud d. Hellige ilde, da han ville trodse sin vilje igennem mod folket. I Norge, der var blevet samlet med våbenmagt, synes kongemagten at have været stærkere; men til gengæld blev brydningen mellem konge og folk også hårdere der.

Høvdingen var bøndernes talsmand på tinge, desuden deres offerpræst og fører i krig. Han og de udgjorde en enhed. Det var hans ære at lede dem vel, og hans hæder følte de som deres.

Samtidens kilder viser, at der både har været storbønder og småbønder. Men da der for frie mænd var rigelig jord at rydde og dyrke, og vandene vrimlede med fisk, har der vist ikke været megen uforskyldt nød. Der fortælles således i „Ansgars levned", at en from kvinde pålagde sin datter at uddele hendes gods blandt fattige, når hun var død: „Og da her ikke er mange fattige, så sælg efter min død alting, og hvad der ikke er uddelt, tag det med dig, og drag med første lejlighed til Dorstad[1] . . . der er en mængde trængende."

Under den frifødte bonde stod trællen og i nogen grad den frigivne. Antagelig var de fleste trælle hærtagne fanger og disses efterkommere. Dog kunne folk også blive trælle af andre grunde (I s. 133). Efter samtidens kilder at dømme holdt alle stormænd trælle. Men de er fra vikingetiden, da trællenes antal i høj grad blev forøget. Det fik dog ikke den betydning i Norden som i Italien, da der her som sagt var jord nok at få, og forbruget overvejende hvilede på egne produkter.

Trællene var uden beskyttelse, og ved de store offerfester ofrede man til tider trælle. Hårdest følte de dog vist, at de var uden ære og æt. En træl, der blev krænket, kunne ikke skaffe sig oprejsning; blev han dræbt, måtte han ligge uhævnet og ubødet.

Om Hjørlejf, den ene af de to mænd, som først bosatte sig på Island, fortælles, at han først drog til Island og fangede nogle mænd, som han gjorde til trælle. Men da han spændte dem for ploven, dræbte de ham — hvad senere kostede dem livet. — Runestene fortæller dog tit om et hjerteligt forhold mellem trælle og deres husbond, således beretter en: „Mester Toke rejste sten efter Torgisl, Gudmundssøn, der gav ham kuld og frelse[2].

[1] Dengang en stor handelsby i Holland.
[2] Optog ham i sin æt og gav ham frihed.

Fri fødte ville i reglen ikke betragte frigivne som ligemænd. Et islandsk sagn fortæller om en frigiven, Ulvar, at hans hø lykkedes bedre end andres, så hans kvæg aldrig omkom af sult. Men storbonden Torolf Krumfod stjal hans hø. Ulvar klagede derover til Torolfs søn Arnkel, som erstattede høet og krævede betaling for det af faderen, der svarede: „Den træl var rig nok!" Arnkel gjorde sig da betalt ved at tage og slagte nogle af Torolfs øksne, hvorfor denne satte nogle trælle til at brænde Ulvar inde. — Han undgik faren, men solgte nu sin gård til Arnkel og blev dennes værnsmand.

Tit blev den frigivne på sin forrige herres gård. Det var også muligt for en frigiven at blive bestyrer eller forpagter på en gård, der ejedes af en storbonde, eller han kunde drive håndværk eller fiskeri, endelig var der den mulighed at bryde ny jord op.

Kvinden.

I bronzealderen blev kvinden begravet med dolk og nøgleknippe ved siden, altså med samme hæder som manden; romerske beretninger viser, at kimbrerkvinderne var mændene ligestillede, og sagn og saga fortæller om kvinder, snart fine og bly, snart stærke og tro i elskov, snart vilde og hævngerrige.

Sigrid og Ottar.

Om kongedatteren Sigrid fortæller Sakse, at hun tog det løfte af sin fader, at han aldrig ville give hende til nogen mand, der ikke kunne aflokke hende et øjekast.

Mange gange forsøgte ungersvenden Ottar forgæves derpå. Da bortførte en jætte hende. Ottar dræbte ham, men tiggede hende forgæves om et blik. Hun vankede blot ensom om og kom til en heks, som satte hende til at vogte geder. Atter befriede Ottar hende, og atter tiggede han forgæves om et blik. På ny flakkede hun vildsomt om og kom, uden at ane det, pjaltet og forrevet til Ottars hjem, hvor hun udgav sig for en stoddertøs. Ottar kendte hende straks, og for at prøve hendes følelse lod han, som han holdt bryllup med en anden, og Sigrid skulle bære brudeblus for dem. Lyset brændte ned, så det sved hendes fingre, men stadig sænkede hun blikket. „Omsider bad han hende vare sin hånd. Da løftede hun bly sit blik og fæstede sine øjne mildt på ham. Dermed var det skrømtede[1] bryllup endt, og Sigrid steg selv i brudeseng."

[1] Bryllup på skrømt.

Signe og Hagbard.

Kong Sigers datter Signe havde tre brødre, som engang efter en kamp sluttede forbund med den norske kongesøn Hagbard, der fulgte med dem til Danmark, hvor han vandt Signes kærlighed. Men det lykkedes Sigers onde rådgiver at sætte splid mellem sigersønnerne og Hagbard, som i en kamp fældede to af dem. Alligevel drog han, forklædt som kvinde, til Signe, der kendte ham og delte sit leje med ham. Han sagde, at hvis hendes fader fangede ham her, ville det koste ham livet, og spurgte, om hun da ville være ham tro. Hun svarede:

Bundet blev på lejet her så fast et bånd,
sammen bundet af to tråde i liv og død.
Om dødens tråd jeg smage skal, jeg svigter ej
ham, jeg frit har valgt, fundet min elskov værd.

Signes terner[1] forrådte de to. Hagbard blev bundet efter en hård kamp og dømt til galgen. Dronningen rakte ham forinden et bæger og kvad:

Til Helhjems strand du heden går,
til dødens land i dybet,
hvor Hel sin skumle højsal har.
Din krop i galgen stedes.

Hagbard tog bægeret og kvad:

Dødens horn med den samme hånd jeg tager,
som til Hel dine tvende sønner skikked.
Uden hævn skal jeg ikke heden fare.

For at prøve Signes troskab bad Hagbard de svende, der skulle hænge ham, først at hænge hans kappe op. Han ville, sagde han, gerne se sig selv som død. De gjorde det, og straks så han luerne slå ud fra Signes jomfrubur. Hun havde ladet det stikke i brand og hængt sig med sine tro terner. — Da kvad Hagbard:

Grib mig nu kun, svende, med hånd og hæng mig kun hastig i galgen!
Glad jeg med frydefuld hu følger i døden min brud . . .
Held mig, så herlig en mø med mig vil sin lykkelod dele;
ene skal ej jeg med ynk fare til Helhjem i dag . . .
Livet jeg lader med lyst, længes kun efter min død.
Trygt tør jeg håbe og tro, at vor elskov skal hinsides vare.

[1] Tjenestepiger.

Ætten.

Ættebåndet var det, som knyttede den tids mennesker stærkest sammen. Ætten bestod af forældre, børn, børnebørn, søskendebørn osv. Og gennem ægteskab knyttedes man til ægtefællens æt. Ætten dannede en enhed. Den enkeltes ære eller skam var hele ættens. Skulle et af dens medlemmer betale en bøde, måtte de øvrige hjælpe dermed, ligesom de fik del i de bøder, den enkelte blev tildømt. Ætten måtte værne om det enkelte medlems ære og især sørge for, at han ikke lå uhævnet i sin grav. Ved overhovedets bestemmelse eller ved ætterådslagning afgjordes f. eks., hvordan man skulle forholde sig over for en krænkelse, ætten eller et af dens medlemmer havde været udsat for — ligeså et medlems ægteskab; det var så afgørende for ætten, hvem der blev optaget i den, at det kunne ikke overlades til den enkelte.

Saga og sagn melder vel ofte om, at magtbrynde, pengebegær, hævngerrighed eller elskov fik mennesker til at rive ættebåndet itu, men viser også, hvad det kostede at krænke ættens uskrevne love.

Hos almuen synes landsbyfællesskabet på et ret tidligt tidspunkt at have afløst ættebåndet, og da blodhævn og bondegerning dårligt lod sig forlige, har man i landsbyen væsentligt afløst blodhævn med bøder, i de værste tilfælde med fredløshed. Men de fleste stormænd anså det stadig for en skam at tage bøder for, hvad der kunne afgøres på „sværdting". Det gjaldt overalt i Norden, men dog især på Island, hvis befolkning mest bestod af stormænd, som var draget dertil fra Norge med deres trælle for ikke at skulle bøje sig for kongemagten. Deres ætter oprev hinanden i blodige fejder, hvad deres sagaer stadig bærer vidne om. Hovedtrækkene af en af disse skal her gengives:

Njals saga.

Gunnar hed en mand, som boede på gården Hlidarende. Han var høj og stærk, hug med sværd og kastede spyd lige godt med højre og venstre hånd, var den dygtigste bueskytte, sprang sin egen højde med hærklæder på og svømmede som en sæl. Mod sin ven Njals råd havde han giftet sig med Halgerd, der var storsindet og fager, men havde fået sin fosterfader til at dræbe hendes første mand, fordi ægteskabet var mod hendes vilje.

Njal var Gunnars nabo og boede på gården Bergtorshvol. Han var smuk, men skægløs, såre lovkyndig, dertil mild og rundhåndet, så folk

gerne søgte til ham om råd. Hans hustru Bergtora var en brav kvinde, men noget hård i sind. De havde sønnerne Skarphedin, Grim og Helge samt datteren Helga, desuden havde Njal slegfredssønnen[1] Høskuld. Alle boede på Bergtorshvol, også efter at de var blevet gift.

En vinter var Gunnar og Halgerd til gæstebud hos Njal. Efter at alle var bænket, kom Helge hjem med sin hustru. Bergtora bød Halgerd vige plads for Helges hustru. Det harmede Halgerd, og hun sagde til Bergtora: „I passer godt til hinanden, du og Njal. Du har en knortet negl på hver finger, og han er skægløs."

„Vi lader ikke hinanden høre noget derfor", svarede Bergtora. „Din husbond Thorvald var derimod ikke skægløs, og dog rådede du hans bane."

Da råbte Halgerd: „Lidet nytter det mig at eje den raskeste mand på Island, hvis du ikke hævner dette, Gunnar!" — Men Gunnar bød hende ikke trættes i anden mands hus og nægtede at være hendes kastekæp.

Næste sommer, mens Njal, hans sønner og Gunnar var på tinge, satte Halgerd deres karl Kol til at dræbe en af Njals karle og sendte bud derom til Gunnar. Han betalte bøder til Njal for karlen. — „Dette er blevet vel bilagt", sagde Bergtora, da Njal fortalte det, „men snart skal der betales lige så mange penge for Kol." Hun lejede en karl, Atle, på de vilkår, at han skulle være villig til manddrab. På hendes bud dræbte han Kol under næste tingmøde. Derefter traf han nogle af Halgerds arbejdere og bad dem se efter Kol, der var død. „Det vil forekomme Halgerd, at han ikke er selvdød", føjede han til. — Njal betalte nu Gunnar pengene tilbage og rådede Atle til at søge en anden plads; men han ønskede at blive og bad blot om, at man, hvis han blev dræbt, ikke ville nøjes med trællebøder for ham. Njal lovede det: „Men Bergtora vil nok sørge for, at der kommer mandhævn efter." — Kort efter blev Atle fældet af en af Halgerds karle. „Halgerd lader ikke vore karle dø af alderdom", bemærkede Skarphedin. — „Din moder vil også nok sørge for, at hug skiftes om i gårde", svarede Gunnar. — „Det ser kun alt for meget ud dertil", tilføjede Njal. Han fik ret: flere drab fulgte efter.

Et år gav Halgerd to fremmede, Sigmund og Skjold, ophold på Hlidarende og æggede dem til at kvæde en nidvise om Njal, hvem hun kaldte den skægløse knark, og hans sønner møgskæglinger. Det hørte nogle tiggerkvinder, som trods Gunnars forbud bragte det til Bergtora,

[1] En søn uden for ægteskabet.

som fortalte det til sin mand og sine sønner. — „Vor moder har sin glæde af at ægge os", sagde Skarphedin, mens sveden sprak ham af panden. Grim bed sig i læben, Helge blev uforandret; men næste morgen vog[1] de Skjold og Sigmund, der måtte ligge ubødet, da Gunnar nægtede Halgerd at rejse sag mod njalssønnerne.

En vinter blev der uår. Gunnar hjalp da så mange med mel og hø, at han selv måtte savne. Han søgte at købe hos en mand, der hed Otkel, men fik svaret: „Begge dele har jeg; men ingen af delene vil jeg sælge dig." — Så hjalp Njal ham. Men Halgerd lod en af sine trælle stjæle smør og ost hos Otkel. Det harmede Gunnar, så han gav hende en kindhest. Det lykkedes dog Njal at få sagen med Otkel forligt. Men da Otkel engang red forbi Gunnar, der gik og såede, ridsede han ham med sin spore, hvad han og hans følge pralede af. Det hørte Gunnars fårehyrde, som meldte sin herre det. „Herefter skal du ikke forrette andet arbejde, end du finder for godt", sagde Gunnar. Han hentede sine våben, og sammen med sin broder fældede han Otkel og de syv mænd i hans følge. — „Jeg ved ikke", sagde Gunnar, da han red hjem, „om jeg må regnes for mindre hård end andre; men det er mig mere imod at dræbe mænd."

Thorgejr Starkadssøn og hans brødre var kendt for at være overmodige og trættekære. De enedes om at udfordre Gunnar til en kamp mellem deres faders hingst og hans. Skønt Gunnar tyktes ilde om udfordringen, ville han ikke nægte at tage mod den, men lod dem vide: „Hvis I handler mod mig som mod andre, må I vente, at jeg vil gøre efter, som I gør for." — Under den følgende hestekamp søgte Thorgejr og hans ven at støde til hingstene, så Gunnar skulde falde; han gjorde gengæld, så de begge faldt. Heraf fulgte megen og langvarig strid. To gange faldt Gunnar og hans brødre i baghold, men hver gang fældede de mange mænd, så resten måtte flygte. Skønt de var de angrebne, fik deres fjender Gunnar og hans broder Kolskæg dømt til tre års landsforvisning, eller de skulle være fredløse.

De enedes om at drage bort, men undervejs snublede Gunnars hest; han sprang af, så tilbage og udbrød: „Fager er Lien, så den aldrig har syntes mig så skøn: Markerne gule og tunerne slagne! Jeg vil ride hjem og ingensteds fare." — „Gør ikke dine fjender den glæde", advarede Kolskæg. Men Gunnar kunne ikke forlade Hlidarende, og brødrene skiltes.

Mange havde faldne frænder at hævne på Gunnar. De enedes om i

[1] Dræbte

fællig at overfalde ham og satte landflygtigheds straf for den, som faldt fra. Njal advarede Gunnar og tilbød, at to af hans sønner skulle være hos ham. Gunnar svarede, at de skulle ikke dræbes for hans skyld. „Det siger intet", svarede Njal. „Når du er død, vil al uroen dog vende sig did, hvor mine sønner er." Men Gunnar ville ikke tage mod tilbudet.

Om høsten, mens Gunnar var ene mand hjemme, overfaldt de sammensvorne ham. Han så da en mand, som fra glughullet undersøgte, om han var inde, og gennemborede ham med sit spyd Atgejr. Da manden faldt ned, spurgte man ham, om Gunnar var hjemme. „Det må I selv undersøge", svarede han, før han døde. „At hans Atgejr er hjemme, det har jeg fået at vide." — Gunnar holdt længe angriberne på afstand med sine pile og fældede mange. Da lykkedes det en af dem at få hans buestreng hugget over. Han greb nu Atgejr og værgede sig dermed og sagde til Halgerd: „Giv mig to lokker af dit hår, og sno I mig dem, du og moder, til en buestreng." — „Gælder det dig noget?" spurgte hun. — „Mit liv gælder det!" — „Da skal jeg huske dig den kindhest, du gav mig." — „Enhver har sit til berømmelse", sagde Gunnar. „Jeg skal ikke længer bede dig derom." — Men hans moder sagde til hende: „Ilde skikker du dig, og din skam vil længe mindes." — Gunnar sårede endnu mange, før de fik ham fældet. Hans drab dadledes gennem alle bygder, og mange sørgede over hans død. Man kastede høj over ham og lod ham sidde op i den.

Halgerd turde nu ikke blive hos Gunnars moder og forlod Hlidarende. Gunnars og hendes søn Høgne fik hjemmet, og Skarphedin flyttede til ham. En aften så de Gunnars høj hæve sig og hørte ham kvæde om sig selv:

Heller end vige han ville,
vældige kæmpe, fældes.

Den nat fældede de alle de mænd, der roste sig af at have såret eller fældet Gunnar. — Det lykkedes Njal at få bøder vedtaget og forlig aftalt mellem de to parters eftermålsmænd, og anfaldet mod Gunnar blev medregnet, skønt han faldt fredløs. Aftalerne blev holdt, så drab fulgte ikke efter.

Thraen hed en mand, som havde været i Norge på samme tid som Grim og Helge. Han tog i sin beskyttelse en landsmand, Hrapp, som havde plyndret et gudehov og stukket ild på det. Det havde nær kostet Helge og Grim livet, fordi Hakon Jarl mistroede dem for at skjule Hrapp. Men jarlens mand, Kåre Sølmundssøn, kom dem til hjælp og

skaffede dem hæderligt forlig med jarlen. Siden fulgte han dem hjem, hvor han og Helga Njalsdatter fattede elskov til hinanden. Njal gav hende gerne til Kåre, der var djærv, retsindig og klog. Han gav dem en gård; men de blev boende på Bergtorshvol.

Grim og Helge krævede nu erstatning af Thraen for den lidte overlast, men fik kun hånsord, og Halgerd, som var til stede, fik folkene — dog ikke Thraen — til at kalde Njal den skægløse knark og sønnerne møgskæglinger. — „Tog I vidne på ordene?" spurgte Njal, da sønnerne kom hjem. — „Vi agter ikke at søge den sag uden på våbenting", svarede Skarphedin.

Kort efter fældede njalssønnerne og Kåre både Thraen, Hrapp og flere andre. Men Thraens broder Ketil var gift med en datter af Njal. Ved hans hjælp fik Njal mæglet forlig, så drabene sonedes med bøder. Senere blev Thraens søn Høskuld Njals fostersøn. Han var klog og besindig, og Njal elskede ham højt, skaffede ham et godt gifte og et høvdingedømme med et godord[1]. — Lyting, Thraens svoger, havde været udenlands, da forliget blev indgået, og havde ikke fået del i bøderne. Han hævnede nu Thraen ved sammen med sine brødre at dræbe Njals slegfredssøn Høskuld. Da det meldtes til Njal, sagde Bergtora til sønnerne: „For ringe ting begår I drab; men slig udåd melter og syder[2] I." — „Vor moder ægger os med skellig grund", sagde Skarphedin. Samme nat dræbte njalssønnerne Lytings brødre, mens han flygtede hårdt såret.

Han bad nu Høskuld Thraenssøn skaffe ham forlig med Njal og hans sønner. „Her sandes ordsproget, at føje stund glædes hånd ved hug", sagde Høskuld. Han skaffede Lyting forlig på de vilkår, at der hverken skulle bødes for hans brødre eller hans sår, men derimod for Høskuld Njalssøns drab. — „Det var ilde", sagde Grim, da han hørte om forliget. — „Lad os ikke laste vor fader", svarede Skarphedin.

Island antager kristendommen.

På den tid sendte Norges konge Olaf Trygvesøn Tangbrand til Island at forkynde kristentro. Han boede hos Hal på Sida. Om høsten sang han messe under stor højtidelighed. Hal spurgte: „Til hvis minde højtideligholder du denne dag?" — „Hovedenglen Michaels", svarede Tangbrand. — „Hvad særkende har den engel?" — „Han skal veje alt det gode og onde, du gør, og er så miskundelig, at han regner det

[1] Stilling som høvding og offerpræst.
[2] Sætte i blød til malt og koge; overført: overlægge uden at handle.

gode højest." — „Ham gad jeg gerne have til ven", sagde Hal, „men dog kun på de vilkår, at han vil være min følgeengel." — „Det lover jeg dig", svarede Tangbrand. Så lod Hal sig døbe med hele sit hus.

Tangbrand drog rundt at forkynde den ny tro. Nogle lod sig primsigne[1], andre blev døbt, deriblandt Njal med hele sit hus. Han havde allerede forinden sagt, at den måtte være lykkelig, som fik den ny tro. — Nogle gange kom det til sammenstød, hvor blodet flød. En gammel kone sagde til Tangbrand: „Har du hørt, hvorlunde Thor æskede Krist til holmgang[2], og han turde ikke slås med Thor." — „Hørt har jeg", svarede han, „at Thor ikke var andet end muld og aske, hvis Gud ikke ville tillade ham at leve."

Ved det følgende års tingmøde gik kristne og hedninge hver til sin side og ville hver følge sin lov. Tilsidst enedes de dog om at bede Thorgejr, der var hedning, om at fremsige loven. Han lå en hel dag med kappen over hovedet. Næste dag, da alle var samlede, sagde han: „Mig synes, det er ude med os, hvis vi ikke alle har een lov; thi er loven søndret, da er freden søndret. Jeg spørger derfor kristne som hedninge: vil I holde den lov, jeg nu forkynder?" — Alle lovede det. — „Det er vor lovs ophav", sagde han da, „at alle her i landet skal være kristne og tro på een Gud: Fader, Søn og Helligånd, og lade afgudsdyrkelse fare, ikke udsætte børn og ikke spise hestekød[3]. Landflygtigheds straf skal sættes derpå, om det bliver bevist; men fares hemmeligt med det, skal det være strafløst[4]." Alle kristnedes nu; derefter fór man hjem fra tinge.

Mård Valgardssøn havde et godord, men var ilde lidt, så mange gik fra ham til Høskuld Thraenssøn. Så fortalte Mård Høskuld, at Skarphedin tragtede efter hans godord og stod ham efter livet; men Høskuld nægtede at tro det. Derimod lykkedes det Mård at få njalssønnerne til at tro, at Høskuld stod dem efter livet, fordi Skarphedin havde dræbt hans fader, og sammen med Kåre og Mård fældede de Høskuld. Njal sørgede inderligt over sin fostersøns død og sine sønners udåd; dog lykkedes det ham at få forlig med Høskulds eftermålsmænd. Men da Flose, deres fører, skulle modtage bøderne, faldt der nidord mellem ham og Skarphedin, så han krævede mandebod i stedet for bøderne.

Han samlede nu de mænd, som havde noget at hævne på njals-

[1] Korstegne.
[2] Tvekamp.
[3] Det brugtes til offerkød.
[4] Den sidste bestemmelse bortfaldt snart.

sønnerne, og de var fem snese. En dag, Njal, alle hans sønner og Kåre var hjemme, anfaldt de Bergtorshvol; men mange fik sår, uden at forsvarerne led men. — Da sagde Flose: „To kår er for hånden, og intet af dem er godt: Det ene er at drage bort, og det er vor bane; det andet er at brænde dem inde. Derved pådrager vi os et stort ansvar for Gud, da vi selv er kristne. Dog vil vi gribe til det råd." De stak nu ild på gården.

Da spurgte Njal Flose: „Vil du tage mod forlig af mine sønner, eller tillade nogen at gå ud?" — „Jeg går ikke herfra", svarede Flose, „før de alle er døde. Men kvinder og børn og huskarle vil jeg tilstede udgang." — De gik alle ud undtagen Bergtora. — Flose tilbød nu også Njal udgang, men fik svaret: „Jeg er nu gammel og lidet skikket til at hævne mine sønner; men jeg vil ikke leve med skam." — Da sagde Flose til Bergtora: „Gå du ud, husfrue; jeg vil for ingen del indebrænde dig." — Hun svarede: „Ung blev jeg givet til Njal og har lovet ham, at vi skulle dele ve og vel med hinanden."

Alle brændte inde så nær som Kåre, der flygtede, skjult af røgen.

Islands lovgivning var blevet så indviklet, at da Njals eftermålsmænd rejste sag mod mordbrænderne, lykkedes det disse at hindre sagens gang. Da greb Njals mange venner til våben, og det kom på tinge til et stort slag, hvor mange faldt på begge sider. Endelig lykkedes det Hal på Sida at få sluttet forlig. Der skulle betales tredobbelt mandebod for Njal, dobbelt for Bergtora, Helge og Grim; men Skarphedins drab skulle gå op mod Høskulds. — Hal havde mistet en søn, hvem han lod ligge ubødet og uhævnet for at få forlig, hvad alle fandt var stort handlet. Mordbrænderne skulle forlade Island for livstid, så nær som Flose, der skulle blive udenlandsk i tre år.

Kåre nægtede at gå med til forliget, hvad alle fandt rimeligt. Han fældede mange mordbrændere, før de forlod landet, og fulgte efter dem, der forlod landet, og fældede alle, der ikke omkom på anden vis. Dog ikke Flose, der drog til Rom og fik syndsforladelse hos paven og på hjemvejen vandt stor hæder. — Da Kåre kom hjem, var hans hustru død. Han drog til Flose, som modtog ham med åbne arme og gav ham til ægte sin broderdatter, der før havde været gift med Høskuld Thraenssøn.

Hermed slutter fortællingen om Brand-Njal.

Njals saga giver et rigt billede af de islandske stormænds tankegang, følesæt og handlemåde. Og træk hos Snorre og Sakse viser, at stormænd i de øvrige nordiske lande tænkte, følte og handlede på lignende måde.

Det var hårdt stof, kristenånden her fik at arbejde med, men stof med rige muligheder.

Vikingetiden.

I folkevandringstiden fik nordboerne delvis nye naboer: Mod øst bestod disse mest af finske og slaviske folk, og da Østersøens sydkyst næsten var blevet forladt af germanerne, trængte venderne, en slavisk folkestamme, derind. Alle disse folk stod i kultur langt tilbage for nordboerne. I det sydlige Sønderjylland og Holsten skilte øde moradser og mørke skove danskerne fra sakserne, hvem de — efter sagn at dømme — mest førte krig med. Mod vest havde danskerne det mørke, stormfulde Vesterhav; dog synes nordboerne at have haft nogen handelsforbindelse med Holland.

Da plyndrede vikinger — også kaldet normanner — år 793 et kloster på Englands østkyst, og år for år strakte plyndringerne sig videre ud: Til andre egne i England, til Skotland, Irland, Vesterhavets sydkyst, Frankrig, ja helt ind i Italien, først langs kysterne, senere ad floder dybt ind i landet, så man i kirkerne råbte til Gud: „Fri os fra de vilde normanner!" — I begyndelsen var der kun tale om plyndringstog; det gik især ud over klostre og kirker, fordi man der fandt de fleste kostbarheder, og de var svagest forsvaret. For øvrigt røvede vikingerne overalt. Kvinder blev skændede, mænd, kvinder og børn hjemført som trælle. Røveri var vikingernes næringsvej; at andre ejede attrået gods, var grund nok til at angribe dem.

Efterhånden tog vikingerne vintersæde på de fremmede kyster. Nogle tvang den franske konge til at forlene dem med den nordvestfranske kyst, som efter dem fik navnet Normandiet. Den dygtige engelske konge, Alfred d. Store, overlod andre det nordøstlige England, hvor de holdt så god orden, at han roste deres retsvæsen. Selv standsede han i det væsentligste plyndringerne i den øvrige del af landet.

Samtidig med vikingetogene bosatte nordboer, overvejende nordmænd, sig på Færøerne, Island og Grønland, ja nåede selv til Amerikas kyst. Vinland det Gode kaldte opdageren Lejf den Lykkelige det. Og svenskere dannede et rige i hjertet af Rusland, der har fået sit navn efter erobrerne, som de indfødte kaldte rus.

Historikerne har gættet på flere årsager til vikingetogene: Krigerske begivenheder i nabolandene skal have revet nordboerne med sig! Men på den tid havde Karl d. Store skabt fred og orden hos naboerne. — Man har tænkt sig, at plyndring på hjemlige kyster havde været almindelig, men var blevet standset af kraftige konger, hvorfor røverne

Frølich: Valkyrier (de, der kårer) mærker de krigere, der skal falde på valen.

søgte til fremmede kyster. Men i „Ansgars levned" fortælles om det I s. 224 omtalte ting, at en gammel mand udtalte: „Det er jo ikke så sjældent, at nogle af os rejste til Dorstad og frivilligt antog denne gudsdyrkelse (kristendommen). Nu ligger der mangt et baghold imellem os, og ved vikingernes overfald er denne rejse blevet meget farlig for os." Han kunne altså huske en tid, da der herskede fred på havet. — Der er også gættet på overbefolkning. Men der var jord nok at rydde. Der er peget på de mange slegfredbørn. Men det var vist mest et stormandsfænomen, og næppe så almindeligt, som sagaen, der særlig omtaler stormænd, kan tyde på. Desuden viser erfaringen fra andre egne, især fra Rom, at jo løsere de kønslige forhold er, des færre børn fødes der. Og kvinderne føder jo ikke flere børn, fordi forholdene er løse.

Der har antagelig været nogen befolkningstilvækst, og trællenes antal er nok gået tilbage under de forudgående rolige tider. Mangen stormandssøn havde været nødt til at arbejde med, måske med at rydde ny jord, og så har han foretrukket vikingelivet, hvor gods og eventyr vinkede. Vikingerne var i alt fald overvejende — om ikke udelukkende — udgået fra stormandshjem. „Hidtil havde det været meget brugeligt i Norge", skriver Snorre om Olaf d. Helliges tid, „at lændermænd[1] eller mægtige bønders sønner fór på hærskibe og vandt sig

[1] Mænd, der styrede land for kongen.

gods ved at hærge både udenlands og indenlands." Og da man spurgte vikinger, der var landet i Frankrig, hvem der var deres høvding, lød svaret: „Vi er alle lige!" hvad de næppe havde sagt, hvis der var lavættede imellem. De mægtige tal, krønikerne nævner — 30—40.000 — kan man se bort fra, da forfattere i den tid overdrev den slags tal til det rent urimelige. De mange danske, der havde bosat sig i England, kan have været udvandrere, som var draget til et stærkt udtyndet land.

Tidens digtning viser en stærk spænding mellem vikingerne og den hjemmeblevne befolkning. I den skildres Odin ofte som krigens gud i modsætning til Thor, som værner det fredelige arbejde ved at bekrige jætterne. I Harbardskvadet findes en „mandjævning"[1] mellem de to. Thor roser sig af at værne menneskene mod jætterne. Harbard (Odin) praler derimod af, at han hidser mænd til kamp, vender møernes hu fra deres mænd og lokker dem til utroskab, og at han tog viddet fra en jætte, der gav ham en ønskekvist. „Med ond hu du da lønned gode gaver", siger Thor, men får svaret:

Det er den ene til både[2]
hvad den anden bøder.
Hver sørger for sig i sligt.

Starkad var et vikingeideal, klædt i kød og blod. I et af sagnene om ham fortælles, at Odin førte ham til gudernes forsamling og lovede ham gode gaver: men Thor føjede en forbandelse til hver gave: Han skal leve i tre menneskealdre — men øve en niddingshandling i hver. — Han skal få rigeligt guld — men aldrig nok. — Han skal blive afholdt af stormænd — men hadet af den jævne befolkning. Især i Thors sidste ord har den jævne mands syn på vikingen fundet udtryk.

Efterhånden lykkedes det kraftige konger i de forskellige lande at sætte en stopper for vikingernes plyndringer. Selv i Irland, der var let at plyndre på grund af klanernes[3] indbyrdes fejder, fik Brian Boroimhe disse samlede til modstand, og 1014 slog han ved Clontarf en mægtig vikingehær. I fjerne egne som i Skotland og på Færøerne så man et uhyggeligt syn fra slaget: Kvinder slog en væv, som de skildrede i sang:

[1] Ordstrid, hvori hver fremhæver sig på modpartens bekostning.
[2] Gavn.
[3] Stammernes.

Møerne væver
med mennesketarme.
Menneskehoveder
hænger som vægte.
Jern om pinden —
blodige spyd
er skafterne her,
for ske[1] bruges pil;
med sværd skal vi denne
sejrsvæv slå.

Vikinger, der bosatte sig, og deres efterkommere kom efterhånden i fredeligt samarbejde med de indfødte, og da der gik en stadig strøm af nordboere til og fra disse lande, knyttedes der forbindelse mellem Norden og de vestlige og sydlige lande, hvorved Norden hurtigere fik del i disse landes kultur. Omvendt kom i England nordisk retsvæsen til at præge det engelske, bl. a. ved indførelse af nævninge. I Danelagen, som den af danskerne besatte del kaldtes, fandtes senere forholdsvis flere selvejere end i det øvrige England. Men der var også vikinger, som søgte at omplante de sydlige landes sociale forhold på nordisk grund, hvad kvadet om Rig viser:

Guden Rig (Hejmdal) besøger først Oldefar og Oldemor, derefter Bedstefar og Bedstemor og tilsidst Fader og Moder. Oldemor føder ham sønnen Træl, hvis efterkommere alle bærer trællemærke; Bedstemor føder ham sønnen Karl, hvis efterkommere alle bliver frie arbejdere, Moder føder ham sønnen Jarl, hvis efterkommere alle bliver høvdinge. — Kvadets grundtanke er, at man fødes ind i sin stand og må forblive i den.

Ofte lod vikingerne sig døbe eller primsigne; men tit betød det blot, at deres guder fik navneforandring. I „Ansgars levned" fortælles således, at nogle vikinger forgæves stormede en by, og guderne lod deres lodkastning ubesvaret. Da anråbte de Krist om hjælp og stormede atter byen, som nu overgav sig. Derpå lod de sig oplære af de kristne og både fastede og gav almisse til Kristi ære. Mangen „omvendelse" har vel været af lignende art. Men selv hvor trosskiftet var fuld alvor, kneb det at bryde med gammel tænkesæt og følemåde. Selv Njal kunne jo ikke tænke sig at fortsætte livet, når han ikke magtede at hævne sine sønner. — Når nordboerne alligevel i vikingetiden antog den

[1] Skyttel.

kristne lære, skyldtes det både missionærer fra sydlige lande og vidnesbyrd fra mænd, der var draget ud som vikinger, men kom hjem, grebne af kristendommen.

Vikingelivet har sikkert tyndet stærkt ud i krigernes rækker. Men de hjemvendte tog oftest vikingemoralen med sig. Vi vil blandt andet senere se det i Olaf d. Helliges historie. Og om de stormænd, der tjente i Knud d. Stores hird, siger Sakse: „Jo mere de havde glimret i krigen, des mindre syntes de om fredens sæder, så de, som ude havde været de berømmeligste, hjemme syntes de foragteligste."

Disse selvrådige stormænd blev i den følgende tid den største fare for landefreden.

DEN GAMLE TRO

FORUD for trosskiftet var gået en tid, hvor gammelt og nyt brødes inden for hedenskabet, uden man altid kan påvise, hvad der var gammelt, og hvad der var nyt.

Gravskikkene viser, at man allerede i den yngre stenalder, måske også før, har troet på, at sjælen vedblev at leve. Man mente ikke, at sjæl og legeme var så nøje sammenknyttet. Bjarkes sjæl var gået over i hans fylgja, en bjørn, mens han sov. Det var vist også en almindelig tanke, at en afdøds sjæl kunne komme tilbage til et barn af ætten, hvis det fik den afdødes navn. Derfor var det skik, at kun afdøde måtte opkaldes.

Den mest almindelige tanke var dog nok, at sjælen gik til Hel: dødsriget. Troen på Valhal, hvor de, der døde for våben, skulle fortsætte med et liv, som bestod i at æde, drikke og kæmpe blot for kampens skyld, synes at være opstået i vikingetiden og vandt aldrig ret indpas. Skønt Balder faldt for pil, lader digteren ham komme til Hel, og Bjarke kvad, før han faldt: „Segne vi vil for vor drot, med hæder til Hel vil vi fare." Man synes at have tænkt sig Hel som et fattigt skyggerige. Dog tror Hagbard, at hans og Signes elskov „skal hinsides vare".

Gammel var sikkert troen på overnaturlige væsner som dværge, lys- og svartalfer, havmænd, havfruer, elvermøer o. lign. Nogle holdt til i høje og kæmpemæssige sten, andre i vandene. Dværgene var grimme, men meget kunstfærdige. De lavede bl. a. Thors hammer. Sammen med alferne gik de siden igen som nisser. Havets og strømmenes beboere søgte at lokke ungersvende og ungmøer ned til sig i dybet. — Desuden fandtes kæmpestore jætter, vist personliggjorte naturkræfter. De rev store træer op med rode, blæste sandet ind over markerne, lavede oversvømmelser og kastede milevidt med kæmpestore sten.

Før arierne skiltes, havde de en fælles guddom: indernes Dyaus,

grækernes Dicus (der senere blev til Zeus) romernes Diu-pater (Jupiter), germanernes Tiw-as og nordboernes Tir. Hans navn betyder den strålende, og han har vel været opfattet enten som himmelguden eller selve himlen. Næst efter solens og månens dag kommer hans dag (Tirs dag), og hans navn findes i Tisvilde (Tirs væld), Tissø (Tirs sø), Tirsbæk, Tirslund og lignende. (Væld, søer, strømme og lunde var ofte helligdomme).

Frølich: Odin.

I vikingetiden var Thor hovedguden. I de hov, der omtales, har han næsten altid hovedpladsen. Først under påvirkning af vikingelivet bliver Odin gudefaderen; for den jævne befolkning blev han det aldrig. Han må nøjes med en sideplads i hov'ene, hvis han overhovedet fik plads der. Kun i enkelte navne går hans navn igen, f. eks. i Odinkar — ligesom Tirs i Thyra. Thors navn er derimod meget almindeligt i personnavne: Thorstein, Thorvald, Thorkil, Bergtora, Thora, Thorgun osv. — Måske er Thor og Tir oprindelig den samme. Kong Gorms hustru kaldes således altid Thyra; men på Gorms mindesten hedder hun Thurvi = viet (helliget) Thor.

Guderne dyrkedes i de såkaldte hov. Flere stednavne leder tanken hen på sådanne helligdomme (vi): Vium, Vibjørg (Viborg), Viby, Odins vi (Odense) og andre. I hovene fandtes blandt andet gudebilleder, i reglen tre, og en ring, hvorpå ederne blev svoret. Man blotede

til guderne og stænkede ofrets blod på deres billeder. Offerdyrenes kød kogtes og uddeltes til deltagerne, som derved blev delagtiggjort i gudens kraft. Det var almindeligt at ofre den første hærtagne fange. Staten havde sit hov, hvor kongen forestod ofringen. Herredsgudstjenesten blev forestået af en høvding, der tillige var gode. Man holdt midvinter-, sommer- og høstblot. Det første, der var det vigtigste, holdtes i januar eller februar, når solen begyndte at få magt. Da ofrede man for lykke og god grøde. Enkelte gange omtales mænd, som selv havde gudebilleder, de ofrede til, og der berettes om, at krigere ofrede, før de begyndte et slag. Det, den jævne mand søgte hos guderne, var især fred, frugtbarhed og en tryg tilværelse, også efter døden.

Nordboernes gudetro er overleveret os i digte og sagn, som antagelig er blevet til i vikingetiden. De er af meget forskellig værdi og skyldes flere skjalde og sagafortællere.

I de fleste er Odin fremstillet som gudefaderen. Han er enøjet, da han har sat det andet øje i pant for en drik af jætten Mimers visdomsbrønd. Hans ottefodede hest Slejpner bærer ham lige godt på land, på hav og i luften. Han bor i Valhal[1], hvorhen de kommer, som er falden i kamp. Man kan dog også snyde sig derind ved at mærke sig med spydsod før sin død. For at drage folk til sig ægger han til krig. Således æggede han til krig mellem sin yndling, den gamle danske konge Harald Hildetand[2] og den svenske kong Hring, så Harald kunne falde i kamp. Ved Odins fødder ligger ulvene Gere og Freke (grådig og grisk), krigens symboler. På hans skuldre sidder to ravne, som en skjald gav de dybsindige navne Munin og Hugin (mindet og tanken): Kun ved at udforske de svundne tider, kan man få viden om de kommende. — Fra sin trone Hlidskjalv skuer han ud over verden; men ofte er han på vandring for at søge viden hos de kløgtigste. — Hans hustru hedder Frigga. — Odin kaldes Alfader, fordi han er fader til de andre guder, skriver Snorre. Det gælder dog ikke Njord og hans børn Frejr og Freja, som hører til vanerne, medens Odin og hans æt er aser.

Thor kaldes Odins søn; alligevel er han det jævne folks hovedgud. Ingen hest kan bære ham; derfor kører han hen over himlen med to bukke for vognen. Bulderet fra hans vogn kaldes tor-døn, på svensk as-ækja (åska) = ase-agning. Hans våben, hammeren Mjølner, ram-

[1] Valens hal.
[2] Kamptand.

mer altid, hvad han slynger den efter, og kommer altid tilbage i hans hånd. Dens vej ses som lyn og går ud over jætternes pandebrask, mens menneskene modtager den frugtbargørende regn som gave.

Hejmdal vogter broen Bifråst (regnbuen) mod jætterne, så guderne kan ride til tinge på den. Han kan høre græsset gro, og når han blæser i Gjallarhornet, høres det over hele verden.

Brage er skjaldekunstens gud og gift med Idun, der vogter de æbler, der skal holde guderne unge.

Frejr påkaldes for godt år og fred. Engang så han en vidunderlig smuk jættekvinde og blev grebet af lidenskabelig elskov til hende, men måtte give sit sværd for at få hende, hvorfor han ved Ragnarok må gå våbenløs mod Mispels sønner. — Muligvis har man villet symbolisere bondens fredelige syssel ved den våbenløse frugtbarhedsgud, muligvis er det en anklage mod guden, at han ægter en jættekvinde og derved bliver våbenløs mod menneskenes og gudernes fjender.

Freja er kærlighedens gudinde og god at anråbe for elskov. Hun græder guldtårer, fordi hendes mand har forladt hende. — Guldet er billedet på troskab, så Freja er et modbillede til den græske kærlighedsgudinde Afrodite, der er født af havets skum (falskhedens symbol).

Loke hører også til aserne, skønt han er født jætte; men Odin frygtede hans kløgt og blandede derfor blod med ham[1]. Han var derfor hverken jætte eller as og havde lige stor gammen af at lade sin kløgt gå ud over begge parter. Hans liv blev uden mål og mening, hans lyst at drille og fortrædige andre. Aserne gav ham en trofast hustru, men han søgte omgang med heksen Angerbode, der fødte ham børnene Midgårdsormen, Hel og Fenrisulven.

Aserne (guderne) var skabt i menneskeskikkelser og behæftet med menneskelige fejl. De var blot i meget større dimensioner, og det samme var deres og menneskenes fjender, jætterne, hvem aserne vel i reglen besejrede, men dog også til tider lå under for, således da Thor blev bedraget af Udgårdslokes blændværk. Tit kan sagnene være voldsomt overdrevne og platte, men nogle af dem indeholder den dybeste symbolik, således fortællingen om Fenrisulven, der er billedet på den rå, brutale kraft, og som kun kan bindes med en lænke, der er gjort af usynlige ting som drøn fra kattens trin, kvindeskæg, fiskeånde o. lign.

Betydeligst af alle sagnene er

[1] Hvorved de indgik fostbroderskab.

Baldersagnet.

Sakse fortæller, at Balder, Odins søn, kæmpede med kongesønnen Høder om kongedatteren Nanna og blev fældet. Over dette motiv skabte en ukendt skjald et af de dybsindigste sagn, nordisk ånd har frembragt, måske under påvirkning af kristendommen:

Balder er den viseste og mildeste af alle aser; hvor han bor, kan intet ondt og urent trives. Men han havde drømme, der varslede fare for hans liv. Da tog hans moder Frigga alt i ed, at det ikke ville skade ham; kun misteltenen fandt hun for svag til at tage den i ed. Aserne morede sig nu med at skyde til måls efter Balder; thi intet skadede ham.

Men Loke tålte ikke at se slig uskyldigheds usårbarhed. Forklædt som kvinde gik han til Frigga og spurgte, om slet intet kunne skade Balder. Hun svarede, at alt med undtagelse af misteltenen var taget i ed. — Af den lavede Loke en pil og gik til asernes forsamling. Her stod den blinde Hoter, Balders broder, og kunne ikke tage del i asernes gammen. „Hvorfor skyder du ikke på Balder?" spurgte Loke. — „Jeg ser ikke, hvor han står, og jeg er våbenløs." — „Vis Balder samme ære som de andre", svarede Loke, „jeg skal angive, hvor han står". Han lagde pilen på buen og sigtede for Hoter, der skød. Pilen gennemborede Balder, som segnede død til jorden.

Aserne blev målløse og græd alle. Endelig vedtog de at sende en mand til Hel for at love en stor løsesum for Balder, hvis han måtte komme tilbage. Hermod påtog sig færden, og Odin overlod ham Slejpner. — Balders hustru Nanna var død af sorg. Begge blev nu lagt på bål, og på dette lagde Odin guldringen Drypner, som hver nat drypper 8 lige så tunge ringe. — Hermod red ni nætter, før han kom til Helgitret. Det sprang Slejpner over, og han trådte frem for Hel, fortalte, hvorfor han kom, og tilføjede, at alt og alle sørgede over Balders død. Hel svarede, at hvis alle ville sørge over hans død, skulle de få ham tilbage, ellers ikke. Balder og Nanna fulgte Hermod til døren og medgav ham gode gaver, deriblandt Drypner.

Efter Hermods hjemkomst lod aserne gå bud over verden og bad alle græde for Balder. Og alt og alle græd: Jern, sten, træer, dyr, mennesker. Men tilsidst kom de til en heks, Tøk, der svarede:

Tøk græder med tørre tårer
ved Balders bålfærd . . .
Hel holde, hvad hun har.

I blinde havde man dræbt uskyldigheden og renheden. Men skjalden ved, at ondskaben står bagved som den egentlige årsag. Det blev frugten af, at Odin havde blandet blod med jætten Loke. Han frygter for det, der vil følge, og er stadig på vandring for at finde råd mod faren. Tilsidst går han til den vise vølve[1].

Vølvens spådom.

Først skuede hun tilbage og skildrede en tid med idel lykke, hvor aser og asynjer[2] sad i gammen under verdenstræet Ygdrasil[3] og legede guldtavl.

Da kom ulykken. I dunkle vendinger omtales en kvinde, Gullveig, som aserne tre gange brændte, og „som end dog lever", og om en kamp mellem aser og vaner — måske minder om en fjern fortid med krig mellem et folk, der dyrkede de fredsæle vaner, og et andet folk, der holdt sig til de krigerske aser. Der følger nu en tid, hvor

brudt blev eder, ord og løfter,
styrtet blev alle stærke pagter . . .
Brødre vorde hverandres bane,
søstres børn slægtskab bryder.
Hårdt lever verden. Hor går i svang.

Tilsidst når ulykken sit højdepunkt med Balders død.

Så kommer ragnarok: Loke og Fenrisulven, hvis bånd løses, farer frem med en vældig jætteskare. Hejmdal blæser i Gjallarhornet, så det høres over verden, og aserne samles til kamp. Odin sluges af Fenrisulven, der dræbes af hans søn. Thor knuser Midgårdsormens hoved, men dræbes af dens gift. Jætten Surt dræber Frejr og slynger derefter sin ild ud over jorden, som opbrændes.

Men endnu længere ude ser Vølven en ny verden dukke op af vandet. Aserne mødes i det guldtækte Gimle, og Hoter hviler hos Balder. De finder de gyldne tavlebrikker i græsset og mindes henfarne tider. To mennesker har overlevet ragnarok, og fra dem skal en ny slægt befolke verden. Tilsidst

kommer den høje til herredømmet,
vier[4] love, som varer ved.

[1] Spåkvinde.
[2] Asekvinder.
[3] Vist Odins (yggs) ask.
[4] Helliger.

Religiøs søgen og uro.

Mange af tidens kvad og sagn tyder på påvirkning fra kristendommen, således fortællingen om Loke, der er blevet gjort til slangen i asernes paradis, og ligeså baldersmyten. „Den høje", der „vier love, som varer ved", kan ikke være Odin, snarere har skjalden tænkt på Kristus som dommeren.

Andre sagn vidner om en stærk religiøs uro, således sagnet om danerkongen Hadding, om hvem Sakse fortæller, at han ved vintertide var på besøg i Norge og engang sad ene i en hal. Da steg en kvinde op fra gulvet med grønne urter i favnen og lod, som hun ville spørge ham, hvor han troede sådanne urter groede ved vintertid. Derpå drog hun ham ind i sin kappe og sank ned i jorden med ham. De drog gennem mørke og tåge, derefter over en sollys eng, hvor de urter groede, hun havde vist ham; så kom de forbi en strøm, der flød med våben, og til et sted, hvor to hære kæmpede. Hadding spurgte, hvem det var, og fik svaret: „Mænd, der er faldet for sværdet, og som her stedse fører en skyggekamp som genskin af det, de gjorde, mens de levede." Tilsidst standsedes de af en høj mur. Da rev kvinden hovedet af en hane og kastede det over muren. Og straks galede hanen på den anden side. — Fortælleren kan ikke nøjes med Valhal, men standser ved dødens mur, ude af stand til at løse dødens gåde.

Nordboerne havde fået øje på gudernes fejl. — Da grækerne nåede dertil, søgte de at redde deres religion ved at gøre de mange guder til symboler på een gud og at symbolisere gudernes elskovshandler og andre forkastelige gerninger. — Det samme er der tilløb til i de nordiske gudesagn. Således bliver valhalmyten hos Snorre til Odins virke for at skaffe krigere til ragnarokkampen. Andre kvad blotlægger gudernes fejl, således „Loketrætten" ved Ægirs gæstebud, hvor Loke anklager asynjerne for ægteskabelig utroskab og aserne for fejghed, uden at de kan forsvare sig mod ham.

Og den levelære, der forkyndes i „Hávamál" — Den højes (Odins) tale—var kun en jævn og ofte tvivlsom moral: Man skal ikke blive for længe som gæst, vogte sig for umådelig drik og for megen snak, være klog, men ikke for klog, ikke tro på møens ord (samtidig med, at der gives råd for at tilsnige sig hendes elskov). Ingen kan man stole på, ikke engang Odin; thi

ringed[1] tykkes mig svoren af Odin;
hvem stoler trygt på hans troskab?

[1] Ed på gudehovets hellige ring.

Alt er utrygt:

Ingen mand skal på marken
vige et fjed fra sine våben.
Ingen kan vide, om ude på vejen
brug der bliver for spydet . . .
Skue fra tærskel, spejde i salen
skal du, før frem du går;
thi uvist er det at vide,
hvor uven sidder på bænk.

Den samme utryghed spores i sagaerne. En islænder råder sin broder til at anråbe solen; det havde han selv befundet sig godt ved. Da Olaf Haraldssøn (d. Hellige) kom tilbage for at genvinde Norge, tilbød kæmpen Arnljot Gelline at kæmpe for ham. Kongen spurgte, om han var kristen, og fik svaret, at han hidtil havde troet på egen magt og styrke, men nu ville tro på kongen. Da Olaf sagde, han i stedet skulle tro på Jesus Kristus, erklærede han sig villig dertil og lod sig døbe.

Det tungeste var, at det onde syntes stærkest. Balder ender i Helhjem. Surt står som sejrherre i ragnarok.

Så brænder man sine guder. Det, man hidtil har fortrøstet sig til, er faldet; alting vakler. En sådan tid er fuld af muligheder og af farer. Hos mange var der en søgen efter noget, der er større end en selv, noget fast at bygge på, en magt, der er stærkere end døden, en sejrrig Balder.

Det var i en sådan tid, kristendommen kom til de nordiske folk.

KIRKEN GRUNDLÆGGES I NORDEN

Ansgar.

LÆNGE før år 800 havde enkelte nordboere haft forbindelse med Sydens kirke, og en enkelt missionær havde været i Danmark; men uden at det bar mærkbare frugter.

Da skete det, at to kongeætlinger, Hårik og Harald, stredes om magten. Harald måtte flere gange søge om hjælp og fik det hos Ludvig d. Fromme (I s. 167); men tilsidst måtte han opgive både sin tro og sit land for at få hjælp, idet han gik ind på at lade sig døbe og at blive kejserens lensmand. Krønikeskriveren fortæller begejstret om pragtudfoldelsen ved hans dåb, hvor kejseren var fadder for ham, kejserinden for hans hustru, og kejserens ældste søn for hans søn — og meddeler, at de fik mænd med hjem til at forkynde kristendom for danerne; men deres navne har han ikke fundet det værd at nævne.

Fra „Ansgars levned" ved vi, at det var Ansgar og Autbert.

Ansgar fødtes i Nordvestfrankrig 801. Navnet er germansk: Ansgar = Asgejr = asespyd. Moderen døde, da han var 5 år, faderen tjente vist under Karl d. Store, i alt fald blev Ansgar bragt til klosteret Corbie. Her drømte han samme år, at han var gået fast i en dyndet mose. Tæt ved gik nogle kvinder forbi på en vej, deriblandt hans moder og Jomfru Maria. Hun spurgte: „Vil du op til din moder?" På hans ja svarede hun: „Så må du aflægge alle børnestreger. Hvem der finder fornøjelse deri, kan ikke være i vort samfund." Fra nu af afholdt den 5årige dreng sig fra leg, læste flittigt og hengav sig til fromme selvbetragtninger. — Da han var 13 år, døde Karl d. Store. Det vakte en frygtelig dødsangst hos ham, og han drømte nu, at han var død, og apostelen Peter og døberen Johannes bar hans sjæl gennem skærsilden, hvor han i tre døgn led frygtelige kvaler. Derefter førtes han ind i et mægtigt lys, hvor han følte en uudsigelig salighed og hørte en røst sige: „Gå, og kom tilbage til mig!" Han følte det som et kald til at blive missionær og dø for troen.

Han lod sig optage i klosteret og blev sat til at lede klosterskolen.

Karl d. Store havde ladet oprette klostre hos de besejrede sakser, så disse tvangsdøbte herfra kunne blive oplært i kristendommen. Til et sådant, kaldet Ny Corvey, blev Ansgar flyttet. Da kong Harald var blevet døbt, var der ingen i kejsergården, der bejlede til martyrkro-

Dalsgård: Ansgar og Autbert døber en ung moder og hendes barn.

nen, som man regnede med blev den mands lod, der drog til vikingernes hjemland. Men forstanderen for Ny Corvey mente, at Ansgar ville være villig. Man sendte bud efter ham; han lovede det straks, og en klosterbroder, Autbert, tilbød at følge med. De to fulgte nu kong Harald til Danmark (826).

Det må have skadet dem, at de kom til Danmark sammen med Harald, hvem danerne gav tilnavnet Klak (smuds). Han viste ingen forkærlighed for troen og blev snart forjaget. Og danerne har næppe set med milde øjne på de to munke, der var kommet i hans følge. De virkede foreløbig både hos kristnede friser og hos hedenske daner. I „Ansgars levned" hedder det, at mange ved deres levned og lære blev vundet for troen. De frikøbte drenge og fik nogle overladt af kong Harald. Dem oprettede de en skole for, sagtens for at oplære dem til medhjælpere. — Efter et par års forløb døde Autbert.

Da bad nogle svenskere Ludvig d. Fromme om at sende dem nogle mænd, der kunne fortælle dem om kristendommen. Han fik nu Ans-

gar til sammen med en ven at drage til Sverige. De var i følge med nogle købmænd og blev på havet overfaldet af vikinger. Berøvet alt nåede de land i Sverige, og der var langt og uvejsomt til målet. Men Ansgar ville frem, og efter store besværligheder nåede de kongebyen Birka på Bjørkø, der lå ved en vig i Mælarn. Kongen, Bjørn, gav Ansgar lov til at prædike. Kristne fanger var glade ved at få del i sakramenterne, og flere hedninger blev vundet for kristendommen, deriblandt Hergejr, byens høvding, som byggede en kirke på sin egen grund. Efter ca. 1½ års virke drog Ansgar tilbage til Danmark, efterladende enkelte missionærer.

Ludvig d. Fromme lod i Hamborg oprette et ærkebispedømme til ham og gav ham indtægterne af et fransk kloster, Turholt, og paven udnævnte ham til missionær i Norden.

Da overfaldt vikinger Hamborg, mens byens høvding var borte. Forgæves søgte Ansgar at samle indbyggerne til modstand; så flygtede han, medtagende kirkens helgenlevninger. Byen blev plyndret, kirken brændt; nogle blev dræbt, andre slæbt bort som trælle. Ved samme tid dræbte svenskerne en del af kirkens mænd og jog de andre ud af landet. — Frankrig var imidlertid blevet delt. Turholt kloster var kommet under den franske konge. Til dette kloster havde Ansgar sendt nogle drenge til oplæring i kristendom. Nu gav kongen det til en af sine mænd, og han brugte drengene til trælletjeneste. Det var det hårdeste slag for Ansgar. Hjemløs flakkede han om; hans gerning syntes forgæves. Men „han blev hverken tungsindig eller syndede med sine læber". Han gentog blot Jobs ord: „Herren gav, Herren tog, Herrens navn være lovet!"

Da tog kong Ludvig d. Tyske sig af hans sag. Hamborg ærkebispedømme blev lagt ind under Bremens, som Ansgar fik. Vikingerne blev holdt i ave, og Ludvig brugte ham som udsending til kong Hårik. Ansgar fik knyttet venskabsbånd mellem de to konger og blev snart en af Håriks mest betroede rådgivere. Hårik fandt også meget godt og gavnligt i, hvad Ansgar fortalte om kristendommen, og ville gerne vinde Kristi yndest; dog lod han sig vist ikke døbe. Men han tillod, at der måtte bygges en kirke i Slesvig (Hedeby), der var knudepunkt for handelsforbindelserne mellem Østersø og Vesterhav. Derved fik byen et opsving, idet kirken stod som udtryk for, at fredelige tilstande havde afløst vikingekulturen. — Der fandtes ikke så få kristne i Slesvig, og flere sluttede sig til menigheden. En del lod sig foreløbig blot primsigne, så fik de lov til at deltage i gudstjenesten. Først på dødslejet lod de sig døbe, „for at de, rensede ved salighedens bad,

kunne rene og ubesmittede uden noget ophold gå ind gennem det evige livs porte".

Ansgar længtes nu efter på ny at få knyttet forbindelse med Sverige. Han drog dertil med gaver fra kong Ludvig til den svenske konge og med en anbefalingsskrivelse til ham fra Hårik, der skrev, at aldrig havde han truffet mage til ærlighed hos noget menneske. Han ville kun, hvad godt og ret var.

Den lille svenske menighed havde haft trange kår; men Hergejr havde trofast støttet de øvrige af menigheden og vidnet for tilhængere og modstandere med stor frimodighed. Nu kom, omtrent samtidig med Ansgar, til Bjørkø en mand, som fortalte, at han havde besøgt guderne, som var meget fortørnede over, at folk ikke gav dem gaver og ofrede til dem som før. Ville folk have deres gunst, måtte de ofre flittigere og afholde sig fra den ny gudsdyrkelse. Så ville guderne til gengæld optage den afdøde kong Erik i deres kreds. — Et forsøg på at puste nyt liv i hedenskabet ved at optage berømte konger i gudekredsen. — Budskabet blev modtaget med begejstring, og Ansgars venner rådede ham til at vende om; men han svarede, han var rede til at bære både pinsel og død for Jesu skyld. Kongen tog venligt mod ham og var villig til at lade ham tale, men måtte jo have folkets samtykke. Det så på tinge ud til, at det ville blive ham nægtet. Men så tog en gammel mand ordet og mindede om, hvordan vikinger nu hindrede folk i at drage til Dorstad for at høre om det nye. Derfor burde man lytte, når folk kom hertil med budskabet. „Thi skulle det engang hændes, at vi mistede vore egne guders yndest, så er det godt at have denne guds nåde, som altid og i alle ting kan og vil hjælpe dem, som påkalder ham". Folk fandt disse ord forstandige; Ansgar fik lov til at forkynde sit budskab, og svenskerne fik lov til at slutte sig til, hvad gudsdyrkelse, de ville. Ansgar indsatte nu en præst og drog tilbage til Danmark. Det var omkring år 853.

Kort efter faldt Hårik i en kamp og efterfulgtes af en dreng, Hårik d. Yngre. Hans rådgivere forklarede ham, at forgængerens fald skyldtes gudernes vrede over, at han havde ladet kristendommen få indpas i landet, og den unge konge lod kirken i Slesvig lukke. Snart vandt Ansgar dog hans venskab, så han tillod, at den atter åbnedes, og han gav grund til en ny kirke, som Ansgar lod rejse i Ribe, og tillod, at der blev ringet med kirkeklokker, hvad før havde været forbudt, da man frygtede, det ville bortskræmme landets vætter (beskyttende guder). Ribe var en anden af Danmarks største byer; den havde livlig

handelsforbindelse med Dorstad, hvilket vel var årsag til, at Ansgar valgte den som et andet udgangspunkt for missionsvirksomheden.

„Han var ingen mægtig ånd", skriver Grundtvig om Ansgar, men, føjer han til, „ret en hjertekristen". Der var intet høvdingeagtigt hos ham, snarere det modsatte. Han ernærede sig mest med vand og brød; i sin fritid knyttede han fiskegarn. Bispedømmets indtægter brugte han mest til at hjælpe trængende og frikøbe trælle. Rimbert, der har fortalt hans levned, skriver, at han intet af vigtighed foretog sig, før han ved et syn havde fået bekræftet, at han skulle gøre det, og hans syner slog aldrig fejl. Han skal have helbredet mange ved bøn. Men han ønskede kun eet under: At Gud ved sin nåde ville gøre et godt menneske af ham. Sin sidste tid led han meget, men gentog da Jobs ord: „Skulle vi kun tage mod det gode af Gud og ikke tage mod det onde". Hans største sorg var, at han ikke blev martyr, hvad han ventede, da han drog — som han troede — til de „vilde normanner". I stedet for blev det fredelige, frisindede mennesker, han kom til, folk, som tiltaltes af hans milde, kærlige færd og ord, hans redelige væsen og rene enfold.

Det var nok kun en lille del af danerne, han vandt for kristendommen. Men han havde lagt grunden til den kirke, hvis døre åbnede sig for dem, som efterhånden sluttede sig til den. Den var bygget på det jævne, uden pragt og prunk, uden magt og tvang, som det passede for jævne danske.

Han døde år 865.

Gorm d. Gamle[1] *og Thyra Danebod.*

Kilderne til danskernes historie fra Ansgars død til op i 900tallet er ret sparsomme. Runestene og andre vidnesbyrd viser, at en svensk kongeslægt har sat sig fast i det sydlige Sønderjylland. Når det hedder om Gorm d. Gamle, der var konge omkr. år 940, at han samlede Danmark, betyder det måske, at han har forjaget disse erobrere. På den mindesten, han rejste over sin hustru, står: „Gorm konge lod gøre gravmæle dette over Thurvi, kone sin, Danmarks bod". Nyere runeforskere mener, at Danmarks bod (pryd el. værner) hentyder til Gorm og betyder vel i så fald, at han fordrev den svenske kongeslægt. Det kan dog lige så godt hentyde til Thyra, der fik tilnavnet Danebod,

[1] *Gamle* kan også betyde *erfarne* eller *overhovedet.*

og til hvem man har knyttet tidens stordåd: bygningen af Danevirke.

Danevirke består af flere volde, hvoraf de ældste er knyttet til kong Godfreds navn og vel er rejst omkr. år 800 til værn mod Karl d. Store. Hvilken del man kan tillægge Tyra Danebod, er uvist. Men sagn og saga tyder på et stort og smukt samarbejde mellem folk og dronning, da opførelsen af Danevirke må være blevet vedtaget på tinge, muligvis som værn mod det svenske angreb, som udgik fra Hedeby.

Den lille Jellingsten.

I Gorms sidste kongeår styrede hans søn Harald Blåtand[1] sammen med ham. På den runesten, han satte over sine forældre, står: „Harald konge lod gøre dette minde efter Gorm, sin fader, og efter Thurvi, sin moder; den Harald, som vandt sig al Danmark og Norge og kristnede danerne."

Norge fra Harald Hårfagre til Håkon Jarl

Norge var til 800tallets sidste halvdel delt i en mængde småriger. Da, fortæller sagnet, bejlede en af de mægtigste småkonger, Harald, til en pige, som svarede, at kun hvis han bejlede som hele Norges konge, fik han hendes ja. Han svor da ved den gud, som havde skabt ham og rådede for alt, at han ikke ville lade sig klippe, før han havde samlet Norge. Efter en række slag, hvoraf det sidste stod ved Hafrsfjord 872, havde han erobret landet. Senere lagde han øgrupperne nord for Skotland under Norge. — Om to af de småkonger, han besejrede, brødrene Herlaug og Rollaug, fortælles, at de fandt kampen mod ham håbløs. Men Herlaug ville ikke underkaste sig. Han lod derfor mad og drikke sætte ind i en høj, gik derind sammen med 11 af sine mænd og lod den derpå kaste efter. Rollaug underkastede sig og

[1] Blå er det gamle danske ord for sort.

blev sat til jarl over det land, han havde styret. Hvor småkongerne underkastede sig, fik de jarledømme i stedet, og herserne kunne opnå at blive lændermænd (I s. 209).

Iflg. sagaen fratog Harald bønderne deres odel; men det er uvist, om det betød, at han lagde jorden i skat, eller at han gjorde sig til dens ejer. Mange stormænd ville i alt fald ikke stå under ham, men forlod riget; flere af dem bosatte sig på Island. Det er disse frihedskære og stridbare mænds og deres ætlingers fejder, de islandske sagaer fortæller om.

Harald delte riget mellem sine sønner, dog sådan, at den ældste, Erik, skulle være overkonge. Men brødrene ville ikke stå under ham; det førte til kampe, hvor Erik fældede flere af dem og derved skaffede sig tilnavnet Blodøkse. Da kom hans halvbroder Håkon Adelstensfostre hjem fra England, og „det fløj som ild i tørt græs alt østen til

Den store Jellingsten.

landets ende", at han gav bønderne deres odel tilbage. Folk samledes om ham i mængde, så Erik Blodøkse måtte flygte ud af landet.

Håkon var opfostret hos den engelske konge Adelsten, der havde ham meget kær og lod ham oplære i kristen tro, i gode sæder og alskens idræt. Han blev meget folkeyndet.

Han ordnede landets forsvar og retsvæsen: På højderne rejstes bavnen, som tændtes, når fjenden truede landet. Budskabet derom kunne nu bringes fra den ene ende af landet til den anden i løbet af en uge. Ved kystbygderne holdtes skibe rede til udfart, når leding blev udbudt. — Vigen (egnen omkring Oslo fjord) med oplandene havde i forvejen fælles love og tingsted; nu fik Vestlandet og Nordlandet også hver sine love og tingsteder. Og Håkon sørgede for fred og orden i landet.

Han ønskede også at fremme kristendommen og vandt mange ved overtalelser og gode gaver, hvorpå han tilkaldte nogle engelske præster og lod bygge kirker. Men da han på Frostetinget (i Nordnorge) bad folket tage mod den nye tro, mødte han hård modstand. Bønderne lod ham endog vide, at hvis han ville tvinge dem til at tage mod den nye tro, så valgte de en anden konge. Håkon bøjede sig. Han måtte tilmed finde sig i, at nogle blotmænd dræbte tre præster og brændte deres kirker, ja blev endog tvunget til at deltage i offertjenesten og æde hestelever.

Nogle danske vikinger hærgede på Norges kyster. Håkon slog dem og hærgede til gengæld i Danmark. Harald Blåtand besvarede det med at hjælpe Erik Blodøkses sønner til at bekrige Håkon, der vandt flere slag, men tilsidst tabte og blev hårdt såret. Da han var sønneløs, sendte han bud til Eriks sønner, at de nu skulle arve riget. Blev livet ham forundt, ville han drage til lande med kristne mænd for at bøde, hvad han havde forbrudt mod Gud. Døde han i Norge, måtte man der selv bestemme, hvad begravelse man ville give ham. — Der var stor sorg i Norge, da han kort efter døde. Man højsatte ham i fuld rustning, og den store skjald Ejvind Skaldaspiller lod i et kvad aser og einherjer[1] byde ham velkommen til Valhal.

Ubunden til jordens folk
Fenrisulven farer[2],
førend i Håkons øde fodspor
jævngod konge kommer.

[1] Krigerne i Valhal.
[2] Ragnarok kommer.

Harald Gråfeld var den betydeligste af erikssønnerne. Han kom i strid med jarl Sigurd på Lade (ved Trondhjem) og brændte ham inde. Hans søn, Håkon Jarl, drog til Danmark, hvor han skal have vakt Harald Blåtands mistro til Harald Gråfeld, så han fik hjælp til at få ham fældet. Derefter overtog Harald Blåtand Norge, overlod Håkon Jarl en hel del af det nordlige som jarledømme, lod nogle af Harald Hårfagres ætlinge sidde som skatskyldige småkonger og lagde Vigen ind under sit eget styre. Han havde fået Håkon Jarl til at antage kristendommen; men næppe var jarlen kommet hjem, før han blotede, og skat svarede han ikke.

Harald Blåtand havde anlagt et vikingebol[1] i Jomsborg. Iflg. sagnet antoges der kun mænd, som ikke blinkede for sværdet. Kvinder måtte ikke komme der. Mændenes opgave var vist at beherske handelen på Oder, ved hvis munding borgen lå, og at holde egnens folk i ave.

Det er uvist, om det var efter Harald Blåtands befaling eller efter egen beslutning, jomsvikingerne angreb Håkon Jarl. I alt fald førte det til slaget i Hjørungavåg, hvorom der findes flere beretninger. — Aserne skal have skaffet Håkon sejr, fordi han ofrede sin søn til dem. Mange jomsvikinger blev taget til fange og skulle henrettes. Sagnet fortæller om deres dødsforagt: En sagde, før han fik hovedet hugget af: „Jeg har en nål i hånden, den vil jeg stikke i jorden, hvis jeg ved af mig selv, når hovedet er hugget af." En anden bad for sit hår; han ønskede, at en mand skulle holde ved det, så det ikke blev sølet i blod. Men idet hugget faldt, rev han hovedet til sig, så manden, der holdt ved håret, fik hænderne hugget af.

Håkon jarls søn Erik gav meget mod faderens vilje de sidste jomsvikinger friheden. — Håkon Jarl sad nu som selvstændig herre i Nordnorge. Landet var atter splittet.

Harald Blåtands regering.

I Harald Blåtands kongetid trængte Otto II af Tyskland engang gennem Danevirke og lod på grænsen opføre en borg, som danskerne få år efter erobrede og brændte. Iflg. Snorre skal Otto også have tvunget Harald til at lade sig døbe; men havde det været rigtigt, ville Harald næppe på Jellingstenen have ladet indhugge, at han kristnede danerne.

Mere rimelig er beretningen, at man engang hos ham stredes om,

[1] Bol = boplads.

hvem der var stærkest, aserne eller Krist, og at klerken Poppo på kongens spørgsmål, om han var rede til ved jernbyrd at bevise sin påstand, at aserne kun var onde ånder, og Kristus var Gud, svarede ja og beviste sit ord ved at bære glødende jern, uden det skadede hånden. Kongen lod sig da døbe; men når der fortsættes, at han bød sit folk at forkaste afguderne, lyder det usandsynligt. Sagaen melder nemlig intet om sammenstød mellem ham og den gamle tros mænd. Men kongen forestod de store rigsblot. Når han nu valgte at dyrke Krist og ikke ville blote, måtte det få vidtrækkende følger. — Det synes for øvrigt, som døbte og udøbte levede fredeligt side om side. Kristendommen blev som en surdejg, der langsomt sivede ind i folket og lidt efter lidt gennemtrængte tankegang og sindelag.

Harald Blåtand synes ugerne at have indladt sig i krig, hvis det ikke gjaldt landets forsvar. Sønnen Svend Tveskæg havde derimod vikingeblod i årerne, og forholdet mellem far og søn var ofte spændt. Vikingetiden gik nu på hæld, men de, der hellere skaffede sig bytte på røvertog end ved fredeligt virke, så med uvilje på kong Harald. Det er vist baggrunden for Inggjaldskvadet, som sikkert er blevet til i den tid.

Inggjaldskvadet.

Sakserkongen Sverting havde dræbt danerkongen Frode; men i stedet for at hævne faderen gifter hans søn Inggjald sig med Svertings datter og frådser sammen med hendes brødre. Det hører Starkad, som opholder sig i Sverige. Han drager til Danmark for at vække Inggjald til mandsdåd.

Efter gammel vane sætter han sig til højbords i kongshallen. Men Inggjald er borte, og dronningen, der ikke kender ham, byder ham at sætte sig på stodderbænken. Da kommer Inggjald hjem og byder dronningen at formilde gubben. Hun vil skænke ham et kosteligt smykke; det slynger han hende i hovedet. En spillemand, hun lader spille for ham, får et afgnavet ben i hovedet. Inggjald og hans svogre byder ham lækker mad, men får svaret:

> Rå og blodig mad, det er kost for kæmper;
> helten ænser ej, hvad på bordet brammer;
> kampen er hans lyst, og med liv og sjæl
> han stunder mod striden.

Han retter en voldsom anklage mod tidens blødsødenhed og især mod Inggjald, der har glemt sin første pligt: at hævne sin fader. —

Inggjald opflammes, så han sammen med Starkad fælder svogrene for derefter at forjage sin hustru. Endnu engang anklager Starkad tidens nydelsessyge, guldbegær og sanselighed; thi

ingen, der lever, kan undgå sin lod
eller løbe fra døden.
Skæbnen til alle har bud,
og det båder kun lidt sig at skjule.

Digtet forsøger at genopvække vikingeånden, men befri den fra umådelighed i mad og drikke, fra voldtægt og guldbegær — og samtidig vil det genopvække den gamle blodhævnsmoral. Det forkynder kamp for kampens skyld og skal indgyde nutiden fortidens kampånd.

Svend Tveskæg.

De krigerske stormænd fandt en fører i Svend Tveskæg og har antagelig ægget ham til oprør mod faderen. Det kom i alt fald til krig mellem dem. Sakse fortæller, at Harald havde fundet en mægtig sten, som han ville rejse til minde om sin moder, Thyra, og satte en mængde mænd til at slæbe den til Jelling. Han spurgte en mand, der kom forbi, om han nogen sinde så mænd slæbe større vægt, og fik svaret: „Nys var jeg med, hvor Danmark droges dig af hænde. Døm selv, hvor det tungeste læs blev draget". Harald lod nu stenen ligge og bød mændene gribe til våben; men de var så forbitret over, at de var blevet sat til slig hædersløs gerning, at de nægtede at følge ham[1].

Under den påfølgende kamp blev Harald dræbt (vistnok år 986). Iflg. Sakse havde en kriger, Palnatoke, pralet af, at han kunne skyde et æble af en pog[2]. Kongen bød ham da, at han skulle skyde et æble af sin søns hoved. Han gjorde det, men havde taget endnu to pile med. Kongen spurgte ham om grunden dertil og fik svaret, at havde den første pil ramt sønnen, var den næste bestemt for kongen. — Man mener, det var ham, der dræbte Harald Blåtand.

Kilderne til Svend Tveskægs historie er så indbyrdes modstridende, at det er vanskeligt at få et klart billede af, hvad der skete i hans tid. Alle kilderne er dog enige om at skildre ham som en klog og krigersk konge.

Jomsvikingerne skal have taget ham til fange for derved at hævne hans fader og have krævet en stor løsesum for ham. Men han var så

[1] Antagelig har den sten, Harald satte over sine forældre, givet anledning til dette sagn.
[2] En kæp.

folkeyndet, siger Sakse, at mændene samlede store beløb, og kvinderne gav deres smykker for at købe ham fri. Som tak skænkede han af statens skove til almenning (alle mænds) i Østdanmark, men til ætteeje i Jylland, og kvinderne fik arveret sammen med mænd. Antagelig ligger der gamle retsregler bag denne fortælling.

Runestene i nærheden af Danevirke viser, at en kong Svend har ført krige ved Hedeby, og år 1000 klager bispen i Hedeby over, at staden er plyndret og øde, og kirken er tom. Antagelig har svenske konger eller kongeætlinge søgt at skabe sig et rige med Hedeby som udfaldsport. De er da blevet besejret af Svend, som har villet hindre nye forsøg derpå ved at ødelægge byen.

Mest berømt blev han ved at erobre England. Det begyndte med, at han på vikingevis foretog plyndringstog derover. Æthelred, englændernes svage konge, vidste intet andet råd end at betale vikingerne mægtige summer, danegæld, for at blive dem kvit; men det medførte kun nye plyndringer og stadig øgede krav. — Da greb han 1002 til det middel at lade alle de danske dræbe, der levede i den sydøstlige del. I Danelagen levede der for mange til, at det der lod sig gennemføre.

Svends søster og hendes mand var blandt de dræbte; mange danske har vel nu haft slægtninge at hævne. I alt fald fik kongen af folket lov til at udbyde leding 1013. Med en dansk hær drog han til England, som han erobrede i løbet af kort tid. Men kort efter døde han (1014).

Dommen over ham blev meget forskellig. Sakse omtaler ham som folkeyndet, men skriver også, at folket ærede Harald Blåtand efter hans død. Antagelig betyder det, at Svend ret var stormændenes mand, mens de jævne, fredelige bønder særlig yndede Harald. En flamsk munk skrev om Svend, at han „var den lykkeligste af samtidens konger, dådrig og tapper og klog, elsket af alle, især af sin hird". Modsat skrev en tysk bisp, „at han lod sit herredømme ligge åbent for udenlandske fjender, ombyttede sikker ro med stadig omflakken, sit eget kongerige med udlændighed, himlens og jordens Gud med djævelen".

Håkon Jarls død.

Efter at have besejret jomsvikingerne herskede Håkon Jarl over det meste af Norge. Men hans griskhed efter skønne kvinder voldte hans fald. Da han sendte sine trælle ud efter storbonden Orm Lyrgjas fagre hustru Gudrun Lundesol, blev de afvist, og Orm lod hærpil gå. Hurtigt samledes en stor skare bønder. Håkon flygtede til sin elskerinde Thora fra Rimol, der skjulte ham i en svinesti sammen

med hans træl, Kark. De to mistænkte indbyrdes hinanden, og mens jarlen sov, skar Kark hovedet af ham. Han håbede derved at vinde den belønning, der var udsat for at dræbe ham; men Olaf Trygvesøn lod ham henrette.

Håkon Jarl var en ægte viking: kraftig, kløgtig, krigersk, snu, begærlig og fuldstændig hensynsløs. Netop derfor faldt han for Norges bønder, der krævede fred og ret i riget. Hans eftermæle blandt dem blev „Jarlen den ilde".

„Nu var tiden kommen, da blotskab og blotmændene skulle fordømmes, men den hellige tro og rette sæder komme i stedet"[1].

Olaf Trygvesøn.

Olaf Trygvesøn blev nu Norges konge. Harald Hårfager var hans oldefar, hans farfar blev fældet af Erik Blodøkse, hans far af Harald Gråfeld; derpå skjulte hans mor sig på en ø, hvor hun fødte ham. Senere flygtede hun med sønnen til Gardarrige[2], hvor hendes broder var kongens mand. Men de blev fanget af vikinger og solgt hver til sin herre.

Olafs farbroder traf ham tilfældig i Estland, fik at vide, hvem han var, købte ham fri og tog ham med til Holmgård (Novgorod).

Senere drog Olaf på vikingefærd og hærgede en tid på England sammen med Svend Tveskæg. Der traf han en from eneboer, som vandt ham for kristendommen og spåede, at han skulle blive en mægtig konge og bringe mange mennesker til troen.

Da han nu hørte, at bønderne var utilfredse med Håkon Jarl, drog han til Norge for at vinde landet. Han kom der, som bønderne havde besejret Håkon, og de kårede ham nu til deres konge. — Kort efter traf han sin moder. En højættet nordmand, der kendte hende, havde truffet hende på et trællemarked i Estland, købt hende fri og ægtet hende.

Olaf satte sig nu for at kristne nordmændene. I Vigen havde Harald Blåtand fået befolkningen til at tage mod den ny tro, men senere var mange faldet fra. Olaf havde der stor slægt, som han vandt for troen sammen med flere stormænd. Resten tvang han. „Dem, som talte derimod, revsede han hårdt, dræbte nogle, andre lod han lemlæste, og nogle jog han ud af landet"[3].

[1] Snorre.
[2] Svensk vikingerige i Rusland.
[3] Snorre.

På Froste[1] ting krævede bønderne, at han skulle blote med dem, som Håkon Adelstensfostre havde gjort det. Han lod, som han gik ind derpå. Men næste dag lod han deres førere gribe og sagde derpå: „Skal jeg endelig blote med jer, da vil jeg gøre det største blot, som bruges, og blote mænd". Han nævnede nu de fangne. Da faldt folket til føje og lod sig døbe.

På Mæren[2] forlangte folket også, at han skulle blote. Han og hans mænd fulgte med ind i hovet, hvor de væltede gudebillederne og fældede bøndernes fører, hvorefter bønderne bøjede sig for ham.

Han måtte som bod gifte sig med den dræbtes datter Gudrun. Men da hun om natten troede, at han sov, søgte hun at dræbe ham med en kniv. Han vristede den fra hende; „og kom Gudrun ikke siden i seng med kong Olaf."[3]

Ejvind Kinrive nægtede bestemt at lade sig døbe. Da lod Olaf et vaskefad med gløder sætte på hans mave, så den brast.

Til Island sendte Olaf den føromtalte Tangbrand. Og da Lejf den Lykkelige — som siden opdagede Amerika — var i Norge, vandt han ham for kristentroen, så han tog en præst med til Grønland.

På mindre end fem år var det lykkedes Olaf at „hærge Norge til kristendom"[4]. Da blev hans livsbane brat afbrudt.

Iflg. Snorre bejlede han til den svenske enkedronning Sigrid Storråde, men stillede den betingelse, at hun skulle antage kristendommen. Hun svarede, at enhver af dem kunne beholde sin tro. Da slog han hende i hovedet med sin handske og råbte: „Hvi ville jeg have dig, ældgamle, hundhedenske kvinde!" — „Dette ord turde volde din død!" svarede Sigrid og forlod ham.

Hun blev siden gift med Svend Tveskæg og opæggede både ham, sin søn, Olaf Skotkonning af Sverige, og Håkon Jarls søn Erik mod Olaf Trygvesøn.

Svend Tveskæg havde bortgiftet sin søster Thyra til en venderkonge. Hun flygtede fra ham til Norge, hvor Olaf Trygvesøn ægtede hende uden Svends samtykke. Hun havde arv i Vendland, som Olaf nu ville hente. Han drog med en stor flåde dertil og fik arven udbetalt. Men på tilbagevejen mødte han ved Svold[5] Svend Tveskægs, Olaf Skotkonnings og Erik Jarls forenede flåder. Det kom til en voldsom kamp, hvor Olafs skibe efterhånden blev ryddede, tilsidst det mægtigste af

[1] I Nordnorge.
[2] Ved Trondhjem.
[3] Snorre.
[4] Snorre.
[5] En ø, hvis beliggenhed er omstridt.

dem, „Ormen lange", hvis mage aldrig før var set i Norden. Olaf og nogle med ham sprang da over bord.

Bedst husker sagaen den unge bueskytte Ejnar Tambarskælve, der skød hårdere og sikrere end nogen anden. Da hans buestreng brast, spurgte kong Olaf: „Hvad brast så højt?" — „Norge af din hånd, konge!" svarede Ejnar. — „Så stor brist er vist endnu ikke sket", mente kongen og gav Ejnar sin bue; Ejnar kastede den med ordene: „For veg, for veg er kongens bue" og greb til sværdet.

Olaf Trygvesøn var en konge efter nordmændenes hjerte. Han var høj og smuk og en vældig idrætsmand, der kunne svømme i fuld udrustning og kaste spyd med begge hænder samtidig. — Snorre fortæller om ham, at engang var en mand klatret op på så stejlt et fjeld, at han ikke kunne klatre ned igen; da steg Olaf derop og bar ham ned på sine skuldre.

Nu blev Norge atter splittet. Sejrherrerne delte det sig imellem.

Knud d. Store.

Svend Tveskæg og Olaf Trygvesøn var begge døbte, begge stærke, lidenskabelige naturer og begge fuldblods hedninger i tanke, sind og handlinger. Deres efterfølgere, Knud d. Store og Olaf d. Hellige, lignede dem i natur; men i deres sind brødes hedenskab og kristendom.

Knud var ca. 20 år, da hans fader Svend Tveskæg døde. Englænderne kaldte da Æthelred hjem, hvorfor Knud skal have ladet skære næse, øren og hånd af de gidsler, hans fader havde taget som sikkerhed for englændernes troskab. Derpå søgte han hjælp hos sin broder Harald, danskernes konge, og snart stod han med en mægtig hær i England, hvor han måtte kæmpe med Æthelreds tapre søn, Edmund Jernside. Efter en del kampe med vekslende held enedes de om at dele riget. Men året efter (1017) døde Edmund, og englænderne kårede nu Knud til konge.

1018 døde hans broder Harald, hvorefter han også blev konge i Danmark; desuden herskede han over en stor del af vendernes østersøkyst og var tillige en tid konge over Norge, så han med god grund fik tilnavnet *den Store*.

Han vågede strengt over sin magt og slog ned, hvor den truedes. Da den engelske stormand Eadrik Streon, der skiftevis havde støttet og svigtet de forskellige herskere, således forlangte løn for at have svigtet kong Edmund, fik han svaret: „Du drottensviger, hvorledes skulle

du være mig tro!" Hvorefter han på Knuds bud blev hugget ned. — Samme skæbne blev Ulf Jarl til del. Han var gift med Knuds halvsøster Estrid, Svend Tveskægs og Sigrid Storrådes datter, og var sat til jarl over Danmark. Det er uvist, hvorfor Knud lod ham dræbe; men det synes i alt fald at have været af frygt for, at han ville svække kongens magt i Danmark.

England var hovedlandet, og der opholdt Knud sig mest. Han havde en frille, Ælfgifu (Alfegave), der havde født ham sønnen Svend. Hende forskød han for at gifte sig med Æthelreds enke, Emma, hvem han lovede, at hvis hun fødte ham sønner, skulle de få arveret til England. Derved håbede han at knytte englænderne til sig.

Af samme grund sendte han sin hær hjem. Han skænkede store summer til landets kirkelige stiftelser, viste dyb ærbødighed for dets nationale helgener, også dem, der var blevet dræbt af danske vikinger, holdt landets love strengt i hævd og sørgede for god fred og orden i landet, hvorfor englænderne anser ham for en af deres bedste konger.

I stedet for den hjemsendte hær dannede Knud en stående hær, der skal have talt 6000 mand. Tinglid[1] kaldtes den, og både danske og englændere kunne tjene i den. Men da de selv skulle bekoste en pragtfuld udrustning, fik kun de rige råd dertil.

Mange af dem var vilde og tøjlesløse vikinger, hvorfor Knud måtte give strenge love for dem, den såkaldte Vederlag[2]. Disse love var strengere end folkelovene og stærkt præget af romerretten, idet de f. eks. mere tog hensyn til anklageren (magthaveren) end til den anklagede. (Mens således efter folkeretten en anklaget kunne fri sig ved hjælp af mededsmænd, skulle efter Vederlaget anklageren skaffe to vidner i sagen, og deres vidnesbyrd kunne ikke omstødes). Vederlaget fik siden stor betydning i dansk retslovgivning ved at hævde kongens hellighed og herskerret.

Dets bestemmelse om fredløshed synes dog at bygge på gammel folkeret: Hvis stalbrødrene dømte en kammerat fredløs, bestemte han selv, om han ville fare til havs eller til skovs. Valgte han det første, fik han et skib med farekost, årer og øsekar. Stalbrødrene fulgte ham til havs, og når han var sejlet dem ude af syne, gentog de den fældede dom og erklærede ham for hver mands nidding. — Fór han til skovs, fulgte de ham til udkanten, og når han var langt af led, gentog de samme fordømmelse. — Mødte en stalbroder ham siden og var et spyd

[1] Egentlig Thegnlid.
[2] Betyder straffelov eller rettere gengældelseslov.

rigere eller en mand stærkere, var det hans pligt at anfalde ham, hvis han ikke selv ville bære niddingsnavn.

Mange vederlagsmænd (som de oftest kaldtes) blev senere kongelige fogder eller ombudsmænd og kom til at høre til højadelen.

Sakse fortæller, at „det føjede sig så, at kongen selv var den første, som brød loven; han dræbte i drukkenskab en af sine egne mænd". Men han angrede det dybt, knælede for huskarlene og bad dem dømme ham. De gav ham selvdømme, og så idømte han sig ni gange mandebod og en mægtig „gørsum" (ekstrabøde i forhold til den dømtes formueforhold). — At kongen i drukkenskab kom til at slå en mand ihjel, var dengang ikke noget mærkeligt. Det ny og særlige er hans dybe anger og ydmyghed.

Iflg. en engelsk beretning kvad en skjald engang om Knud, at han herskede over jorden som Gud over himlen. Da gik kongen ned til stranden, og for at vise sin afmagt i sammenligning med Guds almagt bød han forgæves tidevandet at standse ved hans fod. Derpå skænkede han sin guldkrone til kristusbilledet i Canterbury.

For at fremme kirkelivet i Danmark sendte han flere engelske præster og bisper — dog nok mest af dansk rod — til sit hjemland. Han skal også have ladet anlægge de første klostre der.

Den norske konge, Olaf Haraldssøn, og hans svoger, den svenske konge Anund Jakob, benyttede sig af Knuds ophold i England til et overfald på Danmark. Knud ilede hjem, og det kom til et slag, hvorom der findes flere delvis modstridende beretninger, som dog alle viser, at Knud endte som sejrherre.

Stor vægt har han næppe lagt på det; thi kort efter drog han på en pilgrimsrejse til Rom, hvorunder han fromt fulgte kirkens anvisninger: Drog til de hellige steder, kyssede altre, gav almisse til fattige o. lign.

Fra Rom skrev han hjem, at det var lykkedes ham at fri pilgrimme og købmænd, der farer til Rom, fra de tyngende pålæg, man hidtil havde pålagt dem, og at han ville slutte fred og varigt forbund med de folk, som havde villet skille ham fra liv og rige.

Olaf d. Hellige.

På den tid var Erik Jarl den mægtigste mand i Norge. Olaf Skotkonning synes kun at tænke på at benytte det, han havde fået efter slaget ved Svold, som skatteland. Knud havde nok at gøre i England, og i den tid, Harald var konge i Danmark, foretog han sig vist

intet mod Norge. I den indre del sad flere småkonger, som alle nedstammede fra Harald Hårfagre.

Blandt dem var Sigurd Syr, der omtales som jævn, fåmælt og meget kløgtig. Hans hustru Åste var storsindet. Hun havde før været gift med Harald Grenske, og havde med ham sønnen Olaf.

I Olaf Trygvesøns tid tog de mod kristendommen og lod også Olaf døbe.

Da Olaf var 12 år, fór han på vikingetogt. Han fór viden om og var også i England, hvor den tanke modnedes hos ham, at han ville vinde Norge. Han drog derfor til sit hjemland 1015. Kort før var Erik Jarl blevet kaldet til England, hvor han snart efter døde. Olaf kom over hans søn Håkon, der styrede for faderen, tog ham til fange, men gav ham fri, mod at han svor på aldrig at angribe Olaf. Håkon drog derfor til England og forblev der.

Snart efter besøgte Olaf sin stedfader og moder og lagde sine planer frem for dem. Sigurd turde ikke fraråde, da han kendte Olafs høje sind, og lovede at stå ham bi; han håbede også, at almuen ville følge ham, som de havde fulgt Olaf Trygvesøn, men mindede om, at han ikke havde nydt kongedømmet længe.

Da Olaf imidlertid holdt fast på sin beslutning, hjalp stedfaderen til at vinde flere småkonger. Andre besejrede Olaf. 1016 mødtes han med de stormænd, der stod ham imod. Blandt dem var Erling Skjalgsøn, Ejnar Tambarskælve og Erik Jarls broder, Svend. Olaf sejrede, og dermed var han herre i det meste af Norge.

For også at vinde den del, Olaf Skotkonning havde fået efter slaget ved Svold, sendte han Bjørn Stallar på den frierfærd, hvorom før er fortalt (I s. 197). Svenskekongen brød imidlertid sit løfte og gav Ingegerd til kong Jaroslaf af Gardarrige.

Da ægtede Olaf Haraldssøn en frilledatter af Olaf Skotkonning uden hendes faders tilladelse. Det havde nær ført til krig mellem de to lande. Men de svenske bønder tvang deres konge til at holde fred og til at tage sønnen Anund Jakob til medkonge.

I Trøndelagen havde man haft nogle misvækstår. Folk mente, det skyldtes asernes vrede over, at man ikke længere blotede til dem, og var der — som flere andre steder — vendt tilbage til afgudsdyrkelse.

Olaf Haraldssøn tålte ikke sligt. Han fik at vide, at folket holdt blot på Mæren. Så kom han over dem med mange mænd, fældede offergoden og flere med ham; nogle blev lagt i jern, andre flygtede, de øvrige blev tvunget tilbage til kirken.

Inde i landet boede Dale Gudbrand, den mægtigste herre i Norge

næst efter Erling Skjalgsøn. Da han hørte, kongen nærmede sig egnen, bød han mændene i dalene samle sig bevæbnede; de strømmede til fra alle sider, dels med båd, dels på hesteryg. Kong Olaf holdt flere møder med dem og bad dem tage mod kristendommen. Men natten før det afgørende møde bød han sine mænd bore huller i de optrukne skibe og jage bøndernes heste bort.

Om morgenen lod Dale Gudbrand thorsbilledet bære ud; det var stort og hult, behængt med guld og sølv. Hver dag fik det fire brød med kød til. Da mængden var samlet, sagde Dale: „Hvor er nu din gud, konge? Nu tænker jeg, han bærer hageskægget lavt!" — I det samme randt solen op. Da sagde kong Olaf: „Du undrer dig højlig, at du ikke kan se vor gud. Pas nu på, og se i øst. Der kommer vor gud med meget lys!"

Men Olaf havde sagt til en mand, at når folket vendte sig mod øst, skulle han slå til thorsbilledet med sin kølle. Han slog nu til, så billedstøtten væltede, og ud af den løb mus og øgler. Bønderne ville flygte; men deres heste var borte, og deres skibe trak vand. På kongens bud kom de da tilbage, og både de og Dale Gudbrand gik ind på at lade sig døbe.

Kongen drog fra sted til sted, hvor han troede, asedyrkelse fandt sted, og snart var der „ikke en afdal eller udø", hvor det tåltes.

For at sikre sig arbejdsfred og samfundstryghed havde bondesamfundene skabt sig en retsordning, som de selv sørgede for blev overholdt. Men de magtede ikke de vikinger, som skaffede sig både rigdom og trælle på deres røverfærd og plyndrede såvel indenlands som udenlands. — Hårek fra Tjotte var en sådan viking. Han vandt sig gods og trælle på vikingfærd og købte derpå alle bønder ud af øen Stord, hvor han byggede sig en storgård. Derpå gjorde han krav på en nabos fugleskær, og da kongens dom gik ham imod, dræbte han naboen, sejlede til England til Knud d. Store og sluttede sig til Olafs fjender.

Olaf tog fast på disse selvrådige stormænd; men selv handlede han til tider lige så uretfærdigt som de.

Således sendte han bud til Island, at han ønskede at tale med nogle navngivne stormænd. Nogle af disse kom. Han sendte derpå en af dem tilbage med det bud, at islændingene skulle give sig ind under ham; de øvrige holdt han tilbage som gidsler. Da islændingene afviste ham, forbød han gidslerne at forlade kongsgården. Det lykkedes dog enkelte af dem at flygte.

Da kom Olaf i strid med Erling Skjalgsøn. Om Erling fortæller Snorre, at han altid havde 30 trælle på sin gård. Dem gav han ager-

land, som de kunne dyrke i deres fritid til deres egen fordel, samt bestemte en vis løsesum for enhver. „Mange løste sig det første eller andet år, og alle, som der var nogen trivsel ved, løste sig på tre år." For løsepengene købte han ny trælle, men sine løsninge (frigivne) satte han til fiskeri eller andet erhverv. Nogle opdyrkede skove og bosatte sig der.

Det skete engang, at avlen i det nordlige Norge slog fejl flere år i træk. Og kongen forbød folk i det sydlige Norge at sælge korn til folket nord i landet. Til trods derfor lod Erling sine trælle sælge korn til sin søstersøn Asbjørn. Deraf fulgte en strid, hvorunder en kongsmand dræbte Asbjørn. Kongen fik nu ikke blot Erling, men tillige Asbjørns farbroder, Thore Hund, og mange andre mægtige mænd til fjender.

Flere af de stormænd, der vendte sig mod kong Olaf, drog til kong Knud i England. Han vandt dem med gode gaver og krævede derpå, at Olaf skulle tage Norge som forlening af ham, og da han blev afvist, drog han 1028 med en stor hær mod Norge. Overalt hyldede befolkningen ham, så han vandt riget uden sværdslag. Næppe var han imidlertid borte, før Olaf søgte at vinde riget tilbage, men langt de fleste svigtede ham. Under forsøget kom kongen i kamp med Erling Skjalgsøn, hvis skib han entrede. Tilsidst var Erling ene om at forsvare sig; han værgede sig, så ingen havde set mage til det. — „Vil du gå mig til hånde?" spurgte kongen ham nu. — „Det vil jeg", svarede Erling og strøg hjælmen af. Da hug en af kongsmændene ham ned. — „Der hug du Norge af min hånd!" udbrød kongen.

Snart var han med en lille trofast skare på flugt østpå. Fra et fjeld skuede han ud over landet og udbrød: "En møjefuld færd har mine lændermænd forvoldt mig!" — Han drog gennem Sverige til sin svoger i Gardarrige.

Snorre angiver som årsag til hans flugt, at han ville sætte lov og landsret og straffede alle fredsbrydere uden hensyn til, om det var mægtige mænds sønner. Det er dog kun delvis sandhed. Havde han altid selv øvet retfærdighed og havde forstået at knytte så gode mænd som Erling Skjalgsøn til sig, ville han sikkert med lethed have kunnet nedslå selv de mægtigste fredsbrydere såvel som dem, der lod sig lokke af Knud d. Stores guld, og kong Knud havde næppe vovet at begynde krig mod ham.

Kong Knud satte nu den folkeyndede Håkon Jarl til at styre Norge; men han omkom kort efter på en sørejse.

Da kong Olaf hørte det, besluttede han at genvinde sit rige. Anund

Jakob gav ham en del af sine huskarle, og meget løst folk sluttede sig til ham, da han lod gå bud ud, at de, der ville skaffe sig bytte ved at plyndre gårde, hvorpå hans uvenner sad, skulle komme til ham.

Ved Stiklestad — lidt nord for Trondhjem — mødtes kongens og stormændenes hære 1030. Natten før slaget vågede kongen i bøn. Om morgenen vækkede en skjald kongsmændene med Bjarkemål:

Dag er opkommen,
dønne[1] hanens fjedre.
. . . Vågner, vågner,
venner alle.
. . . Ej vækker jeg jer til vin,
ej til vivs hvisken,
heller til Hildes
hårde leg[2].

Bønderne gik frem under kampråbet: „Frem, frem, bøndernes mænd!" Kongsmændenes kampråb var: „Frem, frem, kristmænd, korsmænd, kongsmænd!" — Kampen blev hård. Da kongens mærkesmand[3], Thord Folesøn, mærkede, han havde fået banesår, stødte han mærket så fast i jorden, at det blev stående, og segnede under det. Kong Olaf blev først såret og derefter dræbt med et spydstik af Thore Hund. — Tilsidst måtte kongsmændene flygte.

Stormændene havde kæmpet for kong Knud, der nu blev Norges konge og overlod styret til Ælfgifu og deres søn, Svend. Men da de tog lige så fast som Olaf på stormændene og pålagde befolkningen arbejde og nye skatter, rejste harmen sig imod dem.

Snart taltes der om, at kong Olaf var en hellig mand. Selv Thore Hund kunne vidne, at han havde fået et sår lægt, fordi noget af kongens blod var kommet på det. En solformørkelse, der indtraf kort efter kongens død, var tydelig himlens straf over folkets forsyndelse. Der gik rygter om helbredelse ved kongens lig, og man så lys, hvor han var begravet. Godt et år efter slaget lod man liget tage op. Det var ganske uskadt, fortælles der, kinderne var røde, en lok af hans hår, der blev lagt på bålet, ville ikke brænde. Thorarin, Svend Ælfgifusøns skjald, kvad derom:

[1] Bruser.
[2] Kamp.
[3] Den, der bar hans mærke.

Hist hviler nu
herren så ren,
lovsæl og herlig
med lig ufortæret,
og der vokser,
som var han i live,
på hoved og hænder
hår og negle.

Der kommer krybende
krøblingeskarer
til kongens grav —
går karske hjem.
Blinde og stumme
søger der hjælp.
Syn og tale
straks dem gives.

Olaf fik tilnavnet *den Hellige;* han havde sejret ved sin død.

Fire år efter drog Kalf Arnesøn og Ejnar Tambarskælve, der begge havde stået ham imod, med stort følge til Gardarrige og hentede hans 11årige frillesøn Magnus hjem. Nordmændene kårede ham til konge. Svend forlod riget uden sværdslag.

Året efter døde Knud d. Store. Norge og Danmark forblev adskilt i flere hundrede år.

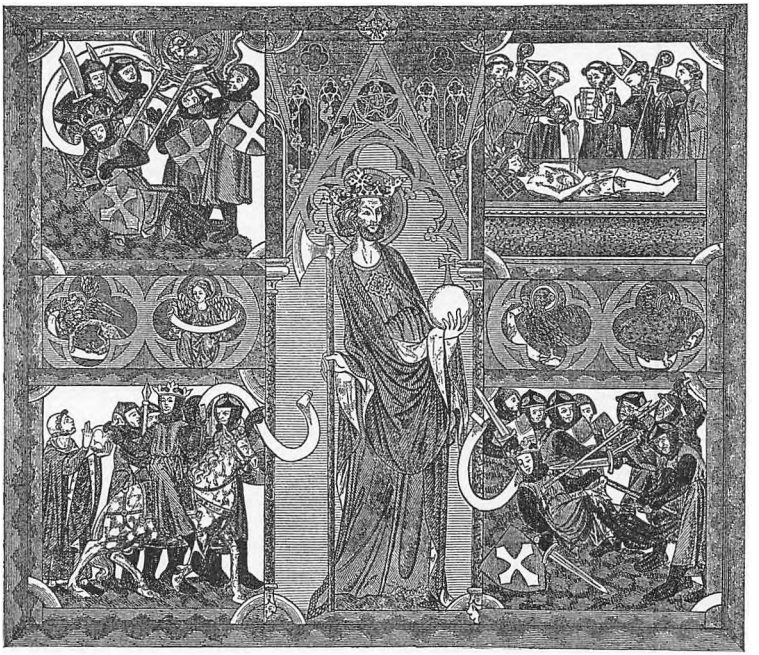

Hellig Olafs død. I midten: Olaf med stridsøkse og rigsæble. Øverst t. v.: Olafs drøm om en himmelstige natten før stiklestadslaget. Nederst t. v.: Olaf skænker en præst en fyldt pengepung. Nederst t. h.: Thore Hund fælder Olaf. Øverst t. h.: Olafs lig beredes til at lægges i helgenskrin.

Sverige i vikingetiden.

Kilderne til svenskernes historie i vikingetiden er meget sparsomme. Dog kan det skønnes, at den kirke, Ansgar fik grundlagt der, kun voksede langsomt. Svenskernes vikingetog — eller rettere folkevandring — gik mest mod øst, og derfra modtog de kun ringe påvirkning. Sverige lå dengang nærmest i en afsides krog af Norden, hvortil nye tanker og livssyn sent nåede.

Olaf Skotkonning, der var samtidig med Svend Tveskæg og med Olaf d. Hellige, var døbt; men der foreligger intet om, at han søgte at vinde sit folk for kristentroen, og da han var ilde lidt, har hans „omvendelse" næppe fået stor betydning. Hans søn og efterfølger, Anund Jakob, var døbt som barn; men det vides heller ikke, at han har gjort noget særligt for kirken.

Ved tihundredårets slutning fandtes endnu en del hedenskab i Sverige. Da kom vestgøternes kristnede konge Inge over den hedenske kong Blot-Svend af Upland, fældede ham, ødelagde hovet og dets hellige træ i Upsala og lod den hellige kilde udtørre. Hermed synes hedenskabet i det væsentligste at have fået dødsstødet, selv om det en tid levede videre i afsides egne. Da den norske kong Sverre i slutningen af 1100tallet drog gennem Sverige, fandt han endnu hedenskab visse steder i det indre af landet.

Som helhed kan der regnes med, at den kristne lære var antaget af danske og norske kort efter år 1000, af svenskerne ca. hundrede år senere.

Kirken i Norden.

Den nordiske kirke — eller rettere de nordiske kirker — var kirkens yngste barn, og pavekirken var tålmodig nok til ikke straks at spænde dem i sin faste organisation. Foreløbig blev der betydelig forskel på kirkeordningen i de forskellige lande.

På Island, hvor overgangen fra aserne til Krist blev vedtaget på et ting, ordnede man kirkeforholdene i overensstemmelse med de sociale forhold. Det var vistnok altid høvdingerne, som byggede kirker. Præsterne lovede, at de, der gjorde det, måtte tage så mange med sig til himlen, som kirken kunne rumme. Og det har tiltalt tidens høvdinger at møde for Guds ting med stort følge. Det lå nær for høvdingen at lade sig oplære i, hvordan Krist ville dyrkes — enkelte havde jo før været goder — eller han kunne lade en søn eller undergiven op-

lære deri. Kaldsret fulgte, som overalt i Norden, med ejendomsret til kirken.

I Norge, hvor kirken sejrede ved et kongebud, kom man straks den katolske kirkes organisation nær. Olaf d. Hellige kendte den fra England, og sammen med bisp Grimkel gav han kirkelove for riget.

I Danmark og Sverige var trosskiftet en privatsag; det medførte, at man til en vis grad ordnede sig forskelligt i de forskellige sogne. Det var antagelig mest almindeligt, at kongen eller stormænd byggede kirker; men der findes også bestemmelser om, hvordan sogneboerne skulle forholde sig, hvis de ville bygge kirke. Foreløbig traf man indbyrdes aftale om, hvordan „kristenretten" skulle være.

Forholdet til præsten synes i reglen at have været som et almindeligt tjenesteforhold, så han kunne opsiges til fardag. Hans løn bestod dels i indtægter af præstegården, dels i betaling for de kirkelige handlinger ved dåb, bryllup og begravelse m. m.

Kirken blev ofte bygget, hvor der før havde stået et hov (eller vi = helligdom). Fra Gotland fortælles, at hedenske bønder brændte den første kirke, der blev bygget. Så byggede man den næste på et vi, og da bønderne også ville brænde den, sagde en mægtig mand: „Vov ikke at brænde den kirke; han står på vi." — Da fik den lov at stå.

Bispen førte tilsyn med, at alt gik sømmeligt og rigtigt til. Han drog fra kirke til kirke, prædikende og vejledende. Det afhang særlig af ham, om trosskiftet skulle blive mere end en formsag, om kirken skulle give folket et rigere og renere livsindhold.

„Kongen eller folket" valgte bisperne. Den slags, som er omtalt fra den franske kirke (I s. 145), synes man at have været skånet for i Norden. Blandt de nordiske bisper fandtes flere udmærkede mænd, således Odinkar d. Ældre, der virkede både i Danmark og Sverige i slutningen af 900tallet og begyndelsen af 1000tallet og vandt mange for troen. Odinkar d. Yngre, der var af samme danske høvdingeæt, virkede i 1000tallets første halvdel som bisp over hele Nørrejylland. Han skænkede store rigdomme til kirken og viste sin ydmyghed ved i fasten at lade sig piske hver anden dag.

Det er før omtalt, at myten om Balders død og Vølvens spådom sandsynligvis er blevet til under påvirkning af kristen forkyndelse. Og hele den utryghed, de og flere andre myter giver udtryk for, fremkaldte hos mange en søgen efter noget fast at bygge på.

For øvrigt kunne det være meget forskelligt, hvad man søgte. Bønder og fredelige købmænd har især søgt fred og tryghed og har følt sig draget af Ansgars milde forkyndelse og kærlige færd. — Nogle

vikinger spurgte blot om, hvem der var stærkest, og oplevede de noget, der for dem tydede på, at det var Krist, så var de villige til at lade sig „kristne". Andre følte sig draget af den strålende drot Kristus, sådan som angelsakserne skildrede ham, en helt, der var endnu herligere at tjene, end selv Rolf Krake havde været. Især synes dog spørgsmålet om livet efter døden at have foruroliget de alvorligste. Thi selv den, der stolede sikrest på egen magt og styrke, vidste, at der var han magtesløs.

Det var især forkyndelsen af Krist som dødens overmand, der drog mange af de alvorligste over til kristendommen.

Tilsidst gik mange med, da det nu hørte til god skik og orden at lade sig „kristne".

Det er dog ikke sikkert, at massetilslutning til det ny betød religiøs ligegyldighed. Det er allerede nævnt for Islands vedkommende, at man følte, det ville sprænge folkefællesskabet, hvis ikke alle havde samme gudsdyrkelse; det måtte undgås, hvor dyrt det end kostede. — Det samme gjaldt overalt inden for ætten. Hvis en enkelt antog den ny lære, brød han med ætten og ødelagde dens lykke, brød forbindelsen mellem levende og døde og de kommende med.

Men hvis det nye nu gav ætten rigere lykke? Det var Olaf Trygvesøn netop et bevis på. Det var jo klart, at denne strålende helt og idrætsmand i særlig grad ejede haraldsættens lykke. Og lykke, det betød ikke blot rigdom og gode kår, snarest kunne det betegnes som rigt sjælsindhold. Det var det, mændene i Vestfold ønskede at få del i, ved at Erling Skjalgsøn blev gift med Olafs søster, idet han — og de med ham — derved blev knyttet til Olafs æt og fik del i hans lykke.

Trosskiftet betød vel for de fleste et skifte af sæder og skikke — sædskiftet kaldtes det ofte. — Der er dog beviser for, at der var dem, for hvem det betød nyt livssyn og livsmål. Hvad de før havde godkendt, måske sat en ære i, f. eks. blodhævn, måtte de nu bekæmpe. Trosskiftet medførte da ikke nogen pludselig ændring i nordisk folkeliv. Det, der var sket, var, at kristendommen var blevet nedlagt som en surdejg i de nordiske folk.

Overfladisk kan det se ud, som guderne blot havde fået navneforandring. Alligevel var der en afgørende forskel, som f. eks. kan symboliseres ved, at man i den hedenske tid indviede tinget med at blote en træl, nu ved at frigive ham.

I Norge havde man før holdt høst-, midvinter- og vårblot, hvor man drak asernes minnebæger for år og fred. Nu drak man i stedet englen Michaels, St. Olafs og Jomfru Marias minnebæger, også for

år og fred. Ved dette minnebæger fik man del i den, hvis minne man drak. Men selv om der var megen lighed mellem St. Olaf og Thor, så var den første — sådan følte det — død for sit folk; det var den sidste ikke. Og hvilken forskel var der vel ikke på Jomfru Maria og en eller anden frugtbarhedsgudinde!

Det nye minnebæger gav nye idealer og nye livsmål.

Asernes rige var et rige af denne verden. For nordboerne var det en selvfølge, at Kristi (drottens) rige også var det. Kirkens opgave var især at dyrke drotten ret og forkynde hans vilje. Præstens væsentligste opgave bestod i at lære folk, hvad man ikke måtte, og hvad man skulle for at tækkes drotten. De overgangsbestemmelser, man bl. a. vedtog på Islands alting (I s. 206), blev snart slettet. Der blev hård straf for ikke at lade sine børn døbe. Og synder som at „sidde ude og vække trold op" blev „uboteværk".[1] Det var også forbudt at spise hestekød, fordi det brugtes til offerkød; ved at spise det kunne man derfor let komme til at tage del i blot og derved blive delagtig i afgudens væsen.

Så var der de mange fastedage, da man skulle afholde sig fra kød (dog ikke fra fisk): Fredagene og tiden fra fastelavn til påske. Og der var alle søndage og mange helgendage, hvor man ikke måtte arbejde. For trællene var det en af kirkens skønneste gaver.

Dertil kom alt, hvad man skulle gøre: Først og fremmest søge Guds hus på hellige dage. Foreløbig var der dog langt fra kirke til kirke; men snart rejstes der en hel del, især såkaldte nemhedskirker, for at alle kunne samles, når der ringedes til kirke. Hvor der var særlig langt til kirke som i tyndt befolkede egne i Norge, skar præsterne korspil, som han sendte ud til menigheden, for at den kunne vide, hvornår de hellige tider skulle holdes.

Af andre gode gerninger var den væsentligste at give almisse. Det betød dog ikke blot at give gaver til fattige, men også at løskøbe trælle og krigsfanger, at yde hjælp til fremmede, især „elendige" (udlændinge), at bygge broer over strømmen eller gøre vej over moradser ved udfyldning med sten. En svensk runesten ved en sådan dæmning meddeler, at „Jarlabanke, der ejede hele Tæby, lod gøre denne bro for sin ånd." — At tilgive sine fjender og forbedre syndere kaldtes også almisse.

Den, som øvede kristendomsbrud og fortsatte dermed, blev gjort „utlægs": Sat uden for loven, blev fredløs. For at fries for skyld måtte man skrifte for præsten, der gav én syndsforladelse og pålagde syn-

[1] Kunne ikke sones med bøder.

deren de gode gerninger, hvormed man skulle yde vederlag for sin synd. Det var især derigennem, det lykkedes kirken at få befolkningen under sin tugt.

Kirken var den fredløses tilflugtssted. I dens bygninger måtte ingen blodsudgydelse finde sted; den skulle minde om paradisets lykke, i den var alle brødre og søstre. På hellige dage måtte ikke aflægges ed; thi eden var udtryk for strid og mistillid.

I kirken blev børnene „skirnet" — som det hed på norsk — (skære, rene, dvs. døbte); her nød menigheden Kristi legeme, lyttede til messen, sang salmerne med og fik af prædikenen at høre, hvordan man skulle leve et kristent liv.

Allerede ved 1000tallets begyndelse omtales præstebol, hvor man oplærte præster. Der findes også gamle prædikenbøger, hvoraf der kan skønnes, hvordan der prædikedes. Teksten var enten stykker af den hellige skrift eller helgenlegender, udlægningen meget billedrig. Folkets kærlighed til billedtale som til skjaldekvad vidner om rig poetisk sans.

Grundtonen i forkyndelsen var, at kærlighed er bedre end had, tilgivelse større end hævn. Det tog tid at lære menneskene det, også kirkens mænd måtte tit kæmpe mod hævngerrighed og had i deres eget sind. Men lidt efter lidt lykkedes det at indpode kærlighedens evangelium i mangt et stridbart sind.

Tidens religiøse forestillinger har fundet sit udtryk i „Solsangen", der synes at tilhøre kirkens ældste tid: Den døde fader kommer tilbage fra de dødes hjem og kvæder for sin søn, hvad han har set og oplevet der. Han minder ham om livets ustadighed og advarer ham mod elskovens magt:

> Elskovens vælde har mangen voldet sorg,
> ofte kommer kval af kvinder;
> ménfulde blev de, skønt den mægtige Gud
> skabte dem skære.

Han skal vogte sig for hoffærdighed og må ikke dynge ondt på ondt:

> Din vredes gerninger, som du har gjort,
> bøde du ikke med ondt.
> Den, du bedrøvede, trøste du med gode dele;
> det siges at sømme sjælen.

Derpå skildrer faderen sin død:

Livsglad til fulde tyktes jeg være;
thi lidet vidste jeg forud.
Dvælehjemmet[1] har drotten skabt
såre fuld af fryd.
Synden volder, at vi sorgfulde fare af jordens ø.
Ingen tør ræddes, uden han gjorde ilde. —
Hil den lydeløse[2].

Med rædsel har han set døden i møde, men:

Hin håbets stjerne fløj bort af mit bryst,
da jeg fødtes i døden;
højt fløj den op uden at standse,
så den kunne fange hvile.

Han kommer gennem Kvalhjem:

Da så jeg mænd, der på mange måder
tillisted sig andres eje;
i flokke de fór til den fægriskes[3] borg
og havde byrder af bly.
— Da så jeg mænd, som ej ville
holde de hellige dage;
deres hænder var hårdelig
naglet til brændende stene.
— Da så jeg mænd, som havde løjet
på andre i mange ord;
Hels ravne sled grumt
øjnene af deres hoved
— Alle rædsler, som times de helgangne,
får du ej at vide.
Søde synder vorder tit tungest bod,
altid kommer lede efter lyst.

[1] Jordelivet.
[2] Den fejlfri.
[3] Gerriges.

Han kommer nu til himmerige:

Da så jeg mænd, som af hele deres sjæl
gav de fattige gaver.
Engle læste hellige bøger
over deres hoveder.
— Da så jeg mænd, som ved faste
havde spæget deres attrå.
Guds engle nejede sig for dem;
det er den fuldendte fryd.
— Høje karme så jeg fare til himlen;
de søger vej til den Høje.
De styredes af mænd som
var myrdede ménløse[1].

[1] Martyrer.

EUROPA I DEN ÆLDRE MIDDELALDER

De slaviske folk.

Efter at de store folkevandringer var forbi, forblev de forskellige folkeslag væsentligt, hvor de havde bosat sig.

Øst for tyskerne boede nu overvejende slaviske folk, der var fulgt efter, da gotogermanerne[1] drog mod vest og syd. De boede langs Østersøens sydvestkyst, beboede det meste af Rusland, Polen, det nuværende Tjekkoslovakiet og Jugoslavien. Derimod havde asiatiske folk bosat sig i Finland og et stykke syd for Den finske bugt (ester og liver), på Den ungarske slette (magyarer) og i Bulgarien. Bulgarerne overtog snart det slaviske sprog, hvorimod de andre beholdt deres eget mål.

Hos slaverne havde man i reglen jordfællesskab i kommunen, hvor de fælles sager afgjordes på landsbystævne. Det skete, at flere landsbyer sluttede sig sammen om en høvding, men særlig statsdannende evner synes de ikke at have haft; i en oldrussisk krønike fortælles, at svenske vikinger havde krævet skat af slaver, hvorfor de blev forjaget af disse; men derefter kom slaverne i indbyrdes strid, og det endte med at de bad rus (I s. 208) om at komme tilbage og herske over dem. De kom med Rurik i spidsen, bragte orden til veje og gav landet navn (Rusland). Ruriks efterfølger udvidede riget, som nordboerne kaldte Gardarrige, og gjorde Kijev til hovedstad.

Alle slaver var dengang hedninger; men den græsk-katolske kirke vandt efterhånden indpas, så kong Vladimir, der regerede i slutningen af 900tallet, så sin fordel ved at slutte sig til den. Skønt han var hensynsløs og skal have haft et mægtigt harem af kvinder, gav kirken ham alligevel tilnavnet „den Hellige".

Den vestlige og den østlige kirke konkurrerede om at vinde slaverne. Den første vandt polakkerne, tjekkerne, slovakerne, kroater og slavoner foruden de asiatiske magyarer — den sidste russerne, serberne foruden bulgarerne og rumænerne.

[1] Her forstået som alle med goterne beslægtede folk.

Det var almindeligt, at de russiske konger gav deres krigere jord. Det var vist væsentligt disse, der ved hjælp af deres rigdom frakøbte de andre bønder deres jord, så der skabtes en krigersk adelstand og en fattig trællende stand af fæstebønder.

År 1054 deltes riget mellem flere kongesønner. Splittelsen medførte, at en mongolsk fyrste erobrede det 1224, hvorefter det var skatskyldigt til hans efterkommere i over 200 år. I den tid blev kårene endnu ringere for underklassen.

Byzantisk patriark.

Det østromerske rige.

Også i det østromerske rige var underklassen underkuet. Men der fandtes lov og orden, som overklassen måtte rette sig efter. Og der bevarede man minderne fra såvel Grækenlands guldalder som fra oldkirkens dage. Men de var et lille fåtals eje, idet litteraturen opbevaredes i det oldgræske sprog, som nu kun nogle få lærde forstod. — Mellem patriarkerne i Konstantinopel og paverne i Rom kom det ofte til skarpe sammenstød og lidenskabelige dogmatiske kampe, som tilsidst drejede sig om, hvorvidt Helligånden blot var udgået fra Faderen — hvad patriarken hævdede — eller tillige fra Sønnen — hvad paven så selvfølgelig påstod. De forkætrede gensidig hinanden, og det endte tilsidst med et fuldstændigt brud, det store skisma, år 1054.

Det byzantinske rige truedes fra alle sider: Normanniske hertuger fratog det med pavens velsignelse Sicilien og Syditalien; tyrkiske horder, der rykkede frem nord om Sortehavet, såvel som slaviske folkestammer truede fra nord; og fra øst erobrede tyrkiske seldsjukker Lilleasien stykke for stykke. Kejserne måtte holde en mægtig hær af lejede soldater og endda som oftest se riget svinde ind. Tilsidst måtte kejser Alexios i sin nød anråbe pave Urban II om hjælp mod tyrkerne. Det gav stødet til korstogene.

Vesteuropa.

Det vesteuropæiske feudalsystem[1] havde sin blomstringstid i 9-, 10-, 11- og 1200tallene.

[1] Lenssystem.

Systemet krævede en kraftig og myndig konge og lydige vasaller med samvittighedsfuld ansvarsfølelse over for deres undergivne. Begge dele savnedes i reglen. Løfter og eder blev brudt lige så let, som de blev givet. Krig og fejder blev reglen, fred undtagelsen.

Vasallens vigtigste pligt var at følge sin lensherre i krig. Men som oftest benyttede han sig af dennes vanskelighed til at udvide sin magt over for ham og over for sine sideordnede eller underordnede. Nedadtil var det hans opgave at overvåge lov og orden; men de fleste vasaller brugte deres magt til at udsuge deres underordnede, og retten sad som oftest i spydstagen.

Dokumenter fra den tid viser, hvordan herrerne spærrede vejene på deres områder med bomme og tog betaling af de vejfarende og handlende, eller de krævede penge for at undlade at udplyndre klostre, købmænd og andre, som kunne betale.

Krigerne kæmpede jernklædte og til hest. Deres hjem omdannede de til fæstninger: Yderst en dyb, bred grav, indenfor en vold, hvorpå var rejst tykke borgmure med små skydehuller. En tyk bro, der kunne hejses op, når en fjende var i sigte, var den eneste vej ud til omgivelserne. Det var meget vanskeligt at indtage en sådan borg. Mangen en lensherre forsøgte således forgæves at besejre en oprørsk vasal.

Stormændenes tid gik mest til krig, jagt, våbenøvelser, drik og terningspil — eller med at kede sig. Til tider opførte de kamplege; heraf udviklede sig de pragtfulde turneringer, som konger og fyrster ofrede mægtige beløb på.

De fornemme kvinder arbejdede indendørs. For dem blev tiden ofte lang, især om vinteren, når de sad ved karter, rok eller vævestol i de store, mørke rum, der kun dårligt opvarmedes fra det åbne ildsted. I den ældste feudaltid var kvinderne lidet agtet. Mændene giftede sig sjældent af kærlighed, og kirkens mænd så med uvilje på slige „sanselige" ægteskaber. Nej et „hæderligt" ægteskabs mål var: Stor medgift med en kvinde, der forstod at styre huset og kunne føde manden børn.

Tidens helteideal finder især udtryk i Rolandskvadet:

Baskiske bjergboeres nedsabling af en fransk bagtrop bliver her til en kamp med araberne: Araberkongen kommer ved passet Roncesvalles over frankerhæren med en 15 gange så talrig hær. Roland vil alligevel ikke kalde kejser Karl tilbage, og bisp Turpin giver krigerne syndsforladelse:

Dø som legendernes hellige mænd,
da skal I føres i paradis hjem.

Først da kampen synes håbløs, blæser Roland i sit horn Olifant, så det høres 20 mil bort, og så hans tinding brister. Kejseren skynder sig tilbage, men kommer for sent. Turpin falder med 300 fældede fjender om sig. Roland driver tilsidst ene mand resten af araberhæren på flugt; men da har han fået ulivssår. Han lægger sig med Olifant og sit sværd Dyrendal under sig, tænker på sine sejre, sin kejser og sit fædreland og skrifter for Gud. Men intet øjeblik tænker han på sin fæstemø. Det ville ikke sømme sig for en kriger. Hun derimod segner død om ved sin fæstemands side. Trofast kærlighed det var kvindens sag.

Rolandskvadet synes at være blevet til omk. år 1000. Senere skabte omvandrende digtere, de såkaldte troubadourer[1], et andet kvindeideal. Troubadourerne var mest fattige adelsmænd, studenter, der havde opgivet studierne, bortrømte munke og lignende personer, som elskede det frie vandreliv og drog fra borg til borg, hvor de vandt det nødvendige til livets ophold mod at kvæde for folk.

Disse digte handlede snart om krig, snart om naturen, men mest om kærlighed. Snart pralede troubadouren af at have forført en ung bondepige, snart morede han sig med at fortælle om munkes kluntede forsøg på at forføre borger- eller bondehustruer; mest var det om det forbudte forhold, især mellem elskeren og borgfruen, hvor man sank hen i rørelse over, hvordan manden straffede de elskende — eller hvordan han ædelt overlod sin hustru til elskeren.

En af de første og mest kendte troubadourer var Bertram de Born, der levede i 1000tallets slutning. Han elskede krigen for krigens skyld:

Mig fred er en gru,
til strid står min hu.

Helst hører han krigsråb, våbenlarm og de såredes klageråb eller ser rytterskaren ødelægge bondens hjem; thi „en bonde er et svin; kommer han til rigdom, går han fra forstanden, derfor bør man stedse holde hans trug tomt". Skiftevis tjener han den engelske og den franske konge, der bekriger hinanden, og smæder modparten. Et kærlighedsforhold afholdt ham fra at drage med på korstog. På sine gamle dage gik han — som så mange andre troubadourer — i kloster, vel i håb om ved fromme gerninger at købe sig forladelse for sine synder.

Gennem troubadourernes og minnesangernes kvad hævedes kvinden

[1] I Tyskland kaldet minnesangere (minne = kærlighed).

i de højere kredse fra blot at være mandens nyttegenstand til at være „dronning i elskovens rige". Ordene kavaler og ridder fik en finere betydning, men med en skønnere etisk klang i Danmark end i Frankrig.

Kirken søgte at forædle ridder- og krigerliv, men den gjorde intet forsøg på at afskaffe krig, da den mente, at krig mod hedninger og muhammedanere var Gud velbehagelig. Derimod var krig mellem kristne en vederstyggelighed, og kunne den ikke afskaffes, burde den i alt fald gøres mere human.

Det var blevet skik, at stormandssønnerne blev opdraget hos fremmede herrer, hvor husfruen først lærte dem høviske sæder, hvorefter husherren oplærte dem i krigerhåndværk og, når de var nået 18—20 års alderen, med et kraftigt nakkeslag slog dem til ridder. — Dette ridderslag gjorde kirken allerede i 1000tallet til en religiøs handling: Den, der skulle slås til ridder, måtte rense sig i et bad og derefter tilbringe en nat i bøn i en kirke, hvorefter præsten velsignede hans våben: „Herre, velsign dette sværd, som din tjener vil bære; lad det tjene til værn for kirken, for enker og faderløse, for alle Guds tjenere mod hedningernes grumhed."

Mange riddere tog vel ridderløftet let; for andre gik naturen ofte over optugtelsen. Men der var dog givet dem noget højere at kæmpe for end fordel, magt og nydelse.

1023 lykkedes det en fransk bisp at få sin konge til at love: „Jeg vil ikke angribe præster og munke, der ikke bærer verdslige våben. Jeg vil ikke røve okser og køer . . . Jeg vil ikke gribe bonde eller bondekone eller købmand, ikke fratage dem deres penge eller tvinge dem til at løskøbe sig . . . Jeg vil ikke ødelægge eller afbrænde huse . . . ikke rykke vinranker op af jorden eller høste vinmarkerne." — Et løfte, der viser, hvordan krige ofte førtes. Nu søgte kirken at skabe en slags folkeret for dem, der var uskyldige i krigen.

Den søgte også at gøre visse dage fredhellige ved den såkaldte treuga Dei (Guds våbenhvile) også kaldet pax Dei (Guds fred): Ingen fejde måtte finde sted en søndag eller anden helligdag, i advents- og fastetiden, nogen torsdag, fredag eller lørdag (mindedage for indstiftelsen af nadveren, korsfæstelsen og Jesu nedfart til dødsriget).

Ved det kirkemøde i Clermont, hvor det første korstog blev vedtaget, vedtoges det også, at treuga Dei skulle udstrækkes til alle kristne lande. Det ville have betydet, at der kun måtte fejdes på ca. $^1/_3$ af alle årets dage. Men det viste sig umuligt helt at gennemføre det.

Underklassen.

Stormændenes bro- og bompenge, og endnu mere de ustandselige fejder ødelagde købmandshandelen, så byerne sygnede hen. Fordelen ved arbejdsdeling, der jo formidles af handelen, forringedes i høj grad. Folk blev i alt væsentligt selvforsynende.

Trællene og bønderne måtte underholde stormændene, der intet nyttigt foretog sig, men blot udsugede underklassen og ødelagde landet. Også kirken måtte underklassen i det væsentligste opretholde.

Omkring år 1000 fandtes endnu talrige trælle. Nogle bestyrede ejendommene for deres herrer; andre arbejdede for ham på herregården; alle var de retsløse. Visse steder gjorde herremanden krav på samleje med en trælpige, før hun overlodes brudgommen; andre steder betaltes der ægteskabsafgift til ham, vel for at fritage hende for sin herres „ret".

Men når fæstebonden måtte svare lige så meget i afgift, som trællen kunne indtjene, kunne herren lige så godt frigive trællen, da han så blev stavnsbundet fæster eller arbejder. Omkring år 1200 synes trællevæsenet i det væsentligste at være forbi. Men længe før var de fleste frie bønder eller deres efterkommere sunket ned til trællekår.

Der fandtes vel endnu enkelte selvstændige bønder, mest i Tyskland. Men stormændenes overgreb tvang flere og flere til at søge sig en værneherre ved at sælge sin ejendom til ham og derpå tage den i fæste.

Fæstebøndernes afgifter i penge, naturalier og arbejde forblev som helhed uforandret. Men på mange andre måder blev de gjort stadig mere afhængige af deres herrer: De skulle først tilbyde ham deres produkter til salg, købe hos ham, lade male på herregården, og han bestemte prisen. — Kom der hungersnød, havde bonden intet at stå imod med, ingen at ty til, hvis der ikke fandtes et kloster i nærheden, og han var bundet til godset. Der nævnes eksempler på, at bønder drøjede kornet med ler, ja endog på menneskeæderi.

De var faktisk retsløse, da herskabet både var anklager, dommer og dommens udøver. Det skete vel, de rejste sig til oprør; men hvad magtede de med deres hjemlige redskaber mod de bevæbnede, jernklædte ryttere! De var helt underkastet herskabets nåde, og det et herskab, der foragtede legemligt arbejde og dermed dets udøvere. Alt fremtidshåb, al mulighed for bedre kår var tabt; derfor udrettede de mindst muligt, til tab for alle parter.

Bedst var i reglen kirkens bønder stillede, da de som oftest kunne

vente nogen medfølelse fra deres herrers side. Det var trods alt fra kirkens side, der blev arbejdet for at lindre deres kår. — Og efterhånden som det lykkedes kongerne at holde stormændene i ave, blev det også til gavn for bønderne.

Kirken.

Kirken var blevet ejer af en mængde jordegods, som oftest ved, at jordejere skænkede den gods som bod for deres synder. Et ærkebispedømme kunne være lige så rigt som et grevskab, et bispedømme som et baroni; derfor kæmpede paver, konger og stormænd om ret til at besætte bispe- og ærkebispedømmer. De blev oftest betragtet som len, der enten bortforpagtedes for store pengesummer, eller man bortgav dem til sine arvinger. Uddannelse spurgtes der sjældent om. Flere

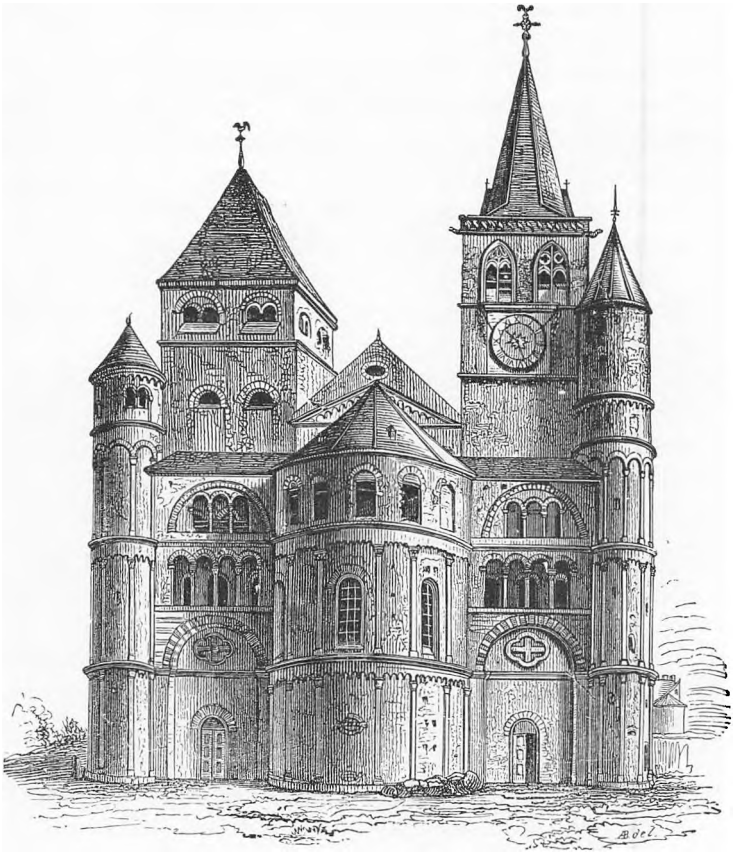

Domkirken i Trier.
(romansk stil).

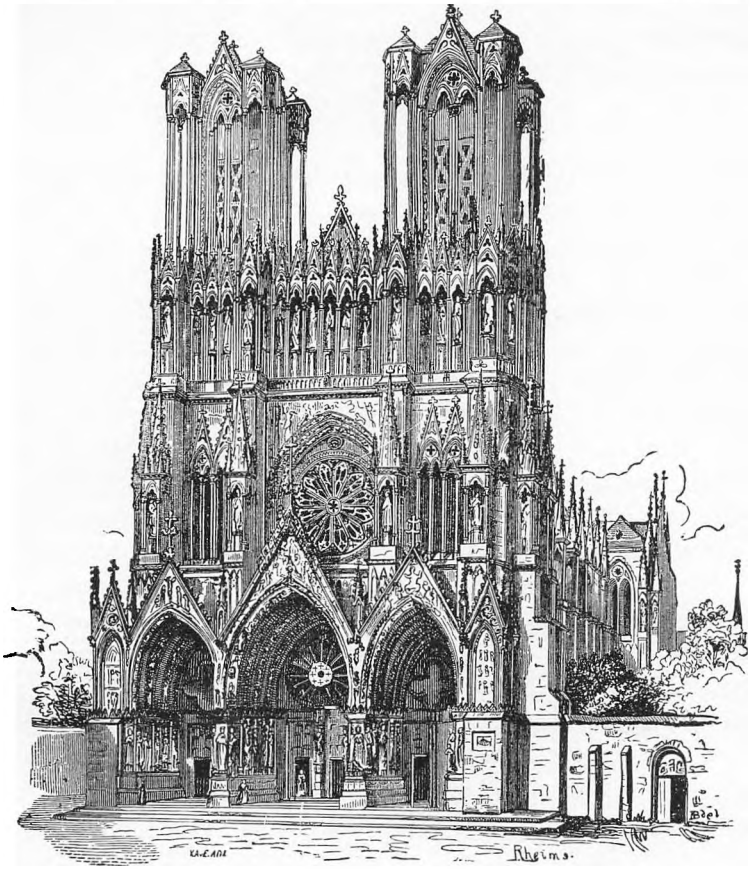

Domkirken i Reims.
(gotisk stil).

bisper og ærkebisper forsøgte at frigøre sig fra både konge og pave ved at gøre embedet arveligt.

Der fandtes vel stadig fromme bisper, som bl. a. nidkært tog sig af underklassen. Men de fleste fejdede og holdt jagtgilder, hvor det gik vildt til med spil og drik og hor.

Og præsterne fulgte tit deres eksempel, så godt det lod sig gøre med de små indtægter. De var oftest bonde- eller trællesønner, og deres uddannelse var såre ringe.

Paverne, der skulle føre tilsyn med kirken, valgtes af Roms befolkning. En tid sloges to mægtige slægter om embedet, til tider var der både to og tre paver, som gensidigt forkætrede hinanden.

Kirken kom da i foragt. Flere steder erklærede beboerne, at de kunne undvære både præst og bisp; de døbte selv deres børn. En bel-

gisk munk fortæller, at „nogle steder gik man endog så vidt, at man trådte Herrens legeme og blod under fod."

Klostre og klosterliv.

I denne urolige tid tyede mange inden for klostrenes mure. Der, mente de, måtte alt det være lukket ude, som gav ufred: Den hensynsløse selvhævdelse, begæret, krigen, sanseligheden osv.

Men også til klostrene kom tidens uro og opløsning: Hvor en konge eller stormand havde oprettet et kloster, krævede han ofte ret for sig og sine arvinger til at vælge dets forstander og til at benytte det til forsørgelse for familien, hvilket ofte blev til skade for klostertugten.

Benedikt (I s. 130) havde jo indført et prøveår for dem, der søgte optagelse i klosteret. I det år kunne enhver trække sig tilbage når som helst; men aflagde han derefter klosterløftet, gjaldt det for livstid. Nu søgte mange uværdige imidlertid ly bag klostermurene: Ridderen, der var træt af krig, troubadouren, der var overmættet af uro og sanselighed, bonden, som flygtede for godsejerens tryk, købmanden, der søgte ly for sine kreditorer, ja selv forbryderen, som her søgte sikkerhed mod forfølgerne. — Efter en tids forløb vendte mange af disse mennesker tilbage til „verden".

Klostrenes rigdomme fristede tit munkene til vellevned, så de derover glemte at hjælpe trængende mennesker. Ofte melder klosterkrøniker om munkes opsætsighed mod forstanderen, om slagsmål mellem dem osv. Der var da stor trang til fornyelse af klostertugten.

Da fik abbed Berno omkring år 900 en hertug til at oprette et kloster i Cluny i Midtfrankrig, mod at Berno overtog ledelsen af den. Han opfriskede Benedikts klosterregel og gjorde klostertugten endnu strengere: Munkene boede i eneceller og talte mindst muligt med hinanden; deres væsentligste opgave var at tage sig af syge, fattige og vejfarende. For at værne klostertugten mod forfald blev det bestemt, at abbeden selv skulle vælge sin efterfølger. — Flere rigmænd oprettede lignende klostre. De stod alle under Clunyklosterets abbed, der valgte deres abbed og førte tilsyn med dem. Disse klostre stod direkte under paven. Deres abbeder var meget ansete og hjalp ofte med at få valgt gode paver og med at skaffe disse mere magt.

Også for den verdslige kultur fik disse klostre stor betydning ved at afholde marked på deres godser, ved at hjælpe med til at skaffe større retssikkerhed og derigennem større frihed for handel og vareflytning. En del af deres velstand benyttede de til at lade bygge pragtfulde kirker, hvorved de samtidig fremmede håndværket.

Livet formede sig ret ens i de forskellige klostre. Dagen vekslede mellem arbejde og andagt. Længe før dag måtte munkene op og samles i klosterkirken til bøn, salmesang og oplæsning. Derpå gik de til arbejde, der afbrødes flere gange af andagter, af nogle få spisetider og en enkelt hvilestund.

Arbejdet deltes efter klosterbrødrenes uddannelse og anlæg: Lægbrødrene arbejdede i mark, have eller værksted, de indviede ved indre arbejder som oplæsning, sang, sygepleje, undervisning eller afskrivning, mest af bibelen, kirkefædres skrifter, helgenlegender el. lign., dog også af græske videnskabelige værker eller tilsvarende verdslige skrifter. Ved enkelte klostre fandtes forfattere, der selvstændigt dyrkede teologi, filosofi, kemi og andre videnskaber.

Ethvert kønsforhold, selv mellem ægtefolk, anså man i klosteret for urent. Men tit kneb det med selvbeherskelse på dette område. Der gik mange historier om utugtige munke og nonner, særlig om, at de første efterstræbte bønderkoner, historier, som vel ofte er blevet betydeligt overdrevet. For at bekæmpe den kønslige fristelse havde Benedikt anordnet mad, der ikke hidsede kønsdriften, strengt arbejde og lidt søvn. Mangen alvorlig munk brugte desuden selvpinsler, f. eks. at lade sig piske til blods. Gavnligt var det også at høre om martyrers pinsler for derved at beherske kød og blod, for nonnernes vedkommende at høre om de kvinder, der havde lidt martyrdøden for at værge deres jomfruære.

For mange kneb det i begyndelsen at indordne sig under klosterets tugt; men efterhånden faldt de til rette i det daglige vaneliv, så det var dem en sorg, hvis de blev tvunget ud i verdenslivet, f. eks. som missionærer. Nogle måtte dog livet igennem kæmpe med deres egenrådige selv.

Jævnlig berettes om mennesker, som for deres sjælefrelses skyld flygtede ind i klostre: Mænd, der forlod hustru og børn; sønner og døtre, der på trods af forældrenes forbud eller bønner klostergav sig, ja endog kvinder, som fornægtede moderkærligheden for at vie sig til Jesu brud.

Trods alle deres fejl var klostrene tidens sikreste ankergrund. Uden dem ville feudaltiden være blevet meget sværere at komme igennem. Der bevaredes minderne om henfarne tider; der værnedes om gammel kultur og åndsliv. Men først og fremmest var det der, kristenkærlighedens flamme holdtes i live.

Strid mellem pave og kejser.

Pavemagten var sunket dybere og dybere. En tid fandtes tre paver, som gensidig bandlyste[1] hinanden. Da henvendte romerske gejstlige sig til den fromme tyske konge, Henrik III, om hjælp. 1046 drog han til Rom, afsatte alle tre paver og indsatte i stedet for en from tysk bisp, som derefter kronede ham til romersk kejser. Det var antagelig Henriks mål, at fremtidige tyske konger skulle bære denne titel og bestemme pavevalget.

Da tog en pave munken Hildebrand til rådgiver. Han foragtede menneskene, men glødede for kirkens storhed og ejede en jernvilje. Det var hans mål at frigøre kirken for afhængighed af de tyske konger, hvorfor han sikrede sig støtte hos normannerhøvdinger, der fra Normandiet var draget til Syditalien, hvor de havde erobret både Apulien og Calabrien og var i færd med at fordrive saracenerne[2] fra Sicilien.

1059 fik Hildebrand paven til at kundgøre, at fremtidige paver skulle vælges af kardinalerne, dvs. de fornemste kirkemænd i Rom samt de 6 nærmestboende bisper.

Henrik III var da død, og hans søn og eftermand Henrik IV kun en dreng, som altså ikke foreløbig kunne gribe ind.

Hildebrand ville desuden have indført cølibat i kirken: Alle dens tjenere fra paven ned til præster og kapellaner skulle leve et „rent" liv, dvs, være ugifte. — Salg af kirkelige embeder, der gav konger og stormænd store indtægter, skulle forbydes. — Man kaldte det simoni efter Simon troldmand, som iflg. „Apostlenes Gerninger", kap. 8, ville købe Helligåndens gave af Simon Peter. — Fremtidig skulle kirken vælge bisperne.

Mange præster og bisper modsatte sig cølibat; men især gjorde stormændene det. De kunne vel, om de fik bispeembede, have løse forbindelser; men de kunne ikke få ægtefødte børn. Mange menigheder anså imidlertid kun de præster, der levede „rent", for at være virkelige præster. Men omvendt var der dog også egne, hvor menighederne vendte sig mod cølibatskravet.

Forbud mod simoni og kravet om pavens ret til at kalde ærkebisper og bisper førte til voldsomme kampe mellem kirken og de verdslige magter. Både konger og stormænd havde store indtægter af at sælge bispeembeder, hvad de nødigt gav afkald på. Men især blev kampen

[1] Bandlysning = udstødelse af kirken.
[2] En muhammedansk stamme.

lidenskabelig om kaldsretten; thi pavens kaldsret ville gøre kirken til en stat i staten. Kom kongen og paven i strid, var riget med det samme splittet.

Da døde paven, og kardinalerne valgte Hildebrand til hans efterfølger 1073, hvorefter han tog navnet Gregor VII.

„Min hellige Satan" kaldte en kardinal ham. Han ville i alt fald gå herskermagtens vej. Han erklærede gudstjeneste og sakramentforvaltning ved gifte eller simonistiske kirkemænd for ugyldig.

Konge overrækker bisp en hyrdestav.

Dermed udbrød investiturstriden[1]. Når bispen blev indviet, fik han overrakt en krumstav som udtryk for hans hyrdegerning, en ring, som betød, at han viedes til menigheden, og et embedsklæde. Forhen havde kongen eller en stormand overrakt bispen krumstav og ring; nu krævede Gregor ret dertil.

Desuden krævede han ret til at føre tilsyn med både den gejstlige og den verdslige magt. Kirken var solen, erklærede han, den verdslige månen, som fik lyset fra solen: „Kongernes og stormændenes magt er grundlagt af mennesker, der, drevne af djævelen . . . er nået til at herske over deres næste ved hovmod, vold, troløshed, manddrab og alle mulige andre forbrydelser".

Enhver dygtig fyrste måtte værge sig mod Gregors overgreb. Tysklands unge konge, Henrik IV, var desuden lige så magtkær. Han trodsede åbent Gregor, kaldte selv bisper og solgte embeder til dem. Gregor svarede med til Tyskland at sende legater, som skulle afsætte de gifte og simonistiske kirkemænd.

Da sammenkaldte Henrik IV 1076 et kirkemøde i Worms, hvor han fik gennemtrumfet, at Gregor skulle afsættes; derefter sendte han mænd til Rom for at forkynde afsættelsen for ham. Gregors svar var at erklære Henrik i kirkens band og for afsat; han løste hans mænd fra deres troskabsed og forbød dem at tjene ham.

Henrik bød sine bisper at bandlyse Gregor; men de fleste valgte at flygte fremfor at trodse paven. Og nu rejste Henriks modstandere sig fra alle sider og lod ham vide, at hvis han ikke inden et år var løst af pavens band, kårede de en anden konge.

---

[1] Investitur = iklædning med bispekåbe, ring og krumstav.

Da krøb han til korset. Ved vintertid drog han over alperne til Canossa, hvor Gregor da opholdt sig på et slot; i tre dage måtte han stå iført en tarvelig bodsdragt og barbenet, før han lukkedes ind. Endelig tog Gregor mod den frysende og grædende konge, der måtte love at forlige sig med de oprørske tyske fyrster og ikke at sætte sig op mod paven. Så blev han løst af band.

Canossa blev højdepunktet i Gregors sejre; men snart skulle han få at mærke, at verdensmagt er et tveægget sværd, der tit hårdest rammer sin egen bruger.

Henriks canossagang bragte ham ikke ro. De tyske fyrster havde valgt en modkonge, Rudolf. Nu krævede Henrik forgæves, at paven skulle bandlyse Rudolf for edsbrud mod hans herre. Så truede han med at vælge en anden pave. Gregor lyste da på ny Henrik i band. Men nu var mange tyske stormænd forbitrede over, at deres konge var blevet ydmyget så grovt; de holdt derfor med Henrik. Og da Rudolf i et slag mistede højre hånd, den, hvormed han havde svoret Henrik troskab, så de en gudsdom deri. Tilsidst drog Henrik med en hær til Rom, så Gregor måtte flygte ind i det stærke Engelsborg. Der kom normannerhertugen ham til hjælp og udfriede ham, men plyndrede til gengæld Rom så grundigt, at Gregor ikke turde blive der, men fulgte sin befrier til Salerno, hvor han døde 1085. „Jeg har elsket retfærdighed og hadet uretfærdighed, derfor dør jeg i landflygtighed", sagde han på dødslejet.

Henrik IV havde valgt en modpave til Gregor VII; ham nægtede kardinalerne at godkende. De valgte en anden, og striden fortsattes. 1088 blev Urban II valgt til pave. Han samlede store dele af Vestens ridderskab til det korstog, som senere skal omtales. Derved kom han i folkeslagenes øjne til at stå som den sande pave. Og nu hidsede kirken Henrik IVs sønner til oprør mod faderen, der tilsidst måtte flakke om, bandlyst og hjemløs, til han døde 1106.

Men sønnen Henrik V, der efterfulgte ham, drev også simoni og overgav investituren til bisperne. Den daværende pave, Paschalis II, indså, at man kun fik fred, mod at bisperne opgav godset og nøjedes med gaver og tiende. Han aftalte da med Henrik V, at paven skulle have ret til investituren mod opgivelse af bispegodset. Det nægtede bisperne at gå ind på, og så overlod Paschalis investituren til kongen „af hensyn til kirkens fred". — Bisperne svarede med på et kirkemøde at tage pavens indrømmelser tilbage og bandlyse Henrik V. Paschalis' fredsarbejde strandede på begge parters godsgridskhed og magt-

syge. Den ærkebisp, der havde bandlyst Henrik V, blev Paschalis' efterfølger.

Han ønskede dog ikke strid til det yderste, og Henrik V havde vanskeligheder med sine lensmænd. Så enedes de om en ordning, hvorefter kongen skulle overdrage bisp såvel som abbed lenet, hvorefter de svor lensed til ham. Derefter skulle de modtage investituren af kirken (Konkordatet i Worms 1122). — Ingen af dem havde sejret; ingen af dem var tilfredse; de var blot trætte af kampen, men parate til ved passende lejlighed atter at grave stridsøksen op.

England.

Efter Knud d. Stores og hans to sønners død valgte englænderne Edvard Bekenderen, Æthelreds og Emmas søn, til konge. Han døde barnløs 1066, hvorefter de valgte stormanden Harald Godvinsøn til hans efterfølger. Hans broder Toste krævede del i riget, og da det blev ham nægtet, søgte han hjælp hos den eventyrlystne og magtsyge norske konge, Harald Hårdråde, der angreb englænderne med en norsk hær, men blev slået ved Stanfordbro, hvor både han og Toste faldt (1066). Samme dag landede Hertug Vilhelm af Normandiet med en hær i Hastings i Sydengland.

Vilhelm, der nedstammede fra den vikingehøvding, som havde tiltvunget sig Normandiet som len, påstod, at Edvard Bekenderen havde lovet ham England, og at Harald Godvinsøn havde givet ham tilsagn om at hjælpe ham til at blive engelsk konge. To paver stredes dengang om magten. Ærkebispen i Canterbury hyldede den ene; men så fik Vilhelm den anden til at velsigne hans erobringstog mod England. Han modtog af ham en indviet fane og en ring med et af St. Peters hår, så det var en hellig krig, han førte. Skarer af eventyrere, som lokkedes af ære, bytte og syndsforladelse, flokkedes om ham.

Slaget stod ved Senlac. Angelsakserne kæmpede med økser og spyd; normannerne var dels bueskytter, dels lansebevæbnede ryttere. Det var gammelt mod nyt. Angelsakserne kæmpede til sidste mand, og Vilhelms sejr var dyrekøbt. Men med dette slag havde han erobret England. Mellem dynger af lig knælede han ned og takkede Gud for sejren. Derpå lod han en del lig rydde til side, sit telt rejse og åd og drak sammen med sine krigere, omgivet af de faldne.

Alle, der havde kæmpet på Harald Godvinsøns side, mistede godset for sig og arvinger, hvorefter det blev overgivet til normanniske stormænd. De stormænd, der havde holdt sig uden for krigen, måtte købe deres gods tilbage. — Da befolkningen i Northumberland rejste sig

mod Vilhelm, lod han husene afbrænde og menneskene jage ud i moser eller skove, hvor de sultede eller frøs ihjel. Milevidt lå landet øde.

Men han holdt streng orden i landet, og folkets deltagelse i retsplejen vedblev delvist at bestå. Stormændene fik aldrig fuldtud hals- og håndsret over deres undergivne bønder. — Vilhelm lod bygge mange klostre og var villig til at betale peterspenge til Rom, men gav ikke afkald på retten til at besætte kloster- og bispestillinger og til at kræve afgift af dem.

1085—86 lod han alle landets ejendomme optegne i den såkaldte dommedagsbog, der angav jordværdi og skatter, og hvorom det siden hed, at kongerne rådførte sig med den, når de skulle undersøge, hvor meget uld de kunne klippe af fårene. — Da bogen var udarbejdet, lod Vilhelm alle jordejende mænd sværge sig troskabsed; de skulle vide, at det først og fremmest var ham, og ikke deres egen lensherre, de skulle tjene.

Dommedagsbogen viste bl. a., at der fandtes 9.000 vasaller, 35.000 fribønder, 200.000 fæstere og 25.000 trælle og endelig en mængde øde gods. Her var da endnu en ret talrig mellemstand. Men Vilhelm skabte en krigersk overklasse, der kunne blive farlig, hvis kongen ikke var kraftig nok til at holde den i ave.

Den franske konge havde fornærmet Vilhelm; det førte til en krig mod ham. I det sidste slag styrtede Vilhelm af hesten, hvad der voldte hans død. Næppe var han død, før stormændene fór til alle sider, og småmænd plyndrede slottet, mens kongens lig lå halvnøgent på gulvet. — Den jord, man ville begrave ham i, erklærede en ridder for sin slægts, der med vold var den frataget af Vilhelm. Vidnerne gav ham medhold. Først da den var betalt, kunne den mægtige konge få de seks fod jord at hvile i.

Vilhelm havde udstedt jagtlove, hvorefter bl. a. den, der fældede hjort eller hind, skulle have øjnene stukket ud. Hans søn og efterfølger gjorde sig grundigt forhadt ved at våge endnu strengere over jagtretten. Tilsidst fandt man ham død i en skov, gennemboret af en pil.

Der var nu i England skabt en fransktalende overklasse, der så ned på den engelsktalende underklasse, som til gengæld hadede den. Fransk blev officielt sprog i England i 2—300 år, før engelsk atter fik hjemstavnsret.

KORSTOGENE

Skønt vejene var dårlige, og der alle vegne lurede farer fra røvere og røveriske stormænd, færdedes der i den ældre middelalder mange mennesker ad lange veje. Der var ikke så mange købmænd med varer, da de var særlig efterstræbt af røverne; tiere sås bønder, der trods stavnsbåndet var draget bort fra herskabet for hos en anden godsejer gennem fri kontrakt at fæste øde jord, hvoraf der var rigeligt. Desuden var der troubadourer, bortløbne munke og gejstlige, der var på embedsrejser eller skulle til kirkemøder langt borte.

Men særligt så man mange med kors på skuldrene. Det var pilgrimme. Nogle skulle fare til et helligt sted for at få forladelse for deres synd — andre var købt af en synder til at foretage valfarten på hans vegne — andre igen ønskede at besøge de hellige steder. Endelig havde en del iført sig pilgrimsdragt, fordi det gav en vis sikkerhed. Der fandtes nemlig mange fromme røvere, som bad deres Ave Maria eller Paternoster, før de tog fat på deres farlige håndtering. De lod i reglen pilgrimme i fred.

Jo helligere stedet, man valfartede til, var, des mere syndsforladelse fik man. Særligt ejede Rom med sine mange helgenlevninger megen syndsforladelse. Nok var der både skænket, solgt og stjålet helgenlevninger derfra i mængde; men der var stadig rigeligt tilbage.

Mest syndsforladelse gav dog en rejse til Det hellige Land, hvor man kunne vandre ad de veje, Jesus havde vandret på, bade sig i Jordan, knæle i fødselsgrotten eller den hellige gravs kirke. Der var ikke en synd så stor, at man ikke her kunne skaffe sig forladelse for den. Her mødtes de frommeste og de mest lastefulde på de hellige steder.

Araberne havde længe hersket her; de lod pilgrimmene drage i fred. Men 1076 tog en tyrkisk stamme, seldsjukkerne, herredømmet. Og nu lød der stadig klager fra pilgrimmene over disse hedningers

plyndringer — som dog næppe skyldtes religiøs fanatisme, men snarere tyrkisk misregimente.

Om muhammedanerne vidste man i reglen ikke andet, end at Muhammed var deres gud, og at det var noget pak, som det var en kristens pligt at udrydde. Gennem århundreder havde de „kristne" jo kæmpet mod dem i Spanien, på Sicilien og andre steder.

Gregor VII havde planer om et korstog for at frigøre Det hellige Land. Men hans strid med Henrik IV havde forhindret ham i at virkeliggøre dem.

Da henvendte kejser Alexios af Konstantinopel sig til Urban II om hjælp mod de tyrkiske seldsjukker, der truede fra Lilleasien, og Urban fattede nu planen om et korstog mod dem, hvorved Det hellige Land også skulle udfries af deres vold.

Ved et kirkemøde i Clermont i Frankrig 1095, bestående af 14 ærkebisper, 250 bisper, foruden mange klosterforstandere og en tusindtallig ridderskare, opflammede han ridderne til at opgive deres fejder og vende våbnene mod muhammedanerne, til at udfri kristendommens moderskød af deres vold, og han lovede syndsforladelse og evig frelse til den, der ville tage sit kors og følge Kristus efter. — „Gud vil det! Gud vil det!" lød det gennem mængden, og tusinder lod sig korsmærke til kamp for Kristus.

Bevægelsen bredte sig som ild i tørt græs. Den, der tog korset, blev sikret mod kreditorers eller myndigheders forfølgelse, munken, der fandt klostercellen for trang, fandt her en udvej til at undfly den og endda sikre sig Guds velbehag. Korsfarerens familie stod under kirkens værn, og enhver, der faldt i kamp for troen, var sikret evig salighed. „Nordmændene forlod deres klipfisk, danskerne deres drikkelag, vælsklændingerne[1] deres rævejagt", beretter en samtidig. Fromhed, begærlighed, eventyrlyst fandtes ofte hos samme korsfarer. Om en af de ædleste, den normanniske ridder Tankred, hed det, at han med glæde brugte sit sværd mod saracenerne, men grublede over ordene: „Om nogen slår dig på din højre kind, da vend den venstre til." Kunne man derimod vinde Guds velbehag ved at kæmpe mod tyrkerne, så var han med. Hos mange var vikingeånd og religiøsitet indgået en forening, så de nu kæmpede for mere end sig selv.

En nordfransk munk, Peter fra Amiens, fik på egen hånd et korstog i stand. Han fik samlet en mægtig skare af forgældede bønder, omstrejfere og alskens pak. Uden midler, uden anelse om vejlængde

[1] Betyder sydboere, her antagelig tyske.

eller besværligheder drog de afsted, plyndrende på deres vej. De fleste omkom undervejs af strabadserne eller blev dræbt. De, der nåede over til Lilleasien, blev et let bytte for de tyrkiske krigere.

Under forskellige anførere og ad forskellige veje drog korsfarerne 1096 mod Konstantinopel. En samtidig kilde anslår dem til 100.000 riddere, 200.000 andre krigere, med kvinder og børn til ialt 600.000. Kejser Alexios vovede ikke at lade dem komme ind i byen, før de havde svoret ham troskabsed og lovet, at han skulle blive lensherre over de lande, de erobrede; så fik de lov at komme ind tropvis.

En korsridder.

Derefter kom de over til Lilleasien, hvor de i foråret 1097 erobrede Nicæa og derefter nåede frem til Antiokia under store lidelser og stadige kampe med tyrkerne. Byen blev taget; men dens fæstning syntes uindtagelig. Korsfarerne hungrede, så ridderne måtte slagte deres heste. Endelig kom der forsyninger; men så nærmede en overtallig tyrkisk hær sig. Da fortalte en bondeknøs, at apostelen Andreas havde åbenbaret ham, at den lanse, hvormed Jesus under korsfæstelsen blev stukket i siden, fandtes begravet i en nærmere angivet kirke. Man gravede der og fandt en lansespids. En præst hørte i et syn, at Jomfru Maria bad for korsfarerne, og hørte Herren love dem hjælp, når de gjorde bod. Fulde af tro drog de nu mod tyrkerne — og pludselig så de en himmelsk hærskare komme til hjælp. „Gud er med os!" råbte de begejstrede og fór frem som vilde. Tyrkerne flygtede i rædsel og nedslagtedes i tusindvis. Antiokias skæbne var beseglet.

Men nu opstod der strid mellem anførerne om, hvem der skulle have overledelsen. Det hele ville være endt i opløsning, hvis hæren ikke havde krævet, at de skulle vælge en anfører.

I forsommeren 1099 nåede de frem i nærheden af Jerusalem. Ved synet af byen kastede alle sig på knæ; de græd af glæde, jublede og sang lovsange. Men hæren var nu skrumpet ind til 20.000 mand fodfolk og 1500 ryttere, og i den stærke fæstning fandtes flere krigere. Korsfarerne led af sult og især af tørst; adgang til hver cisterne måtte købes med blod. Endelig ankom levnedsmidler, tømmer til stormtårne og tømrere med skibe. Og efter at man — som ved Jerikos fald — var gået rundt om byen, beredte man sig til storm. — Da så man på Oliebjerget en ukendt kriger, som gav tegn til storm.

Det måtte være Kristus: „Gud hjælper!" råbte skaren og stormede ind i byen. Der fulgte et frygteligt blodbad på både jøder og tyrker. Tankred og enkelte andre riddere søgte at redde en del, men i reglen forgæves. Om Gotfred af Bouillon fortæller en samtidig: „Den fromme hertug var så opfyldt af troens ild, at han i timevis forsømte bønnen, idet han anså det for priseligere at hævne den hellige stads skændsel i de afskyelige hedningers blod." Endnu blodige af de vilde orgier fór skaren til de hellige steder, især gravkirken, for at knæle og bede.

Korsfarernes anførere delte nu det erobrede land i flere småriger, hvoraf Jerusalem med omegn blev det vigtigste. Her blev Gotfred af Bouillon overhovedet, men nægtede at bære en kongekrone, hvor Kristus havde båret en tornekrone. Styret ordnedes som i Vesten og med samme følger: At vasallerne ofte nægtede at følge deres lensherre; desuden sluttede de forbund med tyrkerne, giftede sig med deres kvinder osv.

Mere hjælp fik kongerne af de korstogsfarere, som stadig strømmede til landet. Men mest af to ridderordener, der oprettedes: Nogle kristne købmænd havde dannet en sygeplejeorden; til dem sluttede sig en del riddere, der til de tre løfter om fattigdom, lydighed og ugift stand føjede et fjerde: at kæmpe for korset. Johannitterriddere kaldte de sig efter døberen Johannes. En lignende orden, der fik plads i Jerusalems tempel, fik navnet Tempelridderne. Foreløbig hjalp de korsfarerrigerne; senere søgte de at danne selvstændige riger i Europa.

En selvstændig korsfarerhøvding havde forladt hæren for på egen hånd at erobre Edessa (nu Urfa), der for det tyrkiske hovedrige Mesopotamien var porten ind til korsfarerrigerne. 1144 tilbageerobrede tyrkerne det til stor forfærdelse i Vestens lande.

Da lykkedes det den fromme Bernhard af Clairvaux at opflamme mange til et nyt korstog og at få kongerne Konrad III i Tyskland og Ludvig VII af Frankrig til at stille sig i spidsen for det. — Den sidste havde i en krig med en af sine vasaller ladet over tusinde mennesker brænde inde i en kirke, så han trængte hårdt til syndsforladelse. — Store flokke af tyve, røvere, sviregaster o. lign. sluttede sig til, idet Bernhard formanede dem til at opgive deres sysler og hellere kæmpe for korset.

Opflammet af en „trosivrig, men udannet munk" begyndte toget med vilde jødeforfølgelser, hvad Bernhard dog fik sat en stopper for. Så drog mængden mod øst, røvende og plyndrende på sin vej.

Der var stadig mistro mellem kongerne indbyrdes; de, såvel som

kongen af Jerusalem, forrådte gensidig hinanden. Det hele blev uden betydning, så Bernhard udbrød fortvivlet: „Det synes, som Herren i vrede over vore synder har glemt sin miskundhed. Hedningerne siger: Hvor er de kristnes Gud? . . . Visselig er Guds domme retfærdige; men denne er en dyb, uudforskelig afgrund, og jeg kan sige, at den er salig, som ikke her forarges."

1187 erobrede Saladin, en ægyptisk feltherre, Jerusalem. Det vakte stor bestyrtelse i vesterleden. Paven påbød faste og bønner, lovede aflad til enhver, der tog korset, og erklærede gudsfred i syv år. Det lykkedes at få Frederik Barbarossa af Tyskland, Filip August af Frankrig og Richard Løvehjerte af England til at stille sig i spidsen for et nyt korstog.

De tre konger mistroede med rette hinanden indbyrdes og vovede kun at drage på korstog, mod at de andre også gjorde det. Der kom da heller intet ud deraf. Frederik Barbarossa druknede, da han med sin hest ville svømme over en flod i Lilleasien. Nogle af hans mænd drog så hjem; andre faldt eller omkom af strabadser; resten nåede til havnebyen Acre (Akka), som de hjalp de øvrige korsfarere med at indtage. Derefter dannede de en ny ridderorden, Mariaridderne, som siden fik stor betydning i Tyskland, men ikke i Palæstina. Filip August og Richard Løvehjerte stredes, til den første rejste hjem. Krigerne brugte tiden til spil og til at slås om skøger, hvormed det vrimlede i lejren. Kong Richard øvede en del betydningsløse bedrifter, inden han sluttede fred med Saladin. De kristne skulle således have lov til i fred at besøge den hellige grav. Han udleverede nogle tyrkiske fanger mod løsepenge, hvormed han skulle frikøbe kristne fanger, hvad han „glemte". På vejen hjem blev han taget til fange af den østrigske hertug, der måtte udlevere ham til kejser Henrik VI af Tyskland, som løsgav ham mod store penge og lensed. Men en ed var for Richard lige så let at bryde som at sværge.

1202 overtalte paven nogle franske riddere til et nyt korstog. De kunne imidlertid ikke betale for at blive sejlet til Palæstina. Så lejede venezianerne dem til at indtage konkurrentbyen Zara i Dalmatien. Derpå lejede en byzantinsk prins dem til for ham at erobre Konstantinopel, der til gengæld skulle lægges ind under pavekirken. De plyndrede byen og dannede af den med omegn et rige, som først blev omstyrtet 1261.

Under påvirkning af pavernes stadige korstogprædikener drog en mægtig skare franske børn på korstog 1212. De blev af samvittighedsløse købmænd solgt som slaver til muhammedanere.

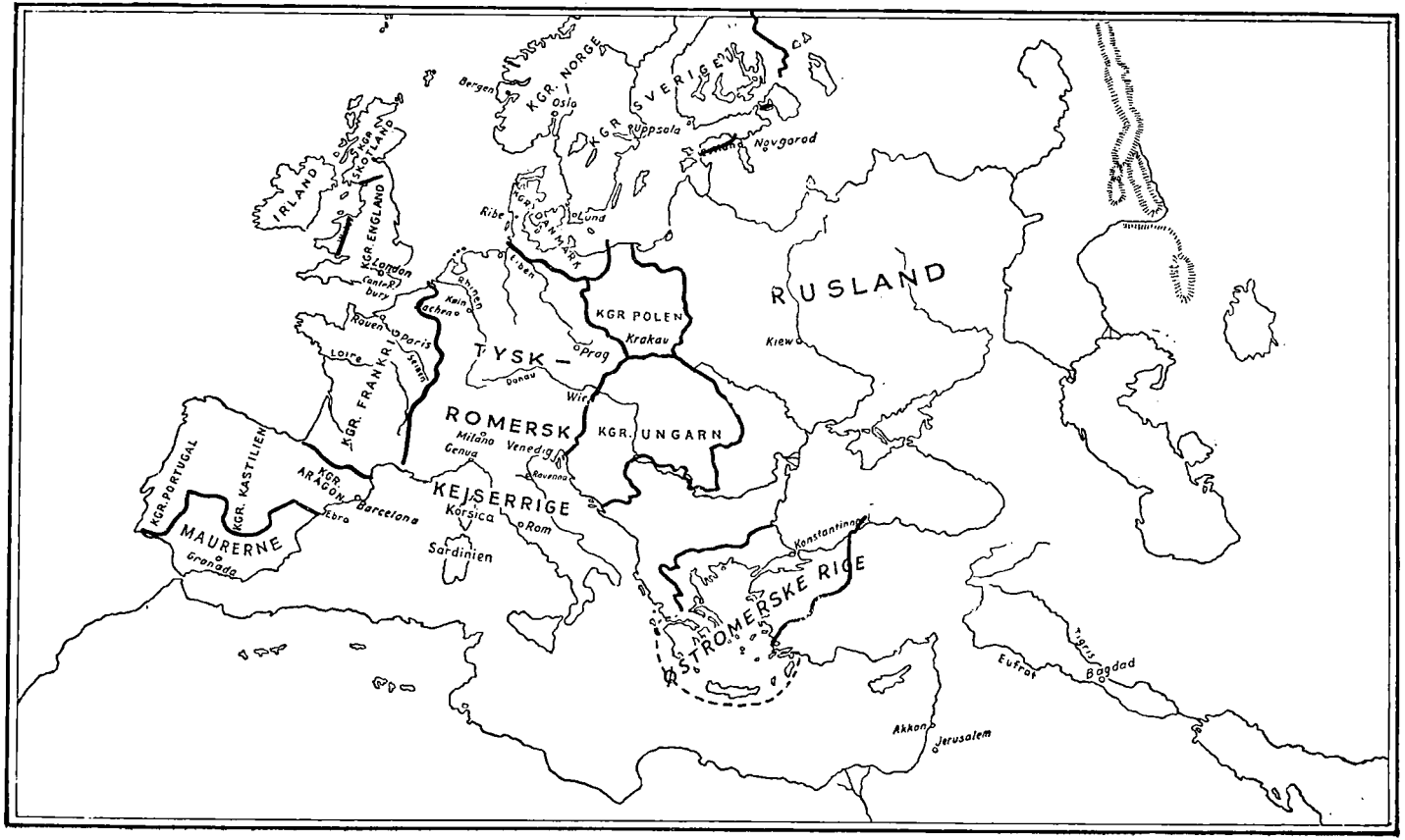

Europa i begyndelsen af 1200 tallet.

1228 foretog den bandlyste kejser Frederik II et korstog til Det hellige Land. Uden sværdslag blev han herre over Jerusalem. Men 1244 tilbageerobrede tyrkerne byen. Dermed var pavens herredømme over den hellige stad for stedse forbi.

Korsfarerne havde ikke nået deres mål; det er endog et spørgsmål, om de forlængede det byzantinske riges liv. Tyrkerne lå nemlig dengang i indbyrdes strid. Muhammedanerne har næppe opfattet korstogene som andet end almindelige erobringstog, og nogen respekt fik de ikke for korsfarernes religion og kultur. Omvendt modtog disse heller ingen kulturpåvirkning fra tyrkerne.

Paverne havde tilskyndet til korstogene; de første sejre styrkede deres magt; men til gengæld måtte de bære følgerne af nederlagene. Ganske vist kan det se ud, som pavevældet var på sit højeste i 1200-tallets begyndelse; men da gnavede tvivlens orm allerede i dets rod og havde gjort det en tid.

Derimod gav korstogene store muligheder for kongemagten, hvis den forstod at udnytte dem, idet en mængde grever og hertuger var faldne, så der var tomme pladser eller umyndige arvinger, som let lod sig feje til side.

Hvordan nederlagene kunne friste selv de frommeste til tvivl, ses af den hellige Bernhards før omtalte ord. En digter fra samme tid udbryder: „Gud sover, den samme Gud, som engang vågede over os; men Muhammed befordrer sultanens magt og øger hans ry."

Slige tanker fristede til at dyrke Muhammeds Allah eller at fornægte Gud, og ikke så få blev gudsfornægtere og spottere. Men andre spurgte, om det nu også var i den himmelske faders navn, paven opfordrede til korstog, således lod en fransk digter en hjemmebleven sige til en hjemvendt korsfarer: „Der rejser jo så mange til det land, som I priser . . . , kloge folk og mænd af ære . . . , men jeg ved ikke, hvoraf det kommer, at de er blevet skurke og banditter, når de kommer tilbage." — Var det Guds vilje, de udførte, måtte de jo være blevet bedre deraf.

Mange alvorlige, søgende mennesker søgte dybere ind. Der ses i den følgende tid en stærk inderliggørelse hos mange af de bedste. Krigsguden dør; men Jesu Kristi fader blev levende for dem.

TYSKLAND OG FRANKRIG

Det tyske kejserdømmes kamp med de italienske stæder.

I KORSTOGSTIDEN og tiden derefter udvidedes det tyske rige mod øst, idet kirkens mænd opfordrede stormændene til at udbrede kristendommen der, hvad de gjorde ved at fratage befolkningen, der overvejende bestod af slaviske stammer, dens jord og påtvinge den „kristendom" i stedet for. Købmænd, håndværkere, bønder og kirkemænd fulgte efter, og stykke for stykke blev nyt land lagt til riget og delvist fortysket.

Det var de tyske kongers naturlige opgave at grundfæste disse erobringer og holde stormændene i ave; men i stedet drømte de kraftigste af dem om at overtage de romerske kejseres magt og at beherske kristenheden. De blev derved en fare for pavemagten, hvad der førte til en kamp på liv og død mellem de to parter.

Frederik Barbarossa (Rødskæg) — 1152—90 — opnåede at blive kronet til kejser og ville nu fratage de rige italienske stæder deres selvstyre bl. a. ved at vælge deres borgmestre. De nægtede at bøje sig, og pave Alexander III støttede dem deri. Det førte til en grusom krig. Der fortælles således, at da kejseren belejrede Krema, spillede hans mænd bold med deres fangers afhuggede hoveder, mens borgerne sønderrev deres fanger. Kejseren lod gidsler, deriblandt børn, binde til belejringstårne, der førtes mod byen; alligevel beskød borgerne disse tårne. — Milano blev indtaget af kejseren, dens borgere forjagede, og byen jævnet med jorden. Men de lombardiske stæder lod byen opbygge på ny og indgik et forbund. Og da kejseren atter vendte sig mod dem, led han tilsidst et knusende nederlag og måtte lade stæderne beholde deres selvstyre. Også over for paven, mod hvem han havde valgt en anden, måtte han ydmyge sig.

For at få frie hænder til krigen mod de italienske stæder havde han måttet give sine vasaller store indrømmelser. Da Henrik Løve, den mægtigste af dem, alligevel nægtede at følge ham, fratog han ham

lenet og besejrede ham i en følgende krig, men nåede kun at få andre uregerlige vasaller i stedet. — Om hans korstog og endeligt er før fortalt.

Frederik Barbarossa opnåede kun at give sine efterkommere en politik i arv, som førte til ulykke for både Tyskland og Italien, og hvormed de tilsidst ødelagde sig selv.

Frederik Barbarossa som korsfarer.

Hans sønnesøn Frederik II blev tysk-romersk kejser 1220—50 og søgte at virkeliggøre bedstefaderens mål med Italien; han arvede Syditalien fra sin fader, men kom i strid med paven, der beskyldte ham for at have sagt, at verden var blevet narret af tre bedragere: Jesus, Moses og Muhammed; men de to sidste var dog døde med ære, mens den første var blevet hængt på et kors. — Selv kaldte han sig „det guddommelige forsyns udøver, Guds medhjælper og stedfortræder".

Hans krige med de italienske stæder medførte, at store dele af landet blev så ødelagt, at der knap var føde til røvere, og ulvene måtte søge ind til byerne for at æde mennesker. Trods flere sejre opnåede han ikke herredømme over stæderne, og skønt han foretog det foran omtalte korstog, døde han bandlyst som meneder, kætter og æreskænder.

Efter hans død bortgav paven Syditalien til en fransk prins, og da Frederik II's sønnesøn, den 16-årige Konrad (Conradino) søgte at tilbagevinde det, blev han fanget og henrettet 1254.

I den følgende tid stredes flere tyske fyrster om kongemagten; ingen holdt lov og orden; retten sad i spydstagen; røveri og plyndringer hørte til dagens orden. Da enedes efter 19 års forløb 7 af de mægtigste fyrster: 3 ærkebisper og 4 verdslige, om at kure (vælge) en kejser. Deres efterfølgere, der kaldtes kurfyrster, bevarede den ret efter dem, til riget opløstes 1806.

Italien var uden noget overhoved til at værne om lov og orden. Der

fejdede stæderne indbyrdes til ulykke både for dem selv og for de omliggende landsbyer.

Den stærke kongemagt i Frankrig 987—1270.

Karl d. Stores efterkommere viste sig mere og mere uduelige til at styre Frankrig og især til at værne landet mod normannerne. Efter at man derfor havde prøvet med forskellige kongeslægter, blev Hugo Capet valgt 987, og hans ætlinge bevarede derefter kongemagten helt til den franske revolution. De første capetinger beherskede i virkeligheden kun Paris og omegn. Men der bragte Ludvig VI og Ludvig VII til gengæld god orden ved at følge deres rådgiver, abbed Sugers, råd: At værne arator et orator[1]. De tvang vasallerne til at styre retfærdigt, da de ellers fratog dem deres len. Ludvig VI lod jorddyrkernes afgifter fastsætte, afskaffede hoveriet med undtagelse af nødvendigt ægt[2], ophævede stavnsbåndet, forbød godsejerne at fjerne mænd, der havde arbejdet på godset år og dag, forbød at pålægge ekstra skatter, nedsatte købs- og salgsafgifter osv.

Sammenlignet med forholdene i det øvrige Frankrig var bøndernes kår her som et paradis. Kongemagten følte sig som underklassens hjælper, og kirkemændene indprentede folket, at kongen var dem givet af Gud.

Ludvig VIIs søn, Filip August, søgte at skaffe sig magten over hele Frankrig. Hans farligste modstander var Henrik II af England, hvis forgænger gennem giftermål sad inde med en stor del af landet som len. Det lykkedes ham at få Henrik IIs sønner til at gøre oprør mod faderen og derefter til at strides indbyrdes. Da en af dem, Johan uden Land, blev konge i England og bortførte en grevedatter, der var trolovet med en af Filip Augusts vasaller, indkaldte Filip August ham i hans egenskab af vasal. Han mødte ikke, hvorfor Filip August inddrog det meste af hans len. — Greven over det store len Flandern døde på korstog, og Filip August skyndte sig hjem fra dette for at inddrage hans len. Inden sin død 1223 havde han fået det meste af Frankrig inddraget. Hans søn Ludvig VIII fortsatte hans værk.

Han døde 1226, og den 11årige Ludvig IX efterfulgte ham. Han var strengt sædeligt og kristeligt opdraget og ville helst være gået i kloster, men påtog sig pligttro kongegerningen. Vasallerne forsøgte nu at fri-

[1] Jorddyrkeren og bederen = kirkemanden.
[2] Af agen, dvs. pligtkørsel for det offentlige.

gøre sig for kongemagten, men forgæves, og den engelske kong Henrik IIIs forsøg på at generobre, hvad Johan uden Land havde tabt, mislykkedes også.

Ludvig IX havde om sig flere underordnede lovkyndige mænd, ofte klerke og fattige riddere. De hjalp ham til at skaffe en ensartet ret og faste domstole. Loven sikrede småmanden hans ret, og for at underdomstolene ikke skulle lade sig beherske af stormændene, var der den bestemmelse, at enhver dom af større betydning kunne indankes for kongens domstol, hvor han ofte selv sad i dommersædet og sørgede for, at ingen blev forurettet.

Han påbød tillige, at ingen stormand måtte begynde at fejde mod en anden, inden 40 dage efter, at den formentlige krænkelse havde fundet sted. Den tid benyttede han til at mægle mellem parterne. Forbrød nogen sig mod påbudet, risikerede han at miste lenet. — Gennem alle disse lovbestemmelser lykkedes det i høj grad for Ludvig IX at bringe orden i landet og værne om underklassen og mellemstanden.

Den fromme konge følte sig forpligtet til at gøre korstog. Under det første blev han taget til fange og måtte betale en mægtig løsesum for at slippe fri. Da han som gammel ville forsøge igen, rådede hans nærmeste venner ham fra det: Selv om han var syg, kunne han endnu gøre mangen god gerning hjemme. Alligevel drog han af sted. Toget kostede ham livet (1270). Da det rygtedes i Frankrig, blev der landesorg overalt. Man fortalte om jærtegn ved hans lig og gav ham tilnavnet „den Hellige".

Der var nu skabt en fransk nationalfølelse, og kongemagten var dens symbol.

ENGLAND FRA VILHELM EROBRERENS DØD

VILHELM Erobrerens efterfølgere stredes oftest om riget. Der var stadige borgerkrige, hvor stormændene byggede sig borge og bekrigede hinanden på det grusomste: Folk blev hængt op i røg, eller man skar næse og øren af dem, stak øjnene ud på dem, indsnørede deres hoveder eller fandt på andre grusomheder. „Stormændene fyldte landet med borge, og borgene med djævle", siger en engelsk krønike, „og folk sagde, at Kristus og alle hans helgener sov." — „Guds borge" (klostrene) var de eneste tilflugtssteder i disse urolige tider.

Da blev Henrik II Plantagenet konge (1154—89). Han satte sig som mål at knække stormændenes magt. Derfor fritog han ridderne for at tjene i hæren mod en afgift, hvormed han lejede mænd, som blev hans lydige krigere. Med dem drog han rundt i riget, tvang stormændene til at rive deres borge ned, og embedsmændene til at sørge for lov og ret. — I stedet for rettergang med mededsmænd — som oftest var ligeglade med edens hellighed — og med jernbyrd indførte han en ordning, hvor frimænd blev udtaget til at undersøge sagen for derefter at dømme sammen med den af kongen beskikkede dommer. Disse jurydomstole har siden den tid været et fast led i engelsk retsvæsen.

De engelske love var dengang et virvar af forskellig art og forskellige for de forskellige stænder og byer. Og nu søgte kirken at gøre den såkaldte kanoniske ret gældende i visse sager, f. eks. angående edsbrud og ægteskab og alt, hvad der angik kirkens mænd, også i deres forhold til andre. Henrik ville i stedet for indføre ensartede love for alle med kongens domstol som øverste instans, så man kun med hans samtykke kunne appellere til pavens domstol. Til hjælper havde han især Thomas Becket, der var hans nærmeste ven og enig med ham i hans syn på kongens ret og opgaver.

Kirkens mænd harmedes over, at Henrik fratog dem domsret, og han kom snart i skarp strid med dens øverste, ærkebispen af Canter-

bury. Da han døde, sagde Thomas Becket: „Den, der bliver ærkebisp nu, må snart krænke enten Gud eller kongen."

Det blev ham selv. Kongen havde fået ham valgt i det håb, at de så i fællesskab skulle grundfæste den ny ordning. Men nu blev Thomas helt ud kirkens mand. Hidtil havde han nydt livet i fulde drag; nu klædte han sig i munkekutte, levede asketisk og vaskede hver dag 13 fattiges fødder. Men han holdt stejlt på kirkens magt.

Ved et møde i Clarendon fik kongen bl. a. vedtaget, at valg af prælater skulle foregå i kongens eller hans fuldmægtiges nærværelse; de skulle sværge kongen lensed, og alle skulle bøje sig for den verdslige øvrighed. — Thomas lovede mundtligt at rette sig derefter, men angrede det, flygtede ud af landet til paven, som han fik til at bandlyse kongen, og hos hvem han blev løst fra sit løfte.

Samtidig gjorde storvasallerne i Frankrig oprør mod Henrik, og englænderne klagede over hans tunge skatter. Han søgte da forlig med Thomas; men denne var lige stejl og bandlyste de bisper, der havde fulgt kongen. I hidsighed udbrød denne da engang: „Hvad er det for en flok fæ og krystere, jeg har næret i mit hus, at ingen af dem vil hævne mig på denne usle klerk!" Fire riddere drog lønlig til Canterbury, hvor de huggede ærkebispen ned i domkirken. Han kunne være flygtet, men valgte martyrdøden — som man kaldte det.

Kongen angrede bittert, hvad han havde sagt, underkastede sig paven, lovede at tage clarendonbestemmelserne tilbage — hvad han dog kun i ringe grad gjorde — og gik, som mange tusinder andre, pilgrimsgang til Thomas' grav, hvor han ydmyg knælede og lod sig piske af munkene.

Hans sidste dage blev onde. Vikingeblodet brusede stærkt i Vilhelm Erobrerens ætt. „Det er vor slægts natur, at ingen af os elsker den anden; men at broder altid kæmper mod broder, og søn mod fader", sagde en af Henriks sønner. I England havde Henrik II sikret sig en kraftig og lovtro embedsstand. Men han havde i Frankrig så mægtige forleninger, at han der var mægtigere end landets konge. Der lykkedes det — som før omtalt — Filip August at få hans sønner til at gøre oprør mod ham, og der var hans storvasaller mere tøjlesløse. — Kun sin yngste søn, Johan, troede Henrik på, og da han hørte, han også var med i en sammensværgelse mod ham, udtalte han: „Jeg bryder mig ikke mere om mig selv eller verden." Få dage efter døde han. Men hans værk blev stående efter ham.

Sønnen Richard Løvehjerte (I s. 270) (1189—99) er med urette blevet skildret som idealet af en ridder. For England gjorde han intet, og

folket måtte betale mægtige summer til hans korstog og for at løskøbe ham. Efter hjemkomsten fortsatte han at føre krige, indtil han faldt i kampen mod en vasal.

Broderen Johan, der efterfulgte ham, fik tilnavnet „uden Land", fordi faderen mod almindelig skik ikke gav ham land at styre. Han nød at pine folk: rykke skæg af mænd, ihjelsulte børn o. lign. — Da paven mod hans vilje havde valgt Stefan Langton til ærkebisp, forfulgte han alle, der havde stemt på Stefan. Paven sendte da mænd, som skulle tale Johan til rette; men han svarede, at vovede man at bandlyse ham, ville han sende romerne hjem med afskårne næser og udstukne øjne.

Paven svarede med interdikt. Al gudstjeneste ophørte; ingen kunne få gejstlig hjælp: Syndsforladelse blev ikke givet; ingen døbtes; nadveren måtte ikke uddeles[1]; døde blev begravet i uindviet jord. — Den tids mennesker troede sig da givet alle onde ånder i vold. — Desuden løste paven alle fra deres troskabspligt mod Johan og opfordrede Filip August til at fuldbyrde dommen. — Da bøjede Johan sig. Han tog end- og sit rige som len af paven og gik ind på at svare ham en stor årlig lensafgift.

Men nu havde befolkningen fået nok af hans troløshed og grusomhed. Den gjorde oprør og tvang ham til at underskrive Det store Frihedsbrev (Magna Charta Libertatum), hvori han bl. a. måtte love ikke at pålægge skat uden vasallernes samtykke, at ingen stormand måtte straffes uden af ligemænd, at ingen måtte fængsles eller forjages uden dom efter landets lov, at kongen ikke måtte modtage penge for gunstige domme, og at folket var forpligtet til at gøre oprør mod kongen, hvis han brød frihedsbrevet.

Året 1215, da frihedsbrevet blev underskrevet, regner englænderne for deres frihedsår.

Johan blev af paven løst fra sin ed på frihedsbrevet og begyndte straks krig mod folket, men døde 1216. Hans søn, Henrik III, var ødsel og brød flere gange frihedsbrevet. Men da paven med hans samtykke i et hungersår, hvor mange døde af sult, lod opkræve $^1/_3$ af alle landets indkomster, rejste befolkningen sig til oprør under Simon af Montfort. Han tog kongen til fange, og da han ikke stolede på stormændene, lod han sammenkalde et parlament, hvori der også sad to riddere fra hvert grevskab og to borgere fra hver by.

Simon faldt for prins Edvard, der blev konge under navnet Ed-

[1] Senere mildnedes interdiktet, så småbørn måtte døbes og døende få nadveren.

vard I. Han måtte godkende frihedsbrevet, som nu fik den tilføjelse, at ingen skat kunne opkræves uden parlamentets samtykke. Dette deltes senere i to afdelinger: Overhuset, for adelen og de højeste gejstlige, og Underhuset, hvor borgere og riddere havde sæde. Og i en tid, da konger i andre lande hævdede, at de var Guds uindskrænkede fuldmægtige på jorden, blev det i England fastslået, at loven stod over kongen.

MUNKE OG KÆTTERE

Bernhard.

EFTERHÅNDEN gik det cluniacenserklostrene, som det var gået de andre. Tugten forfaldt i mange af dem. Man brugte hellere pengene til at opføre pragtfulde kirker end til at hjælpe fattige. En abbed i Cluny fyldte endog klostret med svirebrødre og skøger og værgede sig trods bandlysning med en hær, der var lejet for klostrets penge.

Da kom en fornyelse af klostertugten fra cistercienserklostrene. I Citeaux (på latin Cistertium, hvorfra ordenen fik navn) oprettede en from greve et kloster, hvori alt skulle være enkelt og fattigt. Munkene måtte kun spise to gange dagligt i den travleste tid, ellers kun een gang, og kød var forbudt.

Her blev riddersønnen Bernhard optaget. Hans fader var strengt retfærdig, og moderen meget from. Hun døde tidligt, men havde påvirket børnene så stærkt, at de over for enhver vigtig afgørelse spurgte sig selv: „Hvad ville moder sige?" Alle børnene og hendes efterladte mand valgte klostret.

Bernhard blev senere forstander for et kloster i Malurtdalen, som under munkenes virke snart forvandledes til en clara vallis (lysdal, på fransk Clairvaux). Munkene drev selv klostrets marker, og overalt, hvor et cistercienserkloster blev lagt, blev det en skole i landbrug.

Bernhard blev særlig bekendt som prædikant og var ubestridt tidens betydeligste mand, der kunne sætte både konger og paver i rette. „Rom er kirkens moder, ikke dens hersker", skrev han til en herskesyg pave. „Ingen gift, intet sværd ræddes jeg mere for end for herskesyge". — Dog slap han ikke selv fri for den syge. Han kom i strid med tidens skarpsindigste tænker, Abailard, og fik kirken til at påtvinge ham livsvarigt klosterfængsel for kætteri.

Bernhard døde 1153; men længe forinden var cistercienserklostrene udbredt viden om. Til Danmark førtes de af hans ven, ærkebisp Eskild i Lund, og fik her større betydning end nogen anden herreklosteror-

den. — Men også for dem kom en dag, da mange svækkedes af rigdommens forførelse.

Albigensere og valdesiere.

Kirkens begærlighed og herskesyge vakte forargelse blandt mange fromme mennesker, og gang på gang rejste der sig i middelalderen bevægelser imod den.

Albigenserne fra Albigeois i Sydfrankrig levede omkr. år 1200. De forkastede præsteskab med sakramenter og delte sig i „de rene" (katharer, hvorfra ordet kætter skal stamme), som måtte forsage ægteskab, ejendom og kødspiser — og „de troende", som blot skulle sørge for inden døden at modtage „åndedåben", så de opnåede i tide at blive optaget blandt de rene. — Bevægelsen, der minder en del om gnostikerne (I s. 118) fik en tid stor tilslutning.

Endnu større og mere omfattende tilslutning fik valdesierne, der er opkaldt efter en rig købmand, Petrus Valdes fra Lyon. Han hørte engang en omvandrende sanger synge en på den tid meget yndet sang om en mand, der forlod sit rige hjem og sin brud for at leve som tigger — og blev så grebet deraf, at han besluttede også at leve som tigger. Han sørgede først for sin hustrus underhold, sendte sine døtre i kloster og gav så sit gods til de fattige. „Jeg gør mig fri for de fjender, der gør mig til slave; thi jeg har altid bekymret mig mere om penge end om Gud", sagde han.

Mange sluttede sig til ham, og som Jesus havde udsendt sine apostle to og to, sådan drog hans disciple nu to og to rundt og forkyndte evangeliet. De brød ikke med kirken, men havde egne præster og bisper og nød nadveren i egne forsamlinger.

Det fandt pavekirken sig ikke i. 1208 forkyndte paven korstog mod både albigensere og valdesiere og søgte — men forgæves — at få Filip August til at stille sig i spidsen for det. Der fandtes imidlertid både førere og pak nok, som var ivrige efter at vinde sig salighed ved røveri. Til en sådan forsamling lovede en bisp, at han ville være vidne for dem på dommens dag, og at enhver, der faldt i kampen mod kætterne, skulle nå salighed uden at gå gennem skærsilden. — Hærgende og plyndrende fór disse skarer frem. Flere tusinde, der havde søgt tilflugt i en kirke, blev indebrændt. Da en by blev taget, blev borgens herskerinde kastet i en brønd, som derefter fyldtes med sten, og mange blev hugget ned. „Derpå samlede pilgrimmene alle de andre kættere, der fandtes i borgen, og brændte dem levende under megen jubel."

Hele Sydøstfrankrig blev hærget og plyndret og en stor del af be-

folkningen dræbt. På lignende måde gik det i andre landsdele (Lombardiet, mange egne i Tyskland og blandt friserne), hvor især kejser Frederik II fo'r frem med stor grusomhed.

Helt udryddet fik man dog ikke valdesierne; endnu i vore dage findes der en lille valdesiermenighed.

Frans fra Assisi.

Pave Innocens III, der havde prædiket korstog mod kætterne, var så mægtig, at han ikke blot kunne tvinge Johan uden Land til at tage sit rige som len af pavestolen, men også tvinge Filip August til at tage sin forskudte hustru tilbage, og besejre kejser Frederik II. — Alligevel har han nok haft sine bange anelser om kirkens fremtid. Der fortælles således, at han engang i drømme så, at den var ved at styrte sammen; men da var der to piller, som holdt den oppe.

De to piller, forstod han siden, var Frans fra Assisi og Domingo.

Frans fødtes 1182; hans fader var en rig købmand fra den midtitalienske by Assisi; hans moder var af adelsslægt. Faderen ønskede, han skulle ligne en adelsmand; moderens højeste ønske var, at han måtte blive en god kristen. Selv var han høvisk i ord og handling, men levede lystigt sammen med kammerater og ødslede med penge. Efter en kostbar fest grublede han dog ofte over, hvor mange fattige der kunne have været hjulpet med, hvad den kostede. Snart drømte han om at blive en stor kriger, snart — især efter alvorlige sygdomme — syntes han, at alt jordisk var blot forfængelighed.

En sommeraften, da han fulgtes med sine venner fra et festligt lag, kom disse tanker igen. „Falder du i giftermålstanker?" lo vennerne. — „Ja", svarede han, „.... men den brud, jeg vil bejle til, er ædlere og skønnere end nogen kvinde, I kender". — Han mente fattigdommen.

Da var han 23 år.

Han levede nu blandt tiggere og plejede spedalske. Faderen var forbitret derover, og da Frans engang havde brugt nogle af hans penge til at istandsætte en kirke for, krævede han dem tilbage. Frans trak da af alt sit tøj, gav faderen det og sagde: „Nu skal jeg ikke mere sige fader Pietro Bernadone, men Vor Fader, du som er i Himlen". En tilstedeværende bisp kastede sin kappe over ham. Fra nu af viede Frans sit liv til at tjene Gud.

Mange sluttede sig til ham, og snart kunne man rundt om i Midt- og Vesteuropa, i Nordafrika og Det hellige Land træffe disse „små

brødre", prædikende, hvor de kom frem. Føden tjente de ved at arbejde; kunne de intet arbejde få, måtte de tigge. Modsat valdesierne sluttede de sig nøje til pavekirken, og de måtte ikke prædike i noget sogn uden præstens tilladelse.

Innocens III så i begyndelsen med stor betænkelighed på disse tiggerprædikanter, men gav dem dog lov til at prædike, og en senere pave gav dem faste ordensregler. Der blev tre afdelinger: En for nonner, der skulle leve bag klostermuren i fattigdom, lydighed og kyskhed — en for munke, hvis gerning var at prædike — og en tredie for tertiarier, som kunde leve i ægtestand og passe deres virksomhed, men ikke måtte bære våben, skulle gå flittigt til alters og i det hele søge at leve efter bjergprædikenens ord. Gennem dem fik munkene tilknytning til det jævne arbejdes mennesker; der dannedes en overgangsform mellem det, pavekirken ellers så skarpt adskilte: Det verdslige og det gejstlige liv.

Senere deltes ordenen i flere retninger: I en af dem drev man studier, samlede penge til kirker o. lign., en anden virkede særligt blandt de fattige og krævede, at kirken også skulle være fattig som i den første menigheds tid. De mest yderliggående blandt disse kaldte ofte kirken for Babel.

Frans døde 1226. Sin sidste tid levede han i stadig bøn med tankerne vendt mod den korsfæstede, så hans legeme fik sårmærker i siden, i hænder og fødder, svarende til de sår, Jesus fik på korset. Kort før sin død digtede han „Solsangen", hvori han priser den almægtige Gud for „broder sol" og „søster måne", for stjernerne, de „klare, kostelige og skønne", for „broder vind" og „søster vand", for ilden og „moder jord, som opholder os og bærer os". — Da det truede med borgerkrig i Assisi, fik han „brødrene" til at synge Solosangen for borgerne og føjede til: „Lovet være du, Herre, for alle dem, som af kærlighed til dig tilgiver deres fjender og udholder skrøbelighed og trængsel".

Brødrene skulle være Guds glade sangere; de var jo udsendt med et glædens budskab. De forstod meget bedre end præster og bisper at tale til den jævne befolkning. De benyttede meget lignelser, der ofte kunne være platte og uhøviske; men mere digterisk begavede kunne bruge smukke billeder, som siden levede i folkemunde. Med Frans' „små brødre"s forkyndelse fæstede kristendommen først ret rod i folkemulden.

Der kom tider for franciskanerne, da de klostre, de fik overdraget til brug, blev rige, og livet i dem blev fattigt. Men der var stadig nogle,

i hvem den hellige ild brændte, og fra hvem den også tændtes i andres sind.

Frans drømte som ung om at øve krigsdåd og blive berømt. Ved at give afkald på al ære og tjene Gud alene opnåede han at blive en af den kristne menigheds største og skønneste skikkelser.

Dominicus.

Domingo — på latin Dominicus — en spansk præst, virkede som missionær blandt albigenserne og fik dertil oprettet en orden, som paven godkendte 1215, og som, for at kunne tage kampen op mod „kætterne", også blev en tiggermunkeorden. Gregor IX (1227—41) overdrog den inkvisitionen, da han fandt bisperne for lidt energiske i kampen mod kætterne, og han gav dominikanerne[1] ret til at fængsle mistænkte, pine dem til at bekende for derefter at dømme dem til døden (i reglen på bålet) og at konfiskere deres gods.

Et gammelt billede viser et hjerteligt møde mellem Frans og Domingo. Men forholdet mellem gråbrødrene og sortebrødrene (som dominikanerne kaldtes efter deres sorte kapper) var alt andet end hjerteligt. De konkurrerede om sjælene, og deres tænkere var i høj grad uenige. Dominikaneren Thomas fra Akvino, der er anset for den katolske kirkes største læremester, hævdede, at viljen ikke var fri, og fandt en nøje harmoni mellem viden og tro, idet den menneskelige fornuft er en forberedelse til det højere trin: åbenbaringen — og naturens verden en forberedelse til åndens. Fra ham stammer den lære, som afladshandlen siden byggede på, at kirken ejede et overskud af gode gerninger, som Kristus og helgenerne havde forskaffet den, og som den kunne fordele som aflad til dem, der havde for få gode gerninger.

I modsætning til ham hævdede franciskaneren Duns Scotus, at menneskets vilje er helt fri, og at fornuften kun i ringe grad kunne fatte åbenbaringen, som den måtte antage på kirkens autoritet. — Endnu videre gik franciskaneren Roger Bacon, der erklærede, at med forstanden kunne man kun begribe de sanselige ting. De oversanselige kom man i forhold til ad den indre erfarings vej. — Sligt tålte kirken ikke. Han måtte hensidde sine sidste år i fængslet for sin læres skyld.

---

[1] Af Domini canes = Herrens hunde.

Dominikanerne sejrede i kirken. Thomas fra Akvino blev dens officielle teolog. Men i den jævne befolkning blev franciskanerne sejrherrer.

Af andre tiggerordner kan nævnes karmelitterne, der bl. a. havde et kloster i Helsingør, til hvilken den fra reformationskampene kendte Poul Helgesens navn er knyttet — og augustinerordenen, opkaldt efter kirkefaderen Augustin. Det var i et augustinerkloster, Luther var munk.

NORDEN I DEN ÆLDRE MIDDELALDER

Magnus d. Gode.

ÅR 1035 valgte nordmændene Olaf d. Helliges 11-årige søn Magnus til konge. Samme år døde Knud d. Store, og hans søn Hardeknud blev af danskerne valgt til konge. Han truede med at ville forsøge at erobre Norge. Men de to rigers stormænd fik et møde i stand mellem Magnus og Hardeknud, hvor de enedes om, at den længstlevende skulle arve den andens rige, hvis denne døde barnløs. 1042 døde Hardeknud barnløs, og danerne valgte Magnus til konge.

I sine første regeringsår havde han forfulgt de mænd, der havde stået hans fader imod ved Stiklestad, og stormændene begyndte at tale om oprør. Da blev han irettesat af Sighvat Skjald, der trofast havde fulgt hans fader, og mindet om, at „ordholden burde dog en fyrste være". Magnus besindede sig og blev siden den tid så vennesæl, at både danske og nordmænd gav ham tilnavnet „den Gode".

I Danmark levede endnu en kongeætling, Svend, en søn af Ulv Jarl (I s. 236) og Svend Tveskægs og Sigrid Storrådes datter Estrid. Han tog tilnavnet Estridsøn, måske for dermed at fastslå sin kongelige byrd. Han drog til Norge og tilbød at blive Magnus' mand, og denne satte ham til jarl over Danmark. — „For stor jarl, fostre![1]", sagde den gamle Ejnar Tambarskælve, da Magnus meddelte ham det.

Ejnar fik ret. Svend vandt sig mange venner i Danmark og lod sig så udråbe til konge. Magnus måtte bekrige ham og vandt tilslutning dertil hos jyderne. På et af disse krigstog hørte han, at en mægtig vendisk hær var rykket ind i Jylland sydfra. Jyderne bad Magnus om hjælp mod dem; i fællesskab drog de mod syd og mødte den plyndrende venderhær på Lyrskov hede. Den var dem talmæssigt langt overlegen. Men om natten drømte Magnus, at hans fader lovede dem sejr, og om morgenen hørte nordmændene klokkerne fra

[1] Fostersøn.

Olafskirken i Nidaros[1]. Det overbeviste dem om, at de skulle sejre, og de gik på, så venderhæren blev fuldstændig slået.

På sit sidste tog mod Svend (1047) drømte Magnus, at hans fader kom til ham og spurgte: „Hvad vælger du: At følge mig eller at blive den mægtigste af alle konger, men så gøre en synd, som du sent eller aldrig får bødet?" — „Vælg du, fader!" svarede Magnus. — „Så følg mig!" — Kort efter døde han. Forinden sendte han bud til Svend, at han skulle være konge i Danmark, men Harald Hårdråde i Norge.

Harald Hårdråde.

I Magnus' kongetid kom Olaf d. Helliges halvbroder, Harald Hårdråde, hjem fra Miklagård (Konstantinopel), hvor han havde været høvding for væringerne[2] og i følge egne ord havde øvet store bedrifter. Han krævede del i Norge, og for at det ikke skulle føre til borgerkrig, fik stormændene Magnus til at gå ind på, at han og Harald skulle være samkonger. Det gik nogenlunde den korte tid, til Magnus døde.

Men da Harald derefter krævede, at nordmændene skulle hjælpe ham til at erobre Danmark, nægtede de det. Han foretog så selv røvertogt til Danmark. Således plyndrede og brændte han Hedeby og sejlede tilbage med gods og fanger. Da kom Svends flåde ham ind på livet, og han lod godset kaste overbord. Men Svend bød sine folk at lade godset flyde og forfølge Harald, der nu lod fangerne binde til kar og tønder og kaste overbord. Da bød Svend, at fangerne først skulle reddes, og Harald undslap.

Næst kongen var Ejnar Tambarskælve dengang den mægtigste mand i Norge. Han var gift med Håkon Jarls datter Bergliot, var vennesæl og højtelsket af folket. Uden frygt irettesatte han kongen, hvis denne øvede uret. Da lod Harald både Ejnar og hans søn hugge ned, og forgæves æggede Bergliot de høvdingløse bønder til hævn. Efterhånden gjorde Harald sig grundigt forhadt af både store og små, så nordmændene følte det som en lettelse, da han faldt under sit forsøg på at erobre England (I s. 264).

Svend Estridsøns regering.

Svend Estridsøn var personlig modig, men indlod sig nødigt i krig. Alle kilder til hans historie er enige om, at han var folkeyndet, og roser ham for gavmildhed og vennesælhed. Således fortæller Sakse,

[1] Trondhjem.
[2] Nordboere, der tjente i kejserens livgarde.

at hans klerk, nordmanden Svend, var lidet kyndig i latin, hvad dennes avindsmænd benyttede sig af til at slette to bogstaver i bønnen for kongen, så Svend i stedet for at kalde kongen Guds famulus (tjener)

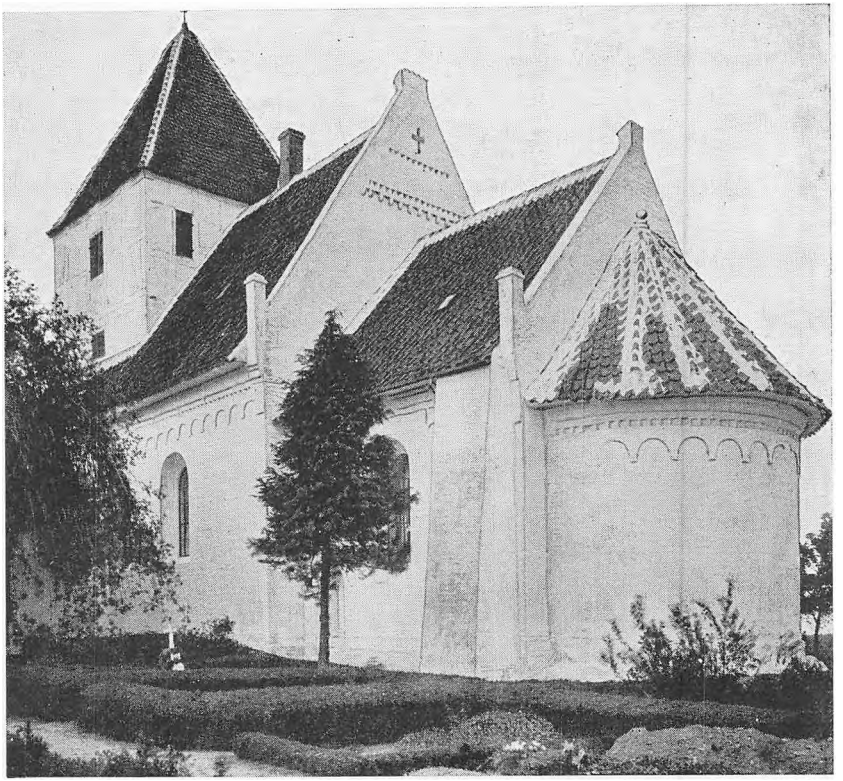

Branderslev kirke ved Nakskov.
Opført af tegl ca. 1200.

kaldte ham Guds mulus (æsel). De skoggerlo deraf. Men kongen lod sagen undersøge, satte de skyldige strengt i rette og gav Svend penge til et skoleophold i udlandet.

Svend Estridsøn var meget kirkelig sindet og bøjede sig endog for kirken, da den krævede, han skulle lade sig skille fra sin hustru, fordi hun var hans søskendebarn, hvorfor ægteskabet ifølge kirkeloven var forbudt. Derimod fandt kirken sig i, at han havde en mængde børn uden for ægteskabet; thi „hvad er vel fuldkomment blandt menneskene", som klerken Adam fra Bremen skrev derom.

Der synes at være blevet bygget en mængde kirker i Svends tid. Og i samme tid blev kirkeforholdene ordnede omtrent, som de er nu,

med 5 bispedømmer for Jylland, 1 for Fyn med Langeland og Lolland-Falster, 1 for Sjælland og 2 for Skåne, Halland og Blekinge.

Engang, fortæller Sakse, havde nogle mænd en nytårsnat i drukkenskab talt ilde om kong Svend. Han fik det at vide og sendte nogle mænd ud for at dræbe dem, skønt de havde søgt skjul i Trefoldighedskirken. Kongens ven, bisp Vilhelm, blev dybt rystet, da han erfarede det, og da Svend nytårsdag kom for at overvære højmessen i kirken, satte han ham staven for brystet og lyste ham i kirkens band. Kongens mænd truede bispen på livet; men kongen forbød dem at gøre ham fortræd. I stedet for gik han hjem til kongsgården, iførte sig den fattige bodsdragt, gik derpå barfodet til kirken, hvor han kastede sig på tærsklen og kyssede gulvet. — Bispen havde lige messet „Kyrie eleison" (Herre, forbarm dig), da man meddelte ham kongens tilbagekomst. Han gik ud til denne, løste ham af kirkens band og tog ham i favn. — Videre fortæller Sakse, at da kong Svend var død, bad bisp Vilhelm Gud om at få lov at dø med sin ven. Det skete, og de blev lagt i en fælles grav.

Svend Estridsøn døde vistnok 1076 (årstallet er omstridt).

Harald Hen.

Svend skal have efterladt sig 14 sønner, alle født uden for ægteskab. Nu mødte de to ældste, den fredssindede Harald og den krigerske Knud, som kongsemner. Storbønderne førte ordet; men de fleste følte sig som de jævne bønders talsmænd. De valgte Harald, og Knud forlod tinget i vrede. — Men forsamlingen forblev samlet for at drøfte landsens lov.

Det blev bl. a. bestemt, at hvis en mand blev beskyldt for en forbrydelse, kunne han fri sig for beskyldningen ved hjælp af tylvteredt: Elleve mænd svor sammen med ham, at han var uskyldig. Samtidig blev det forbudt at afgøre en retssag ved holmgang (tvekamp). Det blev ligeså fastslået, at stormænd ikke kunne tage sig eneret til skove, men at almuen havde ret til frit at benytte dem.

Harald sørgede for, at staten fik god og ensartet mønt. — Sakse håner ham bl. a., fordi han lovede, at „kongens magt skulle tjene folket". En anden forfatter omtaler ham som „en såre retfærdig hersker". Man ved ikke, hvad hans tilnavn Hen (hvæssesten) hentyder til. — Han døde barnløs 1080.

Knud d. Hellige. 1080—86.

Så blev Knud valgt, uden at nogen gjorde ham rangen stridig. Hidtil havde han levet som viking; nu blev han en kirkens kriger, der kan minde om de bedste blandt korsfarerne. Han gik ind under kirkens tugt: Beherskede sine stærke drifter, lod sig piske af sin kapellan, holdt fasten strengt, gav flittigt almisser og store gaver til kirken, bl. a. så meget jordegods til Lund domkirke, at man kunne oprette en præsteskole der. — Han hævede kirkens rang ved at give bisper rang med jarler. Og han gav kirken domsret ikke blot over sine egne sager, men også i stridigheder mellem gejstlige og verdslige. Men forgæves søgte han at sikre kirken ved at få bønderne til at svare tiende af deres afgrøder til den.

Med fast hånd vogtede han over lov og ret i landet, særlig når det gjaldt nødstedte; han værnede udlændinge og fattige mod overgreb og fastslog, at når en træl havde fået friheden, fik han fuld menneskeret og kunne ikke på ny trælbindes.

Efter vikingetiden fandtes i Danmark adskillige stormænd af samme type som Hårek fra Tjotte (I s. 239). Dem kunne kun kongen holde i ave. Når Knud nu — vist efter gammel skik — drog fra herredsting til herredsting for at holde rettergang, havde han derfor større følge med, end skik forhen var. — Bønderne skulle underholde ham og følge, mens tinget holdtes, og føre dem fra herredsskel til herredsskel. Men hallændingerne nægtede at underholde større følge end efter gammel skik. Da hævdede Knud, at hvad der ikke var særeje, var kongens, og i strid med Haralds lov forbød han dem at udnytte skovene til græsning og oldensvin, hvis de nægtede at underholde hans følge. Så faldt de til føje. Det samme gjorde skåningerne, da han lod dem vide, at ellers forbød han dem at fiske i Øresund.

At det var nødvendigt for kongen at have magt for at holde orden i landet, ses af Blod-Egils historie. Egil havde været jarl på Bornholm. Engang havde han drukket vand, der var blandet med faldnes blod; det ansås for en stor synd, og da Knud forgæves krævede, at han skulle skrifte denne synd, fratog han ham jarledømmet. Men Egil forblev på Bornholm og havde stadig lige mange mænd om sig. Da meddelte den norske konge Knud, at et stort norsk skib var forsvundet ved Bornholm, og bad ham undersøge sagen. Knud fandt rester af skibet og kom over Egil, som måtte bekende, at han havde dræbt mandskabet og plyndret og brændt skibet. Knud lod da Egil og alle hans mænd hænge, skønt Egils højættede frænder bad for ham. Derved pådrog han sig mange mægtige mænds fjendskab.

Snart besluttede Knud at gentage sin store navnes værk: At erobre England, hvor Vilhelm Erobreren var grundigt forhadt. Han sikrede sig hjælp hos sin svoger, Olaf Kyrre i Norge, og svigerfaderen, Robert af Flandern, og lod så ledingen udbyde.

Flåden samledes ved Limfjordens udløb i Vesterhavet. Men Knud havde blandet sig i de tyske forhold, hvor to konger stredes om magten, og blev af den grund nødt til at stå vagt med en hær ved Danevirke. Det trak ud; ledingshæren blev utålmodig og sendte kongens broder Olaf til ham for at forhøre, hvad det blev til med toget. Knud sendte Olaf som fange til Flandern. Om de følgende begivenheder er kilderne modstridende. Antagelig er en del draget hjem, og Knud gav resten orlov sammen med hjælpetropperne, hvorefter han anklagede dem, der drog hjem uden orlov, for ledingsbrud og idømte dem mægtige bøder. De kunne dog slippe, hvis de ville gå ind på at betale tiende. Men bønderne svarede, at bøderne skulle betales af dem selv, tienden lagde de også på efterkommerne. De valgte det første.

Så lod Knud bøderne inddrive med hård hånd, og man anklagede hans ombudsmænd for, at de ansatte udpantede dyr for lavt og brugte falsk vægt. Overalt ulmede uro, og da Knud den følgende sommer kom til Vendsyssel, brød den ud i lys lue. Han flygtede sydpå; men bønderne fulgte efter, og nye skarer sluttede sig til. Tilsidst kom han til Odense, hvor han tyede ind i Albani kirke, som bønderne omringede. Der blev han dræbt (1086).

Da Knud var faldet, fortsatte hans broder, Bent, kampen for efter gammel nordisk kæmpeskik at falde sammen med sin drot. En anden broder, Erik, undveg derimod efter Knuds fald.

Knud faldt, fordi han ville tvinge sin vilje igennem i stedet for at tale sig til rette. Det fandt folket sig ikke i.

Olaf Hunger og Erik Ejegod.

Man valgte nu Olaf til konge. I hans tid hærgede en forfærdelig hungersnød Danmark og dets sydlige nabolande. De fattige døde af sult, og de rige måtte sælge deres ejendele for at skaffe sig føden. Kirkens mænd forkyndte — og troede vel også — at det var Guds straf, fordi folket havde dræbt den fromme konge. Da nøden tilsidst blev så stor, at kongen ikke engang kunne skaffe sine folk julemad, bad han Gud lade straffen komme over ham. Hans bøn blev hørt. Efter ni års regering døde han 1095. Han fik tilnavnet Hunger.

Nu valgte folket den fjerde af Svend Estridsøns sønner, Erik, til konge (1095—1103). Der kom atter gode år, hvad man måske efter gammel tankegang har givet Erik æren for; han var høj og smuk, men „skæmmedes af onde lyster, brød sig ikke om ægteskabets bånd, men vendte sin elskov til friller" (Sakse). Folk gav ham tilnavnet Ejegod (egl. Egode = den altid gode).

Han samlede sig om hjemlige opgaver, forstod at tale sig til rette med folk, vandt dem ved at sende hilsen hjem til deres hustruer og børn, ja selv til trællene. Det lykkedes ham hos paven at få løfte om et ærkebispedømme i Lund og at få broderen Knud helgenkronet. — Dog mente mangen bonde, at det måtte være ved sin anger og død, Knud havde vundet helgenglorien, ved sit liv kunne det ikke være. Han blev aldrig for danskerne, hvad Olaf d. Hellige blev for nordmændene.

Venderne havde nu begyndt at plyndre de danske kyster. Det var vist i Olaf Hungers tid, at de dræbte en broder til den mægtige sjællandske høvding, Skjalm Hvide. Han fik på egen hånd sjællænderne til at drage i leding mod dem, besejrede dem ved Julin og tvang dem til at udlevere røverne. På de to værste skar de bugen op og trak tarmene ud, en drabsmåde, de synes at have lært af venderne. Senere underlagde Erik Ejegod sig Rygen, der ligesom Julin hørte til vendernes farligste udfaldsporte mod Danmark.

Engang, fortæller Sakse, kom en harpespiller til kongsgården. Han sagde, at han ved sit spil kunne opvække raseri hos alle tilhørerne. Kong Erik forlangte, at han skulle vise det. Først blev alle våben låset inde; så spillede han, så de alle grebes af vemod, dernæst, så de lo og støjede, og tilsidst så de rasede, og kongen rev døren op til våbenrummet, greb våben og dræbte fire mand, før harpespilleren fik ham til ro. — Bagefter angrede kongen det dybt, betalte mandebod for de dræbte og idømte sig som bod en pilgrimsrejse til Det hellige Land. Forgæves tiggede hans folk ham om at blive hjemme.

Muligvis er kærnen i fortællingen sand. Det var kort efter det første korstog; der gik i den tid en stadig strøm til Det hellige Land. Det kan have draget Erik Ejegod. Han nåede dog kun til Cypern, hvor han døde og blev begravet. Hans hustru, Bodil, nåede helt frem og døde og blev begravet i Det hellige Land.

Erik havde sat sin ældste søn Harald Kesja til styrer; men han gjorde sig så forhadt, at da budskabet om kongens død nåede til Danmark, valgte folket Eriks broder, Niels, til hans efterfølger (1104—34).

Kong Niels og Knud Lavard.

Niels var fredselskende og sparsommelig. De fleste af sine hirdmænd brugte han som bryder (bestyrere) på kongsgårde eller som ombudsmænd. De sidste opkrævede hver på sit område de kongelige afgifter, ledede tinget og sørgede for, at dommene blev udført. Men det kneb for ham at holde orden.

Da Niels nægtede at udbetale mødrenearv til sin søstersøn Henrik, der var knes over venderne i Holsten og det vestlige Mecklenburg, plyndrede Henrik i Sønderjylland, hvor jarlen viste sig som landsforræder, og det truede med fuldstændig lovløshed i denne landsdel. Da tilbød Erik Ejegods søn, Knud, at overtage dette jarledømme. Han var barn, da faderen døde, og var opdraget hos Skjalm Hvide. Riddersæder havde han lært i Tyskland. Hans mænd kaldte ham hertug og gav ham tilnavnet Lavard (svarende til det engelske lord = brødgiver).

Han tilbød Henrik fred, mod at denne erstattede sine plyndringer; men Henrik kaldte ham en ung fole, som han nok skulle lægge bidsel og tøjle på. Da kom Knud pludselig over ham, så han måtte flygte over voldgraven. „Blev du våd, fætter?" spottede Knud. — „Hvordan er det, du farer frem!" svarede Henrik. — „Jeg kommer for at hente tøjlen." — „Jamen du har nok så stærke hove, at man ikke kan komme dig nær." — Henrik måtte gå ind på en fredelig ordning. Og da han og hans arvinger kort efter døde, valgte hans mænd Knud til deres knes, så han nu samtidig var vasal under den tyske kejser og kong Niels. Han bragte snart orden i Sønderjylland, idet han hængte røvere og stimænd uden persons anseelse. — Da en af dem påberåbte sig sin høje stilling, opnåede han dog at blive hængt i det højeste træ.

Slesvig var dengang en vigtig by, hvor man omdannede pelsdyrskind fra de nordlige lande til pelsværk, som solgtes sydpå. Bylaget valgte Knud til oldermand, og han lod bygge borge ved Slien og krævede told af de skibe, der førte varer til og fra byen; den var vist tænkt som en afgift, som udlændinge skulle betale for at nyde retsbeskyttelse.

Knud havde mange fjender, og han udfordrede deres misundelse ved at klæde sig i purpur. „Purpurkåbe skærmer ikke mod od og æg", lod en fætter ham vide — og fik svaret: „Det er lige så trygt som lammeskindspels".

Niels var gift med Margrethe Fredkulle[1], der var enke efter den nor-

[1] Fredpige.

ske konge, Magnus Barfod. Med hende havde han sønnen Magnus. Margrethe søgte at værne om freden mellem de mange kongeætlinge og bad på sit dødsleje Knud om at styrke fred og fordragelighed mellem frænderne. Han lovede hellere at gengælde ondt med godt end at volde andre ve.

Efter dronningens død vakte hans fjender kongens mistro, så han beskyldte Knud for at tragte efter kongemagten. Det lykkedes dog Knud at berolige kongen ved at minde om, hvor trofast han havde vogtet rigets grænser. Samtidig erklærede han, at han altid ville tjene kongen tro. Men så fik de Magnus til at tro, at Knud ville søge at blive konge efter Niels' død. De sammensvor sig nu om at dræbe ham, og Magnus fik Knud til at møde ham i Haraldsted skov. — Da han kom, omfavnede Magnus ham for at mærke, om han bar rustning. Kort efter brød de sammensvorne frem. „Nu skal det afgøres, hvem der skal arve land og rige!" råbte Magnus. — „Gid din fader endnu må leve mangen god dag; nu er der ej tid til at tale om sligt", svarede Knud. I næste nu var han fældet (1131). Hans fjender drog lystige hjem og lyste drabet[1].

Knudsgildet i Slesvigs segl.

Drabet vakte forfærdelse og forbitrelse. Ingen forsvarede det. Skjalm Hvides sønner æggede folket til hævn; men det lykkedes den besindige Asser, Nordens første ærkebisp, at få mæglet fred på de vilkår, at Niels landsforviste Magnus. Men snart kaldte han ham tilbage og gjorde ham til sin medkonge. Så gjorde Knuds yngre broder, Erik, oprør imod dem.

Foreløbig led Erik nederlag på nederlag. Men da Niels og Magnus for at få fred med den tyske kejser lovede, at den danske kirke atter skulle lægges under et tysk ærkebispesæde, sluttede Asser sig til Erik, og ved Fotevig led Niels og Magnus' fodfolk et knusende nederlag mod Eriks ryttere. Magnus, 5 bisper og en mængde præster faldt her. Niels flygtede til Slesvig. Man advarede ham mod byens borgere, der sikkert ville hævne deres elskede oldermand. „Skulle jeg vel frygte disse skindere og skomagere", svarede han. Men næppe var han kom-

[1] Kundgjorde det offentligt. Ellers ville de blive anset for niddinger.

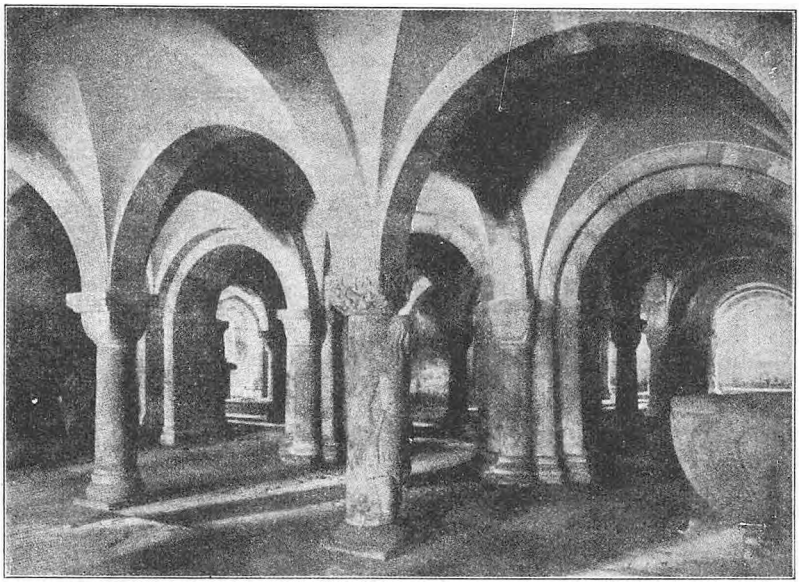

Krypten under Lunds domkirke, indviet 1123.

met ind i byen, før borgerne samledes mod ham og fældede ham (1134).

Erik Emune og Erik Lam.

Erik blev nu konge (1134—37). Efter sejren ved Fotevig fik han tilnavnet Emune[1]. Roskilde krønike, der som regel stiller sig på stormændenes parti, siger om ham, at han „tålte ingen ligemand, endsige overmand .... skrækkelig i al sin færd fo'r han frem som et lyn". Sakse skriver, at „han pådrog sig høvdingernes had, men almuens hyldest; lige så stor skræk han var for de høje herrer, lige så inderligt elsket var han af menigmand". — Han har sagtens holdt stormændene strengt i ave, hvad der blev årsag til hans død: På et ting klagede en almuesmand over stormanden Sorte Plog. Kongen skulle dømme dem imellem; men før det skete, borede Sorte Plog sit spyd i ham og råbte: „Kongen slog jeg; dræb I nu hans mænd!" Hirdmændene troede, der var tale om en sammensværgelse, og flygtede. Kun Eriks søstersøn, Erik Håkonsøn, værgede tappert morbroderens lig.

„Knap så hidsig, Erik; der faldt fedt flæsk i din gryde!" skal Plog have tilråbt ham. Han fik ret. De kongesønner, der fandtes, var kun

[1] E = altid; munin = minde.

børn, så man valgte Erik til konge (1137—46). Han var personlig tapper, men indlod sig nødig i krig, hvorfor man gav ham tilnavnet Lam (eller spag = fredelig). Tilsidst gik han i kloster, træt af at være konge.

Borgerkrig mellem kongeætlinge.

Der kunne nu kun være tale om to kongesønner: Erik Emunes søn, Svend, og Magnus' søn, Knud. Jyderne valgte Knud, sjællænderne og skåningerne Svend. Forgæves søgte sjællænderen Ole Stam at få valget udsat, til en konge kunne vælges med hele folkets samtykke. Landsdelsfølelsen havde vist sig stærkere end rigsfølelsen.

Hverken Knud eller Svend ville dog nøjes med en del af riget. Det kom straks til krig mellem dem, hvor det gik Knud ilde, skønt ærkebisp Eskild støttede ham. Da søgte kirkens mænd at få dem forsonet, ved at de i fællesskab foretog et korstog mod venderne. Men også der viste splittelsen sig. Sakse siger, at jyderne så med skadefryd, at venderne ryddede skåningernes skibe. Toget bragte kun danskerne vanære.

Og nu sluttede Knud Lavards søn, Valdemar, sig til Svend. Han var født 8 dage efter, at hans fader blev dræbt. Det var sagtens for at sikre ham mod efterstræbelser, at moderen opkaldte ham efter sin farfar, russerfyrsten Vladimir, for derved at betone, at han ikke ville blive dansk tronkræver. Han blev opdraget i Skjalm Hvides søns, den fromme Asser Rigs, hjem sammen med dennes sønner, Esbern (Asbjørn) og Absalon. Her oplevede de tre drenge Danmarks fortid og nutid som en enhed, der forpligtende pegede ud mod fremtiden.

Med Valdemar og Hvideslægten på sin side var Svend helt overlegen. Så søgte Knud hjælp i Tyskland. Det samme gjorde Svend. Og kejser Frederik Barbarossa fik det ordnet sådan, at Svend blev konge, men tog riget som et len af den tyske kejser. Knud skulle have Sjælland som len. Valdemar var i forvejen blevet forlenet med Sønderjylland.

Svend gjorde sig snart forhadt ved sit hovmodige væsen, ved at indføre fremmede skikke, men især ved at være uordholden. Da lykkedes det nogle af Knuds og Valdemars venner at knytte de to til hinanden. Det bestemtes, at Valdemar skulle giftes med Knuds smukke halvsøster, Sofie, der ikke var datter af Magnus, Knud Lavards drabsmand. Valdemar og Knud lod sig nu udnævne til samkonger. Og Svend vidste ingen anden udvej end at søge til Tyskland efter hjælp. Han fik det af venderne og skal til gengæld have givet penge til deres afgudstempel.

Stillet over for denne fare gik Valdemar og Knud ind på forlig: De delte riget, så Valdemar fik hele Jylland, Knud øerne mellem Lillebælt og Øresund, og Svend Skåne, Halland og Blekinge. Ærkebisp Eskild skal have stået bag delingen, der for så vidt svækkede alle tre, som Knud særligt havde tilslutning i Nørrejylland, Valdemar på Sjælland, og skåningerne fulgte helst Eskild, som altid havde vist fjendskab mod Svend.

Straks efter holdt Knud forligelsesgilde i Roskilde for de tre konger. Men under festlighederne styrtede Svend ind i hallen med sine mænd. Valdemar slukkede straks lysene og banede sig vej ud. Knud faldt dræbt om i Absalons arme. Da denne havde overbevist sig om, at det ikke var Valdemar, lagde han liget ned og banede sig også vej, hvorpå han skyndsomst red til hjemmet i Fjenneslev, hvor den sårede Valdemar kort efter indfandt sig.

Svend havde ladet bore huller i alle skibene, for at ingen skulle undslippe fra Sjælland; men det lykkedes Esbern at få et skib i stand, mens hans venner holdt sig skjult, og i en brandstorm, hvor en venderflåde på 1500 skibe skal være blevet knust ved Hallands kyst, sejlede han sine venner over til Jylland, hvor Valdemar vakte jydernes harme ved at fortælle om Svends forræderi. Absalons moder og søster havde imens fået boret huller i Svends flåde, så da han endelig nåede til Jylland, havde Valdemar fået jyderne samlet. Hærene mødtes på Grate hede, hvor Svend led nederlag og under sin flugt blev hugget ned af en bonde (1157).

Ingen var nu i stand til at gøre Valdemar tronen stridig.

Den største ulykke ved borgerkrigen var, at man havde savnet en stærk kongemagt til at ave venderne, som stadig plyndrede kysterne, ja røvede ofte dybt ind i landet. Krigen havde mest været en stormandsfejde, der nærmest føltes som en krusning på overfladen og ikke i væsentlig grad hemmede det opbygningsarbejde og den udvikling, man var inde i. Sansen for hjemmegroet lov og ret og kærlighed til orden og fred var så dybt rodfæstet i danskernes sind, at de ikke lod sig rive ud af ligevægt, fordi kongeætlinge stredes.

Størst betydning fik borgerkrigen derved, at erfaringen fra den blev bestemmende for den følgende tids lovgivning og udvikling.

Kongsemnekampe i Norge.

Kort efter Harald Hårdråde død 1066 blev Olaf Kyrre (den rolige) enekonge til sin død 1093. Han ordnede kirkeforholdene i Norge no-

get lignende, som Svend Estridsøn havde gjort det i Danmark, og anlagde Bergen, der snart blev Norges vigtigste handelsby. Desuden sørgede han for fred og orden, så næringslivet blomstrede, og velstanden øgedes.

Han efterfulgtes af sin krigerske søn, Magnus, som fik tilnavnet Barfod efter den skottedragt: kort trøje og kappe, men ingen bukser — som han benyttede efter et krigstogt til England og Skotland. — Også med Sverige førte han krig. Men det lykkedes Erik Ejegod at få ham og svenskekongen Inge forligt: Magnus skulle ægte Inges datter, Margrethe Fredkulle, og i medgift have det landstykke, de krigedes om. Hun fødte ham ingen børn; derimod havde han 8 børn ved forskellige friller. — 1103 faldt han i et slag mod irerne, til stor lettelse for nordmændene, hvem han havde tynget med store skatter.

Hans to sønner, Øjstein og Sigurd, skulle derefter være samkonger. Det var kort efter det første korstog, hvorom rygtet snart nåede Norge. Vikingeblodet begyndte at pulsere i mangen ungersvend, og den eventyrlystne Sigurd satte sig i spidsen for et korstog, hvortil Øjstein udrustede ham rundeligt.

Efter hvad han og hans mænd fortalte ved hjemkomsten, havde de udført vidunderlige bedrifter, som fuldt ud berettigede ham til tilnavnet Jorsalfare. På hjemvejen besøgte han kejseren i Konstantinopel, der ikke var i stand til at imponere ham, men som han imponerede ved bl. a. at holde fest for ham og kejserinden, ved hvilken lejlighed han lod fyre med valnødder.

Modsætningen mellem brødrene har Snorre skildret i en mandjævning. — Efter flere sammenligninger udtalte Sigurd: „Det har været alles tale, at den færd, da jeg drog udenlands, var meget høvdinglig; men du sad imens hjemme som din faders datter". Øjstein svarede: „Det synes mig snarere, som om jeg udstyrede dig hjemmefra som min søster, før du blev udrustet til færden". — Sigurd sagde: „Du har vel hørt, at jeg havde mange kampe i Særkland[1] .... I dem alle fik jeg sejr og mange slags kostbarheder, hvis mage ikke før er kommet her til landet .... men jeg tror, at du endnu ikke har rystet hjemmefødningen ud af ærmet". — Øjstein svarede: „ .. Nyttigere for vort land var det, som jeg imens gjorde: Jeg byggede fem kirker op fra grunden af; jeg gjorde en havn ved Agdanæs .... hvor hver mand skulle forbi, når man drog mod nord eller sydpå langs landet; jeg rejste tårnet i Senholmsund og hallen i Bergen, mens du

[1] Afrika.

i Særkland slagtede blåmænd[1] til fanden til ringe gavn for vort rige, mener jeg". — Kong Sigurd sagde: „Jeg fo'r på min færd helt ud til Jordan, og jeg svømmede over åen; men ude på åbrinken er der noget kratskov, og der bandt jeg en knude og mælte således over den, at du skulle løse den, broder, eller også bære den påtale, som blev lagt på den". — Da sagde kong Øjstein: „Jeg vil ikke løse den knude, som du bandt til mig; men jeg kunne have bundet den knude, som du langt mindre kunne løse, dengang du sejlede med eet skib ind i min hær, da du kom til landet". — Efter dette tav de begge, og begge var vrede.

De fik indført tiende af neg, fisk og kvæg, i det mindste delvist. Og der kom i deres tid klostre og munke til Norge, hvilket sagtens skyldtes Øjstein. Han døde nogle år før broderen.

På sine gamle dage forlangte Sigurd, at bisp Magne af Bergen skulle skille ham fra hans hustru, så at han kunne ægte en anden kvinde. Magne nægtede det, og da han gik hjem, var han så glad, at „han hilste hvert barn leende". Da han blev mindet om, at hans liv var i fare, svarede han: „Hvilken dødsmåde var vel bedre eller ønskeligere end at lade sit liv for Guds ære eller at dø for den hellige kristendom". — Sigurd fik en anden bisp til at opfylde sit ønske, mod at han gav rigeligt gods til bispedømmet. Men han syntes bedst om Magne. Den kvinde, han ægtede, forlod ham, da han lå for døden.

En tid før Sigurd døde (1130) kom en skotte til Norge og beviste ved at gå barfodet over glødende jern, at han var Magnus Barfods søn. Han hed Harald Gillekrist. Sigurd tog det løfte af ham, at han hverken i hans eller sønnen Magnus' tid ville stræbe efter kronen, hvorefter han behandlede ham vel. Men kort efter Sigurds død kæmpede Magnus og Harald om riget. Det endte med, at Magnus blev taget til fange, og Harald lod sine trælle gilde ham, så at han ingen arvinger skulle efterlade sig, stikke hans øjne ud og hugge den ene fod af ham.

Men snart kom en anden mand, Sigurd Slembe-Djakn (larmende degn) og hævdede, at han også var Magnus Barfods søn. Han fik Harald dræbt. Men Haralds mænd samledes om dennes tre smådrenge og fik taget Sigurd til fange. De knuste nu først hans lemmer med hamre, piskede ham med læderremme, til huden var flået af ham, stødte en stok ind i ryggen på ham, hængte ham op og huggede endelig hovedet af ham. Men intet øjeblik gav han smerte til kende.

Så længe Harald Gillekrists sønner var små, og stormændene sty-

[1] Sorte.

rede for dem, havde Norge en rolig tid. Men så snart de blev større, begyndte kongsemnekampene på ny. Som de andre gange fór stormandsflokke fra den ene ende af landet til den anden, hærgende på deres vej. Et liv var kun lidet regnet, og det tyndede stærkt ud blandt dem. Men også mangen sagesløs mand mistede fæ og ejendom og måtte endda prise sin lykke, om han bevarede liv og lemmer.

Tilsidst fik Erling Skakke sin søn, Magnus, valgt til enekonge, endda han kun nedstammede fra Harald Hårfagre på kvindesiden, idet han var en dattersøn af Sigurd Jorsalfare. Og 1163 traf Erling den aftale med stormændene, at fremtidig skulle kongens ældste ægtefødte søn være konge, med mindre han var uskikket dertil. I så fald blev kongevalget væsentligst lagt i bispernes hænder; dog skulle de så vidt muligt vælge en af kongens nærmeste arvinger. — Dermed håbede man at skaffe landet fred og ro.

Sverige i begyndelsen af middelalderen.

Svenskerne havde hverken en Snorre eller en Sakse. Så meget kan dog fastslås, at Sverige længe havde været eet rige; men de enkelte landsdele var nærmest sammenknyttet ved kongedømmet. Landet var i forvejen svagt og blev det end mere ved at både gøter (beboerne omkring Gøteelv) og upsveer (omkring Upsala) hver for sig gjorde krav på retten til at vælge konge. Det førte til stadige krige mellem tronkrævere, og de færreste konger døde på sotteseng.

Omkring 1156 blev Erik d. Hellige konge. Han skal have skaffet kvinden en bedre retsstilling, så bl. a. datter arvede halvt mod søn, og han gjorde et korstog til Finland, hvor bisp Henrik forkyndte kristendommen og led martyrdøden, hvorefter han blev Finlands skytshelgen. — Senere faldt Erik for en anden tronkræver. Kort efter sin død blev han Sveriges kongemartyr, og skønt paven aldrig anerkendte ham som helgen, blev hans dødsdag svenskernes særlige helligdag, og deres dyreste ed var „ved Gud og Erik konge".

De jævne bønder tog næppe megen del i fejderne, men ramtes alligevel ofte hårdt af dem. — Om et tog, Svend Grate foretog til Sverige, fortæller Sakse således, at bønderne flygtede ud i ødemarker, hvor kulden var så streng, at småbørn døde diende ved deres mødres bryster .... Men bønderne værnede nidkært om deres ret og synes at have fået fastslået, at hvad ingen ejede, var almenning.

DANSKE LANDSBYFORHOLD

Bonden og jorden.

Efter vikingetidens ophør synes der at have været en stærk befolkningstilvækst i Danmark. Det var særlig i 10—1200tallet de mange -torp landsbyer m. fl. blev til (I s. 186). Torpen var oprindelig udmark, og det er den, som er blevet opdyrket i denne tid.

Hvordan disse landsbyer opstod, melder sagaen intet om. Tidens fortællere var mere optaget af kirken og især af kongers og stormænds bedrifter end af dem, der „rydder til samfundet bredere grund". Og dog var det det jævne, trofaste arbejde, der lagde grunden til valdemarernes storhedstid. Tidens love viser, at -torp landsbyerne ofte er vokset ud fra de gamle landsbyer. Sådan er vel de mange Nyrup'er blevet til, ligeså Nybøl ved Dybbøl, Fjellerup ved Fjelsted, Snejstrup ved Snedsted osv. Hvor et personnavn er forled — og det er langt det almindeligste — har vel en mand med dette navn været grundlægger. I de få tilfælde, hvor der findes en herregård i en -torp-landsby eller med et -torp-navn (Rævstrup, Tyrrestrup) er det vel tænkeligt, at det er en stormand, der med sine trælles og undergivnes arbejde har grundlagt den. Et sagn om St. Restrup siger, at den er grundlagt af en sørøver (viking), som havde tilranet sig meget gods. Men i de fleste tilfælde har det nok været en jævn mand, som havde mod til at trodse faren for vilddyr og skovgangsmænd og så begyndte derude. Eller han har været i ledtog med de sidste. Tølper betyder oprindelig torper. Den ændrede betydning viser, hvad slags folk der ofte begyndte på torpen.

Det var et mægtigt arbejde, der udførtes på torpen: Træer skulle fældes, krat ryddes, store sten fjernes, vand afledes osv. Men så var jorden vel også ofte mere ydende end i den gamle landsby, hvor den aldrig fik gødning i forhold til, hvad den måtte yde af næringsstoffer.

For bønderne var det af stor betydning at have adgang til den udyrkede jord for deres befolkningstilvækst, derfor var det vel især,

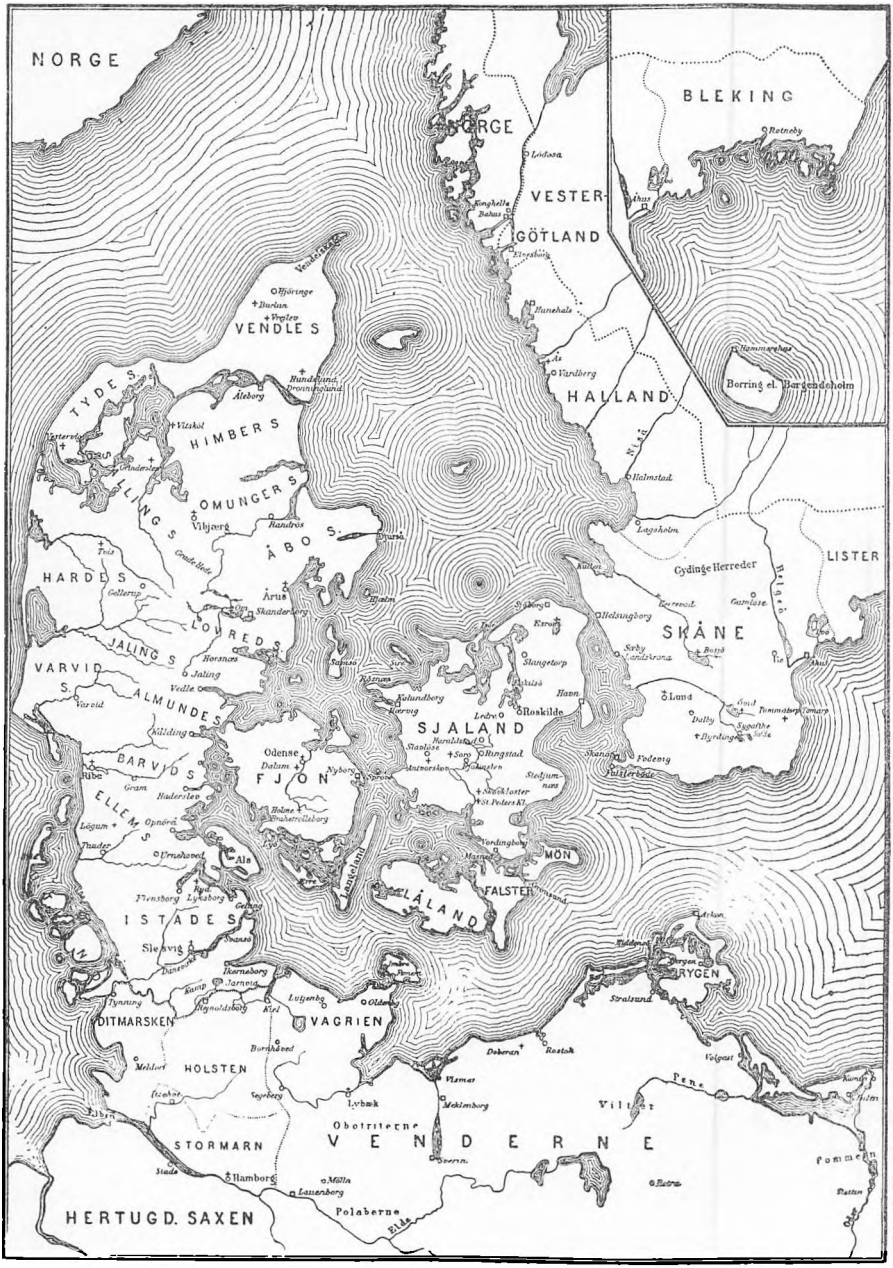

Danmark ved år 1200.

de valgte Harald Hen fremfor Knud. — Men senere krævede kongerne oldenafgift af skovene og fik i Jyske Lov fastslået, at i ødeskovene var træerne bøndernes, jorden kongens. Dog da staten lagde sag an mod nogle Nibe borgere, som havde solgt deres ejendomme, der lå på kronjord, gav dommen borgerne medhold: Det eneste, staten kunne kræve, var, at køberne overtog pligten til at betale jordskylden til den.

Jorden betragtedes delvis som ættens. Ville en mand sælge sin ejendom, skulle han først falbyde den til frænderne. — Over for kirkens jordgriskhed var fastslået, at i en sag mellem kirken og lægmand skulle der dømmes af sandemænd, ikke af kirken — og at en mand kunne kun bortgive sin halve hovedlod til denne (mand, kone og hver søn ejede en hellod, hver datter en halvlod). En mand kunne dømmes fredløs; men jord kunne man ikke fradømme ham, for den var slægtens. Først 1282 blev det lov, at kunne en mand ikke på anden måde betale en ham idømt bøde, kunne man tage af hans jord. Men den lov havde jævne bønder ikke været med til at give.

Trællevæsenet.

I vikingetiden var antallet af trælle sikkert steget stærkt, og trællehold har vel været anset for fordelagtigt, da fri mænds arbejdskraft har været forholdsvis dyr på grund af den lette adgang til jord. Men meget tyder på, at storbøndernes gods mest har bestået i flere ejendomme, som de så har ladet trælle bestyre, vist ofte sådan, at disse svarede en del af afgrøden til ejeren. Denne var da blot interesseret i afgiften og kunne uden større tab give trællen friheden..

Kirken forkyndte, at det var en Gud velbehagelig gerning at give trælle fri. — Op mod valdemarernes tid var trællevæsenet da også ved at forsvinde; men under vendertogene gjorde man så ofte fangerne til trælle, at det nu blev almindeligt at bruge ordet slaver — oprindelig et menneske af slavisk afstamning — om dem. Dette nyopdukkede slaveri blev dog af kortere varighed: Østdanske love fra omkr. 1200 nævner jævnligt ordet træl, Jyske Lov fra 1241 gør det kun en enkelt gang.

Tiden bød rige muligheder for den frigivne: Håndværk i de opdukkende byer, fiskeri — i vandene var der fuldt op af fisk — og nyrydning. Da frigivne desuden siden Knud d. Helliges tid „gik til fuld ret", har det næppe varet længe, før efterkommerne var ligestillet med den øvrige jævne befolkning.

Landsbyen.

Bønderne levede stadig i landsbyer, når undtages på Bornholm og i Vestjylland; dog må der en tid have været nogen spredt bebyggelse på torperne som spiren til nye landsbyer. Midt i landsbyen lå gadekæret, hvor der altid var vand. Det var nødvendigt, hvis der skulle komme ildløs, eller vandet forsvandt fra de kampestenssatte brønde. Mellem gadekæret og bygningerne fandtes fortet (gadejorden), der var fælleseje. Her var grandstævnet[1] med en stor sten for hver gård. På dette traf bønderne aftaler om deres fælles anliggender. Bag hver bygning lå dens toft; den var uden for fællesdriften. I forhold til sin størrelse fik hver ejendom jord i fælleden, og de offentlige byrder fordeltes efter samme forhold.

Fra landsbyen førte i reglen fire veje ud til omverdenen. Nærmest lå fælleden med hver mands jord i en mængde strimler (I s. 186). Udenfor lå overdrevet (oredrevet = uden for drift), hvor hver gårds ejer kunne få græsset kreaturer i forhold til sin tofts størrelse.

Man synes tidligt at have fundet den driftsform, som holdt sig gennem århundreder. I Østjylland og på øerne blev det almindeligt med trevangsbrug: Et år med vintersæd (rug eller hvede), næste år med vårsæd, hvorefter jorden lå ud et år, hvor der groede, hvad der kom af sig selv. — I visse egne havde man alsædebrug, hvor man dyrkede samme afgrøde mange år i træk. — I Vestjylland brugtes mange steder at tage jorden ind til forskellige afgrøder flere år i træk for derefter at lade den ligge ud flere år.

Landsbyen var som en lille stat med egen lovgivning og egen myndighed. Karakteristisk for den var samarbejde og gensidig hjælp i sorg som i glæde, i lyst og i nød.

[1] Grander = naboer.

VALDEMARERNES STORHEDSTID

Valdemar d. Store (1157—82).

KNUD Lavards søn, Valdemar, var altså blevet enekonge 1157. Han var klog og besindig og indledede en storhedstid for Danmark, for hvilken han dog må dele æren med sine hjælpere og rådgivere såvel som med mange andre. — Forrest blandt hans hjælpere nævnes ofte hans fostbrødre, Absalon og Esbern Snare, sønner af Asser Rig, der var Knud Lavards fostbroder.

Om Esbern og Absalon fortalte sagnet siden, at Asser Rig engang skulle drage i leding. Han havde da begyndt på Fjenneslev kirke, og hans hustru var frugtsommelig. Nu bad han hende lade kirken bygge færdig, og fødte hun imens en søn, skulle hun lade sætte et tårn på den; blev det en datter, kunne hun nøjes med et spir. Da han vendte tilbage, ivrigt spejdende efter kirken, så han til sin store glæde, at den bar to tårne.

Esbern blev en tapper og snarrådig kriger; men det var Absalon, der fik særlig betyding. Han studerede som ung i Paris og var vist kommet hjem kort før blodgildet i Roskilde, hvori han jo deltog. 1158 valgte kannikerne i Roskilde ham enstemmigt til bisp.

Valdemar havde behandlet de besejrede fra borgerkrigen mildt, når undtages dem, der var direkte medskyldige i blodgildet. Derved havde han lægt mange af de sår, borgerkrigen havde slået, og havde des bedre mulighed for at samle hele folket til kamp mod de røvende vender.

Venderne beboede Tysklands østersølande, omtrent fra Elbens udløb til et stykke øst for Oder. De levede overvejende som bønder, og en stor del af dem var stadig hedninger, hvis guder var nogle hæslige, træudskårne skikkelser, som de ikke blot ofrede madvarer, men også mennesker og dyr til. Præsterne drak af offerblodet for derved at få kraft til at fremsige sandsagn. Mest kendt blandt guderne er Svantevit med fire hoveder, et i hver retning.

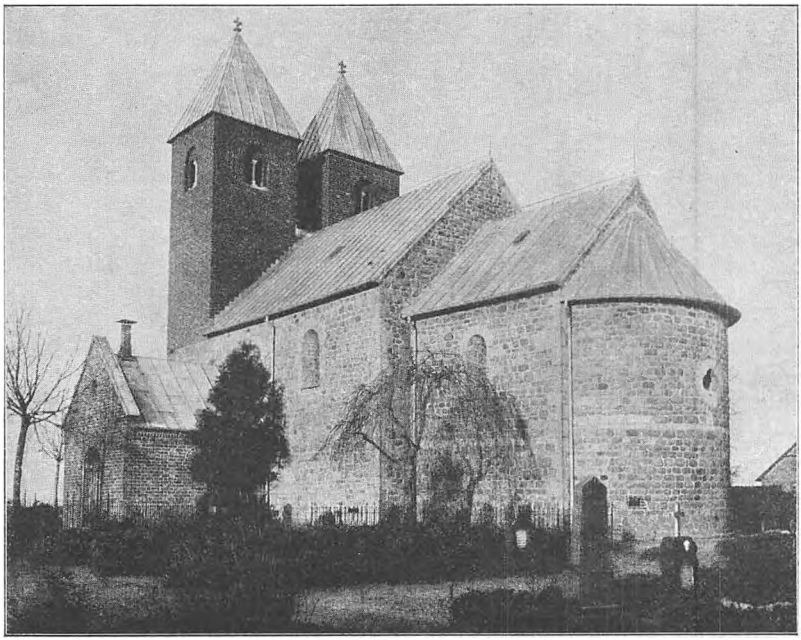

Fjenneslev kirke.

Til begyndelsen af 1100tallet boede venderne mest som fredelige bønder. Men så begyndte nabofyrsterne erobringskrige mod dem, så de blev hjemløse i deres eget land. „Vore herrer", udtalte en af dem, „farer frem mod os med så stor strenghed, at på grund af skatterne og trældommen er døden bedre for os end livet . . . Er det vor skyld, om vi, der forvises fra vort fædreland, gør havet usikkert og tager vort livsophold fra danerne eller fra de søfarende købmænd."

Under borgerkrigen havde Danmarks kyster næsten været uden forsvar. Sakse mener, at omk. $^1/_3$ af landet var øde, da Valdemar blev konge. Det er sikkert stærkt overdrevet. Men øerne havde i alt fald lidt meget under vendernes plyndring. Et „søhanelag" i Roskilde tog tappert kampen op med venderne; men det hjalp kun lidet.

Året efter sin tronbestigelse udbød Valdemar ledingen. Men da flåden var samlet, rådede styresmændene fra toget: Det var at sætte mange ædlinges liv på spil, og led man nederlag, hvem skulle så forsvare landet? Almuen stemte i med, og kongen gav dem da hjemlov. Da Absalon fik årsagen at vide, udbrød han: „Tag så hellere lutter krystere og småkravl med på toget! Skulle du da vinde sejr, har du den for godt køb, og taber du, er liden skade sket."

Det var sagtens især jyderne, der havde advaret mod vendertoget. Ved toget det følgende år synes de ikke at have været udbudt. Det blev kun et plyndringstog, og sådan gik det den første halve snes år: Venderne og danskerne skiftedes til at plyndre hinandens lande.

Det syntes umuligt at underlægge sig vendernes land fra søsiden, og det lod sig ikke gøre at få danskerne til at kolonisere det. Så sluttede Valdemar forbund med sakserhertugen Henrik Løve; men følgen blev, at denne tog fordelen af de fælles sejre.

Kun øen Rygen, der ligger sydøst for Møen, blev erobret af danskerne. Flere gange havde beboerne underkastet sig og igen svigtet, stolende på den stærke fæstning Arkona med Svantevitbilledet. Men 1169 blev fæstningen stormet af danskerne, og for at undgå plyndring måtte indbyggerne gå ind på at lade sig døbe, at underholde præster, at være kong Valdemar fuldt ud lydige og at udlevere Svantevit, der blev lavet til brænde og opfyret under danskernes gryder. De danske krigere knurrede over, at man fratog dem deres plyndringsret; men Absalon havde ikke villet have venderne til at forsvare sig til det yderste. Ved sin mildhed opnåede han for øvrigt, at en anden by på Rygen overgav sig på samme vilkår.

I sin forbitrelse over, at Valdemar havde erobret Rygen, slap Henrik Løve sine vendiske vasaller løs på Danmark, mens ester og kurer fra de baltiske lande også plyndrede der. Men nu havde Valdemar og Absalon orden på ledingen: Hvert fjerde skib, bemandet med ugift mandskab, lå hele tiden parat til at kaste sig over enhver fjende, som nærmede sig.

Desuden byggede kongen og hans mænd borge ved søen, hvorfra der stadig holdtes udkig: Valdemar i Vordingborg og på Sprogø, Absalon i Havn (senere Købmandshavn = København), Esbern i Kalundborg. Og danevirkevolden blev forstærket med en teglstensmur.

Vendertogene blev af kirkens mænd omtalt som korstog. Således fortæller Sakse om en tungt rustet dansk ridder, der til fods forfulgte en brynjeløs vender hen over en mose med hængedynd. Ridderen slap over uden at gå igennem og fik hovedet hugget af venderen. „Denne dåd må vel vække undren hos os; thi den var ej et par rappe fødders værk, men en nådegave fra Herren, og vi bør snarere kalde den et Guds under end en manddomsid."

For at sikre sin lille søn, Magnus, hjælp fra Valdemars side lovede Erling Skakke til gengæld denne Vigen. Men da Magnus først var herre over hele Norge, og Valdemar mindede Erling om løftet, satte nordmændene sig imod at opfylde det. Valdemar drog da til Norge

med en flåde, men mødte modstand overalt og opgav da ethvert erobringsforsøg — iflg. Snorres beretning, fordi han ikke ville være nordmændenes konge, hvis de skulle tvinges til at tage ham.

Engang indbød Frederik Barbarossa Valdemar til et kirkemøde. Absalon og Esbern anede svig og rådede ham fra at rejse; men da han ville af sted, fulgte de ham. Og kejser Frederik benyttede lejligheden til at aftvinge ham lensed, dog ikke med pligt til at yde skat eller hærfølge.

Da kongen kom til at savne korn til sit følges heste, bad han — iflg. Sakse — kejseren om at skaffe ham noget til købs. Denne lod ham vide, at han kunne bare tage det, da landet deromkring var hans hustrus arvegods. Men Valdemar svarede: „Jeg er konge, ikke stimand; jeg agter ej at gå på rov efter føde; hvad der hedder uret hjemme hos mig selv, vil jeg ej kalde ret hos fremmede!" — I et glimt havde Valdemar vist kongens plads og bondens ret i det danske samfund, sammenlignet med retsforholdene hos vore sydlige naboer.

Forsvaret.

I Valdemar d. Stores tid blev landsforsvaret fast ordnet. Der synes intet opbevaret om, hvordan det oprindeligt var opbygget; men nu ordnedes det efter den grundsætning, at enhver skulle deltage i landets forsvar i forhold til den del af landets jord, han besad. Landet inddeltes i skipen, som hvert skulle stille et bemandet skib, når ledingen blev udbudt. Et skipen var på 24—40 havne, som hver skulle stille en mand. Det almindelige synes at have været 3 gårde til 1 havne; men de kunne være fra 6—1 gård, måske større. Var de under sjetingshavne, slap de, men skulle svare kværsæde (sidde kvær = sidde tilbage), når leding udbødes. De mænd, der hørte til en havne, skiftedes til at møde; kunne de ikke selv, skulle de sende ældste våbenføre søn, eventuelt en lejet frimand. Styresmanden, der var høvding for besætningen, skulle holde skib og hest samt „fuld våben": brynje og armbrøst med kogger og pile. Derfor fik han en fastsat betaling af skipenets beboere. De øvrige mødte med spyd, sværd, skjold og kedelhat.

Men det havde vist sig, at en lille, veludrustet rytterhær var en talrig bondehær overlegen. Det er da lykkedes kongen i en tid, hvor ledingen årligt blev udbudt, at træffe den ordning, at bønderne betalte en årlig skat, når de slap for ledinger; mens omvendt de mænd, der tjente kongen til hest og i brynje, slap for skat. Dermed lagdes grun-

den til den herremandsstand[1], som siden fik så meget at sige i Danmark.

Kirken og folket.

I tiden fra omk. år 1000 til 1200tallets midte har der været en jævn økonomisk opgang med en jævn velstandsfordeling. Den økonomiske kraft, det gav, benyttede befolkningen især til Guds ære, dvs. til at bygge kirker. De mange stenkirker, som nu afløste trækirkerne, stammer overvejende fra Svend Estridsøns tid til omk. 1100tallets midte og står som smukke mindesmærker om folkets formåen og sindelag.

Materialet til en del af disse kirker er hentet i fremmede lande, således er den tufsten, hvoraf det meste af Ribe Domkirke og flere kirker i Ribe stift er bygget, hentet fra Rhinegnen. Men mest har man benyttet hjemlige stenarter; mange af de sjællandske og en del andre kirker er bygget af forskellige slags kalksten, de jyske kirker overvejende af kampesten, smukt tilhugget i kvadre.

Omkring midten af 1100tallet lærte man at brænde teglsten, og man synes da straks at være gået over til at bruge dette materiale. Således er det nederste af den ejendommelige rundkirke i Bjernede bygget af kampesten, det øverste af teglsten, mens Esbern Snares korskirke i Kalundborg med det høje midtertårn og de mindre, lige høje tårne på enderne af de lige lange korsarme, udelukkende er af teglsten.

De forholdsvis mange teglstenskirker på Lolland-Falster og Møen tyder på, at man der har lidt særligt under vendernes plyndringer i den tid, da man byggede kirker i det øvrige land, så man først ret fik begyndt på kirkebyggeriet, da venderne var avet.

De fleste kirker er bygget i romansk stil, som lettest kendes på sine runde buer over døre og vinduer. Næsten alle kirker var langstrakte med „skibet" i vest og det smallere kor, som ofte endte i den halvcirkelformede apsis, i øst. Tårn kom i reglen først senere til. Hovedindgangen fandtes oftest i sydsiden og var for mændene; for kvinderne fandtes en uanseligere indgang i nordsiden. Kønnene måtte holde sig hver i sin side i kirken.

Når undtages de store kirker, især domkirkerne, kender man kun undtagelsesvis bygherrens (eller -herrernes) navn. Men når de ældre kirkeretter gav menigheden ret til at vælge præst „med bispens vilje", tyder det på, at det er menigheden, der har bygget kirken. I de enkelt-

[1] Herremand betød vist oprindelig hærmand = den, der tjener i en andens hær.

Ribe domkirke.

tilfælde, hvor kaldsretten til en kirke var knyttet til et gods „fra arilds tid", har det sagtens været dettes ejer, der i sin tid havde bygget den.

Folket var middelalderen igennem nær knyttet til kirken, og heller ikke siden slap det helt forbindelsen med den. Borge og tårne faldt, da deres tid var forbi. Kirkerne blev stående.

Klostre — Cølibat.

De fleste danske klostre blev oprettet i Valdemar d. Stores tid og tiden kort forud derfor. Valdemar oprettede Vitskøl kloster som tak for sejren over Svend; Asser Rig grundlagde Sorø kloster, hvori han indtrådte med sin hustrus minde. Bisp Eskild var ven med den hellige Bernhard (I s. 269) og fik derfor oprettet flere cistercienserklostre. Kong Valdemar byggede et johannitterkloster i Antvorskov, muligvis med vendermission for øje.

Også her i landet blev munkene foregangsmænd på landbrugets, havebrugets og lægevidenskabens område. De holdt bier, podede frugttræer, dyrkede lægeurter osv. og tog sig i særlig grad af syge, fattige og andre nødlidende.

Mest kendt blandt klostermændene blev abbed Vilhelm, en fransk adelsmands søn, der som ung kom i strid med sine klosterbrødre for sine strenge krav. Under sit ophold i Paris lærte Absalon ham at kende og fik ham med til Danmark, hvor han satte ham til at reformere et kloster på Eskildsø. Munkene var forbitret på ham, fordi han ville tvinge dem til at leve af planteføde, og de skal have tænkt på at sælge ham til venderne. Senere blev han forflyttet til klosteret Æbelholt i Nordøstsjælland, hvor det viste sig, at jo strengere klosterreglerne overholdtes, jo livskraftigere blev klosteret.

Vilhelm var voldsom af natur, men tøjlede sit legeme ved streng askese og tvang sig samtidig til ydmyghed, idet han hævdede, at gode gerninger, hvoraf man var stolt, var til ingen nytte. — Der blev fra klosteret hjulpet uden grænser; ingen fattig blev afvist, om munkene så selv måtte lide nød. Efter hans død fortaltes om undere ved hans grav, og snart blev han optaget blandt kirkens helgener.

Klosterlivet synes ikke at have virket særligt dragende på nordboerne, der vist i reglen fandt munkenes „renlivethed" såvel som kravet om præsternes cølibat meningsløst. Dog lykkedes det en sjællandsk stormand, Peder Bodilsøn, som selv var gift og havde tre børn, at ophidse sjællandske bønder til at kræve, at præsterne skulle leve ugifte, og at de gifte skulle skille sig af med deres hustruer.

Det lykkedes snart at få cølibatskravet gennemført; men man så gennem fingrene med, at præsterne ofte havde børn sammen med deres husbestyrerinder.

Ærkebisperne Eskild og Absalon.

Indtil 1104 stod Nordens kirker under ærkebispedømmet i Bremen. Da fik de, efter Erik Ejegods henvendelse til paven, deres eget ærkebispedømme i Lund med Asser, en jysk stormandssøn, til ærkebisp. Han blev af sydlandske kirkemænd karakteriseret som „bondeagtig som venderne", men god og enfoldig og af usædvanlig lærdom og fromhed. Han var kong Niels' gode rådgiver, men brød tilsidst med ham.

Efter sin død 1137 efterfulgtes han af brodersønnen Eskild, en myndig mand, der var modstander af cølibat og selv havde hustru og børn. Snart følte han lyst til at gribe ind i rigets styre, snart droges

han mod et stille, fredeligt klosterliv. Under borgerkrigen havde han været danskernes samlingsmærke, og senere støttede han Valdemar i hans kamp mod venderne og deltog selv i vendertogene. — Da fik man ved et pavevalg 1159 to paver. De fleste kardinaler holdt på den ene, kejser Frederik Barbarossa på den anden. Eskild holdt på kardinalernes pave, Valdemar på kejserens. Og da kejser Frederiks pave med Valdemars minde indsatte en bisp i Slesvig, forlangte Eskild, at Absalon skulle hjælpe ham med at få denne bisp fjernet. „Jeg er mere vant til at byde end til at lyde kongen", erklærede Eskild på Absalons advarsel. Absalon måtte bringe Valdemar Eskilds bud og fik svaret: „Eskild har været vant til at drikke de forrige kongers blod; nu tørster han nok også efter mit."

Eskild mærkede dog snart, at Valdemar var ham for mægtig. Han drog i en syvårig landflygtighed, hvorefter han kom hjem med oprigtig vilje til at samarbejde med Valdemar. Da fik han at vide, at hans to dattersønner havde været med i et oprør mod denne. Han bad da paven om at blive fritaget for sit embede. Det blev han, og han fik lov til at vælge sin eftermand (1177).

Det blev Absalon.

Allerede forinden havde Norge og Sverige hver fået sin ærkebisp, sikkert med Eskilds minde.

Det var kun efter pavens bestemte påbud, at Absalon bøjede sig og overtog ærkebispestillingen i Lund, og han beholdt samtidig sit bispedømme i Roskilde. Han anede nok, at ærkebispedømmet ville bringe ham hårde kampe. Eskild havde 1171 fået bispetiende fastslået i både den sjællandske og den skånske kirkeret, men havde ikke fået skåningerne til at betale den; i stedet betalte de bispegave. Nu krævede Absalon den og indsatte samtidig sjællandske stormænd som sine ombudsmænd.

Da rejste bønder og stormænd sig i fællesskab mod ham og plyndrede hans bispegård. Valdemar kom ham til hjælp med en hær, men søgte først at mægle. — Skåningerne nægtede at betale bispetiende, krævede, at præsterne skulle have lov til at gifte sig, og forlangte landet styret ved dets egne stormænd. — Og jyske stormænd i kongens hær skal i smug have støttet dem. Mæglingen mislykkedes. Absalon drog til Sjælland og lyste derfra interdikt over Skåne: Alle dets kirker skulle lukkes. — Bønderne krævede, at præsterne skulle betjene dem som før, eller også måtte de rømme landet. Bispen var der ingen brug for. Men præsterne stod på Absalons side, og bønderne gjorde ikke alvor af truselen.

Atter kom Valdemar med en hær; men da havde han ladet jyderne blive hjemme. Absalon udtalte hånligt, at kongen kunne tugte bønderne med stokke, men fik svaret, at kongen kæmpede mod mænd, ikke mod hunde. Bønderne blev besejret og måtte falde til føje. Men Valdemar fik Absalon til foreløbig at give afkald på bispetiende.

Da kong Valdemar var død, rejste bønderne sig igen mod Absalon; men da var rejsningen også vendt mod stormændene, ja det var endog et forsøg på at løsrive sig fra det øvrige rige. Og da „ædlingene" denne gang stillede sig på Absalons side, kunne han selv slå oprøret ned.

Disse oprør var ikke mindst et forsøg på at standse den udvikling, man var inde i: At dele samfundet i to stænder, en herskende og en tjenende.

Valdemar døde 1182. Da hans lig førtes fra Vordingborg til slægtsgraven i Ringsted, ilede bønderne til og bad om lov til at bære deres elskede konge et stykke af vejen. Og da Absalon læste dødsmessen over vennen, magtede han det næsten ikke for gråd.

Sakse stiller Valdemar en hel del i skyggen af Absalon, vel mest fordi han helst mæglede, hvor denne foretrak at slå til, og fordi han gerne lyttede til menigmands tale og søgte at forstå hans ønsker, hvorimod Absalon med hele stormandens overlegenhedsfølelse så ned på den jævne mand. — På den tavle, der blev nedlagt i Valdemars grav, kaldtes han „fædrelandets befrier, fredens bevarer"; med rette kunne være tilføjet: Hele folkets konge!

Knud Valdemarsøn (1182—1202).

For at undgå stridigheder efter sin død, havde Valdemar d. Store fået sin ældste ægtefødte søn, Knud, valgt og salvet til konge. Men kort efter at han havde overtaget styret efter faderen, sendte Frederik Barbarossa bud og afkrævede ham lensed. Absalon, der var til stede, svarede sendebudene: „Knud har lige så god ret til sit land, som kejseren til sit, og styrer Danmark lige så frit, som kejseren det romerske rige."

Kejseren havde da hænderne fulde og måtte nøjes med at hidse sin lensmand, den slaviske hertug Bugislav af Pommern, på Danmark. Med en mægtig flåde forberedte han sig til at angribe Rygen. Men fyrst Jarimar af Rygen, der havde hørt rygtet derom, ilede til Danmark for at få hjælp. Knud var da borte; men Absalon udbød skyndsomt sjællænderne, og hvem der kunne nå at komme fra Fyn og Skåne, og nåede først til Rygen. Det var i pinsen, og Absalon var gået i land for

at læse messen, da der kom bud, at Bugislavs flåde dukkede frem af tågen. Han gik nu straks om bord; „thi nu ville han tjene Herren ej med bøn, men med sværdslag; og kan man vel tænke sig noget offer, der er Gud til større velbehag end uslingers død."[1] Bugislavs overlegne flåde led et fuldstændigt nederlag; af dets 500 skibe undslap 35, godt halvt så mange sank, resten tog danskerne (1184). — Danskerne vendte sig nu mod Pommern, og et par år efter måtte Bugislav tage sit land som len af Knud i stedet for af kejseren.

Knuds helbroder, Valdemar, blev ved faderens død hertug af Sønderjylland; men under hans mindreårighed skulle hans fætter, bisp Valdemar af Slesvig, en uægte søn af Knud Magnussøn, styre for ham. Da han blev myndig, ville bispen ikke overgive magten til ham, men skaffede sig hjælp både i Norge, Sverige og Nordtyskland og lod sig udråbe til konge. Han blev imidlertid taget til fange af hertug Valdemar og kong Knud, hvorefter han måtte sidde i Søborg fangetårn i 14 år med lænke om hånd og fod. Og hertug Adolf af Holsten, der havde hjulpet ham, måtte kort efter dele skæbne med ham. — Hertug Valdemar var nu herre over Nordtyskland fra Hamborg til Rygen, så da han 1202 efterfulgte sin barnløse broder, der havde „levet kysk sammen med sin kyske hustru", var han hersker over Holsten og en stor del af Østersøens sydkyst.

Knud Valdemarsøn var personlig tapper, men holdt sikkert mere af kirken end af valpladsen, og de krige, han førte, blev ham nærmest pånødede. For danskerne har hans 20årige regering været følt som en fredstid, måske den lykkeligste i århundreder.

Valdemar Sejr (1202—41).

Syd for Den finske Bugt boede esterne, som endnu var hedninger. De tyske sværdriddere, der var stiftet 1202 for at kristne de hedenske baltere, havde med ringe held søgt at drive sværdmission blandt disse og søgte derfor hjælp hos kong Valdemar, der opmuntredes af paven til korstog mod disse hedninger. Her var mulighed for bytte, landvinding og Guds velsignelse i tilgift, så Valdemar udbød ledingen og drog med en mægtig hær mod Estland.

Esternes høvdinger lod, som de underkastede sig, men samlede i stilhed mandskab og faldt pludseligt over danskerne, mens disse sov. Men Vitslav, Jarimars søn, standsede dem med sine røboer[2], til Val-

[1] Sakse.
[2] Mænd fra Rygen.

demar kom til med sine ryttere og bibragte esterne et knusende nederlag. Krigen varede endnu et års tid og endte med, at hele Estland blev erobret, og beboerne tvunget til at lade sig døbe.

Til slaget ved Reval den 15. juni 1219 er knyttet sagnet om Danebrog: Under slaget, fortaltes senere, dalede en blodrød fane med et hvidt kors ned over hæren, og en røst lød: „Bær dette mærke højt, så skal I sejre!" Antagelig er det johannitternes mærke, som har været ført med. Senere — i det mindste fra dronning Margrethes tid — blev det danskernes fællesmærke. Fanen, der skulle være det himmelfaldne Danebrog, opbevaredes, til det tabtes ved det sørgeligt berømte ditmarskertog.

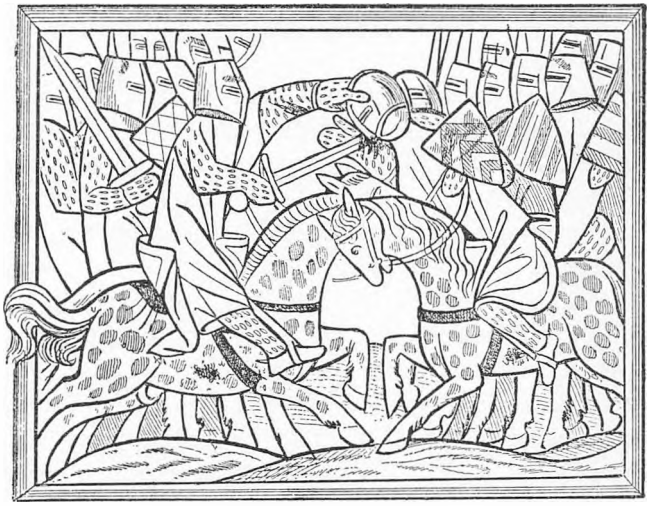

Slaget ved Bornhøved (efter billede fra ca. 1270).

Valdemar, der efter slaget ved Reval fik tilnavnet Sejr, var nu godt på vej til det, der har været så mangen stormagts mål: At beherske Østersøens syd- og østkyst og dermed handelen ad de store floder, som udmunder der.

Da faldt det hele ved jagten på Lyø 1223.

Grev Henrik af Schwerin skulle dele sit gods med en slægtning af Valdemar og besøgte kongen for at få en ordning. Han blev vel modtaget; men medens kong Valdemar og hans mænd sov efter en jagt, tog han kongen og hans søn Valdemar til fange. Kejser Frederik II (I s. 273) havde overladt Valdemar venderlandene nord og øst for Elben som tak for hjælp mod en modkejser. Nu søgte han at få ham i sin magt for at fratvinge ham disse lande; det forhindrede paven, som desuden lyste grev Henrik i band, men til ingen nytte. Og bisp Valdemar, hvem kong Valdemar havde givet fri, mod at han svor på ikke at bære sværd mod Danmark, søgte nu at få hævn over sin fjende.

Ærkebisp Andreas Sunesøn, Absalons slægtning, havde bedst kun-

net samle danskerne, men han var lammet af en sygdom, vist spedalskhed. Og da kong Valdemars søstersøn, Albert af Orlamünde, forsøgte det, blev han slået og taget til fange. Valdemar måtte 1226 købe sig fri ved at afstå de erobrede lande på Rygen og Estland nær, betale en mægtig løsesum og sværge ikke at hævne sig.

Paven løste ham fra ed og løfter, og han drog mod Henrik med en stor hær for at få hævn. Men der var nok, som gerne så danskerkongens magt stækket. Henrik fik rigelig hjælp, og i slaget ved Bornhøved blev Valdemar slået efter en hård kamp og mistede sit ene øje.

Det var sikkert en lykke for Danmark, at de erobrede lande gik tabt, da deres befolkning dog ikke følte — og næppe var kommet til at føle — folkefællesskab med danskerne. Og skulle danskerne i den følgende tids strid og splittelse desuden have været indblandet i tyske krige og stridigheder, kunne følgerne let være blevet dem for overmægtige.

Valdemar Sejr blev som 35årig gift med den bøhmiske kongedatter, Dagmar. Hendes oprindelige navn var Margrethe Dragomir, og hun opholdt sig hos sin moder i Meissen i Tyskland, hvortil denne var draget, da hun var blevet forstødt af sin mand. Moderen oprettede et kloster, og en søster til Dagmar blev siden betragtet som helgeninde. Selv blev Dagmar en folkelig dansk helgeninde, hvorom det navn, danskerne gav hende: Dagmar = dagens mø, vidner.

Og derom vidner folkevisen, der i hende har vist os folkets ideal af en kvinde og en dronning. Da hun morgenen efter brylluppet beder om morgengaven, er hendes tanker vendt mod de lidende:

Den første bøn, jeg Eder beder,
den beder jeg Eder så blide:
I lade ud biskop Valdemar,
allerkæreste morbroder min.

Den anden bøn jeg Eder beder,
den beder jeg Eder så gerne:
I give alle plovpendige til
og alle fanger af jerne[1].

Folkeviserne er sjældent historisk nøjagtige. Biskop Valdemar var ikke Dagmars slægtning — men er antagelig blevet løsladt på hendes

[1] Der er tale om politiske fanger, kongens fjender.

bøn — og der foreligger intet om, at man havde betalt plovpenninge i Valdemar Sejrs tid. Det var en ældre skat, som var blevet afløst af en anden, men til tider blev brugt som tillægsskat.

I folkevisen om Dagmars død fortælles, hvordan hun ligger syg i Ribe og, da hun føler, det bliver døden, sender bud efter sin husbond, der ved budskabet udbryder:

Forbyde det Gud i himmerig,
at Dagmar skulle dø så ung!

Han jager mod Ribe:

Der han red af Skanderborg,
da fulgte ham hundrede svende;
der han kom til Ribe,
da red den herre alene.

Men:

Dronning Dagmar døde i liden Kirstens arme,
der kongen red op ad stræde.

Ved hans og de tilstedeværende kvinders bøn vågner hun op og beder ham som ved morgengaven:

Alle fredløse mænd dem give I fred
og lade alle fanger af jerne.

Kun een synd har hun at bekende:

Jeg turde ikke ved i pinen[1] brænde
både dag og nat
havde jeg ikke mine ærmer om søndagen snørt
og ikke streger[2] på sat.

Denne synd var også alvorlig nok i en tid, da fromhed kendtes i forsagelse og askese.

---

[1] I skærsilden.
[2] Antagelig bånd.

Men nu var straffen udløbet:

Nu er det tid, jeg farer herfra,
jeg må ikke længere lide[1];
nu ganger himmeriges klokker for mig,
Guds engle efter mig bide[2].

Valdemars anden hustru, den smukke portugisiske prinsesse, Berengaria, af danskerne kaldet Bengerd, skildres af folkevisen som Dagmars fuldstændige modsætning. I morgengave kræver hun Samsø og „en guldkrone af hver mø." Da kongen svarer, at det kan mange ikke give, følger samtalen:

„Kære herre, I lade det så være:
I lader ikke fruer skarlagen bære."

„Kan hun det nå at købe for sig,
fuldvel skal hun det slide for mig."

„Min kære herre lade det så blive:
lader aldrig bondesøn god hest ride."

„Kan han det nå at holde for sig,
vel skal han ride den for mig."

„Hvad skal bonden med mere bo
end to øksne og en ko."

Da kongen drager i krig, tør han ikke lade hende blive tilbage, men tager hende med, og den første pil, der bliver afskudt, dræber hende:

Nu ligger Bengerd i sorten jord,
end har bonden både okse og ko.

Nu ligger Bengerd under sorten muld,
end har hver mø sit røde guld.

---

[1] Tøve.
[2] Bier.

I virkeligheden døde hun i barselseng. Muligvis har folket kastet skylden for det skattetryk, Valdemars krige medførte, på hende. God har hun dog næppe været. Hendes søskende lå i indbyrdes strid, hendes to ældste sønner ligeså, og ingen af de tre sønner, hun fødte kongen, opkaldte nogen datter efter hende.

Valdemars og Dagmars søn, Valdemar, blev meget afholdt for sin vennesælhed. Hans hustru døde i barselseng; tre måneder efter blev han til folkets store sorg dræbt ved et vådeskud, og deres eneste barn døde som spæd. Danskerne var nødt til, når Valdemar Sejr døde, at tage en af den forhadte Bengerds sønner til konge.

LOV OG RET — JYSKE LOV

SINE sidste 14 år, efter slaget ved Bornhøved, brugte Valdemar Sejr især til at bringe orden i landets indre forhold. Måske var det før den tid, Skånske Lov, Eriks sjællandske Lov og Valdemars sjællandske Lov blev nedskrevet. Men det var i alt fald i hans sidste leveår (1241), han stadfæstede Jyske Lov, hvad alene med rette gav ham betegnelsen lovfører.

For dette værk har dog nok hans rådgiver, bisp Gunnar af Viborg, hovedæren. Gunnar var en 70årig abbed, da han valgtes til bisp, og han vedblev strengt at følge klosterets regler. Han var munter og livsglad, gavmild og gæstfri, hjælpsom og lindrende, hvor det var ham muligt, og så lærd, at det skal have været bedre at være under hans vejledning end at studere ved det berømte universitet i Paris. — I Jyske Lov har han efterladt sig et smukt og varigt minde.

Love har ethvert samfund. De udkrystalliseres af slægternes erfaringer og bevares fra slægt til slægt. I de større samfund bliver der bestemte regler for, hvordan de vedtages. Islandske sagaer viser, at de der vedtoges på tinge, efterhånden som der blev brug for dem. I Jyske Lov hedder det, at „ingen mand skal dømme mod den lov, kongen giver, og landet tager ved . . . ej heller må kongen tage den igen eller skifte den uden landets vilje, om den da ej var åbenbarlig mod Gud" — et udtryk for, at det, modsat nu, var kongen, der foreslog lovene — vel ofte efter befolkningens anmodning — og forsamlingen, der godkendte eller forkastede dem.

I vore nordlige nabolande havde man oprindelig lovsigemænd, der kunne sige, hvad loven sagde om de forelagte tilfælde. I Danmark synes man at have haft et nævn, hvad udtryk som: „Det kalder *vi* mands hovedlod" kan tyde på.

Men nu blev, som før nævnt, lovene nedskrevet. Og i fortalen til Jyske Lov er lovens ånd udtrykt: „Med lov skal man land bygge. Men ville hver mand nøjes med sit eget og lade andre nyde lige ret, da tog

man ikke lov ved. Dog er ingen lov så god at følge som sandheden. Men hvor man kives om sandhed, der skal loven oplede, hvad sandhed og ret er. Var ej lov i lande, da havde den mest, som mest kunne gribe. Derfor skal loven gøres efter alle mands gavn, at retvise, spage og sagesløse mænd må nyde deres ret, og uretvise og fule mænd skal rette sig efter det, som i loven er skrevet, og tør af den grund ej fuldkomme det ondskab, de havde i hu." — Loven „skal være ærlig, ret tålelig, efter landets sædvane, kvemmelig og gavnlig og åbenbar, så at alle mand må vide og forstå, hvad loven siger . . . den være ej gjort eller skreven til nogen mands særlige gunst, men efter alle mands tarv, som i landet bor".

Loven omhandlede alle de retslige forhold, folket kunne komme i til: kongen, kirken[1] og hinanden indbyrdes. En stor del af den drejede sig om rettergang, forbrydelse og straf.

Oprindelig var en retssag et forhold mellem klageren og hans æt på den ene side, og anklagede og hans æt på den anden, og sagen afgjordes gennem ættekamp. Men både en forbryder og en ættekamp var en fare for det øvrige samfund, hvorfor dette greb ind og søgte at sætte ret foran magt. Det synes at være en gammel skik, at den anklagede kunne få lov til at rense sig ved jernbyrd, hvori man har set en gudsdom. Fortællingen om Poppos jernbyrd (I s. 230) tyder på, at dette har været anvendt i hedensk tid. Ved et kirkemøde i Rom 1215 blev det forbudt kirken at medvirke derved, og da Valdemar Sejr forbød denne bevisform for Skånes vedkommende, bortfaldt den snart.

I stedet for kunne den anklagede frigøre sig ved hjælp af tylvtered: Han svor på sin uskyld, og 11 mededsmænd svor, at „han svor ret ed, og der var ej mén i." Klageren kunne ikke få lov til at føre edsvidne, da det ville være at krænke edens hellighed.

Når vi tænker på den gru, der for et par menneskealdre siden stod om mened: Ved menederens død, åbnede helvedes porte sig på vid gab for ham! — måtte man tro, det ville være vanskeligt at skaffe sig mededsmænd. Men både høje og lave synes dengang at have taget sig falsk ed og edsbrud let.

Senere gik man derfor over til bevisførelse: „Når gode mænd, som på tinge var, vidnede om, hvad de der hørte og så", gjaldt intet modbevis. På tinge valgtes nævninge, som først skulle undersøge sagen og derpå sværge om den. I Jylland havde man desuden sandemænd, som valgtes af kongen for livstid og fik løn. De svor bl. a. om markskel

[1] Kirken havde desuden sin egen lov: Den kanoniske ret.

mellem byer og herreder og mellem kirke og bonde. Sandemands- og nævningestilling var en uriaspost, da man let fik den, sagen gik imod, til fjende, hvilket kunne blive farligt nok, hvis det var en stormand. Derfor kunne kun selvejere og dermed ligestillede udtages, og der var bøde for at nægte at tage mod stillingen.

De handlinger, som gjorde samfundet utrygt, var forbrydelser og måtte straffes, så andre afskrækkedes fra at øve dem. Hårdest straffedes de, hvis de øvedes på steder, eller til tider, hvor der var lyst særlig fred: Drab på tinge, i hjem, i kirke eller på alfarvej; marktyveri, når der var lyst høsthelg osv. Den skjulte forbrydelse straffedes hårdere end den åbenlyse: Drab, der „lystes", kunne koste fredløshed; for tyveri til større værdi blev tyven hængt.

De fleste forbrydelser kunne sones med bøder, og disse var — modsat i Norge — ens uden hensyn til forbryderens sociale stilling. Dog kunne rigmænd idømmes en ekstrabøde, kaldet „gørsum". Orbodemål: Forbrydelser, der ikke kunne sones med bøder, medførte død eller fredløshed. Fængsel var for mænd, der havde forset sig mod konge eller fyrste.

Bøderne betaltes af forbryderen og hans æt og gik til den krænkede og hans æt. Da kongen senere overtog retshævdelsen, krævede han del i dem; men den krænkedes ret gik dog altid forud for kongens. Hans ret til del i bøderne kunne friste ham til på uretfærdig vis at rejse sag og til at afgøre orbodemål med bøder, så rigmanden kunne betale sig fra den sag, som kostede fattigmand fredløshed.

Der fandtes endnu i loven enkelte rester af selvtægt, således i Eriks sjællandske Lov: „Da tager bonden (anklageren) sig selv til rette, er ej gods til, da går det på kroppen løs." Men som helhed søger loven at afværge selvtægt og blodhævn. Tillader således den dræbtes æt drabsmanden at bøde for sin forbrydelse, må han sammen med 12 slægtninge sværge, at han i lignende tilfælde også vil nøjes med bøde. Derefter skal den dræbtes slægtninge ved trygd-ed sværge ikke at hævne sig, hvorpå alle skal lægge hænderne sammen og kysse hinanden. Og brud på trygd-ed straffedes med døden.

Om retshævdelsen siger Jyske Lov: „Det er kongens opgave og de høvdingers, som i landet er, at overholde domme og gøre ret og frelse dem, der med vold tvinges; såsom enker og værgeløse børn, pilgrimme og udenlandske mænd og fattige mænd, dem går der tiest vold over — og ej lade ildgerningsmænd[1], de, der ej vil rette for sig[2], i sit

[1] Den, der handler ilde.
[2] De, der ikke vil bøje sig for rettens afgørelse.

land leve, fordi han, når han piner eller dræber udådsmænd, er Guds tjenestemand og lovens vogter . . . Han er dem alle fred skyldig."

Når kongen ikke var til stede, skulle hans ombudsmand handle på hans vegne. — Men ofte klagedes over, at ombudsmændene bøjede loven. Abel, Valdemar Sejrs søn, påbød strenge straffe for sådanne ombudsmænd.

Skatteordningen.

I valdemarernes tid ordnedes skatteväesenet.

I stedet for at underholde kongen med følge, når han drog rundt i landet for at holde herredsting, skulle bønderne betale hans ombudsmænd en årlig afgift, hvoraf disse fik en del for at overtage bøndernes forpligtelser; resten udbetalte de kongen. Skønt denne afgift, gæsteri[1], var betaling for retsbeskyttelse, krævede kongen tillige del i retsbøder og ekstra betaling for kongebreve, hvis en mand ikke ville rette for sig.

Bønderne skulle også udføre arbejde for kronen: bygge borge, lave broer eller vadesteder over strømme osv. Man kaldte det *inde* (innæ). Det blev senere afløst af en skat, men atter indført, uden at skatten ophævedes.

De skatter, der trådte i stedet for ledingspligt, gæsteri og inde, blev lagt på jorden, så man skulle betale for landsforsvaret, retsbeskyttelse og til offentligt arbejde i forhold til den del af fædrelandets jord, man besad.

Derfor måtte jorden vurderes. Man havde haft en ældre vurdering, som var blevet utidsvarende, efter at så megen ny jord var taget i brug. I Jylland synes man at have vurderet efter jordens handelspris, hvorimod man vistnok på Sjælland vurderede efter, hvad man kunne svare af jorden i årlig afgift.

Skatten af fæstegårde var dobbelt så stor som landegilden (fæsteafgiften) der også udelukkende svaredes af jorden, da landboen (forpagteren) selv skulle sørge for bygninger, besætning og redskaber. Skatten synes altså at have svaret til $^2/_3$ af jordrenten (det, der årligt kunne svares af jorden).

Jorden var derfor billig og jordfordelingen ret ligelig. Af Valdemar Sejrs jordebog fremgår det, at kun halvdelen af de 74 herremænd, der fandtes på Falster, havde „fuld plovjord" = en havne (I s. 308). Så vidt der kan skønnes ud fra denne bog, var ca. $^2/_3$ af bønderne selvejere,

[1] Ogsaa kaldet nathold eller stud (støtte).

og de fæstebønder, der sad på kronens jord, havde lignende vilkår som selvejerne.

Hvis man havde ladet hvert skipen udruste et vist antal jernklædte ryttere, var hæren vedblevet med at være en folkehær. Hvis kongen havde brugt ledingskatten til at lønne rytterne med, var magten gledet over i hans hånd. Men idet han gav skattefrihed til dem, der ville tjene ham i fuld rustning, lagde han grunden til adelsvældet.

Herremandsstanden bestod af 1) kongens hirdmænd, 2) styresmænd (I s. 308) og 3) bønder, der foretrak at tjene rustet til hest fremfor at betale skat. Ialt var der 5—6000, deraf nogle få hundrede hirdmænd, ca. 1000 styresmænd, resten bønder. Hirdmandsidealet havde hidtil bestået i at vise troskab mod kongen; styresmændene var vant til at være bøndernes talsmænd over for kongen. Nu gik herremændenes klasseinteresser ofte foran, så de vendte sig både mod konge og folk. Og kongen skiltes mere og mere fra folket, idet han oftest nøjedes med at holde møde med stormændene, danehof, mens landstinget sjældent indkaldtes, og ved dette savnede bønderne i reglen deres talsmænd.

Herremændene kaldte sig nu oftest adelsmænd. Af dem hørte hirdmænd og styresmænd gerne til højadelen, mens de skattefri rytterbønder dannede lavadelen; det var vanskeligt at rykke fra den ene af disse klasser over i den anden. Senere gled lavadelens store flertal tilbage til bøndernes klasse; men forinden havde de spillet den for bønderne ulykkebringende rolle at være halen på adelsstanden i stedet for hovedet for bondestanden.

Kongemagten.

Kongen havde store indtægter af jordskatter såvel fra land som by, af retsbøder, af retten til at slå mønt, af told og af vragret m. m. Og han havde ikke tilsvarende udgifter; thi retssikkerheden sørgede ombudsmændene i det væsentligste for; det offentlige arbejde blev i reglen udført af bønderne, og forsvaret tog de skattefri ryttere sig af.

Kongen stod ingen til regnskab for anvendelsen af disse indtægter. — Bevillingsretten, hvorom der førtes så lidenskabelige kampe i årene 1885—94, anede man dengang knap betydningen af. — Den magt, som var lagt i kongens hånd, kunne let friste ham ud i krigerske eventyr og give ham en følelse af at være landets herre, ikke dets øverste tjener.

NORGE 1184—1240

Sverre og Håkon Håkonssøn.

NORGE måtte igennem endnu en del kongsemnekampe, før folket endelig fik fred for dem. Foreløbig syntes Magnus Erlingsøn (I s. 300) at sidde fast i landet. Han måtte vel slås med nogle oprørsskarer, som mest bestod af sammenløbet pak, hvis bedrifter væsentligt var at plyndre og at skænde kvinder. De var så fattige, at de måtte beskytte fødder og ben med birkebark, hvorfor man kaldte dem birkebeinere. Tilsidst slog Magnus dem fuldstændig, og en lille skare på omk. 70 mand flygtede ind i de svenske skove.

Her traf Sverre på dem.

Han var født i Bergen, men opfostret på Færøerne, hvor han var oplært til præst. Da han var 24 år, meddelte hans moder ham, at han var en ætling af Harald Hårfagres mandslinje. Han drog til Norge, men fandt Magnus' kongemagt så grundfæstet, at han drog videre til Sverige, hvor han som før nævnt traf den lille skare birkebeinere, der tvang ham til at blive deres fører.

Med dem drog han ind i Norge og lod sig udråbe til konge. Han holdt streng mandstugt, men tvang bønderne, så her, så der, til at yde gæsteri; flere sluttede sig til ham, så han tilsidst kunne tage en åben kamp med Magnus. „Den, som fælder en lændermand, skal selv blive lændermand; den skal være hirdmand, som fælder en hirdmand", lovede han sine mænd før slaget. Efter to slag var både Erling og Magnus faldet, og Sverre var enekonge i Norge (1184).

Det havde tyndet stærkt ud i stormændenes rækker; mange var faldne under kongsemnekampene, og de skiftende sejrherrer var ofte faret hårdt frem mod modpartens førende mænd. Sverre skabte nu en ny stormandsklasse af sine tro mænd, der fik stillinger som sysselmænd — svarende til de danske kongelige ombudsmænd — men kunne afskediges, hvis han var utilfreds med dem. Andre ansattes som

lagmænd, der skulle vejlede og hjælpe småkårsfolk i retssager. Stormænds forsøg på oprør slog han let ned.

Men så kom han i strid med kirken: Om retsbøder som Magnus havde skænket kirken, men Sverre fratog den, om bispevalget, som han krævede ret til, da han skulle svare dertil over for Gud. Og endelig krævede han, at ærkebispen skulle salve ham til konge. Denne flygtede til Danmark, hvorefter Sverre inddrog ærkestiftets ejendomme og fik bisp Nikolaos af Oslo til sammen med tre andre bisper at foretage kroningen. Ærkebispen lyste nu Sverre i band, og Nikolaos, der — som Sverre sagde — havde harens hjerte og rævens troskab — sluttede sig til ham og samlede mænd, med hvem han bekæmpede kongen, som fortsatte kampen. Selv da den mægtige pave Innocens III (I s. 282) lyste interdikt over riget, fortsatte han at tale „Roma midt imod" og sørgede for, at interdiktet kun i ringe grad blev overholdt. Kampen var stående, men Sverre nærmest sejrherre ved sin død 1202.

Hans søn, Håkon, fik sluttet fred med kirkens mænd, som i det væsentligste måtte bøje sig; han døde efter to års lykkelig regering. Det så ud til, at Harald Hårfagres mandslinje nu var uddød, og Inge, en søstersøn af Sverre, valgtes til konge.

Da kom en skare krigsmænd med en spæd dreng, søn af Håkon Sverresøns elskede, Inga fra Varteig, og sagde, at han var Håkons søn. Inge bød ham velkommen og styrede på hans vegne. Da han var 10 år, ville birkebeinerne have ham til at gøre oprør mod Inge, men fik svaret: „Ingen må vente, at jeg vil rejse en oprørsflok i Norge." Først da Inge døde 1217, valgte birkebeinerne Håkon til konge.

Inges halvbroder, Skule Jarl, søgte imidlertid at skaffe sig kongedømmet[1] og fik gennemført, at Inga fra Varteig ved jernbyrd måtte bevise, at Håkon Sverressøn var Håkons fader. Hun gjorde det uskadt. Så fik man, for at undgå krig, Håkon trolovet med Skules 8årige datter Margrethe. Alligevel gjorde Skule åbent oprør, og atter rasede borgerkrigen, indtil Skule faldt 1240, og Håkon kunne tage fat på at læge de sår, borgerkrigen havde slået.

[1] Se Henrik Ibsen: »Kongsemnerne«.

VESTEUROPA I DEN SENERE MIDDELALDER

De norditalienske stæder.

FEUDALTIDENS uslandselige fejder havde — som før omtalt (I s. 146 ff.) medført, at hver landsby, hvert kloster, hvert herresæde i alt væsentligt var blevet selvforsynende, og fattigdom var blevet følgen.

I det østromerske rige og i araberriget var der forholdsvis fredelige tilstande og som følge deraf en forholdsvis rig handelsvirksomhed. Her blev korstogsfarerne betaget af den luksus, de blev vidne til: Musselin (tøj fra Mosul), damask og damacenerklinger fra Damaskus, krydderier fra Indien og de sydasiatiske øer m. m. m.

Og i de lande, hvor stærke konger standsede vasallernes fejder, blev der nu betingelser for handelsforbindelse med det rige Østen.

I Italien fandtes de bedste muligheder for at udnytte disse betingelser: Landet ligger centralt i Middelhavet med forholdsvis kulturudviklede folk til alle sider. Feudalsystemet var aldrig blevet så stærkt udviklet der som i de fleste nabolande. Og de italienske købmænd havde sørget for at tjene penge på korstogene, mens de lod korsfarerne om at slås.

Venezia var den mægtigste af de italienske stæder. Det var lykkedes nogle venezianere at stjæle evangelisten Markus' ben i Alexandria. Disse skænkede selvfølgelig byen stor fremgang. St. Markus blev byens skytshelgen, og over hans ben byggedes den pragtfulde Markuskirke. Det I s. 270 omtalte „korstog" friede Venezia fra den farlige konkurrent, Zara, og sikrede byen store handelsmonopoler i Konstantinopel. En del af den rigdom, det gav, blev brugt til at bygge det smukke Dogepalads og Rialtobroen. Købmændene vågede nøje over deres magt, både udad- og indadtil. De førte kampe mod konkurrentbyen Genova (Genua), uden det dog lykkedes at knuse den, og de sørgede for at holde håndværkerstanden, som søgte at få del i magten, nede, særlig ved hjælp af de berygtede blykamre, hvor fan-

gerne pintes under dagenes brændende hede og nætternes bidende kulde.

I Lombardiet var Milano hovedbyen, længere sydpå kappedes Firenza og Pisa om magten. Når faren truede udefra, kunne det ske, at en del byer sluttede sig sammen imod den, som da de lombardiske byer under Milanos førerskab tog kampen op mod den tyske kejser. Men ellers bekæmpede de hinanden. Da Siena således engang havde besejret Firenza, lagde borgerne grunden til en domkirke som tak til Gud for sejren. — Engang søgte venezianerne forbund med tyrkerne for at slå hjemlige konkurrenter ned. I krig mod konkurrerende nabobyer stod borgerne sammen. Men ellers rasede borgerkrigene inden for hver enkelt bys mure. — Særlig berygtede blev borgerkrigene i Firenza. En ung mand svigtede sin trolovede af Amedei-slægten og giftede sig med en pige af Donati-slægten. Amedei'erne hævnede denne skam ved at dræbe ham på hans bryllupsdag, og nu fulgte en mangeårig krig mellem de to slægter. Velhavende borgeres huse var fæstninger, som endnu står med deres mærker fra denne og andre borgerkrige.

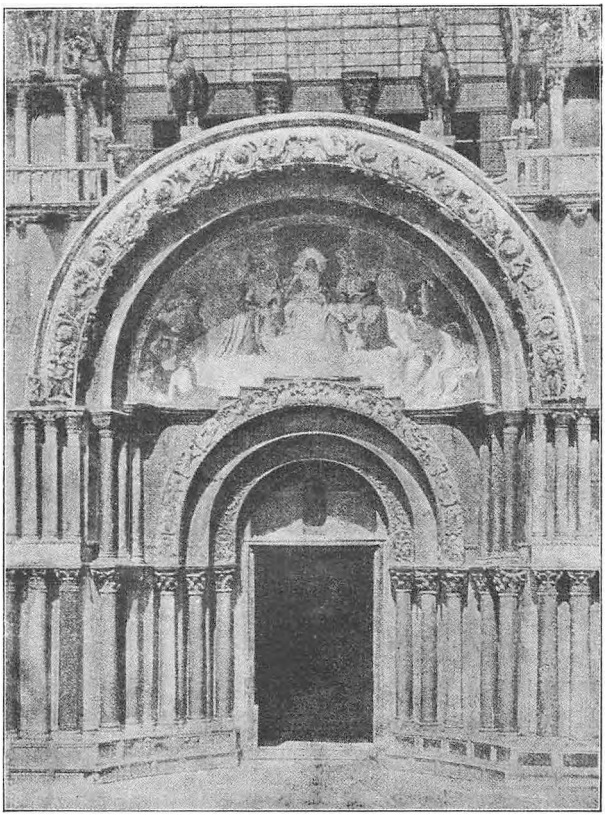

Hovedportal i St. Markus-kirken i Venedig.

Florentinerne — som de kaldtes efter det tyske navn på byen — var oprindeligt mest uldvævere. Men snart begyndte deres rigeste slægter at drive forretning med selve omsætningsmidlet: penge! Mens andre stæder kæmpede med mænd, kæmpede de med penge. Da Genova

således 1284 slog den blomstrende by, Pisa, og fratog den dens to havne, købte florentinere disse af Genovas forgældede doge[1]. — De rige bankierhuse havde filialer rundt om i Europa; de benyttede veksler, lånte fyrsterne penge, opkrævede peterspenge for paverne — og altid mod god fortjeneste. Men da kong Edvard III af Englang ikke kunne betale de $1^1/_3$ mill. guldgylden, han skyldte to florentinske handelshuse, spillede de fallit og truede med at rive flere andre med sig i faldet.

Særlig bekendt blev medicierne. Giovanni[2] dei Medici (død 1429) tjente mægtige formuer ved sine pengeforretninger, mens han som fører for demokratiet forstod hemmeligt at få pøbelen til at plyndre konkurrenternes huse. Han lærte sine sønner, at de skulle forstå at vinde almuen, og tilføjede: „Søg ikke at drage verdens blik til jer, og bevar jer selv pletfrie!" — Sønnen Cosimo levede tarveligt, vandt småfolk og ofrede meget på kunst. Men da en konkurrent fik ham forvist, tømte han byen for guld og standsede sine væverier. Det medførte så stor arbejdsløshed, at florentinerne måtte kalde ham tilbage. Og nu forsvandt den ene efter den anden af hans fjender under mystiske omstændigheder. En snigmorder var let at leje i den tid. — Hans søn Lorenzo il magnifico (den prægtige) blev berømt for sit overdådige levned og for den fine tone, der fandtes i hans hjem. Dog glemte han ikke derover forretningen: Man brugte dengang alun ved klædevævning. Lidt fik man fra tyrkerne, mest fra den toscanske by Volterra. Men så fandt Volterras borgere på, at de selv ville have fordelen af deres miner. Florentinerne svarede med at ødelægge byen og tilrive sig minerne. — Da fandt man alun i Kirkestaden. Den kunne Firenza ikke føre krig med. I stedet forpagtede Lorenzo minejorden af paven og fik ham til at forbande dem, der købte alun af de hedenske tyrker. — Lorenzo fik sin 14årige søn valgt til kardinal og formanede ham da til først at se på Guds og kirkens fordel, men dog ikke derover glemme sin stad og sin slægt; han skulle sørge for — som ordsproget sagde — at redde både gederne og grøntsagerne.

I Milano søgte slægten Visconti ved hjælp af lejede tropper, hvis førere kaldtes condotti'er, at blive herrer ikke alene over byen, men over hele Italien. Da Bernabo Visconti kom i strid med paven, sendte denne to legater, som skulle bandlyse ham. Han førte dem ud på en bro og gav dem valget mellem at æde bandbullen eller at blive druk-

[1] Doge = borgmester.
[2] Johannes.

net. — Hans brodersøn, Gian Visconti, fik ham dræbt; derefter hidsede han italienske stæder mod hinanden for, når de var udmattede af krigen, da at erobre dem. Han nåede derved at blive herre over Norditalien; men 1402 satte døden en stopper for hans plan: at blive hele Italiens konge. — Condottieren Francesco Sforza, der ægtede hans sønnedatter, blev også herre over Milano. Det lykkedes ham at samle de italienske stæder til et forbund og derved skaffe italienerne en kort tids fred og tryghed. Men sønnen blev berygtet for sine udskejelser og grusomheder. Atter kæmpede stæderne med hinanden og søgte forbund med udenlandske fyrster for at få magt over generende konkurrenter.

En grænseløs egoisme splittede Italiens stæder, så landet lå som et let bytte for fremmede magter, der stredes om herredømmet over det. Dette, langt mere end handelens forskydning til det vestlige Europa, blev årsag til stædernes forfald.

Storhandelen i Frankrig og Flandern.

I Frankrig stod byerne i reglen under en eller anden kongelig vasal; men efterhånden som disses magt svækkedes af kongerne, frigjorde byerne sig f. eks. mod en pengesum een gang for alle eller en fast årlig afgift — eller de ligefrem kæmpede sig fri. Byerne i det nuværende Frankrig var dog ikke særlig betydningsfulde, når undtages Paris, og dens vækst skyldtes mest, at den var kongesæde og desuden havde et berømt universitet, hvortil der strømmede studenter fra alle Vestens lande.

Storhandelen i Frankrig foregik mest ved de store kirkefester, hvor tusinder samledes. Da mødte købmænd fra italienske byer med silke, musselin, damask, krydderier m. m., florentinerne med tøj, venezianerne med deres berømte glasvarer, spaniolerne med safian, flamlænderne med klæde, tyskerne med pelsværk og voks, som de havde købt i Novgorod.

Markederne varede i flere dage, og her var tilstrømmet gøglere, sangere, prædikende tiggermunke, løse kvinder osv. Mange varer afsattes til egnens folk; men købmændene handlede desuden indbyrdes med hinanden. — Da kompasset imidlertid kom i brug i 1300-tallet, benyttede købmændene mere vandvejen langs atlanterhavskysten, og disse markeder tabte noget af deres betydning.

I Flandern, ved Scheldes vestre udløb, lå en række betydelige byer. I egnen deromkring dreves stor fåreavl, og Flandern blev snart berømt

for sit flamske klæde, idet ulden blev behandlet i de nærliggende byer, hvis købmænd desuden købte store mængder uld i England, som dengang var Europas vigtigste uldland.

Den største af de flamske byer, Brügge, blev dog snart mere en handels- end en industriby, idet borgerne næsten gjorde byen til en frihavn: Tolden blev sat ned, vragret opgivet til fordel for de søfarende, fremmede købmænd kunne nedsætte sig og købe gård og grund. Mange udenlandske købmænd havde da forretninger i Brügge, der snart blev Nordeuropas største handelsby.

De flanderske stæder var så mægtige, at de kunne føre deres egen handelspolitik. Da greven af Flandern således kom i strid med den engelske konge, Edvard III, forbød denne udførslen af uld fra England til Flandern. Den rige klædehandler, Jakob van Artevelde, sluttede da på borgernes vegne handelsforbund med kongen, og greven måtte flygte 1386.

De flanderske byer bevarede deres velstand til reformationstiden, og mange smukke rådhuse og kirker minder om borgernes kærlighed til deres by. Senere skulle fremmede fyrster føre en politik, som i høj grad blev til ulykke for dem.

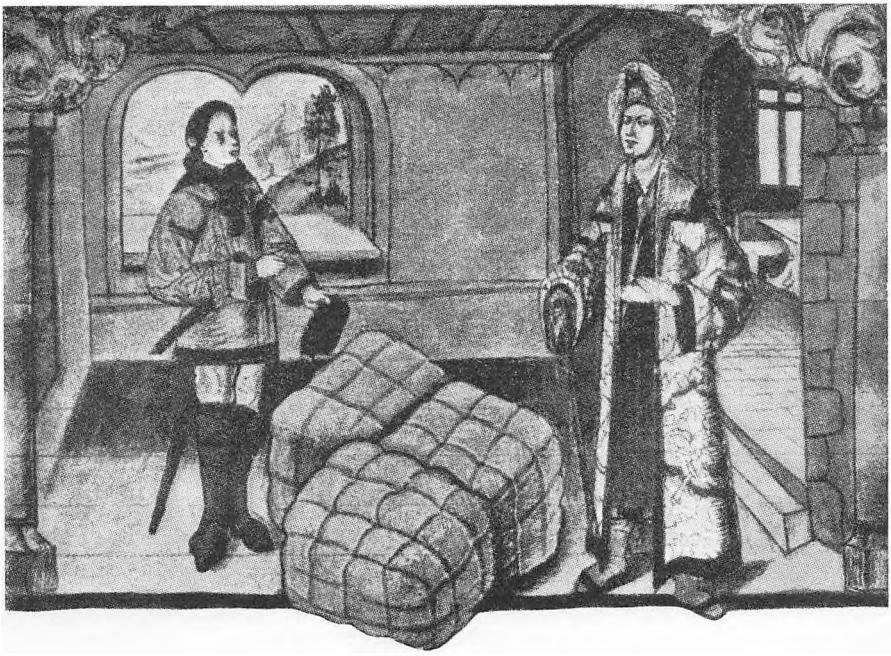

Købmænd (Af B. Behems codex picturatus)

Tyske handelsstæder.

Vejen fra Italien til Tyskland førte dengang ad Ticinos floddal til St. Gotthard, hvorfra Ticino, Rhone og Rhinen med bifloderne Aare og Reuss udspringer. Her hindrede dybe kløfter med stejle klippeskrænter fremfarten, indtil en ukendt brobygger omk. 1240 skabte et af tidens største ingeniørarbejder: Ved hjælp af jernkæder, forankrede i klipperne, byggede han broer over de dybe Reusskløfter og forbandt derved Tyskland med Italien.

Nu blev Nürnberg i Sydtyskland hovedsædet for handelen mellem de to lande. Den ligger i en fattig, sandet egn, men med forholdsvis let adgang til Donau med Wien, Elben med Hamburg og Rhinen med Køln og desuden med let adgang til de flamske stæder.

Ridderne så med foragt og misundelse på de rige købmænd. Selv gjorde de ingen nytte og så deri deres ret til at leve rigt på andres bekostning. De mange borge langs Rhindalens bjergskråninger var enten røverreder, hvorfra købmændenes varetransporter plyndredes, eller handelsforhindringer, hvortil de i alt fald måtte betale afgifter. — Da sluttede borgerne sig sammen til fælles værn, og snart var der kun ruiner tilbage af de fleste røverborge.

Borgerne havde nu lært sammenslutningens magt at kende, og snart benyttede de den til at skaffe sig monopoler på de andre stænders og staters bekostning. Særlig kendt for danskerne er den nordtyske Hansa (forbund).

De nøgterne borgere så med foragt på det nytteløse ridderliv med dets krigsbegejstring, turneringer o. lign. Den rige franske købmand, Jaques Coeur, havde således på sin kamin en fremstilling af en turnering, hvor de kæmpende parter var æsler, herolderne svin, og der brugtes kurve til skjolde. — Købmandsmoralen var til gengæld ofte snæver og egoistisk. Dog vidner de mange smukke domkirker, rådhuse og andre offentlige bygninger i de middelalderlige byer om sans for skønhed og kærlighed til hjembyen.

Håndværkerne.

Det var i reglen købmændene, der prægede og beherskede byerne; dog fandtes der en del overvejende håndværkerbyer som Slesvig med sine garverier og den flanderske by, Gent, med væverier. — Men som oftest var det købmændene, der trak håndværkerne til og skaffede dem arbejde ved at lade lave bestemte varer — som f. eks. glasvarer i

Venezia — ved at lade opføre pragtfulde bygninger, at købe luksusvarer o. lign.

I de ældre tider blev håndværksarbejde ofte udført af trælle og var derfor lidet agtet, selv om store lovgivere som Moses og Solon havde hævdet dets ære. Og da de egentlige håndværkere i reglen var småkårsfolk, så købmændene tiest ned på dem med foragt. Men de små kår lærte håndværkerne at stå sammen. De dannede lav til gensidig hjælp. Disse lav gav bestemmelser om fællesvirke, om fællesindkøb af råstoffer, fastsatte varepriserne, bemyndigede oldermanden til at ødelægge for ringe varer osv. Man hjalp hinanden i sygdom og nød og sørgede for, at en afdød lavsbroder fik en hæderlig henfart. I større byer havde hvert lav sin gade: Farvergade og Kødmangergade (Slagtergade, nu Købmagergade) i København osv.

Da konkurrence var udelukket, har det vel nok medført lovligt høje priser, men standens ære og den religiøse følelse over for arbejdet hindrede, at det blev dårligt udført. — Da man spurgte en stenhugger, hvorfor han med så stor omhu tilhuggede nogle figurer, der skulle sidde så højt oppe i en kirkes hvælving, at ingen kunne se enkelthederne, svarede han: „Gud ser det!" Håndværksarbejde fra den tid vidner ofte om den yderst samvittighedsfulde håndværker.

Håndværkssvenden fik ofte videre udsyn ved som zünftig (lavsberettiget) svend at „rejse på professionen".

Men som trækfuglen søgte han tilbage til det hjemlige sted for at bygge rede der. Der blev trods alle hans oplevelser i det fremmede noget småborgerligt over ham. Mens købmanden sad hjemme og lagde vidtspændende planer, sad håndværkeren ofte efter endt arbejdsdag på værtshus og underholdt sig med ligestillede.

Historierne kunne der ofte være grove nok; men i virkeligheden satte man en ære i at leve ærbart med kone, børn, svende og lærlinge. Og der fandtes mestre, som oplærte hele familien i de 10 bud, de 7 dødssynder, Credo og Paternoster (Trosbekendelsen og Fadervor). Dog var der også tit noget småborgerligt over gudsforholdet som i det tyske gravvers:

Her hviler Ahlke, Ahlke Tud;
bevar mig, kære Herre Gud,
som jeg dig ville selv bevare,
om du var Ahlke, Ahlke Tud,
og jeg den kære Herre Gud.

Mesteren havde tugtelsesret over svende og lærlinge. Men sligt fandt man sig i; det hørte jo til, og engang blev det forhåbentlig ens egen tur til at bruge spændremmen. Ganske vist forsøgte mestrene til tider at gøre deres stilling arvelig; men de opnåede det aldrig.

Efterhånden som håndværkerstanden nåede mere selvstændighed, krævede den del i bystyret, og op mod reformationstiden opstod ofte stærke stridigheder, ja blodige kampe mellem håndværkere og købmænd.

I en tid, da adelen var i forfald, kirken som helhed i åndelig tilbagegang, købmændene oftest splittede af hensynsløs egoisme, mens bønderne i mange egne var for trykkede til at fastholde gammel kultur — da var det mest håndværkerstanden, der værnede gammel kultur og moral.

Dante og Den guddommelige Komedie.

Det hænder, at der fremstår et menneske, hvis ånd er så mægtig, at den omspænder tidens dybeste længsler og højeste idealer, og hvis sind er så følsomt, at det mærker tidens puls i sine årer.

En så rig ånd var Dante.

Han fødtes i Firenza 1265 af adelig slægt og fik en omhyggelig opdragelse og oplæring, så han blev fortrolig med tidens videnskab og tænkning. Der stod i hans tid en skarp strid mellem to partier i Firenza. Han sluttede sig til det ene, og da det andet sejrede, måtte han flygte for at redde livet. Han var da 37 år, var gift og havde tre børn, men hverken hustru eller børn kunne følge ham i landflygtigheden. Aldrig mere fik han se byen ved Arnofloden, „hvis vande jeg drak af, før jeg fik tænder". Han måtte, som han siger, „mod min vilje vise folk de sår, skæbnen har slået mig, og som ofte uretfærdigt regnes den slagne selv til last." Og han kunne ikke krybe for de mægtige. En fyrste, hos hvem han en tid opholdt sig, havde en nar, som ved sin naragtighed og uhøviske væsen var alles yndling. Fyrsten hånede Dante, der trods sin visdom ikke forstod som narren at være folk til behag, men fik svaret: „Du ville ikke forundre dig derover, når du vidste, at grunden til venskab ligger i sjælens lighed og sædernes overensstemmelse."

I sin landflygtighed grundede han over de store spørgsmål. Han fandt, at der til en sand verdensorden krævedes en stærk og ordnende kejsermagt og en åndelig pavemagt. Forræderne mod denne dobbelte

idé fik i hans „Commedia" plads i det dybeste helvede. — Men samtidig vendtes hans tanker indad og op mod det evige.

På denne vej blev Beatrice hans ledende engel.

Han så hende kun to gange; første gang var han 9, hun 8 år. Om dette møde siger han: „I det øjeblik, siger jeg for sandt, at livets ånd, som bor i hjertets hemmeligste kammer, tog til at skælve så stærkt, at den føltes forfærdelig i de mindste pulsårer, og skælvende sagde den de ord: Der kommer en gud, som er stærkere end jeg og skal beherske mig."

Dante Alighieri

9 år efter så han hende atter: „Den vidunderligste kvinde viste sig for mig, klædt i den hvideste farve, imellem to andre ædle damer, som var ældre end hun, og idet hun gik gennem gaden, vendte hun sine øjne hen mod den side, hvor jeg meget frygtsom stod, og i sin uudsigelige høviskhed, for hvilken hun nu får sin løn i det andet liv, hilste hun mig så mildt, at jeg i det øjeblik syntes at se salighedens yderste grænse." — For Dante blev Beatrice udtrykket for alt ædelt og rent. Hun blev hans himmelske ledsager gennem paradiset i hans „Commedia". Når han alligevel ikke søgte at vinde hendes kærlighed, var det ud fra den tids syn på ægteskabet (I s. 252). Hans følelse over for hende var af udelukkende åndelig art.

Var han blevet gift med hende, havde hun antagelig skænket ham nogle få lykkelige år. Nu løftede hun hans blik mod det evige og gjorde ham til den store digter.

„Commedia" kaldte Dante sit hovedværk. „Divina Commedia" har eftertiden kaldt det. Kun den mest kyndige vil kunne læse det uden

kommentarer, da det er fuldt af hentydninger til personer og begivenheder, ikke blot til græsk og romersk digtning, men også til Dantes samtid. Desuden ynder Dante at benytte datidens filosofiske vendinger og hentyde til kirkens spidsfindige læresætninger. Men man møder hele middelalderens tankegang, ja man kan næsten sige dens sjæl, i dette værk. Og til tider hæver Dante sig til højder, hvor man føler, at det ikke er tænkningen, men de store syner, der har grebet ham.

Digtet begynder med, at Dante finder sig selv forvildet i en skov: hans ungdomsforvildelser. — Da møder han Vergil: en bondefødt digter, som kort før Kristi tid i digtet „Æneiden" havde skildret Roms oldtid og deri særlig prist tapperhed, fromhed og ærbødighed for forældrene. Han blev Dantes vejleder gennem helvede og skærsilden.

Helvede skildres som en mægtig tragt i jordens indre, hvor de usalige sjæle straffes for deres jordiske synder. Over dets indgangsdør står skrevet: „Her lades håbet ude!"

I dets forgård finder digteren dem, der levede uden skam og ære, hvem både Herren og hans fjender vragede: „De har ej dødens håb tilbage", siger Vergil om dem. Her findes også udøbte børn. „De skyldfri er; men deres retfærd nytter dem ej, fordi de fattes dåbens vande." Og her findes retfærdige hedningers sjæle; men fordi de levede

. . . . før Kristi lys det sande,
har de ej dyrket Gud med skyldig ære.
Jeg hører selv til dem i disse lande,

siger Vergil. „Ej sørgende, ej glad var deres mine", hedder det i digtet.

I selve helvede findes vellystige, som nu lever i stadigt savn: Frådsere æder jord, gerrige — deriblandt mange paver og kardinaler — slås ustandseligt, ruffere og forførere piskes af hornede djævle, smigrere er sænket ned i en mødding, forrædere mod slægt og fædreland står i is, og næppe er deres tårer udgydt, før de fryser til is.

Dybest nede findes Brutus og Cassius, der forrådte deres velgører, Roms frelser, Cæsar (I s. 79), og endelig Judas, som forrådte Kristus. Deres hoveder knuses ustandseligt under et uhyres tænder. De havde begået den største synd, Dante kunne tænke sig: forrådt den ordnende stat og kirken.

Nu stiger Vergil med Dante op til skærsilden, hvor angrende synderes sjæle renses, så de kan stige op i paradiset. I forgården ser han dem, der døde uden at være løst af kirkens band.

Sjælene anråber ham om at få de efterladte til at bede for dem, så

de hurtigere kan slippe gennem skærsilden. Ved selve indgangen til den lyder det til ham: „Hvo sig tilbage ser, må fluks uddrage." Til de hovmodige lyder det:

Hvi løfter eders ånd så højt sin pande?
Kun skrøbelige kryb I ere alle;
lig orme før forvandlingen I stande.

De vredagtige må synge Agnus Dei (Guds lam) for at mindes om Guds tilgivende kærlighed. De siger:

I levende bestandig skylden skyder
på himlen[1]; som nødvendighed alene
bevæged alt og tvang jer til at lyde.
I så fald måtte Herren jer formene
frit valg . . .

Dante får her at vide:

enfoldigt som et barn, der ler og græder,
går sjælen ud af Herrens skaberhænder.

Men snart jager den efter et ringere gode. Derfor skal der være en kejser, som kan lære den loven at kende, og en pave, som kan lære den at skelne mellem urent og rent. Før fandtes der i Rom to sole; men „nu har de slukket hinanden".

Tilsidst skal Dante selv gennem skærsildflammen; han viger tilbage; men Vergil siger:

Søn, fra hende, du skal møde,
fra Beatrice flammerne dig skiller.

Så endelig møder han Beatrice, der siger ham, at han var sunket så dybt i synd, at der kun fandtes een vej til hans frelse: at skue de fordømte. Nu må Vergil forlade ham, og Beatrice bliver hans fører gennem paradiset.

Som der i helvede var gradsforskel på synd og straf, er der det her på herlighed. Helt oppe i den højeste, i solens sfære, ser han de

[1] Her menes stjernernes gang, som man i middelalderen mente var bestemmende for menneskenes skæbne.

store kirkelærere og lytter til deres ord; men da han spørger sjælene i månens sfære, om de ikke længes efter en højere grad af salighed, svarer de:

Ifald vi længtes efter højere goder,
da kom jo ej vor vilje til at stemme
med hans, der gav os plads på disse kloder.

Dante var fuldt ud kirkens mand, men så også dens fejl. Afladsbreve, som allerede solgtes dengang, kaldte han løgnebreve, og han lader oldtidens martyrpaver sige til hans egen tids, at de gav ikke deres blod, for at kirken skulle bruges til at vinde guld.

Tilsidst fører Beatrice ham op mod det himmelske lys i det øverste paradis:

O, nådes væld, som skænked mig formue
til med mit blik — før livets tid var leden —
at tabe mig i evighedens lue!
Der så jeg i dens dyb alt, hvad herneden
er spredt i verdensrummet, samlet stande,
forbundet i een bog af kærligheden.

„Den guddommelige Komedie" anses for et af de største digterværker, som nogen sinde er skabt, og der findes vist flere kommentarer til det end til noget andet digterværk.

Kampen mellem Filip d. Smukke og Bonifacius VIII.

I kampen mellem kejser og pave havde paven foreløbig sejret. Og Bonifacius VIII, der blev valgt til pave 1294, søgte at virkeliggøre Gregor VIIs og Innocens IIIs mål: at gøre paven til både kirkens og statens overhoved. Ved det kirkelige jubelår i 1300 mødte han således i paveligt skrud og lod de kejserlige værdigheder blive båret foran sig som udtryk for, at han var herre over dem.

Hans samtidige, kong Filip d. Smukke af Frankrig, var efter middelalderlig opfattelse en from mand; han gik med hårskjorte inderst på kroppen og fulgte nøje gudstjenesten. Men da Bonifacius forbød lægfolk at sætte kirkens mænd i skat uden pavens tilladelse, forbød Filip udførsel af sølv og guld fra Frankrig, så paven ingen peterspenge kunne få derfra, hvorfor han nødtes til at ophæve forbudet for Frankrigs vedkommende.

En pavelig legat havde optrådt uforskammet over for kong Filip, der krævede, at paven skulle afstraffe ham derfor. I stedet for rettede paven en række ærerørende beskyldninger mod Filip, der svarede med at indkalde en forsamling af gejstlige, adelige og — for første gang i Frankrigs historie — udsendinge fra stæderne. Han lod dem vide, at han ville værne kongemagten mod kirkens overgreb, og at enhver, som drog til det kirkemøde, paven ville lade afholde i Rom i 1302, blev betragtet som kongens fjende.

Giotto: Bonifacius VIII

Alligevel mødte flere franske prælater. Og her udtalte Bonifacius: „Der er to sværd, et åndeligt og et verdsligt, begge tilhører kirken. Det sidste skal føres for kirken, det første af den. Det første er i pavens hånd, det andet i kongers og krigeres, men efter pavens ordre, og som han vil".

Filip krævede nu, at der skulle afholdes et almindeligt kirkemøde, da han regnede med, at det ville gå Bonifacius imod. Og hans rådgiver, Nogaret, hvis bedstefar var blevet brændt som kætter, gik i spidsen for flere af Bonifacius' modstandere frem for denne og krævede i Filips navn, at enten skulle han indkalde det ønskede kirkemøde eller trække sig tilbage. Bonifacius svarede, at før gav han sit liv. Et par dage efter jog borgerne Nogaret bort.

Ydmygelsen havde dog været den 86årige Bonifacius for meget. Ingen fyrste, intet folk var kommet ham til hjælp. Kort efter (1303) døde han af sorg og fortvivlelse, og forsøget på at skaffe pavedømmet herredømme over den verdslige magt gik i graven med ham. Dante gav ham plads i helvede. Han ville jo slukke den sol, som skulle værne om loven.

De følgende paver tog fra 1309—78 ophold i den franske by Avignon. Det blev pavedømmets babylonske udlændighed. Paverne var i den tid de franske kongers lydige tjenere.

Tempelherreordenen, der var stiftet for at bekæmpe saracenerne, havde efterhånden samlet sig om at skaffe sig mægtige rigdomme og levede derefter. „Han drikker som en tempelherre" hed et mundheld, og i Tyskland kaldte man et bordel for et tempelhus. — Filip ønskede

at komme i besiddelse af ordenens rigdomme og fik paven til at ophæve ordenen, hvorefter han lod tempelherrerne fængsle og pinte dem til at tilstå både kætteri og utugt. Ordenens stormester blev brændt. Flere tempelherrer var forinden blevet dræbt, og Filip overtog både deres kasse og deres gods.

Kirken syntes nu at skulle blive de franske kongers tjener. I sin Commedia så Dante forholdet mellem de franske konger og kirken i avignontiden i lignelsen af en nøgen horekvinde (kirken), der kysser en vældig kæmpe (Frankrig).

Den engelsk-franske hundredårskrig 1337—1453.

Den stærke kongemagt i Frankrig medførte, at forholdene nu i høj grad afhang af, hvordan kongen var. Og magten havde givet kongerne den forestilling, at de ejede landet, hvad de bl. a. gav udtryk for ved at forlene deres yngre sønner med store landområder. Disse sønner skulle vel stå under kongen og følge ham i krig; men jo mere kongen svækkedes, jo stærkere blev de. Det samme gjaldt vasallerne. Begge parter havde givet kongerne god grund til at nære mistillid til dem. Nu var der opstået en kraftig borgerstand, især i Flandern og Paris. Den var interesseret i en stærk kongemagt, som kunne holde stormændene i ave. Med støtte fra den ville kongerne stadig sikre sig magten. — Men de fleste konger støttede sig ifølge gamle vaneforestillinger stadig til vasallerne.

Borgerskabets magt viste sig, da de flanderske borgere rejste sig mod deres plageånder og bibragte en fransk ridderhær et forsmædeligt nederlag 1302. Men Filip d. Smukke kom ridderne til hjælp, og borgerne måtte bøje sig.

Filip d. Smukkes sønner døde alle sønneløse, og nu gjorde både hans brodersøn Filip og hans dattersøn, kong Edvard III af England, krav på riget. Franskmændene fulgte Filip VI; så søgte Edvard III, der havde store forleninger i Frankrig, at erobre det. Dermed udbrød 1337 den engelsk-franske krig, som med mindre afbrydelser varede i over hundrede år.

Filip VI begyndte sin kongegerning med at hjælpe den forhadte flanderske greve mod borgerne, over hvem der blev taget en frygtelig hævn. De svarede med at slutte sig til Edvard III.

1346 kom det til det historiske slag ved Crecy, hvor man for første gang anvendte kanoner. Det var englænderne, der anvendte dem. Kanonerne lavede dog mere larm end fortræd. Men en mindretallig en-

gelsk hær af øvede borgerlige bueskytter besejrede fuldstændigt den franske ridderhær.

Edvard belejrede nu Calais, som han ville bruge som udfaldsport mod Frankrig. Efter et års modstand tvang hungeren borgerne til overgivelse. Edvard lovede, at byen skulle blive skånet for plyndring, hvis 6 af de mest ansete borgere ville møde i hans lejr, barbenede med strikke om halsen. Den rigeste borger meldte sig frivillig; fem andre fulgte. Men først efter dronningens og fleres indstændige bønner skånede Edvard dem for hængning. Derimod blev alle borgerne forjaget for at give plads for englændere. Byen skulle ikke blot være under England, men også være engelsk.

Efter en 8årig våbenstilstand brød krigen atter ud. I et nyt slag besejrede de engelske bueskytter en tre gange så talrig fransk rytterhær, og kongen blev taget til fange. Tilsidst tvang forholdene kronprinsen til at indkalde rigsstænderne. Borgerne var villige til at bevillige store summer til krigen; men til gengæld krævede de at have medlemmer i det kongelige råd, og at alle skulle betale skat. Desuden skulle der sættes grænser for adelens fejder og lejetroppernes plyndring, og bøndernes kår skulle bedres. — Det endte med, at kronprinsen forlod Paris for at rejse vasallerne mod borgerne. Da udbrød der bondeoprør i Nordfrankrig. Der var bønderne mest selvstændige; men de led både under englændernes og lejetroppernes plyndringer og måtte tilmed betale for at løskøbe fangne riddere, dvs. deres plageånder.

Bønderne nedbrændte herregårdene og dræbte ejerne, men blev tilsidst besejret af adelen med kronprinsen i spidsen. Disse tog en frygtelig hævn. Alene mellem Seinen og dens biflod Marne skal 20.000 bønder være blevet dræbt.

Da kronprinsen 1364 blev konge under navnet Karl V, viste det sig dog, at han havde lært af nederlag og ulykker. Han styrede mest i overensstemmelse med de krav, borgerne havde opstillet, tog sine rådgivere blandt borgere og lavadel, holdt stormændene i tømme, holdt streng orden i landets økonomi og sørgede for, at der herskede lov og orden i landet, og at bøndernes kår forbedredes. Desuden lykkedes det hans feltherre at forjage englænderne fra det meste af riget. Han vandt sig derved folkets kærlighed og tilnavnet den Vise.

Efter hans død 1380 fulgte en ulykkelig tid: De styrende ødslede med statens midler; en svag konge og en løsagtig dronning satte kongedømmets ære over styr. Vasaller stredes om magten og var villige til at sælge landet for egen fordel; oprør brød ud så her så der. Ved

kongens død 1422 var næsten hele Frankrig i den engelske konges magt. Kronprinsen nagedes af tvivl om, at han var kongens søn, og da han ikke var kronet i Reims domkirke, ansås han ikke for at være retmæssig konge. Frankrigs tid som selvstændigt land syntes at være ude.

Da frelstes landet af en purung pige.

Jeanne d' Arc.

Jeanne d' Arc var en jævn bondepige fra Nordøstfrankrig. Hun havde hørt fortælle, at som en kvinde, den afdøde dronning, havde fordærvet Frankrig, skulle en uskyldig jomfru frelse det, men hun fæstede ingen lid til det.

Da hørte hun som 13årig røster, der kaldte hende til at frelse Frankrig, og senere så hun helgeninder og ærkeenglen Michael, som kaldte hende til at forjage englænderne fra Orleans og til at få kronprinsen kronet i Reims. Hun henvendte sig to gange forgæves til en kaptajn for at få ham til at føre hende til kronprinsen.

Tilsidst var nøden forfærdelig. Orleans holdt vel stand; men hungeren nagede befolkningen, og kronprinsen sad tvivlende og ørkesløs. „Før midfaste må jeg stå for kongen, om jeg så skal slide mine ben op til knæene for at nå derhen", sagde hun og henvendte sig tredie gang til kaptajnen. Og nu var folkestemningen så stærk for hende, at han måtte føre hende til kronprinsen. Skønt denne var klædt som andre, fandt hun ham straks, lod ham vide, at han var Frankrigs retmæssige konge, og meddelte ham de to opgaver, hun var kaldet til. Først lod han kvinder undersøge, om hun virkelig var jomfru, og krævede en udtalelse af kirken. Da begge parter vidnede for hende, overlod han hende en hær.

Hærens befalingsmænd måtte bøje sig for hendes vilje; soldaterne fulgte hende blindt. Snart var Orleans befriet. Derved fik hun navnet „Pigen fra Orleans". Den næste opgave var sværere. Hun måtte da kæmpe mod det intrigerende hof. Men endelig fulgte Karl hende. Hun førte ham velholden til Reims, hvor han blev kronet. Dermed forsvandt hans tvivl. Karl VII var nu i alle franskmænds øjne Frankrigs rette konge.

Jeanne d' Arc's mission var nu færdig; hun ville hjem. Men kongen holdt hende tilbage. Hendes sikkerhed var imidlertid forbi; hun tvivlede på, at røsterne, hun hørte, var fra Gud, og flere angreb mod englænderne slog fejl. Tilsidst tog en forrædersk franskmand hende til fange og solgte hende til englænderne, for hvem det gjaldt om at få

hende erklæret for heks, da Karl VIIs kroning så måtte anses for ugyldig. En afsat fransk bisp var deres villige tjener, idet han derved håbede at vinde et ærkebispedømme.

Hun blev lagt i lænker, truet med tortur og fik som tilsyn rå soldater, som det dog lykkedes hende at tøjle. Til dommere tog man hendes fjender; troede nogen på hendes uskyld, blev han straks fjernet. Snart søgte man ved snedige spørgsmål at lokke hende i fælder, snart ved tarvelige spørgsmål at forvirre hende. Således spurgte man, om ærkeenglen Michael havde vist sig nøgen for hende, men fik svaret: „Tror I ikke, Vorherre har noget at klæde ham i!" Tilsidst fik man hende aflokket en erklæring, hvorefter hun afsvor sin tro på guddommeligheden af de røster, hun havde hørt og fulgt. Men den tog hun tilbage, idet hun erklærede, den var hende aftvunget i bevidstløs tilstand. Så skaffede bispen en erklæring fra Paris' universitet, hvorefter hun var „forræder, listig, grusom og tørstede efter menneskelig blod". Og endelig fik han hende dømt til bålet.

„Ak", udbrød den 19årige pige, „vil man behandle mig så grusomt, at hele mit legeme, som aldrig er blevet fordærvet, skal fortæres og forvandles til aske." — Man slæbte hende op på en brændestabel og bandt hende til en pæl. Hun bad kun om at få et krucifix at se på, og mens flammerne slikkede op ad hende, hævdede hun, at det var Guds befaling, hun havde adlydt. Tilsidst bøjede hun hovedet og råbte: „Jesus!" — En englænder, der overværede det, råbte: „Ve os, vi har brændt en helgeninde!"

Det var 1431.

Hendes slægt forlangte dommen omstødt som ugyldig, og for Karl VII — der intet havde gjort for at få hende befriet — var det af stor betydning at få fastslået, at det ikke var en heks og kætter, der havde fået ham kronet; men paven ville nødig være uven med England. Først 1455 blev der nedsat en domstol, der lod hendes liv nøje undersøge, og alle lovpriste hende for renhed, fromhed og godhed. Så blev hun 1456 erklæret for uskyldig dømt. — Englænderne lod hendes aske kaste i floden, for at ingen skulle dyrke den. — Men hun blev det franske folks skytshelgen og symbol på dets bedste egenskaber.

Den stærke kongemagt fornyes i Frankrig.

Jeanne d' Arc havde tilbagegivet franskmændene, og selv den uduelige konge, troen på sig selv. Da krigen mod England sluttede 1453, var Frankrig befriet på Calais nær.

Og nu overlod kongen den rige købmand Jacques Coeur at ordne

finansvæsenet: Hofudgifterne skulle derefter udredes af kongens godser, mens skatterne skulle bruges til de egentlige statsudgifter.

Der blev skabt en stående hær, idet hvert af de 16.000 sogne skulle udruste og underholde en mand, og det blev forbudt adelen at holde væbnede mænd. Det medførte et oprør fra deres side.

Da blev Karl VIIs søn, Ludvig XI, konge (1461—83). Han havde på sin hat en snor med små metalhelgener, som han viste dyb ærbødighed, og om halsen en rosenkrans, og han bad stadig sine Ave Maria og Paternoster, mens perlerne gled mellem hans fingre.

Hans mål var at gøre kongedømmet stærkt og at skaffe sig herredømme over lenene; dertil anvendte han ethvert brugbart middel: løgn, løftebrud, list og vold.

Hertug Karl d. Dristige af Burgund var hans mægtigste lensmand og farligste modstander. Han var tillige herre over Nederlandene og satte sig som mål at tilegne sig Elsass-Lothringen for af disse lande at skabe et selvstændigt kongerige. Da fik Ludvig svejtserne hidset på ham. Karl faldt, og Ludvig inddrog Burgund. De øvrige lensmænd hidsede han på hinanden og sikrede sig fordelen af deres kampe. I sin kamp mod højadelen støttede han sig til borgere og bønder, der også var interesserede i dens nederlag, og snart var den fuldstændigt besejret.

Sine sidste år levede Ludvig ene sammen med sin bøddel og sin barber. Alle vegne havde han spioner og spioner til at udspejde spionerne; selv besøgte han sine unge piger, gik rundt og så på fangerne, som han havde indesluttet i jernbure, eller i sin urtehave, hvor hans fjender nu hang som frugter i træerne. — Franskmændene drog et lettelsens suk, da han døde. Men Frankrig var en fasttømret stat, og kongemagten grundfæstet.

Bonderøre og reformationsbevægelse i England.

Da de engelske stormænd 1215 tvang Johan uden Land til at underskrive „Magna Charta“ (I s. 278), regnede de antagelig med, at de skulle have hovedindflydelsen på landets styre. Og typisk for mange af dem var det svar, en jarl gav, da en kommission spurgte ham, med hvad ret han havde sit len. „Med dettes ret“, svarede han, huggende sit sværd i bordet. „Med sværdet vandt vore fædre deres land, og med sværdet vil vi fastholde det.“

Men efter at borgere og riddere havde fået indflydelse i parlamentet, var det blevet nationens faste midtpunkt, som kunne hindre høj-

adelens selvtægt såvel som en konges tilbøjelighed til krigs- eller eventyrpolitik. Dog lykkedes det kongerne at få penge til den fransk-engelske hundredårskrig såvel som andre krige. 1284 erobrede Edvard I Wales, og senere gjorde han Skotland til sit len. Men William Wallace rejste skotterne til modstand og slog englænderne. Tilsidst lykkedes det dog Edvard at få ham fanget; han lod ham slæbe til retterstedet, bundet til en hestehale, hans øjne og indvolde rive ud, før hovedet blev afhugget. Edvards herredømme blev dog af kort varighed. Skotterne løsrev sig atter, og først flere hundrede år senere blev de to riger sluttet sammen.

Flagellanter

Den sorte død.

Kort før 1350 blev Europa hærget af en frygtelig lungepest, den sorte død. Den skal have bortrevet omk. ¼ af denne verdensdels befolkning; i Norden og England, hvor den især hærgede, endda ca ⅓. Efter 6—7 års hærgning standsede den lige så brat, som den begyndte. Man kendte lige så lidt til sygdommens årsag som til midler mod den. Det var en almindelig tro, at den skyldtes Guds vrede over synden. Nogle hengav sig blindt eller fromt i deres skæbne, andre kastede sig ud i vilde udskejelser. Men en del håbede at formilde Gud ved at tugte deres syndens legemer.

Det var de såkaldte flagellanter (svøbebrødre). Barfodede med blottede overkroppe drog mænd og kvinder, ja selv børn, fra den ene

egn til den anden, piskede sig selv til blods under afsyngelse af bodssalmer. De rev mængden med sig, især i Italien, Frankrig og Tyskland. Ofte drog præsten i spidsen, og der ringedes med kirkeklokkerne, når en sådan skare ankom. Pavekirken fordømte dog bevægelsen, der snart døde hen.

Forud for den sorte død havde England haft en række gode år, hvor mange fæstebønder købte deres ejendomme eller fik hoveri og naturalieydelser afløst med en årlig pengesum, og stavnsbundne bønder købte sig fri. Men da der var forholdsvis mange lønarbejdere, var arbejdslønnen ringe. — Efter „mandedøden" blev der stor mangel på arbejdskraft, hvilket medførte en mægtig lønstigning. Skønt prisen på landbrugsprodukter også steg stærkt, jamrede landmændene sig over lønstigningen, og da der kun sad repræsentanter for det store landbrug i parlamentet, vedtog det en lov, hvorefter der indførtes barbariske straffe for at forlange højere løn end før mandedøden. Arbejderne blev stavnsbundne, selv om de havde købt sig fri, og fæstebønderne måtte atter yde hoveri og betale landgilden i naturalier. Men lovene lod sig ikke gennemføre. Stavnsbåndet bortfaldt, og lønningerne steg stærkt.

Parlamentet havde omtrent fjernet skatterne på jorden, så den, der ejede store arealer, kunne ernære sig ved fårehold, da det kun krævede nogle få hyrder, og den flanderske uldindustri efterspurgte ulden. Megen jord, som før havde været dyrket, blev da lagt ud til fåregræsning.

Jordskatterne var mest afløst af skatter, som særlig trykkede underklassen, men denne var endnu ikke så underkuet, at den fandt sig i stormændenes overgreb. Præsten William Longland idealiserede i digtet „Per Plovmand" den jævne bonde, der lever af hæderligt arbejde og fører et rent liv, så han kan finde vejen til sandheden, og en anden præst, John Ball, forkyndte trods fængselstraf: „Hvis vi alle stammer fra Adam og Eva, hvordan kan da nogle sige, at de er bedre end andre? Hvorfor skal vi slide, for at andre kan svire vort arbejde op, de være klædt i fløjl, vi i pjalter? . . . Folkens, det bliver ikke godt i England, så længe ejendom ikke er fælles, og så længe der er vornede og adelsmænd." Overalt i England gentog man hans rim:

Da Adam graved', og Eva spandt,
hvor fandt man da en adelsmand?

Størst betydning fik John Wyclif, der virkede som lærer ved Oxford universitet i sidste fjerdedel af 1300tallet. Ud fra bibelen hævdede han, at kirken var de troendes samfund, og at afladshandel og helgendyrkelse var ukristelig. Desuden forkastede han forvandlingslæren: At nadverens brød og vin ved præstens messeord forvandledes til Jesu legeme og blod. Derved nedrev han den mur, pavekirken havde rejst mellem gejstlig og verdslig, idet den hævdede, at den gejstlige stand ved at modtage kirkelig indvielse blev i stand til — som man udtrykte sig — at „skabe skaberen".

De bandbuller, som paven udstedte mod Wyclif, blev uden virkning. Da de avignonske paver (I s. 339) under hundredårskrigen krævede den lensafgift, Johan uden Land var gået ind på at svare, afviste parlamentet dem og blev forsvaret af Wyclif, der tilmed hævdede, at kirkens mænd bør leve i fattigdom og tjene menneskene, ikke herske over dem. Parlamentet så da sin fordel ved at beskytte ham.

Det ændredes imidlertid fuldstændig, da han udsendte prædikanter til at udbrede den sande kristendom. De forkyndte nemlig samme lære som John Ball.

1377 havde parlamentet udskrevet en kopskat (en lige stor skat på hvert hoved), som var i høj grad trykkende for de fattige, og året 1380 blev der desuden lagt en knugende skat på de jævne bønder. Nu slog harmen ud. Det begyndte med, at en tegltækker dræbte en skatteopkræver, som havde krænket hans datter, og det fortsatte som et almindeligt oprør. Mængden plyndrede Canterbury ærkebispesæde og friede John Ball af fængsel, og snart drog 100.000 mand mod London. De brændte deres fjenders huse og dræbte alle de lovkyndige, de kunne få fat på. Af kongen krævede de en ny regering, afskaffelse af kopskatten, tolden og hoveriet, og fæsteafgiften fastsat til en bestemt pengesum. Den 14årige kong Richard II red ud til dem. „Jeg er jeres konge; hvad vil I?" — „Vi vil, at du skal gøre os og vort land frit, så vi aldrig kaldes for trælle", svarede de. Han lod udstede frihedsbreve til dem, og de drog glade hjem. Derpå samlede han en hær af stormænd og drog mod dem, og da de mødte med frihedsbrevene, svarede han: „Trælle var I, og trælle er I, i træl dom skal I blive, ikke i det gamle, men i et endnu værre." Stormændene tilbød en fanget bondefører livet, hvis han kunne få bønderne til at give afkald på frihedsbrevene; han sagde til disse: „Hvis jeg dør, dør jeg for den frihed, vi har vundet. Jeg holder det for en lykke at dø som martyr for den." — Mange blev dræbt; det blev forbudt bønderne at sætte deres

børn i lære i byerne, at sætte dem i skole eller lade dem uddanne til præster. Men forbudet lod sig ikke helt overholde.

Regeringen og stormændene kastede skylden for oprøret på Wyclif, som blev afskediget fra universitetet, men dog fik lov til at fortsætte sin præstegerning. „Sandheden vil sejre tilsidst", var den trøst, hvormed han gik døden i møde 1384. Senere lykkedes det paven at få hans lig opgravet og brændt og asken kastet i en flod. Flere af de følgende konger forfulgte Wyclifs tilhængere og fik næsten ødelagt, hvad der fandtes af højere åndsliv i England.

Efter hundredårskrigens afslutning førtes en blodig kongsemnekrig mellem to engelske adelsslægter. Løgn og løftebrud var almindelig. Værst af alle var Richard III, som lod to brodersønner, hvis fader havde sat ham til formynder for dem, sætte i fængsel og senere dræbe. 1485 faldt han i et slag mod Henrik VII, som blev konge og førte England ind i roligere forhold.

Tyskland.

De syv kurfyrster (I s. 273) sørgede altid for at vælge en konge, der ikke var så mægtig, at han kunne true deres magt. Tyskland kunne knap nok betegnes som et rige, da det bestod af en mængde stater, nogle større, flere hundrede ganske små, hver med sine love; de var så løst forbundne, at de ofte lå i krig med hinanden. Desuden fandtes en del rigsstæder, som stod direkte under kongen. De sluttede sig imidlertid sammen i store forbund og bøjede sig ikke for nogen kongelig befaling. Tyskland havde hverken en fælles udenrigspolitik eller fælles hær, og kongen havde kun den magt, han besad i sin egenskab af fyrste over en af staterne. Ret og orden måtte fyrster og stæder selv sørge for, hver inden for sit område.

Alligevel udvidedes tyskernes magt i dette tidsrum: Hansestæderne, et forbund af nordtyske stæder, tiltvang sig handelsrettigheder i England og de nordiske lande; tyske købmænd trængte som missionærer for tysk åndsliv dybt ind i Polen; det nordtyske slaviske venderland fortyskedes, og de tyske riddere tog herredømmet over Østersøens østkyst helt op til Den finske Bugt.

De fleste tyske konger søgte at erhverve sig kongenavn over Italien samt kejsertitel. Men de nåede aldrig mere end den nordligste del af Italien, og selv der var deres magt mere af formel end reel karakter, og den pomp og pragt, hvormed kejserkroningen foregik, dækkede kun over, at kejsernavnet blot var en tom titel.

Selv om de fleste tyske konger blev kejserkronet af paver, har freds-

kysset ved kroningen vist sjældent været særligt hjerteligt. I reglen var der strid mellem kejser og pave, især mellem kong Ludvig af Bayern (1314—47) og den avignonske pave Johannes XXII (1316—34), der søgte at lægge hele Italien under pavestolen og at herske over konger og kejsere i Gregor VII's og Innocens III's ånd. Han krævede, at Ludvig skulle nedlægge kronen, da paven ikke havde godkendt hans valg. Ludvig svarede, at da han var valgt af kurfyrsterne, var han lovlig konge.

Fyrsteligt festmåltid

I den tid stredes dominikanerne og franciskanerne, idet de første hævdede, at Jesus og hans apostle havde haft ejendom, hvad de sidste benægtede. Johannes XXII holdt med dominikanerne og erklærede dem, der havde en anden mening, for kættere. Ludvig holdt følgelig med franciskanerne og kaldte paven en kætter. Så bandlyste Johannes XXII Ludvig og enhver, der var ham lydig, og udstødte af kirken enhver præst, som ikke opsagde ham troskab. Tyskerne stillede sig imidlertid bag Ludvig, og da paven derfor lyste interdikt over hele riget, opnåede han kun, at de præster, der ville overholde det, enten blev forjaget eller dræbt.

Og nu fik Ludvig hjælp af to tænkere, som i skriftet „Fredens forsvarer" satte skel mellem stat og kirke. De hævdede, at staten var en fri sammenslutning af mennesker; dens opgave var at skaffe de bedste betingelser for et retfærdigt liv. Dens borgere havde ret til at give

love, som kongen skulle sørge for at overholde. Han skulle have så megen magt, at han kunne det, men ikke være så mægtig, at han kunne omstyrte retsordningen. — Kirken var de troendes samfund, og enhver kristen var præst. Menigheden skulle vælge præst, bisp og pave, og et kirkemøde være øverste myndighed. Kættere måtte ikke forfølges, da der skulle være samvittighedsfrihed. — Paven erklærede, at de to forfattere var udgået af helvedes svovlpøl; men Ludvig holdt hånden over dem. Han drog til Italien, lod sig kejserkrone uden pavens medvirkning og udnævnte en franciskanermunk til pave.

Kampen endte imidlertid med, at Ludvig forgæves søgte at få fred med Johannnes XXII og hans eftermand, hvorfor kurfyrsterne, der havde støttet ham i kampen, afsatte ham. Men selve kampen havde vist, at hvis Ludvig havde været stærk nok, kunne han have skabt en tysk nationalkirke, løst fra Roms pavedømme.

Bøhmen og Johan Hus.

I folkevandringstiden havde de slaviske tjekkere bosat sig i Bøhmen. De var blevet kristnet fra Tyskland, og en del tyskere havde bosat sig i landet, mest som købmænd. Landet hørte til Tyskland, og de sociale forhold havde udviklet sig der som i det øvrige Tyskland.

Da blev Karl I konge (1341—78). „Der var ikke et slot, som ikke var pantsat; jeg måtte bo som en jævn borger i byen", skrev han siden om tilstanden. Senere blev han valgt til tysk kejser under navnet Karl IV og søgte som sin ven, Valdemar Atterdag, at gennemtvinge orden i Tyskland, hvor han fik et ilde eftermæle. Derimod blev han elsket i Bøhmen, hvor han tvang ridderne til at holde fred og begrænsede deres magt til fordel for bondestanden. Han lod anlægge veje og bygge broer og sørgede for lov og orden, så handelen blomstrede. Det tjekkiske sprog bragte han til ære ved selv at bruge det og ved at påbyde, at præsterne skulle benytte det. Endelig oprettede han i Prag et universitet, som kunne benyttes af både tyskere, slaver og magyarer (i Ungarn). Det opnåede næsten lige så stor berømmelse som Paris' og var en tid besøgt af omk. 10.000 studenter.

Der blev Johan Hus lærer 1396.

Han var en tjekkisk bondeson, der var blevet oplært til præst. I hans tid gik der over Bøhmen en stærk religiøs vækkelse, hvis hovedmænd blev forfulgt af pavekirken. Hus må have sluttet sig til denne vækkelse, siden han blev præst ved dens hovedkirke, Bethlehemskapellet i Prag.

Richard II af England var gift med en bøhmisk prinsesse, og det skyldtes antagelig hende eller hendes omgivelser, at Wyclifs tanker blev kendt i Bøhmen. Hus blev stærkt optaget af dem og var i det væsentligste enig med Wyclif. Det medførte, at ærkebispen i Prag bandlyste ham. Men både hoffet, universitetet og den overvejende del af folket stillede sig bag Hus, der mente, at han stod på kirkens grund, og indskød sin sag for pavens dom.

Da kom der afladskræmmere til Prag for at skaffe penge, som paven ville bruge til en krig mod Neapels konge. Hus og hans ven Hieronimus prædikede mod afladshandelen; studenterne brændte afladsbreve, og rundt i gaderne lød det: „Man må adlyde den sandfærdige magister Hus mere end de bedragerske skarer af ægteskabsbrydere (munke og præster) og simonister."

Bøhmens konge begyndte at blive bange for det folkerøre, Hus havde vakt; han opfordrede ham til at forlade Prag og lod tre studenter henrette, fordi de i en kirke havde afbrudt en afladskræmmer. Hus brugte sin fritid til at skrive mod kirkens misbrug, og de tre studenter blev af befolkningen hyldede som martyrer. Imens bredte Hus' lære sig ikke blot over Bøhmen, men videre ud både til Polen og Rusland.

1414—15 holdtes et stort kirkemøde i Konstanz i Baden. Hus blev indkaldt dertil, og kejser Sigismund lovede ham frit lejde. Han drog dertil for at vidne om og forsvare sin lære, men blev straks kastet i fængsel. Man nægtede ham at forhøres offentligt for kirkemødet; i stedet for forhørte et udvalg ham. Det erklærede ham for kætter og krævede, han skulle tilbagekalde sin lære, hvad han nægtede. Et kirkemøde ansås dengang for kirkens højeste myndighed. Ikke at bøje sig for dets afgørelse var gudsbespotteligt. Hus blev erklæret for kætter og overgivet til den verdslige myndighed, som skulle fuldbyrde dommen: døden på bålet. Kirken var nemlig ikke blodtørstig, hed det; den overlod til den verdslige magt at fuldbyrde dens vilje. Og Sigismund beroligede man med, at en kætter behøvede man ikke at holde sit løfte til.

Man påsatte Hus en hat med påmalede djævle og indskriften: „Det er en ærkekætter." Stående på bålet bad han og sang salmer, til livet var udslukt.

Hus var dræbt; men hans ånd levede i hans folk: Tjekkerne svarede med at afbryde forbindelsen med pavekirken, at gøre universitetet i Prag til højeste kirkelige myndighed og berøve kirken dens gods. Da mange af tyskerne i Bøhmen holdt fast ved pavekirken, blev bevægelsen ikke blot en religiøs, men også en national. — Kongen blev

nu bange for bevægelsen og valgte tyske til byrådet i en del af Prag, hvor de af religiøse grunde arresterede nogle husitter. Disses tilhængere svarede med at kaste rådsherrerne ud af vinduerne, hvorefter de blev sønderslidt af den rasende folkehob (1419). Denne vinduesudsmidning blev indledning til husitterkrigen.

Først angreb kejser Sigismund Bøhmen med en mægtig hær, men blev fuldstændig slået. Så prædikede paven korstog, og der var fyrster nok, som gerne ville erobre landet, og som med deres røvende og plyndrende lejede „korsfarere" drog mod Bøhmen; men alle led ynkeligt nederlag. Og snart drog bøhmerne dybt ind i Tyskland, hvor man dels med rædsel, dels med undren så disse krigere, der drog i slag under salmesang og skånede kvinder og børn.

Husitterne var imidlertid delt i en moderat retning, kalixtinerne (mest storborgere og adelige, som især krævede Guds ords frihed og ret til at nyde vinen ved nadveren[1]) og en yderliggående retning, taboritterne, (mest småkårsfolk, som holdt på det almindelige præstedømme, præsternes ret til ægteskab og krævede en mere retfærdig økonomisk fordeling).

Kejser, kurfyrster og pave måtte tilsidst anmode om fred og fik den 1433 med kalixtinerne, der væsentlig fik deres krav opfyldt. Men taboritterne frygtede, det ville betyde, at adelen og storborgerne ville få magten i landet. Det kom til en borgerkrig, hvor taboritterne blev besejrede. — Kejseren og paven nægtede nu at holde deres løfter til kalixtinerne. Først 1458, da en bøhmisk konge gav dem og katolikkerne lige ret, faldt der nogenlunde ro over landet.

Taboritterne samlede sig om Peter Chelcicky, der af krigen havde lært, at man ikke skal forsvare sin tro med sværdet. Han forkyndte, at man skulle tåle, ikke forfølge, man skulle arbejde, men ikke befale, og hellere lide end opgive det mindste af sin overbevisning. — Disse såkaldte bøhmiske og mähriske brødre søgte at leve som den første apostelmenighed. Fra dem udgik siden herrnhutterne.

Svejtsernes frihedskamp.

I det nordlige Svejts lå borgen Habsburg, hvorfra den slægt stammer, der herskede over Østrig fra 1273—1918.

Omkring Vierwaldstättersøerne ligger tre mindre landområder: Schwytz (Svejts), Uri og Unterwalden. Bønderne i Schwytz var frie, hvorimod Uri og Unterwalden stod under verdslige eller gejstlige her-

[1] Det må kun præsten i pavekirken.

rer. Omkring 1300 var habsburgerne deres værneherrer og betragtede sig som deres herrer. Det førte til svejtsernes frihedskampe, hvorom de siden fortalte:

Albrecht af Habsburg sendte bønderne nogle fogeder på halsen. En af disse, Gessler, kom engang forbi en smuk bondegård i Schwytz og udbrød: „Jeg vil ikke vide af, at bønderne bygger uden min tilladelse, ej heller at de lever så fri, som om de var herrer." Ejerens, Verner Stauffachers, hustru hørte ham sige det og lod manden vide, at det snart var forbi med bøndernes frihed, om de tålte slige ord.

Landenberg, fogeden over Unterwalden, fratog for en ubetydelighеds skyld en bonde hans plovokser og sagde, at bonden kunne selv trække ploven. Bondens søn, Arnold fra Melchtal, ville værne okserne og slog en finger over på en af Landenbergs knægte, hvorpå han flygtede. Som straf lod Landenberg øjnene stikke ud på hans gamle fader.

Da samledes Verner Stauffacher, Arnold Melchtal og Walther Fürst fra Uri hver med 10 mand på en eng i Rütli 1291 og svor ved Gud og alle helgener at holde sammen og værne om friheden for sig selv og dem, der kom efter. Fra dette møde stammer Svejts' frihed.

Gessler havde opstillet en hat på en stang. Den forestillede landsherren, og alle, der gik forbi, skulle hilse ærbødigt på den. Det undlod Vilhelm Tell, Walter Fürsts svigersøn, hvorfor Gessler dømte ham til at skyde et æble af sønnens hoved; fejlede han, skulle han dø. Han bad om at slippe fri; men Gessler svarede, at så lod han sønnen dræbe. Skuddet lykkedes; men Gessler så, at Tell havde endnu en pil i koggeret, og på hans spørgsmål, hvad den skulle bruges til, svarede Tell, at havde den første pil dræbt sønnen, var den anden bestemt for Gessler. Gessler havde lovet at skåne Tells liv, hvad han end svarede. Men han lod ham binde, og da han ikke turde beholde ham som fange i Uri, skulle han føres over søen. Da rejste der sig en frygtelig storm, og man måtte løse Tell, fordi han var den eneste, der kunne styre båden i uvejret. Han styrede den tæt ind på en klippe, greb sin bue og sprang i land. Kort efter faldt Gessler for den gemte pil.

Nytårsdag 1308 tog de sammensvorne borgen Habsburg med list.

1315 blev de angrebet af en overmægtig hær af jernklædte riddere i passet ved Morgarten. 50 landsforviste mænd var ilet deres landsmænd til hjælp, men var blevet afvist. Så søgte de op på bjergskråningen, og da adelshæren rykkede ind i passet, rullede de store sten ned på dem; nogle dræbtes, og der kom forvirring i de øvriges rækker. Bønderne fór nu løs på dem med hellebarder og køller og tilføjede dem et forsmædeligt nederlag.

Svejtser-soldater

Habsburgerne fik snart andet at tænke på end at hævne nederlaget. Fem andre kantoner (provinser med et vist indre selvstyre) sluttede sig til de tre. I godt 70 år havde edsforbundet fred.

Da rykkede hertug Leopold III af Østrig 1386 mod svejtserne med 4000 stærkt bevæbnede ryttere. De mødtes ved Sempach, hvor rytterne måtte stå af hestene, da egnen passede dårligt for rytteri. Denne gang omsluttede de jernklædte, lansebevæbnede riddere bondehæren. Men Arnold Winkelried råbte til bønderne: „Jeg skal bane jer vej. Sørg for min kone og mine børn!" Derpå greb han en del lanser, som han fæstede så fast i sit bryst, at ridderne ikke straks kunne få dem i brug. Bønderne strømmede nu ud af den åbning, han havde frembragt, og adelshæren led et knusende nederlag. Hertug Leopold var blandt de faldne. „Gud har siddet til doms over de adelige herrers trods", sagde svejtserne. — Et forsøg, habsburgerne to år efter gjorde på at besejre forbundet, bragte dem et nyt nederlag.

(En del af fortællingerne er sagn. Men i skikkelser som Tell og Winkelried fandt svejtserne idealer, som de bedste unge søgte at efterligne.)

I 90 år havde de svejtsiske kantoner nu fred for ydre fjender. Da følte de sig truet af Karl d. Dristige af Burgund og besejrede ham fuldstændigt 1476. Der fortaltes, at de vandt så store rigdomme derved, at kvinder klædte sig i silke, og at sølv kun regnedes for tin. Karl havde erobret Lothringen, hvis beboere nu sluttede forbund med svejtserne, og i slaget ved Nancy 1477 faldt Karl.

Gennem flere århundreder blev Svejts nu uantastet af andre magter, og flere kantoner sluttede sig til forbundet. I en tid, hvor bønderne i det meste af Europa trykkedes mer og mer af fyrster eller herrestænder, forblev Svejts en fri bonderepublik.

Men nu kom svejtserne ud for en større fare end fjendens våben, nemlig hans penge. Fyrster kappedes om at leje de tapre svejtsere til soldater eller til beskyttelse (Svejtsergarde). Pengebegær og et vildt soldaterliv demoraliserede mangen ungersvend, så han kom tilbage med syfilissmitte og uden arbejdsvilje. Ofte kæmpede svejtser mod svejtser på europæiske slagmarker.

Men en stamme af sande ætlinge af de gamle frihedskæmpere stod stadig vagt for folkets frihed og ret.

EN OPLØSNINGSTID: DANMARK 1241—1340

Kampe mellem konge og hertug.

VALDEMAR Sejr døde 1241. „Da", skrev kort efter en munk, „faldt for sand kronen af de danskes hoved. Thi fra den stund gav de sig hen til at fejde indbyrdes og lægge hinanden øde . . . og de lande, som deres fædre ærefuldt havde vundet med sværd, faldt ikke alene fra deres herredømme, men slog endog riget de sværeste sår . . . , idet rigets høvdinge ej satte sig til modværge mod dem, men søndersled og hærgede hinanden indbyrdes."

I disse ord er som i en nøddeskal vist ikke blot den nærmeste, men en længere tids udvikling i Danmark. Valdemarernes storhedstid var grundet på en sund økonomisk udvikling og et godt samarbejde mellem kongen og de forskellige stænder; men der var nu dannet to herrestænder: Kirken og adelen, begge grundlagt på privilegier, som de fristedes til ikke blot at værne om, men også at udvide. Og samtidig var kongemagten blevet truende stærk: Valdemar d. Store havde — vel for at undgå fremtidige kongsemnekrige — fået sin ældste søn kronet til konge allerede som dreng. Deri lå spiren til, at Danmark gik over fra at være valgrige til at blive arverige. Desuden havde valdemarerne jo mægtige indtægter, som de ikke stod nogen til regnskab for. De betragtede sig derfor nu som ejere af landet og delte det til en vis grad mellem deres sønner. Allerede Valdemar d. Store havde overladt sin søn, Valdemar, Sønderjylland som len. Dengang bragte det ingen ulykke, fordi brødrene holdt sammen, og Valdemar Sejr ved sin barnløse broders død førte lenet med tilbage til Danmark. Men før sin død handlede han på samme vis: Den ældste søn, Erik, blev konge, brødrene Abel og Kristoffer fik henholdsvis Sønderjylland og Lolland-Falster som len, og to uægte sønner Blekinge og Nørre-Halland. For Sønderjylland fik det skæbnesvanger betydning. De øvrige len hjemfaldt snart til kronen.

Lensmændene skulle adlyde kongen og hjælpe ham, når riget var i

fare. Men kom kongen i strid eller krig indad- eller udadtil, benyttede de næsten altid lejligheden til at udvide deres magt. Lensvæsenet blev, så længe det bestod, et stadig ulægt sår på det danske statslegeme.

Erik fik tilnavnet Plovpenning efter en ekstraskat, han pålagde folket under det påskud, at den skulle bruges til et korstog til Estland, som da blev angrebet af russerne. Muligvis pålagde han den, fordi han mistede store indtægter fra lenene og fra de skattefri herrestænder. Det var en forældet skat på hver plov eller vel snarere på hver plov land[1]. Som alle ekstraskatter var den forhadt. Bønderne i Skåne besvarede den med oprør, og kongen måtte flygte. Senere fik han forlig med dem; det meddeles ikke hvordan. En skat, han lagde på kirken, blev antagelig årsag til den strid med Roskilde bisp, som senere skal omtales.

Året efter faderens død kom han i strid med brødrene, især hertug Abel, der var gift med en holstensk grevedatter, hvis brødre hjalp ham. Kampen førtes med forskelligt held; mest gik det ud over den fredelige befolkning: Odense og Svendborg blev brændt, Øm kloster plyndret, og da abbeden søgte at værge det, blev han såret og taget til fange. 1250 erobrede Erik grænsefæstningen Rendsborg, som de holstenske grever derefter belejrede. Han drog den til undsætning, og da han havde fået sluttet fred med Abel, tog han på vejen ind til ham. Abel ribbede op i den gamle strid; Erik søgte at slå det hen med en spøg; men det endte med, at Abel overlod broderen til en ridder. — „Hvor skal jeg føre ham hen" spurgte denne. — „Hvorhen du vil, og gør med ham, hvad dig lyster!" — De førte ham ud på Slien, hvor hans argeste fjende, Lave Gudmundsøn, lagde til. Erik vidste nu, at det ville koste ham livet, og bad om en præst, så han kunne skrifte før sin død. Det fik han, og efter skriftemålet halshuggede hans fjender ham og sænkede liget i vandet. Der fandt nogle fiskere det og begravede det i en nærliggende kirke.

Abel skyndte sig til Viborg landsting, hvor han blev valgt til konge. Snart hed det imidlertid, at han var skyldig i broderens død, og sammen med 24 riddere måtte han sværge på sin uskyldighed. Det var almindelig mening, at de havde aflagt falsk ed.

Abel bragte orden i statens pengevæsen ved bl. a. at lade kirker og klostre betale for deres fæstebønders skattefrihed[2]. — Øm klosters krønike tordner over „denne elendige brodermorder", der krævede

[1] Den jord, der kunne dyrkes med en plov.
[2] Fæstebønderne kunne jo svare større landgilde, når de var skattefri.

penge af dem, for at deres bryder og landboere[1] kunne nyde den skattefrihed, andre konger havde givet dem. — Voldtægt og røveri blev straffet med døden, og de kongelige ombudsmænd måtte sværge på ikke at modtage gaver for at øve ret og skel. Hidtil havde kongerne krævet vragret; men for at fremme handelen gav Abel de skibbrudne ret til at bjerge deres vraggods. Da faldt han efter to års regering i et slag mod friserne 1252. Folk så deri Guds straf. Og snart fortaltes der, at man i mørke nætter kunne se ham og hans mensvorne mænd jage til det sted, hvor Erik var blevet dræbt.

Abels søn, Valdemar, var på en rejse blevet taget til fange af ærkebispen i Køln, der lig andre røverriddere forlangte løsepenge af ham. Men Abel faldt, før han fik ham fri. Det benyttede Bengerds tredie søn, Kristoffer, sig af til at blive valgt til konge.

Valdemar Abelsøns morbrødre frikøbte ham og krævede, at han skulle have Sønderjylland som len. Da Kristoffer afviste det, plyndrede de Slesvig by med kirke og kloster, så en klosterbroder så den hellige jomfru græde derover. Kristoffer måtte tilsidst overlade Valdemar lenet.

Strid mellem kongemagt og kirke.

I Kristoffers tid brød kampen mellem stat og kirke for alvor løs. I Eriks tid havde Roskilde bisp på et bispemøde fået vedtaget, at der skulle lyses band over enhver, der krænkede kirkens ret og friheder eller lagde hånd på dens gods. Kong Erik svarede med at landsforvise bispen; men paven valgte Jakob Erlandsøn til hans efterfølger. Og meget mod kong Kristoffers vilje valgte kannikerne i Lund ham senere til ærkebisp.

Kristoffer og Jakob Erlandsøn var lige hårde halse. Ærkebispen krævede, at kirken skulle have domsret i en mængde sager, hvor staten havde det. Kongen forlangte, at alle skulle stå under landets love, og anklagede ærkebispen for at „hindre leding ved at bandlyse kongens mænd", hvilket vel betød, at han forbød riddere på bispegodset at adlyde ledingsbud. I ærkebispens svar hedder det: „.... Ligesom det åndelige går forud for det timelige, således går også kirkens ret fremfor den verdslige, og skulle de stå hinanden imod, da sætter den større den mindre ud af kraft". — Trods modstand fra jyske bisper fremtvang ærkebispen ved et kirkemøde i Vejle 1256 en udtalelse, hvor-

[1] Bestyrere og forpagtere.

efter al gudstjeneste i landet skulle forbydes, hvis nogen bisp blev fanget eller forulempet på kongens bud.

Ved samme tid holdt Kristoffer danehof i Nyborg, hvortil kirkemændene ankom senere. Kongen hilste dem med ordet: „Sent kom studedriverne!" Straks tørnede han og Jakob Erlandsøn sammen, idet denne klagede over, at kongen holdt ting under åben himmel, så almuen kunne deltage, i stedet for blot at holde møde med rigets udvalgte og bedste mænd.

Året efter fratog kongen ærkebispen de forrettigheder og friheder, denne hidtil havde nydt af kronen, og krævede tjenesteed af hans riddere, hvis de ville bevare deres skattefrihed. Forgæves søgte Jakob Erlandsøn at hidse Norges konge på Danmark, og antagelig stod han bag det angreb, fyrst Jarimar af Rygen rettede mod Sjælland. Samtidig angreb de holstenske grever Jylland. Valdemar Abelsøn var nemlig død, og Kristoffer ville så inddrage Sønderjylland som et hjemfaldent len; men Abels enke, Mechtilde, hidsede sine brødre på Kristoffer for at skaffe sønnen Erik lenet. De blev dog alle overvundet af Kristoffer.

Men da han ønskede at få sin søn Erik kronet til konge, nægtede Jakob Erlandsøn at gøre det og forbød landets øvrige bisper at medvirke derved. Så lod kongen ham gribe; man „satte en hætte af rævehaler på hans hellige hoved" og lod ham sætte i fængsel på Fyn. — Nu skulle der altså lyses interdikt over riget. Det blev dog kun forsøgt på Sjælland og øst for Øresund. Der tvang kongen præsteskabet til at åbne kirkerne. Og da domprovsten og ærkedegnen i Lund ville drage til paven for at klage, lod kongen dem fængsle. Det viste sig, at pavekirken ikke var så stærk i Danmark, som Jakob Erlandsøn troede.

Da døde Kristoffer pludselig i Ribe. Man mente, at abbed Arnfast i Ryd havde givet ham gift i hostien (nadverbrødet). Men kannikerne i Ribe jordfæstede den bandlyste konge i domkirken.

Kristoffers søn, Erik, var da kun 10 år, så moderen, Margrethe Samborsdatter, måtte overtage styret. En fjendtlig hær under fyrst Jarimar af Rygen, bisp Peder af Roskilde og Erik Abelsøn stod i Sjælland. Den bondehær, Margrethe opbød imod dem, blev slået; flere tusinde faldt, og bispen nægtede dem grav i indviet jord. Margrethe måtte nu overlade Erik Abelsøn Sønderjylland som len. Et par år efter led danskerne atter nederlag i kamp mod hertugen og hans hjælpere, og både Margrethe, Erik og bispen af Slesvig blev taget til fange. Den sidste blev på Jakob Erlandsøns bud lagt i lænker. Landets styrere

fik imidlertid nordtyske fyrster hidset på holstenerne, så det lykkedes at få fangerne fri på tålelige vilkår.

For at få fred med Jakob Erlandsøn havde Margrethe løsladt ham. Han svarede med at bandlyse de bisper, der havde medvirket ved Eriks kroning; desuden søgte han at få abbed Arnfast valgt til bisp i Århus, hvilket dog mislykkedes. Endelig kom det til et forlig mellem kongen og ærkebispen; men Jakob Erlandsøn døde, før han nåede at komme hjem og overtage sit embede. Hans broder Erland, der stod på kongens side, blev hans efterfølger. Ingen af parterne havde sejret; men kirkens autoritet havde fået et knæk. Modstandere og ligegyldige så på den med foragt; fromme spurgte: hvad og hvem skal man tro?

Kongens kamp med adelen.

Erik fik tilnavnet Klipping: et klippet fåreskind eller en beklippet (forringet) mønt. Antagelig hentyder det til, at han inddrog landets mønt og tjente ved at give folket en ringere i stedet. Efter at han havde overtaget styret, blandede han sig i svenske tronstridigheder og opnåede, at en svensk hær plyndrede i Nordskåne og en dansk i Mellemsverige. Thi „fattige undersåtter må altid betale lavet"[1]. Hans regering var præget af retsløshed: Den kongetro bisp Tyge af Århus voldgæstede[2] Øm kloster uden lov og ret, og en pavelig irettesættelse agtede han „ikke højere end møg". Herremanden Jens Glob dræbte sin frænde, bisp Elav af Børglum, og dennes domprovst foran en kirkes alter, fordi bispen som formynder skulle have frataget hans moder slægtens gods under sønnens fravær. — Selvtægt var atter kommet i højsædet, fordi kongen svigtede den opgave, Jyske Lov pålagde ham.

Retshævdelsen vanskeliggjordes desuden af de forskellige love, som ofte stred mod hinanden. Skånske Lov, Sjællandske Lov og Jyske Lov for landsdelene, Vederlaget, gældende for hirden, og dertil de kirkelige love, som Jakob Erlandsøn endda søgte egenmægtigt at ændre. Hvilken lov gjaldt, hvis en bonde anklagede en hirdmand? Gjaldt Vederlaget alle herremænd? Stod en bonde på kirkegodset under landsloven eller kirkeloven? Var herremænd på kirkegods eller under en hertug ledingspligtige over for kongen? osv.

Under vanskelige forhold skete det, at kongen indkaldte et såkaldt danehof, der modsat landstinget gjaldt for hele riget. Det var over-

---

[1] Historikeren Arild Hvidtfeldt.

[2] Besøgte det uden indbydelse og tog fra det til sig selv med følge, hvad han lystede.

vejende stormænd, som mødte der. I rolige tider kunne der gå flere år, hvor det ikke blev indkaldt.

Herremændenes udrustning blev stadig dyrere; til gengæld synes de at have fået skattefrihed for deres fæstebønder, så disse kunne betale mere i landgilde. Det gavnede dog ikke lavadelsmændene, da de vist sjældent ejede udfæstet jord, og deres rustning var da også ofte meget mangelfuld. Stormændene fik derimod råd til at bygge borge med voldgrave, tykke mure og vindebro. Det var den tids fæstninger. — Nægtede en sådan stormand at „rette for sig" (I s. 322), kunne kongen sende ham indtil tre påmindelsesbreve. Sad han dem overhørig, måtte kongen konfiskere hans hovedlod, dog kun løsøre, og straffe ham efter godtykke. Klagerens ret gik dog altid forud for kongens.

Da herremændene ofte havde vist sig at være upålidelige i krig, havde kongerne begyndt at bruge lejede soldater. Men de var dyre, og skatterne blev færre, jo mere jord der blev skattefri. Så udskrev kongen tvangslån hos kirken og ombyttede stadig mønten med dårligere; dem fik han imidlertid tilbage som skat, og da lejetropperne skulle have deres løn udbetalt i sølv, gav møntforringelsen bagslag. Kongen fristedes da til at søge at skaffe sig indtægter ved at udstede påmindelsesbreve uden forudgået dom.

Nu krævede den norske enkedronning Ingeborg, Erik Plovpennings datter, sin arv udbetalt, og hertug Eriks søn Valdemar ville snart gøre krav på Sønderjylland som arveligt len. Under disse forhold følte Erik Klipping sig nødsaget til at indkalde et danehof (1282).

Den første håndfæstning.

Her måtte han underskrive Danmarks første håndfæstning, som man også har kaldt Danmarks første grundlov og har sammenlignet med Magna Charta (I s. 278). Flere af dens bestemmelser vidner om kongens magtmisbrug: Ingen måtte fængsles uden at være lovlig dømt eller grebet på fersk gerning. — Kongebrev måtte først anvendes, hvis den anklagede havde siddet lovlig stævning overhørig. — Ingen måtte straffes ud over, hvad loven bestemte. — Bøndernes ægt (pligtkørsel) for kongen måtte ikke strække sig ud over herredsting, og kun i nødsfald kunne de tvinges til at bygge og bøde på kongens gårde. — Ombudsmændenes myndighedsmisbrug skulle forhindres. — Nye byrder måtte ikke lægges på købmændene. — Kirken skulle nyde sine gamle friheder. — Desuden traf man den I s. 303 nævnte bestemmelse, af kunne en mand ikke betale de ham idømte

bøder, måtte man fradømme ham af hans jord. — Endelig vedtog man, at der fremtidigt hvert år skulle afholdes danehof.

Ved det følgende danehof overdrog man hertug Valdemar Sønderjylland; men da han senere også gjorde krav på Als og krongodset, blev han afvist. Han søgte da at tage det med magt, men blev taget til fange og slap først fri, da han havde givet afkald derpå. Også enkedronning Ingeborg fik tildømt sin arv; men Erik Klipping holdt den stadig tilbage.

Han har næppe holdt, hvad han var gået ind på. Og 1286 blev han myrdet i Finderup lade.

En senere folkevise gør det til et hævnmord, fordi han skal have voldtaget marsk Stig Andersøns hustru; men den ældste viser, at det var et politisk mord:

Der er så mange i Danmark,
vil alle herrer være.

Drabsmændene forklædte sig i gråmunkedragter og opsøgte kongen i Finderup lade:

De stak hannem ind ad hærde
og ud ad venstre side:
„Nu har vi den gerning gjort,
al Danmark bær for kvide."

Erik Klipping var faldet for sit magtmisbrug.

Erik Mænved.

Erik Mænved var kun 12 år, da hans fader blev dræbt. Foreløbig styrede hans moder, Agnes, for ham. Hun fik hertug Valdemar til rigets formynder, endda han var mistænkt for at være delagtig i kongemordet, og han fik, hvad danehoffet havde nægtet ham.

Derpå rejste hun anklage mod ni andre som skyldige i mordet, og de blev alle dømt fredløse, skønt flere kunne påvise, at de havde været andetsteds mordnatten. De byggede sig borge rundt på øer og kyster, og med hjælp fra kong Erik Præstehader i Norge, der ikke havde fået sin mødrenearv udbetalt, plyndrede de Danmarks kyster. Den mest bekendte, Stig Andersøn, rejste borg på øen Hjælm.

Han døde 1293. Og 1295 fik Erik Mænved endelig forlig med de endnu levende og med den norske konge.

Da var han allerede i strid med ærkebisp Jens Grand, der var i slægt med fredløse. Men enkedronningen havde godkendt hans valg, mod at han lovede kongen troskab. Nu drog han til paven, nedlagde sit embede og tog det af denne, idet han så hævdede at være løst fra

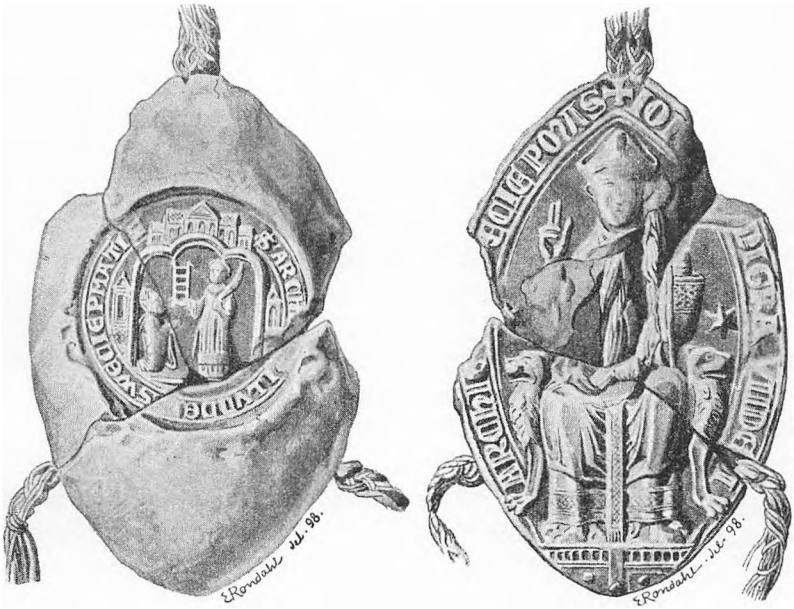

Jens Grands segl og modsegl.

sit løfte. Det hed sig, at han sås sammen med de fredløse og skulle have sagt, at det var slemt, Erik Klipping ikke var blevet dræbt så tidligt, at han ikke havde efterladt sig en søn. Upåtalt af ham byggede de fredløse borg på ærkebispesædets grund, og han fornyede vejleaftalerne.

Da lod Erik Mænved ham fængsle og sætte i lænker i Søborg slots fangetårn. Der fortælles, at han kun fik rugbrød fuld af avner og klid, kålsuppe og vandvælling, at han lå i stanken af sin egen afføring, plaget af lopper, fluer og myg, med betændelse i hovedet. Men bøje sig for kongen ville han ikke, før skulle kongen „skære hvert lem fra den anden", erklærede han.

Der skulle nu erklæres interdikt over landet; men Jens Grand var for dårlig lidt til, at der blev gjort forsøg derpå.

Da hjalp en kok ham ud, og snart var han trods udmattelse på vej til Rom. Undervejs skal han have sagt, at han var ligeglad med, hvem

der var konge i Danmark: En jøde, en hedning, en tyrk, ja djævelen selv, blot det ikke var kong Erik eller hans broder[1].

Pave Bonifacius VIII (I s. 338) tog kærligt mod ham og erklærede, at mange var blevet helgen uden at lide nær så meget for deres tro som Jens Grand. Erik Mænved blev idømt en overmægtig bøde og skulle gå ind på en ordning, der gjorde Jens Grand uafhængig af kongen og øgede ærkebispedømmets jord. Kongen nægtede at bøje sig for pavens dom. Og nu blev interdiktet over Danmark til virkelighed: Ingen kirkeklokker lød til værn mod alle de djævelens hjælpere, som nu fór frit om lande; ingen præst måtte foretage alle de vielser, som var nødvendige for frugtbarhed, fred og en tryg tilværelse. Og når man ikke blev begravet i indviet jord, var helvede da ikke en vis?

Erik måtte bøje sig. Han skrev et såre ydmygt brev til paven, hvor han erklærede paven for Kristi statholder eller rettere Kristus selv, og sluttede: „Tal, Herre, din tjener hører!" Dog nægtede han at kunne betale den mægtige bøde og bad sig fritaget for Jens Grand. Paven lå da i strid med Filip d. Smukke, så brevet var balsam på hans sind. Bøden blev sat ned til $^1/_5$, og Jens Grand fik et andet ærkebispedømme, hvor han gjorde sig grundigt forhadt.

Samtidig med kampen mod de fredløse og mod ærkebispen måtte Erik kæmpe mod sin troløse broder, der ofte stod i forbund med hans fjender, og med hertug Valdemar, der, tro mod abelslægtens traditioner, benyttede danskerkongens vanskeligheder til at udvide sin magt. Og desuden søgte Erik at hjælpe sin svoger, den svenske konge Birger, der lå i krig med sine brødre. Det medførte kun, at danske og svenske landområder blev hærget, og statskassen fattigere.

Trods alle vanskelighederne forsøgte Erik Mænved at tage erobringsarven op efter valdemarerne. Vendland var nu splittet i en mængde tyske smålen, og langs kysten fandtes en del rige, selvstændige byer, af hvilke Lübeck, den mægtigste, stod direkte under den tyske konge. Af ham fik Erik afståelsesbrev på hele dette landområde; fyrsterne tog ham til lensherre, og byerne udnævnede ham til deres værneherre. — Derpå holdt han uden for Rostock en pragtfuld turnering, hvor der fandtes et bjerg af havre til hestene, og et springvand med vin, et andet med mjød. 100 mand blev slået til riddere, og kongen skænkede hver et kostbart ridderudstyr.

Det var kostbart. Og krigene, han måtte føre for at sikre sig fyrsters og byers lydighed, gjorde ondt værre. Skat fulgte på skat. Så

[1] Kristoffer, der havde taget ham til fange.

gjorde bønderne oprør, og ofte stod der herremænd bag dem. Det lykkedes vel kongen at slå oprørene ned, og han hævnede sig blodigt; men deraf blev statskassen ikke rigere.

Så måtte han låne. Og da kirken forbød at tage renter, fik kreditoren i stedet for et stykke land i pant med ret til indtægterne af det, til lånet var tilbagebetalt. To holstenske grever, Gert og Johan — den sidste var hans halvbroder — fik Fyn, nogle stormænd fik andre stykker. Derved mindskedes rigets indtægter yderligere. Erik Mænved blev nødt til at opgive sin eventyrpolitik. Da han døde 1319, var den udvikling godt i gang, som i hans broders tid skulle føre Danmark til afgrundens rand.

Danmark på afgrundens rand.

Erik Mænved døde barnløs. Der fortaltes, at han havde advaret danskerne mod at tage hans falske og troløse broder Kristoffer til konge. I Jylland skal der have været stemning for at vælge hertug Erik af Sønderjylland, så dette hertugdømme kunne falde tilbage til kongeriget. Men da greverne Gert og Johan var imod at få en stærk nabo til dansk konge, vovede hertug Erik ikke at trodse dem.

Så blev Kristoffer valgt. Men først fik han forelagt en håndfæstning, den første, en dansk konge har underskrevet før sin tronbestigelse. Kristoffer måtte rette sig efter bestemmelserne i Erik Klippings håndfæstning og desuden love ikke at begynde krig uden prælaters og rigets bedste (mægtigste) mænds samtykke. Gejstlige måtte kun stedes for kirkens dom. Herremænd fik ret til deres undergivnes mindre bøder og skulle ikke tjene uden for riget. Kongen måtte ikke give nye love uden danehoffets samtykke; alle skatter, der var pålagt siden kong Valdemars tid, skulle afskaffes, og panterne indløses. — Medens Erik Klippings håndfæstning særlig gik ud på at sikre folket mod kongens vilkårlighed, havde stormændene benyttet Kristoffers til at skaffe sig nye privilegier.

Kun ved en yderst sparsommelig og fredelig politik i god forståelse med danehoffet kunne håndfæstningen overholdes. Kristoffer agtede overhovedet ikke at gøre det. Han søgte bl. a. at fortsætte broderens mislykkede politik i Nordtyskland og udskrev nye skatter dertil.

Da døde hertug Erik af Sønderjylland. Han havde været gift med grev Gerts søster, og både Kristoffer og Gert krævede nu at blive formynder for hans tiårige søn, Valdemar. Kongen måtte give efter.

Der var imidlertid stor utilfredshed med ham. Og da Gert og Johan rykkede op i Jylland med en hær, sluttede herremændene sig alle

vegne til dem. Kristoffer blev jaget ud af landet og opnåede derved det tilnavn „uden Land", hvormed han gik over i historien (1326). Den 11årige hertug Valdemar blev valgt til konge. Gert fik „for de utallige velgerninger, som greven havde vist kongen, riget og undersåtterne", Sønderjylland som frit og arveligt len og skal have fået indsat den bestemmelse, at Sønderjylland aldrig måtte forenes med Danmark under een herre. Johan og forskellige stormænd huggede sig hver et stort stykke som frit len.

Under trykket heraf digtedes en latinsk klagesang, hvori det bl. a. lyder:

Skal et barn for riget råde,
da er det til nød fordømt;
når det splittet står i våde,
ødes det af svig og skrømt.

Men:

Dog skal fjendevold os finde
stærke til mod den at stå,
skal vi vinde fred i sinde
skal os hjælp og tryghed nå,
være[1] nådens Gud det ly,
hvortil vi i faren ty.

Danskerne fik snart at mærke, at mange tyranner er værre end een. Sjællandske bønder rejste sig; men herremændene støttede deres undertrykkere, og dermed var udfaldet givet. Med ribebispen i spidsen gjorde jyderne oprør og nåede helt til Gottorp slot, hvor de dog blev slået af grev Gert, fordi flere landsmænd svigtede.

Under disse forhold kom Kristoffer tilbage. Han fik atter kongetitel, og Valdemar måtte trække sig tilbage til Sønderjylland. Men grev Gert fik hele Jylland med Fyn som pantelen, og Johan Lolland-Falster, Sjælland og landet øst for Øresund. Kristoffer var stadig „uden land". Der skete for så vidt ingen forandring, da han døde 1332. De to grever fandt det klogest ingen konge at få valgt i hans sted. „Det var, som Danemarks tid var omme."

Men det ulmede rundt om. Skåningerne rejste sig mod grev Johan, der overgav landsdelen til Magnus Smek af Sverige mod en pantesum, hvorfor det igen skulle kunne indløses af den, som havde ret til riget.

[1] Da være osv.

I Jylland fik stormændene løn som fortjent. Grev Gert og hans mænd „borttog alle genstande af værdi, alle klenodier og alt, hvad der i riget var skønt at se til." Kristoffers ældste søn, Otto, gjorde et forsøg på at jage grev Gert ud af Jylland, men blev slået og taget til fange.

Men nu ønskede hertug Valdemar at frigøre sig for morbroderens formynderskab; hansestæderne klagede over sørøveri og retsløshed;

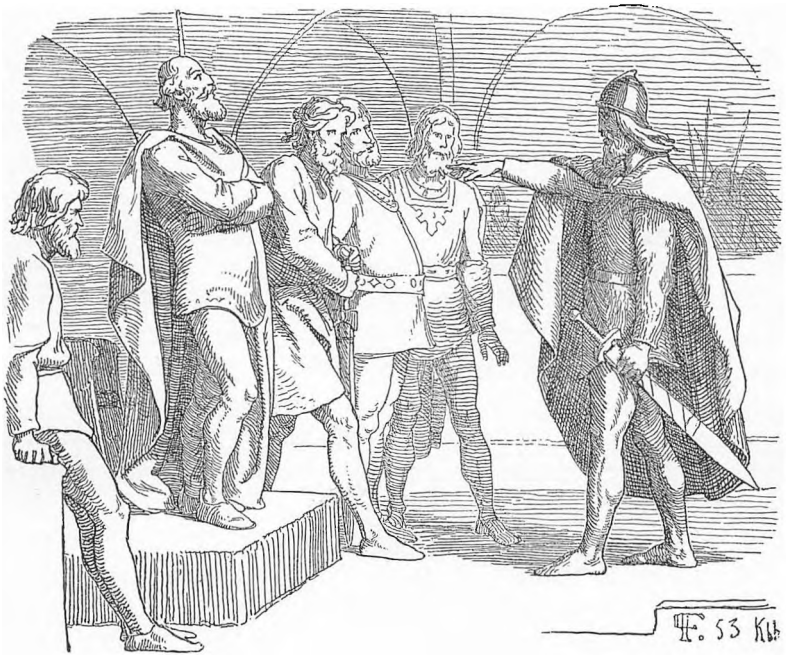

Frølich: Niels Ebbesøn undsiger grev Gert.

jyderne var parate til oprør, og i Kristoffers yngre søn, Valdemar, kunne alle de utilfredse muligvis få en fører.

Grev Gert var dog ikke til sinds at opgive Nørrejylland og Fyn. Snarest har han tænkt at lægge Sønderjylland til det for deraf og af sine holstenske besiddelser at skabe sig et rige. For at slå ethvert oprørsforsøg ned rykkede han med 11.000 lejede soldater op i Jylland. „Hvor vil du få penge fra til at betale alle disse krigere sold?" spurgte man ham og fik svaret: „Jeg vil bagefter føre dem til Ditmarsken; sejrer de der, har de sold nok; falder de, trænger de ikke til nogen". Brændende, skændende, plyndrende, myrdende drog hans lejetropper nordpå. Selv lagde han sig ind i Randers med 4000 mand.

Der faldt han for Niels Ebbesøns hånd 1340.

Niels Ebbesøn.

Niels Ebbesøn kaldes af den jyske krønike for væbner, hvilket tyder på, at han hørte til lavadelen. Men en folkevise, hvis forfatter synes at have vidst ret god besked, nævner flere betydelige mænd som hans slægtninge. Han skal have ejet Nørreris i Foldby sogn, hvor der endnu vises rester af hans borg. Det vides ikke, om de 47 mænd, der fulgte ham, var hans svende eller andre herremænd.

De benyttede sig af, at grev Gerts krigere stod under forskellige riddere, og lod, som de var et vagthold, hvorved de nåede hans herberg, sprængte døren, fældede ham, og stak derefter ild på et hus og rørte trommerne, hvorved de slap bort i forvirringen. Da de var kommet over Gudenå, kastede de de løsnede planker i vandet og sikrede sig derved tilbagetoget.

Grevens tropper havde nu mistet deres høvding og drog plyndrende sydpå, forfulgt af Niels Ebbesøn, der havde samlet en jysk hær. Samme år belejrede han Skanderborg slot, som tyskerne besad. De fik der hjælp af en rytterhær, og i kampen mod den faldt Niels Ebbesøn sammen med to brødre. Da havde han banet vej for Valdemar Atterdags historiske gerning og havde reddet Jylland og Fyn fra at blive det eldorado for tyske riddere, og slaveland for bønder, som Holsten og Sydslesvig i den følgende tid skulle blive.

I tysk historie blev han snigmorderen, der dræbte grev Gert d. Store, slesvig-holstenismens forløber. For danskerne blev han riddersmanden, der fældede „den kullede (skaldede) greve". En senere folkevise søger at rense hans minde ved at hævde, at

greven blev om dagen slagen
og ikke om natten med alle[1].

Det lader sig ikke fastholde. Niels Ebbesøn gav både sin ridderære og sit liv for at fælde grev Gert og rense Danmark for tyskerne. Hans handling efter drabet viser, at det var hans mål, og at drabet ikke — som folkevisen gør det til — var et personligt opgør.

Folkevisen gør den opfattelse gældende, som var almindelig hos højadelen, at ridderen kan tjene, hvem han lyster, og opsige sin tjeneste, når han lyster. Grev Gert forlanger, at Niels Ebbesøn skal ride hans ærinde hos forskellige stormænd, som har opsagt deres tjeneste hos ham, men får svaret:

[1] Aldeles ikke om natten.

„Det er så sæd i Danmark,
har været af gamle dage:
ihvilken svend, som ikke vil tjene,
han må vel orlov have".

Grev Gert giver Niels Ebbesøn valget mellem at rømme landet eller blive hængt, og får svaret:

„Skal jeg ud af landet rømme
fra hustru og børn så små,
usen[1] skal I sige deraf,
at I mig nogen tid så".

Niels Ebbesøn rider hjem, hvor hustruen giver ham det råd at dræbe grev Gert og at lade hestene sko med hagerne fremad for at forvirre fjenden angående vejen, de har redet. Han spørger sine svende, om de vil følge ham, og får svaret:

„Vi vil nu med Eder ride
og vove vort unge liv".

Visen slutter:

„Niels Ebbesen gæsted' en kærling[2],
hun havde ikke uden to leve[3];
den ene gav hun Niels Ebbesøn,
for han vog den kullede greve".

I disse linjer har digteren udtrykt det jævne folks taknemlighed for Niels Ebbesøns dåd.

---

[1] I en ulyksalig stund.
[2] Kvinde.
[3] Brød.

NORGE EFTER KONGSEMNEKAMPENE

I DEN tid, da kong Håkon og Skule Jarl kæmpede om magten, nedskrev en nordmand sin livserfaring i det ejendommelige skrift *Kongespejlet,* der er formet som en faders råd til sin søn. Til indledning minder den gamle sønnen om, at al visdoms ophav er at frygte den almægtige Gud med kærlighedens frygt; han skal altid handle hæderligt og undgå som djævelen selv drikfældighed, terningspil, skøger og væddemål, „thi op fra den slags grundvolde tømres de største ulykker".

Han omtaler, hvordan kongsemnekampe gør riget til en øde-odel, der er besået med den værste ufredssæd; folket splittes, høvdingene samler til deres skatkammer den rigdom, hvori der er mindst rigsbod, nemlig avind. Almuen bliver dristig, enhver danner sig sæder efter eget tykke. Ran og plyndring bliver almindelig, kvinder voldtages, børn avles i hor, og den agtes mest, der ved rov og lovtrækkeri kan vinde mest. Når en sådan tid overgår et land, mister det gode sæder, brave mænd, rigdom og frihed og alt, hvad godt er.

Sønnen skal under sådanne forhold tjene den konge, som har størst ret til riget og vil træde i de bedste kongers spor, men først og fremmest beflitte sig på at være billig, retsindig og mådeholden og altid tænke på sin dødsdag, så han vogter sig for at begå synder. Endelig håber faderen, at Gud vil frelse landet ved at lade det komme under en enekonge.

Da Håkon Håkonsøn havde besejret Skule Jarl (I s. 326), blev han enekonge 1240—63. Samtiden kaldte ham *den Gamle,* enstydig med den erfarne. Mens borgerkrigene ofte hidtil havde været klasse mod klasse eller landsdel mod landsdel, søgte han at få alle nordmænd til at føle sig som eet folk[1] og at skaffe dem fred, lov og orden og fik bygget en stærk forsvarsflåde.

---

[1] Se Henrik Ibsen: »Kongsemnerne«.

Det synes, som danske og nordmænd gensidigt havde plyndret hos modparten, og det truede med krig. Men så enedes Håkon og Kristoffer I om at dømme hver i sin egen sag og har tilsyneladende søgt at overgå hinanden i at vise god vilje mod den anden part.

Håkon sørgede for, at hans sysselmænd varetog menigmands ret; han mildnede ættefejder ved at indsætte bøder i stedet for blod, afskaffede

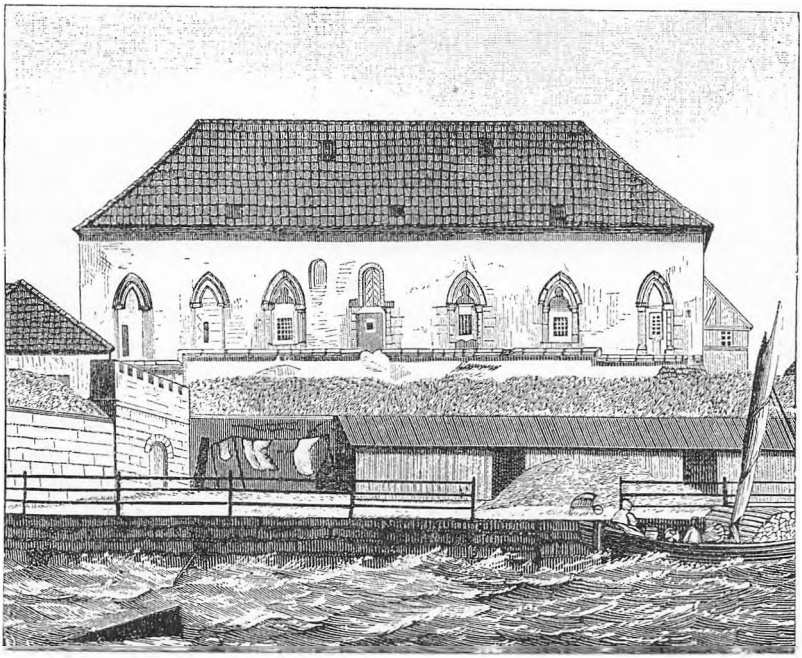

Håkonshallen i Bergen (bygget af Håkon d. Gamle).

jernbyrd osv. Og for at sikre riget mod fremtidige kongsemnekrige fik han fastslået, at hans ældste søn med Margrethe Skulesdatter skulle efterfølge ham som konge, skønt han havde en ældre søn med en elskerinde. Med det samme blev fastslået, at ægteskab gav forret frem for løse forbindelser.

Han byggede flere kirker og klostre og værnede tiggermunkene mod herreklostrenes overgreb, da de, mere end præster og bisper, gennemsyrede folket med kristen tankegang og derigennem støttede ham i hans arbejde for fred og gode sæder. Men da ærkebispen krævede begunstigelser for at krone ham, fik han svaret: „Med Guds hjælp skal jeg ikke købe af Eder, hvad Gud rettelig har kåret mig til." Kunne han ikke opnå kronen uden trykkende bånd, satte han den ikke på sit hoved.

Uden sværdslag blev han konge over Island og Grønland. Men på et tog til Hebriderne og Man, som den skotske konge søgte at erobre, døde han, 58 år gammel.

Håkon IV's søn, Magnus Lagabøter (lovbøder) 1263—80 var lige så fredelig som faderen. Da den skotske konge atter søgte at erobre Hebriderne og Man, hvis befolkning var keltisk, solgte han Norges ret til ham, og da Erik Klipping ikke ville udrede hans hustru Ingeborgs arv, gjorde han intet for at tvinge ham til det.

Sit navn fik han for sit store lovværk. Norge havde fire landsdelslove. Nu udarbejdede han et fælles lovværk for hele landet og fik det vedtaget på tinge. Blodhævn og ættebøder blev afskaffet, og søster fik halv arveret mod broder. Af den gamle lændermandsadel og Sverres høvdinge skabte Magnus en ny adel, der slap fra den ledingsskat, som nu for bønderne trådte i ledingens sted; i stedet skulle de holde en flok bevæbnede svende, som her trådte i den danske lavadels sted.

Men over for den myndige ærkebisp Jon Røde var han for svag. Det lykkedes Jon at få gennemført alt det, Jakob Erlandsøn forgæves søgte at gennemtvinge i Danmark: Kirkens doms- og kaldsret, tiende af næsten alt muligt, skatte- og ledingsfrihed for kirkegodsets mænd. Dog nægtede bønderne flere steder at svare den krævede tiende.

Da Magnus døde, var hans ældste søn Erik kun 12 år, og hans formyndere tilbagekaldte, hvad Magnus var gået ind på, og da Jon svarede med at bandlyse dem, tvang de præsterne til at åbne kirkerne, og Jon måtte flygte. Enden på kampen blev, at kirkeforholdene blev som i Håkon d. Gamles tid. Men kampen medførte, at Erik ganske uforskyldt fik tilnavnet Præstehader.

Da Ingeborg stadig ikke fik sin arv udbetalt, støttede hun de fredløse og hidsede Alf Erlingsøn (Mindrealf) på Danmark, hvor han plyndrede og forstyrrede sildefiskeriet ved Skanør. Men Alf blev fanget og henrettet, og Erik sluttede fred med Danmark.

Hans yngre broder, Håkon V, der efterfulgte ham (1299—1319), trådte i bedstefaderens spor. Sin moders arv fik han udbetalt ved at få Nordhalland som dansk len; stormændene, hvis magt faderen havde fremmet, blev tvunget til at være lydige tjenestemænd; kirkens forsøg på at få de særrettigheder tilbage, hans fader havde givet den, blev skarpt afvist; kun hvad der angik gudstjenesten, fik den frihed til at bestemme. For at hindre voldgæstning af de mange omstrejfere, der fandtes fra kongsemnekrigenes tid, og som skød sig ind under, at de var på pilgrimsfærd, lod han oprette kroer, hvor de kunne købe, hvad de havde behov.

Hans hustru fødte ham kun en datter, som blev gift med den svenske kongesøn, Erik Magnussøn. Deres søn var nærmeste arving til Norge. Men for at undgå et stormandsstyre under hans mindreårighed valgte Håkon selv formynderregering for ham. Den lille Magnus Eriksøn var 3 år, da Håkon døde.

Håkon IVs, hans søns og sønnesønners tid blev for nordmændene, hvad valdemarstiden havde været for danskerne.

Næsten alle nordmænd var bønder. De boede i bygder (landsbyer), der var sammensluttede i fylker (herreder) med en herse (bondehøvding) i spidsen. Holderne (selvejerne) dannede grundstammen; men der var langt flere lejlændinge (fæstebønder); under dem stod atter bestyrere, daglejere, fiskere, håndværkere o. lign., som vist oftest stammede fra frigivne trælle. Først når friheden havde bestået gennem 9 led, blev disse ligestillede med frimænd.

Lændermænd og herser dannede adelen. Stillingen arvedes ofte fra far til søn. Noget afgørende skel fandtes dog ikke; man kunne både stige højere og synke dybere, og samgifte mellem nærstående klasser var almindelig.

Kongsemnekampene havde blodtappet stormandsklassen, så der kun var nogle få tilbage. Da skabte Sverre ny stormænd blandt sine birkebeinere. De var i reglen lavættede, uden høvdingedannelse og præget af krigens vildskab. Ofte optrådte de brutalt, hvorfor bondeopstande mod dem var almindelig. Efterhånden indgiftedes de i den gamle adel, der havde rigeligt af enker og ugifte døtre. — Stormændene blev imidlertid holdt kraftigt i ave af Håkon IV og Håkon V og fik aldrig en magt, der svarede til den danske adels.

Magten afhang mest af jordbesiddelsen. Kronen inddrog herreløst gods, ligeså landsforræderes og de grove sædelighedsforbryderes m. m. Den besad ca. $^1/_5$ af Norges jord. — Kirken skaffede sig jord ved køb, som gaver, som bødepant, dels jord mod at påtage sig forsørgelsen af den forrige ejer. Den var kommet i besiddelse af ca. $^1/_4$ af landets jord, adelen af omk. $^1/_6$, som den søgte at få gjort skattefri, selv om det var købt med skattepålæg. Holderne havde da omk. $^2/_5$ af jorden. Men det meste af kirkens, kongens og adelens jord var udlejet, kirkens og kongens for livstid mod en fast landgilde; adelen var tilbøjelig til at kræve andre ydelser derudover.

Bønderne sluttede sig sammen i gilder til fælles forsvar og gensidig hjælp mod nød og ulykker m. m. Blev en „broder" krigsfange, skulle de andre løskøbe ham, alle skulle følge den døde til graven og lade læse

messe for hans sjæl osv. — Så længe sagerne væsentligt afgjordes på fylkesting, deltog bønderne meget i det offentlige liv. Men da de blev flyttet til landstingene, og stormændene skilte sig ud fra bønderne, hvis talsmænd de før havde været, tabte den jævne befolkning sansen for statens anliggender, og næppe mange følte noget nedværdigende ved, at Norge i de kommende tider blev som en påhængsskude til det danske statsskib.

Island i den ældre middelalder.

Da Harald Hårfagre underlagde sig Norge, drog mange af de stormænd, som ikke ville bøje sig for en overherre, til det folketomme Island, hvor der fandtes græs i dalene, laks i elvene og torsk og hvaler i havet. Med sig tog de hustru og børn, trælle og lejlendinge og hellige ting fra gudehovene og nedsatte sig som høvdinge og goder: de, der forestod gudsdyrkelsen. Landet deltes i godt 50 godord; hvert var som en lille stat, hvor goden dømte og holdt fred og orden.

Men Altinget var fælles for alle; der vedtoges love og dømtes stormændene imellem efter en rettergangsorden, der tilsidst blev så indviklet, at kun de kyndigste havde rede på den.

Det var stridbare mænd og kvinder disse høvdingætter, og tit valgte de „sværdting" fremfor at gå rettens vej (se Njals saga I s. 201 f.). At kristendommen blev lovtaget (I s. 205), ændrede foreløbig intet. Det var ofte goder, der lod sig oplære i den ny gudsdyrkelse, og deres sind forandredes i reglen ikke, fordi de skulde dyrke Hvide Krist i stedet for Thor.

I slutningen af 1000tallet fik Island dog to bisper, som hver fik stor indflydelse. Om Gissur på Skålholt hed det, at alle uden undtagelse rettede sig efter ham, og hans samtidige, Jon Øgmundsøn på Holar, samlede folkeskarer til store kirkefester, som ofte varede en hel uge, og hvor han bespiste en stor skare af de forsamlede. Han fik alle til at søge kirken om søndagen og skal have overvundet høvdingenes trods ved sin store fromhed. — Den islandske kirke blev mere national og mindre pavelig end de fleste af vesterledens kirker. Cølibat blev således ikke indført.

Henimod 1200 blussede kampene atter op: Høvding kæmpede mod høvding; selv på Altinget førtes blodige kampe.

En af de voldsomste stormænd var Sturla på Hvam. Hans søn Snorre oplærtes hos den fredselskende Jon Loptsøn, der var særlig kyndig i Islands og Norges lov og historie. Snorre lærte af ham og skaffede sig ved gifte, retstvist eller køb meget gods. På sin gård

Reykjaholt nedskrev han de gamle gudesagn og Heimskringla: Norges kongesaga til kong Sverre. Værket er skrevet på modersmålet og giver igennem levende fortalte og klart belysende træk et ypperligt billede af folkeliv og udvikling.

På et besøg i Norge gæstede Snorre kong Håkon d. Gamle og lovede at få islændingene til at tage ham til konge. Men da han intet gjorde for at indfri sit løfte, hidsede Håkon hans svigersøn, Gissur Thorvaldsøn, på ham. Snorre blev ryddet af vejen, og Håkon blev derpå Islands konge, som han i forvejen var blevet Grønlands.

Efter den tid syntes islændingenes kraft at være ude. Ikke fordi landet kom under Norge; thi de beholdt i alt væsentligt deres institutioner og livskår uforandrede. Men deres betydeligste mænd og kvinder havde oprevet hinanden. Dertil kom i den følgende tid askefald fra Hekla, kvægpest og især den frygtelige sorte død.

Men i hjemmene værnede man om den enestående skat af sagn og sagaer; gennem dem

blev der på Island bevaret og lagt
livssæd for kommende dage[1].

[1] A. Munch i »Yderst mod norden lyser en ø«.

1317 lykkedes det Birger at fængsle sine brødre, og da deres venner søgte at befri dem, skal han have ladet nøglerne til deres fængsel kaste i vandet, så de døde af sult. Men så gjorde landets stormænd oprør mod Birger; han flygtede, hans søn blev fanget og henrettet, og Eriks og Ingeborgs søn, den treårige Magnus, blev valgt til Sveriges konge 1319. Samme år var han blevet valgt til Norges konge. I Sverige vedtog stormændene, at riget foreløbig skulle styres af et rigsråd, bestående af verdslige og gejstlige stormænd. I Norge blev Erling Vidkunnsøn formynder for den lille Magnus.

Forgæves søgte Ingeborg at blive formynder for sin søn. Hun måtte nøjes med Nørrehalland, der blev overgivet til hende som len efter hendes mand. Der antog hun den danske adelsmand Knud Porse som høvedsmand, og snart blev han tillige hendes elsker.

Foreløbig synes han at have haft en bivirksomhed som sørøver; i alt fald klagede hansestæderne over ham. Da de danske stormænd indkaldte grev Gert, sluttede Knud Porse sig til dem og fik som løn resten af Halland, Samsø og en stor del af Nordsjælland som forlening, hvorefter Ingeborg giftede sig med ham. Og da Kristoffer atter kom tilbage, blev han desuden forlenet med Estland. Da døde han 1330, forbandet af de sjællandske bønder, hvis gårde han havde hærget med vold og brand året før. — Efter Ingeborgs død faldt Halland atter tilbage til Danmark.

1332 overtog den 16årige Magnus styret over både Norge og Sverige, og kort efter fik han tillige Skåne. — Han fik tilnavnet Smek (af smeka = kærtegne), hvad sagtens hentyder til stærk sanselighed. I hans tid fik Sverige en fælleslov, og det blev fastslået, at han kun måtte styre sammen med sit råd og ikke pålægge nogen skat, uden hver landsdels samtykke. — Samtidig afskaffedes endelig trællevæsenet helt. Da han søgte at gøre en del af det skattefri gods skattepligtigt og at hindre, at mere jord blev skattefri, kom han i strid med stormændene.

Både i Norge og i Sverige søgte disse at svække kongemagten. I Norge gjorde Erling Vidkunnsøn oprør mod Magnus. Han blev besejret. Men nordmændene valgte Magnus' yngste søn Håkon til konge, og da han blev myndig, krævede hans ældre broder, Erik, en tilsvarende stilling i Sverige. Stormændene støttede ham, og det kom til åben krig mellem fader og søn. Magnus søgte da til Valdemar Atterdag om hjælp.

Den hellige Birgitta.

Den hellige Birgitta (1303—73), Nordens helgeninde, hørte til Sveriges mægtigste adel, voksede op i et fromt hjem og blev opdraget til fromhed. På sit dødsleje glædede hendes moder sig over, at hun nu ville blive kaldet til en mægtig herre. — Birgitta stod ofte op om natten, knælede og anråbte den lidende frelser om syndsforladelse.

I et af tidens opbyggelsesskrifter hed det, at af gifte kvinder havde kun 30 % udsigt til at komme i himlen, af enker 60 %, men af jomfruer 100 %. Muligvis havde Birgitta læst den. I alt fald blev hun forfærdet, da hun som 13årig fik bud om, at hendes fader havde valgt den 18årige Ulf Gudmarsøn til hendes brudgom. „Hellere dø end træde i brudeskammel", skal hun da have sagt. — I to år levede Ulf og Birgitta, „som englene lever med hinanden", „og stadig bad de Gud, at hvis de skulle komme kødeligt sammen, at han da måtte skænke dem afkom, der kunne tjene ham og aldrig gøre ham imod." Efter tre års ægteskab fødte hun en pige, og i den følgende tid fik de endnu syv børn. I en af sine mange åbenbaringer hørte Birgitta Gud sige: „Hvorsomhelst mennesker forenes i gudsfrygt med vilje til at avle børn og at opfostre dem til Guds ære, der er mit åndelige tempel, og der vil jeg som den tredie bo sammen med dem."

Birgitta var en dygtig og myndig husfrue, der sørgede for, at intet urent og tarveligt trivedes i hjemmet. Hun var stadig optaget af bøn, af at sy messeklæder, pleje syge, give almisser og — lig Jesus skærtorsdagnat — at vaske fattiges fødder. Hun tog sig af sine piger, gav dem medgift, hvis de blev gift, eller hjalp dem i kloster, hvis de foretrak det. Hun optog skøger i sit hjem, og hvis det lykkedes hende at retlede dem, sørgede hun for enten at få dem gift eller i kloster. Hun sørgede dybt, hvis hendes børn var lystige, tog døtrene med på sygebesøg og lærte dem at pleje og forbinde de syge.

Hun var nu så berømt, at rigsrådet satte hende til at opdrage barnekongen Magnus og den hustru, Blanca af Namur, de havde fundet til ham. Men hun fik liden glæde deraf: Blanca var livslysten og elskede elskovsdigtning, og Magnus blev snart så sanselig, at hun gav ham tilnavnet Smek. — Efter hendes tanke skulle kongeparrets liv være til eksempel for hele folket; al magten skulle ligge i kongens hånd, og han skulle sørge for, at ingen led uret. Hun rettede de voldsomste angreb på Magnus og Blanca, fordi de så dårligt svarede til hendes forventninger.

Ulf døde 1344. Inden sin død satte han sin trolovelsesring på Bir-

gittas finger og bad hende mindes deres samliv. Efter hans død lagde hun den på hans bryst. Hun ville nu fri sig fra alt jordisk for blot at leve som Kristi brud. Hun beholdt så meget af sit gods, at hun lige kunne leve deraf. Resten delte hun mellem sine børn eller gav til de fattige.

„Min krop er som en utæmmet fole . . . Jeg beder dig, at et bidsel må lægges på mit legeme, så det kun løber did, hvor det kan fuldbyrde din søns vilje", beder hun til Jomfru Maria, og hun anråber Jesus: „Udriv den torn, der står i mit hjerte, og som er kødelig kærlighed til min mand, til mine børn, mine venner og frænder, og giv mig i stedet hellig kærlighed."

Birgitta havde nu og da haft åbenbaringer. Efter mandens død levede hun i synernes og ånderøsternes verden og foretog sig intet af betydning uden forudgående åbenbaring; selv da hun stiftede sit kloster, var hun overbevist om, at det var blevet åbenbaret hende, hvor lange de overstykker skulle være, som nonnerne skulle klædes i. — Snart gik der frasagn om, at hun ved bøn havde helbredt syge, reddet skøger af lastens huler og uddrevet onde ånder. Folk strømmede til hende om lægedom og råd.

Den hellige Birgitta (kalkmaleri).

Især var hun dog en tugtemester, der anklagede bønder for kun at tænke på mad og drikke, ridderne for at udsuge de fattige og kun at tænke på egen magt og ære, og præsterne for sanselighed, nydelsessyge og pengebegær. Hun mindede alle om stedse at have Kristi kors for øje, så frugten måtte blive ydmyghed, fattigdom og afholdenhed.

I en åbenbaring bød Gud hende stifte en ny klosterorden, som skulle bekæmpe tidens laster. Hun sendte to mænd til Avignon, hvor paven da residerede, for at få hans stadfæstelse. Samtidig skulle de få ham

til at mægle fred mellem Frankrigs og Englands konger — det var i 100årskrigens tid — og at flytte til Rom. — Men paven lånte både den franske og den engelske konge penge til at føre krig for, så han var ikke interesseret i fred, ej heller ville han flytte tilbage til det urolige Rom, og Birgittas anmodning om stadfæstelse blev nægtet. Det var et hårdt slag for hende. Dog trøstede det hende, at hun hørte Kristus og Petrus sige om den ugudelige pave: „Du er værre end djævelen, uretfærdigere end Pilatus, grusommere end Judas!" — og at han og hans hjælpere skulle pines uden ende.

1349 forberedte Birgitta sig til en pilgrimsrejse til Rom; men hun ængstedes ved tanken om de fristelser, hendes børn imens kunne blive udsat for, indtil hun i et syn blev advaret mod en sådan utilbørlig hengivenhed. Kærligheden til Kristus måtte gå foran alt andet. Hun forlod da sit fædreland for aldrig mere at gense det. Det var det store afladsår 1350, da en mængde mennesker strømmede til Rom. Birgitta var nu så berømt, at hun foreløbig fik bolig hos en kardinal. Penge fik hun af venner; en tid måtte hun dog tigge sig frem. Men snart gik der rygter om hendes fromhed: På vejen var en mand styrtet af hesten og havde brækket to ribben; hun havde lagt hænderne på hans side i bøn, og straks var han kommet sig. En mand havde endog set hende svære frit i luften. Folk strømmede til hende. Men da hun angreb romerne for deres laster, overfaldt de huset, hun beboede, med stenkast. Imens forrettede hun sin andagt, som om intet var på færde.

I Rom fik hun besøg af datteren Karin, hvem hun overtalte til at forlade manden for Kristi skyld. Karin gjorde det med sorg. En tid blev hun så overvældet af moderens myndighed, at hun brød helt sammen. Da frelstes hun gennem et syn og kom fra den tid til at ligne moderen.

Birgitta holdt sig godt underrettet om forholdene i Sverige og bedømte alle forhold ud fra adelens synspunkter. Hun var forbitret på Magnus Ladelås, fordi han påbød de rejsende at tage ind på kroer og således „fratog dem deres guld".

Med sorg hørte hun, at Magnus Smek havde afstået de danske landsdele Skåne, Halland og Blekinge til Danmark og havde ladet sønnen Håkon ægte „den danske ræv" Valdemar Atterdags datter, Margrethe. Hun opmuntrede svenske stormænd til oprør mod Magnus Smek; men det smertede hende, at de valgte den tyske Albrecht af Mecklenburg til konge i stedet for. — Også over for italienerne optrådte hun vejledende og anklagende, især mod præsterne, mest fordi de holdt elskerinder.

Da Urban V, som nu var blevet pave, engang besøgte Rom, fik hun sin klosterorden stadfæstet af ham; men det var hende umuligt at få ham til at blive i Rom.

Som næsten 70årig foretog hun en pilgrimsrejse til Jerusalem, hvor hun i et syn så hele Jesu lidelse og død. Kort efter sin tilbagekomst døde hun. Den kirke, hvori hun havde været hensat, beholdt en arm af hende. Resten af hendes ben fik Karin ført til Sverige. Der blev de hensat i Vadstena kloster, som en adelsmand på hendes bøn havde ladet bygge.

Det var et nonnekloster, som blev moderkloster for flere andre birgittinerklostre, bl. a. Munkeliv ved Bergen, Maribo og Mariager i Danmark.

FOLKEVISER

Hvor i Norden en del unge samledes — ved vågeild, til kirkelige fester, til leg i borgergård eller i det fri — trådte de ofte dansen. Man dansede i en lang kæde eller i en rundkreds; forrest fordanseren, en mand eller kvinde, der i rytmiske bevægelser gav udtryk for stemningen i den vise, man dansede til. Forsangeren, der ene foredrog visen, var oftest en kvinde. Hvis hun ikke tillige var fordanser, gik hun næst efter denne. Et indledningsvers kan angive visens grundstemning:

Der sidder tre møer i bure,
de to spunde guld;
den tredje hun græder sin fæstemand
under sorten muld.
— For hun har trolovet den ridder. —

I mange af viserne var indholdet tungt og ofte tragisk, i andre lystigt og overgivent.

De fleste viser synes at være digtet i lavadelens kreds. Der havde man bevaret bondens kulturarv og var mere frigjort end hos de øvrige bønder. De andre stænder var stærkere præget af udenlandsk kultur: Gejstligheden af romerkirken, højadelen af fremmed ridderliv, og borgerne i nogen grad af bylivet i andre lande.

Bondegerningen var endnu højagtet: Den forældreløse Liden Inge klager til kongen over sine morbrødre, der ødelægger hendes arv. Han forstår, han må skaffe hende en mand, og spørger, hvem af hans riddere hun ønsker sig. Hun vælger Ove Stisøn, der svarer, at han kan bedre snøre sine ærmer end være bomand (bonde); men hun lover at lære ham både at dyrke jorden og behandle folkene godt, og

det var glæde og halv større gammen.
Hr. Ove og stalt Ingelil blev givne tilsammen.

Hr. Torben går og pløjer, da hans avindsmænd overfalder ham og dræber ham.

Når undtages nogle historiske viser omtales højadelen oftest med hån. Stolt Elselil siger således om sine fornemme bejlere:

De haver så længe til hove tjent,
de tåler hverken hede eller røg.

Efter folkevisen at dømme tog man sjældent hensyn til kirkens krav om askese; kun en enkelt gang træder den frem som i Dagmarvisen, hvor Dagmar må pines i skærsilden, fordi hun har holdt af at pynte sig. Kirken fornægtede kærlighedens ret; til gengæld afviste de unge dens krav. Man anklagede desuden munkene for ikke at tage det så nøje med kyskhedsløftet. I en vise fortælles om en munk, som forsøger at forføre en bondes hustru, men bliver gennempryglet af hendes mand. I en dansevise, som har holdt sig til vore dage, breder munken ud „sin kappe så blå og beder skøn jomfru at hvile derpå". — I en lille tungsindig vise klager en ung, forældreløs pige over, at hendes hjertenskær har sveget hende, så hun må gå i kloster, skønt hun der møder hunger, tørst og vågenætter:

Herre Gud give, det kloster var brændt
og alle de nonner var døde,
og jeg havde mig så fuldtro en ven,
der mig ville klæde og føde.

En svensk vise fortæller om en ridder, hvis elskede var blevet sat i kloster. Han lader, som han er død, og hans venner bærer kisten med ham ind i klosteret, førende hans hest med. Der springer han op af kisten, griber sin elskede, sætter hende foran sig på hesten og rider bort.

Det var de kloster-nunnor,
de læste uti bok:
„Visst var det en Guds engel,
som bort vor syster tok."

Och alle kloster-nunnor
de sjungo hvar för sig:
„Krist gifve en sådan engel
kom, tog båd mig och dig!"

På et område stod folkevisen dog i gæld til kirke og kloster: Hos dem hentede den motiverne til sin enestående smukke toneskat.

Med hensyn til de virkelige historiske begivenheder er folkeviserne af mindre værdi og ofte vildledende.

Dronning Dagmar klager således over, at man ikke havde sagt hende, at Valdemar var enøjet — hvad han først blev efter hendes død. Men Dagmarvisen, Marstigvisen, Ørnevisen om Kr. II o. fl. a. er af stor digterisk skønhed og giver et levende billede af livssynet i den tid.

Erik Klipping voldtager Marstigs hustru, medens hendes mand er i leding for ham. Hun lader sin husbond vide, at hun ikke kan være hans hustru, før han har dræbt kongen. Da han kommer hjem efter drabet og spørger, om hun vil følge en fredløs, får han svaret:

„Langt hellere vil jeg være en dannekvinde
og følge en fredløs mand,
end jeg vil være en slegfred
og bære det hadings navn."

Hævninstinktet var stadig dybt rodfæstet i sindene, skønt kirken i århundreder havde forkyndt, at tilgivelse var større end hævn. Man anså det stadigt for mere ridderligt at bruge sværdet end at klage på tinge.

I Ebbe Skammelsøn-visen, hvor Peder lokker Ebbes fæstemø, Stalten Adelus, fra ham ved at fortælle hende, at Ebbe er død, dræber Ebbe hende, da hun ikke vil tåle, at han dræber Peder, og derefter følge ham „af lande", dræber derefter Peder, sårer sin fader og moder og flygter fredløs bort.

Liden Engel bortfører Malfred mod hendes slægts samtykke. Da hendes moder og broder angriber dem, flygter de til kirken, der jo var fredlyst. Men moderen byder dem brænde kirken. Liden Engel redder Malfred ud; de øvrige indebrænder. — Samme høst fødte Malfred Engel en søn. Så snart han kunne skønne, æggede hun ham til at hævne faderen, og da han var stor nok dertil, samlede han nogle mænd, kom over morbroderen og brændte ham inde, hvorpå han bragte moderen bud derom.

„Før da havde jeg en daglig sorg,
nu haver jeg to",

svarede hun. Hævnen havde kun øget sorgen. „Mon ingen dag vil oplyse?" lyder det tungsindige omkvæd.

Denne strid mellem de unges kærlighed og forældre, der vil bestemme, hvem de skal giftes med, kendes allerede fra oldtidens sagn og digtning og har været et almindeligt motiv for digtere helt til op mod vor tid. Den fik dog ikke altid så tragisk en afslutning. I visen om Kirsten og Jon lover Kirstens fader hende ganske vist hen til hr. Lave; men hun fortrøster sig til, at det bliver Lave værst! Jon møder til brylluppet og låser sig inde med bruden i brudekamret. Og da de to mænd må kæmpe om hende, vinder Jon.

I oldtiden var det vist almindeligt, at en stormand havde frille ved siden af hustruen, og at denne fandt sig i det som noget almindeligt og naturligt. Men mange af folkevisens kvinder krævede, at lige så lidt som manden ville dele sin hustru med andre mænd, ville hun dele sin mand med andre kvinder.

Ifølge folkevisen havde Valdemar d. Store en frille, Tovelille, før han blev gift med Sofie. Han ønskede at leve sammen med dem begge, og Tove er villig til at dele ham med Sofie, som imidlertid ikke vil tåle Tove ved sin side, men skolder hende ihjel i badstuen. Valdemar mister dem begge, idet han nu hader Sofie. Hos digteren mærker man medfølelsen med „konning Volmer", der „lover dem både"[1].

I en anden vise svigter hr. Peder sin elskede, Kirsten, for at holde bryllup med en anden, hvad hun hævner ved at brænde brudeparret inde.

Medens sydlige landes digtning var tilbøjelig til enten at løfte kvinden op i en overjordisk sfære — Beatrice (I s. 335) — eller gøre dem til næsten kun sanselige væsener, er den danske folkevises kvinder ægte mennesker med menneskelige følelser: Hævnsyge som Marstigs hustru og Malfred, fromme og gode som dronning Dagmar, rene og pligttro som Stalten Adelus. Også Sidselil, der spotter og afviser sin tilkommende fæstemand, den ømskindede Tyge Hermansøn, bør nævnes blandt folkevisens rige og mangeartede kvindeskikkelser.

Ofte handler viserne om kærlighed mellem mand og kvinde, men sjældent som hovedmotiv. Visen om Åge og Else danner for så vidt en undtagelse. Deri er skildret en kærlighed så stærk, at Åge må forlade graven og „lakke med megen umag" til Elses bur for at trøste hende. Og hun følger ved nattetid liget gennem den mørke skov tilbage til graven. Men hans trøst var forgæves.

Månedsdagen derefter lå hun i muld.
— For hun har trolovet den ridder.

[1] Elskede dem begge.

I denne vise har dansk digtning nået et af sine fineste udtryk for kærlighed mellem mand og kvinde.

Man troede dengang naturen befolket med en mængde naturånder. Trolde og elvermøer i strømmene, havfruer og havmænd i de åbne vande, nisser på lofter og i stalde m. fl. De fleste var onde og søgte at drage menneskene til sig ved at kalde på deres drifter. Kom man i deres vold, mistede man livet, viddet eller sin sjæl.

Hr. Oluf drager ud at byde til sit bryllup, men kommer ved aften ud, hvor elvermøer danser. En elvermø byder ham gode gaver, hvis han vil danse med hende; han afviser hende.

Da slog hun ham over hans hærde så god,
så slaget gjaldt i hans hjerterod —

og han når kun hjem for at dø.

En elvermø kommer til hr. Bøsmers[1] hjem og lokker ham til at møde hende ved Stenebro. Der styrter han i strømmen og svømmer til elverhjem, hvor hun giver ham en drik med to elverkorn, så han glemmer alt. Dog tyder det dobbelte omkvæd:

For mig længes endnu —
— For mig længes i alle mine dage —

på, at en ubevidst længsel efter hjem og fæstemø er tilbage.

Det kan dog ske, at menneskene kan besejre de onde naturmagter: Da hr. Villemands brud rider over Blidebro, snubler hendes hest på fire guldsko og femten guldsøm. — Eet guldsøm er glemt (sml. misteltenen (I s. 217). — Men da han slår harpen „til bunde": lægger hele sin sjæl ind i kampen mod trolden — må denne komme med hans brud og hendes søstre, som han før havde grebet, og Villemand dræber ham.

Folkeeventyr fortæller ofte om mennesker, der af den onde stedmoder forvandles til dyr. Folkevisen bruger kun sjældent dette motiv, men har det dog i en af de smukkeste: Om ungersvenden, hvis fæstemø „spilled' som hind i skove". Han søger at besejre trolddommen med magt, men opnår kun, at hun omskabes til en fugl. Først da han skærer braden (kødet) af sit bryst og giver hende dette, forvandles hun til en kvinde: Gennem ofret besejres dyret i hende, og ved at ofre

[1] I nogle viser hedder han hr. Vismer.

for hende får han hende end mere kær. — Al middelalderens dogmatik siger ikke så meget om, hvad nordboerne havde fattet af korsets gåde, som denne vise.

Agnetevisen udtrykker modsætningen mellem middelalderkirken og menneskehjertets naturlige længsel. — Havmanden er ikke skildret som en ond naturånd, men som en omhyggelig ægtemand og fader. Derimod føles Agnetes svar på hans bøn umenneskelig:

„Nej, aldrig vil jeg tænke på store eller små
og mindst på den lille, som i vuggen lå."

Men ud fra kirkens tankegang må hun vælge: Enten kristen eller menneske! Og hun ofrer moderkærligheden for at vinde saligheden.

Det var mod dette kirkekrav, at humanismen og senere Luther vendte sig med det modsatte krav: At kristenlivet og sandt menneskeliv skulle forenes.

KONGEMAGT OG HERRESTÆNDER

Valdemar III skaber „atter dag" i Danmark.

To underklasser, bønder og borgere, der så at sige havde mistet al indflydelse på landets styre og dermed i væsentlig grad følelsen for deres land — to herrestænder, der i snæver egennytte mest havde tænkt på at skaffe sig magt og rigdom — og en uduelig og troløs konge havde i fællesskab gjort, at to grever, der tilsammen herskede over et landområde på størrelse med Fyn, havde kunnet sikret sig magten over det meste af Danmark. Det landområde, som i flere hundrede år havde været eet rige med eet folk, var splittet og syntes dømt til stedse at være det.

Da lysnede det med grev Gerts fald.

Hans sønner, Jernhenrik og Klaus, havde set, hvor vanskeligt det var at holde nørrejyderne i ave; de var villige til at give afkald på Nørrejylland mod at få deres pantesum. Grev Johan havde allerede pantsat sine pant til flere stormænd. De danske stormænd var forbitret over, at greverne ofte overgav len, som de mente sig berettigede til, til tyske stormænd, så de nok ønskede en dansk konge — blot han ikke var for stærk. — Gejstligheden havde lidt så meget under den lovløshed, der fulgte i opløsningens kølvand, at den gerne så en stærk kongemagt. Det samme gjorde det jævne folk, men få ville betale, hvad rigets samling og god orden ville koste.

Under disse forhold begyndte Kristoffer uden Lands yngste søn, Valdemar, sin kongegerning. Han var omk. 20 år, da grev Gert blev fældet, og var opvokset ved det tyske kejserhof, hvor han var blevet fortrolig med diplomatisk rænkespil. Han kaldte sig nu „ret arving til Danmark", og skønt han intet ejede, satte mange danske deres håb til ham. På hans vegne fik bisp Svend af Århus truffet den aftale med Jernhenrik og Klaus, at Valdemar skulle giftes med deres søster, have den nordlige fjerdedel af Jylland i medgift med ret til at indløse det øvrige Nørrejylland, men samtidig hjælpe dem med at bekæmpe Niels Ebbesøn.

Valdemar skulle altså møde jyderne som den forhadte greves svigersøn og i ledtog med hans sønner bekrige deres befrier. Han har sikkert selv set det fortvivlede deri, hvorfor han fik et nyt møde i stand, hvor hertug Valdemar var med, og hvor aftalerne ændredes, så hertugen skulle bytte med grevesønnerne og have Nørrejylland i pant, mod at de fik Sønderjylland, ligeledes som pant, og så skulle Valdemar giftes med hertugens søster, Helvig, og i medgift have den aftalte nordlige fjerdedel af Nørrejylland med ret til at indløse den øvrige del, og efterhånden som hertugen modtog pengene, skulle han med dem indløse Sønderjylland. — Grevesønnerne har vel nok regnet med, at dette ikke lod sig gøre, så de kunne skabe sig et rige af Holsten—Sønderjylland—Fyn. — Prins Otto blev løsladt og lovede ikke at optræde som tronkræver.

St. Hansdag 1340 kåredes Valdemar til dansk konge på Viborg landsting. Niels Ebbesøn førte i den tid krig med de tyske tropper; men Valdemar holdt sig uden for kampen. Han skulle foreløbig være forsigtig. Det var kun den fattigste fjerdedel af Nørrejylland, han besad, og befolkningen der havde selvfølgelig også lidt under opløsningen og lovløsheden. Han har nok straks begyndt her, som det senere er skildret: Bønderne skulle lægge dæmninger over strømmene for at udnytte vandkraften, sætte garn for ulvene, slide tidligt og sent og betale i skat så meget, som det var dem muligt! — Også de øvrige nørrejyder betalte skatter, som gik til indløsning af deres land.

Foreløbig sikrede han sig mod fjender fra flere sider ved at love hansestæderne handelsrettigheder, godkende Magnus Smeks besiddelse af landet øst for Øresund og love Jernhenrik og Klaus Fyn, hvis han skulle dø uden livsarving. Så vendte han sig mod Sjælland. Roskildebispen overlod ham København, og da panthaverne ikke ville lade ham indløse panterne, begyndte han kamp mod dem. Den førtes foreløbig med skiftende held og gik mest ud over de små. „Såvel danske som tyske røver kvæg på Sjælland og lemlæster mange bønder. Byen Køge afbrændes, og mange landsbyer hærges", hedder det i den sjællandske krønike. Under kampene tog han sig 1347 tid til en rejse til Det hellige Land — vel for at få sin gerning helliget — men snart var han atter hjemme. 1349 var han endelig herre over Sjælland, Lolland-Falster, det halve Fyn og det meste af Nørrejylland. Pengene til indløsning af panter eller til krig havde han skaffet sig dels ved skatter, dels ved at sælge retten til Estland.

Estland stod stadig af navn under den danske krone, men det udbyttedes mest af tyske købmænd og stormænd, der gjorde det til

„adelens himmerig, præsternes paradis, udlændingenes guldgrube, men bøndernes helvede". Så gjorde bønderne oprør; men udbytterne kaldte De tyske Riddere til hjælp, og disse satte sig snart i besiddelse af alle borgene. Kong Valdemar ville dengang intet have kunnet udrette mod dem og solgte derfor 1346 sin ret til dem for 19.000 sølvmark.

1349—50 hærgede den sorte død i Danmark. Sene frasagn fortalte om egne, der blev næsten folketomme. På Bornholm, fortæller et sagn, blev der kun en karl og en pige tilbage. De giftede sig, og fra dem nedstammer bornholmerne. — Når Valdemar lod opføre en borg af 11 nedrevne kirker, er det antagelig fra næsten folketomme sogne.

Mandedøden standsede ikke Valdemar. Snart var han blevet så mægtig, at hans modstandere samlede sig for at bekæmpe ham: De holstenske grever, hertug Valdemar, der ængstedes for svogerens fremgang, jyske bønder, der knugedes af hans hårde skattepålæg, og stormænd, som fandt ham for mægtig. Det kom til flere fejder, som endte med et afgørende slag 1357, hvor Valdemar sejrede og derefter underlagde sig det øvrige Fyn. I den følgende tid måtte Valdemar jævnligt bekæmpe oprørsforsøg fra såvel stormænd som bønder i Jylland.

Pinsedag 1360 holdt han et rigsmøde i Kalundborg, hvor ikke blot stormænd, men også bønder og borgere var til stede. Her gjorde han rede for, hvad der var nået i de 20 år, og hvad det havde kostet. Han stadfæstede de gamle rettigheder og friheder for de forskellige stænder, og konge og folk lovede at stå hinanden bi med at holde lov og ret og at værne „kirker, klostre, jomfruer, enker, umyndige og forældreløse og andre, som savner ret værge".

Valdemar havde nu samlet det meste af Danmark med undtagelse af Sønderjylland og landet øst for Øresund. — I Sverige søgte Magnus Smek at inddrage statsgods, som med urette var kommet på kirkens hænder, forbød adelen at opkøbe skattepligtigt gods og lod undersøge, hvad den havde forbrudt sig i den retning. Stormændene rasede derfor mod ham og fik hans ældste søn, Erik, til at gøre oprør mod faderen, som de tvang til at afstå det meste af landet til Erik.

Da søgte Magnus hjælp hos Valdemar, skønt Birgitta advarede mod denne „fuglefænger, der blæser på sin fløjte for at lokke fuglene". 1359 aftalte de, at Magnus' 19årige søn, Håkon, skulle ægte Valdemars 6årige datter, Margrethe. Valdemar skulle hjælpe Magnus mod Erik og have Helsingborg slot derfor. Det kom til en fejde, hvorunder Erik lod en flok, der var tyet ind i en kirke, indebrænde. „Men Herren lod ikke hans ugudelighed være ustraffet; thi ikke længe efter døde han

selv, hans hustru og barn en brat og ynkelig død ved Guds retfærdige dom."

Magnus ville nu ikke afstå Helsingborg slot; men dels ved list, dels ved magt sikrede Valdemar sig det. Og inden udgangen af 1360 var han herre over hele den gamle danske landsdel på Nørrehalland nær.

For at skaffe penge til at indløse panter eller føre krige for stillede Valdemar store krav både til sig selv og til folket. Bønderne måtte således gøre ekstra arbejde for staten, betale kvægskat, bringe fødevarer til borgene, møde bevæbnede med armbrøst, når leding udbødes osv. I de forskellige årbøger lyder derfor jævnligt klager over ham: „Herremændenes, købstadmændenes og bøndernes fred agtedes så lidt, at der i hele riget hverken var tid til at spise, hvile eller sove; men de dreves til anstrengelse af fogder og ombudsmænd, om de da ville have kongens nåde — eller miste livet og røves for alt deres eje". — Der lyder dog også andre toner: „Kongen dvælede længe ovre i Jylland og holdt retterting, tugtede manges havesyge og sørgede for, at umyndiges arv, der ved vold eller uret var blevet dem frarøvet og var kommet myndige mænd i hænde, vendte tilbage til de rette ejere." — Både anklage og ros passer antagelig til en vis grad.

Det gjaldt for kongen om at hindre stormændene i at sætte sig i besiddelse af skattepligtig jord, da den i så fald blev skattefri, og hvor det var sket, da at tvinge handelen tilbage. Desuden søgte han at skaffe kronen jord. Den sorte død havde medført, at en del blev ejerløs; det inddrog han under kronen. Andet kunne købes billigt, og Valdemar købte jordegods i stor stil. Han lod altid sælgeren erklære, at han havde solgt det utvunget; en sælger erklærede endog, at han hverken ved at blive kastet i fængsel eller lagt i lænker var blevet tvunget til at sælge — hvad mest tyder på det modsatte.

Adelen var da alt andet end venligt stemt mod Valdemar, der oftest tog på den med hård hånd, dog også en enkelt gang med lune, som da høvedsmanden Erland Kalv gik over til de holstenske grever med to kongelige borge. De overlod ham endnu en borg, og så gik han tilbage til Valdemar, som udbrød: „Det er en god kalv; med to borge gik den bort og kommer tilbage som en stud med tre!"

Ved et besøg hos den avignonske pave skaffede Valdemar sig kaldsret til de højeste kirkelige embeder. Ærkebispen så skævt dertil; men den orden, kongen skaffede, var så værdifuld for gejstligheden, at den fandt sig i hans forsøg på at lægge grunden til en national kirke.

Helt siden valdemarernes dage var der til bestemte årstider gået så tætte sildestimer i Øresund, at det hed sig, man kunne øse dem op

med spande og ikke kunne ro sig gennem dem. Da dreves der et omfattende fiskeri med de skånske byer Skanør og Falsterbo som hovedpladser. Her samledes fiskerne i sildetiden, gællekoner, som gjorde sildene rene, og læggekoner, som saltede dem ned. Her strømmede værtshusholdere, løse kvinder og andet løst folk til. Her mødte hansestædernes opkøbere, som købte og videresolgte fiskene rundt om i Midt- og Vesteuropa, da pavekirken forbød at spise kød på fredagene og i fasten.

Hansekøbmændene tiltvang sig efterhånden det meste af storhandelen i Nordens og Englands byer. Med arabiske og italienske købmænd som mellemled skaffede de sig krydderier, især peber, fra sydasiatiske lande. De mænd, der forestod handelen i de kontorer, de havde i nordiske og engelske byer, måtte ikke gifte sig, for at de ikke skulle gå op i disse byers handelsstand. Man kaldte dem pebersvende. — Visby på Gotland var en af de rigeste hansestæder. Det fortaltes, at dens kvinder spandt på guldtene, og at svinene åd af sølvtruge. Nu besluttede Valdemar at erobre denne by. 1361 besejrede han gotlænderne uden for Visbys mure, hvorefter staden overgav sig. Han skal have lovet at skåne byen for plyndring, når borgerne inden tre dage fyldte tre tønder med sølv- og guldkostbarheder. De gjorde det i løbet af en dag. Byen fik lige handelsrettigheder med danske byer. Derved ville Valdemar skabe en dansk konkurrent til hansestæderne. — Både svenskerne og hansestæderne blev så forbitrede over Valdemars erobring af Gotland med Visby, at de begyndte krig mod ham; men begge parter led nederlag.

Da Valdemar tilbagevandt Skåne, Halland og Blekinge, havde de svenske stormænd tvunget Håkon, der efter Eriks død var tronarving til Sverige, til at bryde trolovelsen med Margrethe. Han skulle i stedet for ægte grev Gerts datter, Elisabeth. Skibet, der skulle føre hende til Sverige, strandede imidlertid på Skånes kyst, og ærkebispen af Lund holdt hende tilbage. Efter svenskernes nederlag nærmede Håkon og Magnus sig Valdemar, og Håkon blev nu gift med den 10årige Margrethe, som derefter blev opdraget hos den hellige Birgittas datter, Mærete, der stod på Magnus' og Håkons parti. De svenske stormænd svarede med at afsætte Magnus og vælge Albrecht af Mecklenburg til konge.

Og nu fandt alle Valdemars fjender hinanden: Alle hansestæderne, Sverige, den gamle Albrecht af Mecklenburg — der var fader til den nyvalgte svenske konge, og hvis søn Henrik var gift med Valdemars datter, Ingeborg — de holstenske grever og en skare jyske herremænd.

En dag modtog Valdemar 77 fejdebreve. „77 høns, 77 gæs!" skal han have sagt. Men snart indså han, at han måtte have hjælp, hvis han skulle ride stormen af. Han drog til Tyskland for at skaffe sine fjender vanskeligheder fra andre sider. Til at styre hjemme satte han sin betroede mand, Henning Podebusk.

Fjenderne havde aftalt, hvordan Danmark skulle deles. Hansestæderne indtog København, hvis slot de nedbrød; meget af landet, især af Jylland blev hærget, enkelte kongeborge taget og ødelagt. — Da fik Henning Podebusk sluttet fred med hansestæderne: De fik vragret til de af deres skibe, som strandede på danske kyster, og arveret til, hvad afdøde slægtninge efterlod sig i Danmark. Desuden fik de både særlige handels- og fiskerirettigheder i Danmark, styreret over de vestskånske byer i 15—16 år og ret til at deltage i kongevalget efter Valdemars død. — Kort efter fik Valdemar sluttet fred med Albrecht af Mecklenburg; krigen med Sverige ebbede ud; holstenerne blev jaget ud af Nørrejylland, hvorefter de oprørske jyske herremænd blev tvunget til at genopføre de kongelige borge, de havde ødelagt.

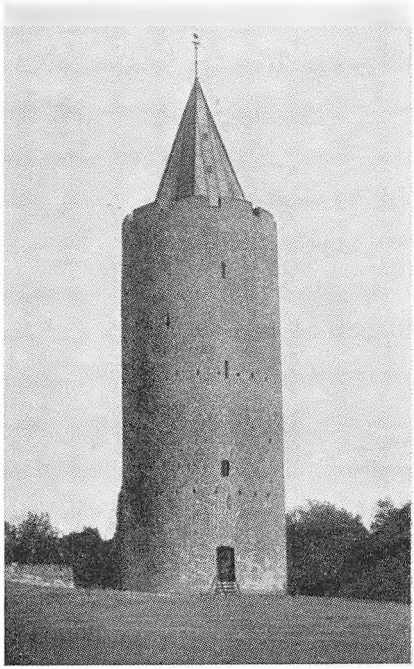

Gåsetårnet i Vordingborg.

Tilbage var nu at få Sønderjylland indløst. Det var hverken lykkedes for hertug Valdemar eller for Henrik, hans søn og efterfølger. Med Henriks samtykke indløste kong Valdemar den nordlige del. Vanskeligere var det med den sydlige del, som de holstenske grever havde i pant. 1375 døde Henrik barnløs, og til formynder valgte hans enke kong Valdemar, som nu med rette kunne inddrage hele Sønderjylland under den danske krone. Da døde han selv 1375.

Hans eftermæle blev forskellig. Det kan ikke nægtes, at hans midler ikke altid var fine; men de var ikke værre, end hans modstanderes var; han var blot klogere end disse, og hans mål var smukkere: At samle det splittede land. Sagnet fortæller om hans samliv med Tovelille; men folkevisen knytter hendes navn til Valdemar d. Store.

Der fortælles også, at han skal have sagt om sit yndlingsslot Gurre: „Gud må for mig gerne beholde himmerig, når jeg må beholde Gurre!" — og at han engang under en strid med paven skrev til ham: „Livet har jeg fra Gud, riget fra mit folk, troen fra dine forgængere. Under du mig den ikke, sender jeg den herved tilbage." — Men han stod i venskabeligt forhold til paven og synes at have været en troende kirkens mand. Bønderne kaldte ham den onde, og man fortalte senere om hans vilde ridt over lande. — Et sagn, der udsprang af en gammel tro på åndernes døderidt gennem luften. — Tilnavnet Atterdag skal han have fået fra et mundheld, han ofte brugte, det plattyske Terdage = sikke tider. Senere lagde man deri den betydning, at han atter skabte dag i Danmark.

Dronning Margrethe. Norden forenes.

Valdemar Atterdag efterlod sig ingen sønner. Der kunne efter den tids opfattelse nu kun blive tale enten om Ingeborgs søn, Albrecht, eller Margrethes søn, Oluf. For at få fred med den gamle Albrecht havde Valdemar lovet, at det skulle blive Ingeborgs søn. Løftet var imidlertid uden værdi, da Danmark var et valgrige. For at få hjælp til at få sønnesønnen valgt lovede Albrecht de holstenske grever både Sønderjylland og Fyn som len og fik kejseren til at hævde overherreretten over Danmark og at henstille til danskerne at vælge den lille Albrecht. Men derved stødte han danskerne fra sig. — Hansestæderne kunne også gøre deres indflydelse gældende. Oluf var Norges kronprins, og de var ikke interesserede i, at Danmark og Norge fik samme konge, men endnu mindre i at få den gamle Albrechts nære slægt både i Sverige, Danmark og Mecklenburg. De overlod da valget til danskerne, som valgte den 5årige Oluf til konge.

Olufs håndfæstning fastsatte bl. a., at den, som med urette havde mistet sit gods under kong Valdemar, skulle have det tilbage, og adelen fik atter lov til at købe selvejergods, men kun mod, at det stadig var skattepligtigt. Man søgte at sikre bønderne mod overdrevent arbejde på de kongelige slotte, og det blev forbudt at hindre fæstebønderne i at forlade fæstegårdene.

Hos Mærete havde Margrethe ofte smagt riset; hun følte ærbødighed over for den strenge hovmesterinde og blev opdraget til at ære og elske kirken. Da hun var gammel nok til det, flyttede hun sammen med Håkon, og som 17årig fødte hun ham sit eneste barn. Et brev, hun som 20årig skrev til ham, vidner om retsindighed, menneskekær-

lighed og kløgt. Og da hun som 22årig måtte tage kampen op med den drevne rænkesmed, den gamle Albrecht af Mecklenburg, viste hun sig som den overlegne.

Hun tog mest ophold i Danmark som Olufs formynder. Her var stillingen vanskelig: De holstenske grever havde benyttet forholdene ved kongevalget til uretmæssigt at sætte sig i besiddelse af hele Sønderjylland. Krigsfare truede både fra Mecklenburg og Sverige, mange stormænd, især tyskfødte, støttede mecklenburgerne, og adelen krævede reduktion af krongodset, hvorved kronens magt ville svækkes. (Engang tildømte rigsrådet en adelig dame noget gods for at undgå, at „kong Valdemars sjæl for hendes skyld skulle lide nogen kval og pine". — Man har altså ment at kunne lindre hans skærsildsstraf ved at oprette hans forseelse).

Margrethe forstod imidlertid at vente og at fire, at forhandle og forhale, til det rette øjeblik var inde til at gribe til. — Håkon havde givet hansestæderne visse handelsrettigheder i Norge for at få dem til at godkende Olufs valg, og de sad jo inde med de vestskånske byer og borge. Da døde Håkon 1380, og Margrethe erklærede som formynder for den 10årige Oluf, at dermed var handelsrettighederne bortfaldet. Det vrimlede med sørøvere i de danske farvande. Hansestæderne beskyldte Margrethe for at være i ledtog med dem. Hun svarede, at hun kunne ikke vogte havet, fordi hun savnede de skånske borge. 1385 skulle byerne og borgene tilbagegives; men hansestæderne afviste kravet derom. Da modtog de tre breve: Et harmfuldt truselsbrev fra den 15årige kong Oluf, et indstændigt advarende fra Margrethes trofaste hjælper, Henning Podebusk, og et fra Margrethe, der tilbød sine „kære venner" at mægle mellem dem og hendes vrede søn. Alle brevene var sikkert dikteret af Margrethe.

Hansestæderne var rådvilde. De østtyske stæder ville ikke tilbagegive slottene, men heller ikke „orloge" på Danmark. De vendiske stæder frygtede, at de ved at holde fast på slottene mistede handelsrettighederne i Norge. Enden blev, at Margrethe fik byer og slotte uden bestemte løfter angående handelsrettighederne. Og hurtigt standsede sørøverierne, så det synes, som om hun har haft en finger med i spillet.

1385 blev Oluf myndig. Han var da Magnus Smeks eneste efterkommer i mandslinjen, og Margrethe lod ham tage titlen „ret arving til Sverige". Det trak nu op til en afgørende kamp med kong Albrecht af Sverige. For at undgå at have en fjende i ryggen forlenede Margrethe 1386 Jernhenriks ældste søn med Sønderjylland som arveligt len, mod

at han skulle „gøre riget mandskab og tjeneste". Hun gjorde det sikkert ikke med glæde; men hun forvandlede derved en fjende til en forbundsfælle, og nægtede han eller hans efterfølgere at gøre mandskab og tjeneste, var lenet forbrudt og kunne inddrages. „Denne snedige kvinde ville ikke på een gang optænde flere ilde", siger den holstenske krønike derom.

Margrethe kunne nu med kraft rejse kravet for Oluf. Da døde han 1387. Den unge Albrecht af Mecklenburg var nu nærmeste arving til Danmark, og kong Albrecht af Sverige, der var en datterdattersøn af Håkon V af Norge, var arving til dette rige. Men så dygtigt og klogt havde Margrethe styret, at rigsråd og folk i begge rigerne endrægtigt valgte hende til „frue og husbonde og hele rigets fuldmægtige formynder", til hun og de enedes om at vælge en konge.

I Sverige havde kong Albrecht ført med sig en skare tyske adelsmænd, som han gav svenske len; men da almuen rejste sig mod dem, og Magnus Smek og Håkon truede fra Norge, måtte Albrecht søge hjælp hos adelen, hvis magt både øgedes og misbrugtes: „Fra alle kanter af landet hørtes der om voldsgerninger, udøvet især mod dem, hvem det netop var riddernes pligt at værne om, mod præsten og kvinden. De fattige pilgrimme, der bodfærdige vandrede til Vadstena, blev udplyndrede undervejs, rejsende borgere blev opsnappede af adelsmænd, der kun frigav dem mod svære løsepenge, bispen i Linköping blev overfaldet og dræbt af en ridder, og mens stiftet var ledigt, tilrev omegnens fogder sig al kirkens tiende."[1] Svenske og tyske adelsmænd var lige gode om det; men tyskerne fik skylden.

Da døde rigets drost, Bo Jonson Grip, 1386. Ved lovlige og ulovlige midler: Køb, list, svig, mord, giftermål var han kommet i besiddelse af en stor del af Sveriges jord og havde hele Finland og over det halve Sverige som len. Han havde indsat svenske adelsmænd som sin enkes formyndere; men Albrecht havde fået hende til at vælge ham til det. Nu søgte han at få inddraget Bo Jonsons len og alt det krongods, adelen med urette havde tilranet sig, samt at udskrive en skat på alt jordegods — og skaffede sig tyske småfyrster til hjælp mod at love dem len og land derfor.

De svenske stormænd vidste da ingen anden udvej end at henvende sig til dronning Margrethe om hjælp. Men for at opnå det, måtte de love hende alt det, de havde nægtet Albrecht. Til gengæld lovede hun at skaffe riget fred, lov og ret.

[1] Kr. Erslev: Dronning Margrethe.

I nærheden af Falkøping mødte en dansk-norsk-svensk rytterhær Albrechts tyske lejetropper, der blev slået, og han selv og hans søn taget til fange (1389). Snart havde Margrethe Sverige på Stockholm nær i sin magt.

Næsten alle rige købmænd i denne by var tyskere. Ved list og magt fik de fanget en hel del af de betydeligste svenske borgere, som de derpå lod brænde inde på Kæplingeholmen.

Margrethe nægtede at frigive Albrecht og hans søn på andre betingelser, end at hun fik Stockholm overgivet, og at de fraskrev sig al ret til den svenske krone. Så kundgjorde hertugen af Mecklenburg og stæderne Rostock og Wismar, at deres havne stod åbne for alle, „som på eget eventyr ville fejde på riget Danmark" og „alle vegne fra samlede der sig en ustyrlig hob af adelsmænd og borgere, af håndværkere og bønder." De skulle tillige forsyne Stockholm med fødevarer, hvorfor man kaldte dem fetaljebrødre[1]. Mest gik det ud på at røve og plyndre ikke blot danske, men også de andre hansestæders skibe. Thi selvom hansestæderne var sammensluttede, betragtede de hinanden som konkurrenter. Både dronning Margrethe og flere hansestæder udrustede skibe til at bekrige fetaljebrødrene. Engang tog et stralsundskib over 100 sørøvere, som blev stoppet ned i sildetønder, der blev slået til, og hvorfra røverne ved landingen førtes til retterstedet. Fremgangsmåden havde de lært af kaperne.

Især led sildefiskeriet og sildehandelen afbræk, så hansestæderne søgte at mægle mellem dronning Margrethe og Albrecht, og man enedes 1395 om, at hansestæderne skulle overtage Stockholm i tre år; Albrecht og hans søn skulle straks løslades; men hvis han ikke inden tre år skaffede en løsesum på 60.000 sølvmark, skulle han igen gå i fængsel, eller Stockholm overlades til Margrethe. Følgen blev, at Margrethe 1398 fik overladt Stockholm, og røverierne standsede efterhånden.

Margrethe skulle skaffe de tre riger en konge. Nærmeste arving var hendes søster Ingeborgs søn, Albrecht; men han havde forspildt sine muligheder, og så blev det i stedet Ingeborgs dattersøn, Erik af Pommern, der 1388 som 6årig blev overladt Margrethe til plejesøn og uden håndfæstning valgt til konge i Danmark, Norge og Sverige, selv om de svenske rigsråder kviede sig ved at gå ind på det.

Foreløbig var de tre riger kun personalforenede. For at skabe et nøjere forbund mellem dem holdt Margrethe 1397 et stævne i Kal-

[1] Af viktualie.

mar med deres stormænd. Her blev Erik kronet til deres konge, og derefter aftaltes, at de tre riger stadig skulle have samme konge. De fik fælles forsvar og dermed delvis fælles udenrigspolitik. De skulle hjælpe hinanden med at holde orden i de tre riger, og hvert rige skulle styres ved egne mænd og efter sine egne love.

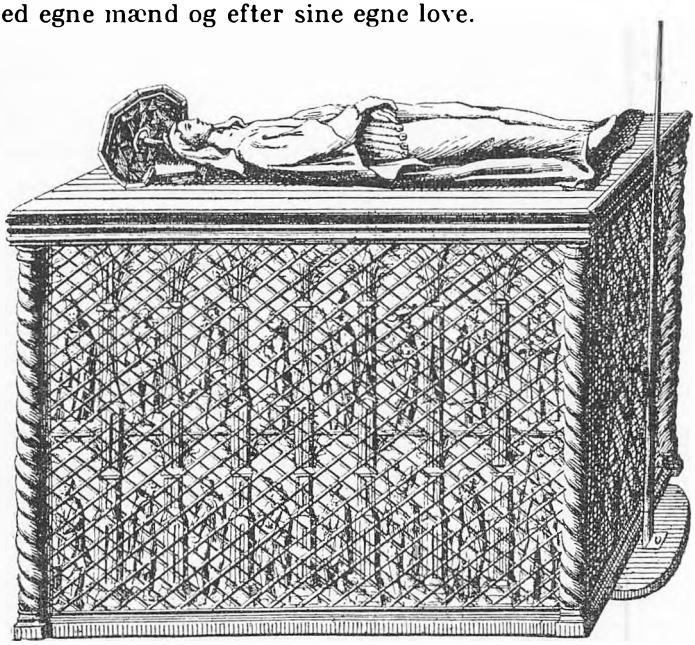

Dronning Margrethes gravmæle i Roskilde domkirke.

Margrethe gemte dokumentet i rigets arkiv med påtegningen: „Huru thet var talet (aftalt) i Kalmar." Men hun lod det ikke skrive på pergament med vedhængte segl, hvad det skulle for at være retsgyldig. Hun har næppe været tilfreds med det, da hun ville skabe et stærkt kongedømme, som kunne skaffe landene fred og orden indad og uafhængighed udad; derfor skulle det forenede Norden være et arverige, og de svenske stormænd holdes i ave. Hun måtte da styre Sverige ved sine tro mænd, og dem fandt hun lettest i de to andre riger, hvor hun allerede i ikke ringe grad havde sat styr på stormændene. Hun satte da i reglen danske eller indvandrede tyske adelsmænd i svenske len. De svenske stormænd klagede jævnligt derover; men oprør vovede de sig ikke til; thi unionen havde store fordele. Mange adelsmænd havde gods i to af landene eller i dem alle tre, og førtes der krig mellem dem, risikerede de at miste godset i det fjendtlige land. Der fortælles, at da de i deres klage henviste til løftebrevene, skal Mar-

grethe have sagt: „Pas I kun på løftebrevene; slottene skal jeg nok sørge for!" Muligvis har hun tænkt det, sagt det har hun næppe; thi helst lempede hun sig frem, brugte venlige ord, udflugter og halve løfter — og sørgede for øvrigt for at få sin vilje tilsidst.

Hun ville bringe landet orden, fred og ro, og da adelen var den største hindring derfor, måtte hun tøjle den; bl. a. søgte hun at få sine tro mænd gift ind i de mægtigste adelsfamilier. Da den rige Kirstine Thot på hendes foranledning måtte gifte sig med Jakob Mus, skal den stolte jomfru have sendt ham en guldring med indlagt kobbernagle og tilføjet: „Art dig vel, kobbernagel, du est i guld lagt!" Om ham fortælles der, at engang han sad ved bordet og spiste, krævede en rytterskare adgang til slottet. „Musen vil have madro", svarede han. — „Men ikke længere, end katten vil", lød det fra anføreren, dronningen selv, idet hun red over et vadested.

Fortællingen er i alt fald typisk for hendes forhold til adelen. Helst var hun venlig og føjelig, men hun kunne vende kløerne til, som da hun lod Nørlund ved Hobro nedrive, fordi ejeren drev røveri. Så snart hun sad fast i sadelen, fik hun sat en stopper for, at adelsmænd opførte borge; flere fik hun revet ned, andre mageskiftede hun sig til. Derved fik hun i det væsentligste standset de stadige herremandsfejder. Også andre midler brugte hun dertil: Da Jens Nielssøn af Avnsbjerg havde dræbt Jens Jenssøn Brok, måtte han stifte messe for den afdødes sjæl, på sine knæ bede enken om tilgivelse, overgive den dræbtes slægtninge „et draget sværd og falde på knæ for dem og bede dem ydmygelig for Guds skyld at forlade ham deres vrede og yde ham fred." — Abraham Brodersøn havde været hendes betroede mand. Han brugte imidlertid sin stilling til uden hensyn til midlerne at samle sig gods. Da lod Erik ham fængsle — man siger for voldtægt; han blev dømt til døden og henrettet; Margrethe lod hans eneste datter og hendes mand indkalde. De tilstod, at dommen var retfærdig, hvorefter Margrethe inddrog hans gods.

Kronens væsentligste indtægter bestod i jordskatter. Men kirken og adelen var tilsammen kommet i besiddelse af ca. $^5/_6$ af landets jord og havde den skattefri. Der fandtes ganske vist ingen lov, som gjorde jorden skattefri, når den gik fra selvejerbondens hånd og over til de priviligerede stænder, så selvejeren blev fæstebonde; men det synes at være blevet skik og brug. Muligvis har lensmændene undladt at opkræve skatten af al adel- og kirkeejes jord; som jorddrotter var de jo selv interesseret deri, da deres bønder så bedre kunne klare landgilden. — Kun af omk. $^1/_6$ af jorden kunne kongen kræve afgift, dels

som landgilde af kronens fæstegods, dels som skat af selvejere, der nu betragtedes som kronens bønder.

Margrethe fortsatte sin faders jordpolitik. Det var hende ikke nok, at adelen iflg. Olufs håndfæstning ikke måtte købe selvejerjord, uden at det vedblev at være skattepligtigt. Måske har hun frygtet, at løftet ikke ville blive overholdt, antagelig har hun også ment, at riget var bedre tjent med selvejere end med fæstebønder. I alt fald fik hun adelen til at love ikke at købe selvejerjord, og senere gennemført, at hvad gods, der var kommet kronen af hænde i Danmark, siden Valdemar forlod riget (1368), og i Sverige, efter at Albrecht var blevet konge der (1363) skulle føres tilbage til kronen. I Sverige kom derved en mængde jord tilbage, og også en del i Danmark.

Megen ulovlighed kom hun til livs. Således havde Anders Offesøn solgt sin gård Tordrup til kong Valdemar, men beholdt den, da kongen døde et halvt år efter. Da fremlagde Margrethe papirer, som viste, at hendes fader havde købt og betalt gården, og arvingerne måtte overlade den til hende. Muligvis ligger flere af den slags handler bag den beskyldning, adelsmænd efter hendes død rettede mod hende, at hun fratog sine afdøde lensmænds arvinger „alt det, hun kunne fange". Hun købte meget gods, og hun havde ord for gerne at ville handle og mageskifte med adelsenker.

Kronen styrede landet ved hjælp af lensmænd, forhen kaldet ombudsmænd. Der fandtes flere slags len: Af pantelen nød lensmanden indtægterne som renter af lån, han havde forstrakt kronen med. Visse len var knyttet til borge, hvis høvedsmænd havde indtægterne mod at holde et fastsat antal krigere, som skulle tjene kongen. Af nogle len svarede lensmændene en fast afgift og tog så alle indtægter. Ved regnskabslenene, der ansås for de mest indbringende for kronen, var lensmændene fastlønnede. — For at få pantelenene indløste, lånte Margrethe penge af kirken, som fik andre len som pant for lånene; men da kirken ikke måtte tage rente, blev indtægterne af disse len trukket fra pantesummen, til lånet var udbetalt, og lenet faldt tilbage til kronen.

Der lød stadige klager over, at lensmændene tog mod bestikkelse, dømte uretfærdigt og benyttede stillingen til at berige sig på såvel bøndernes som kronens bekostning. Nu fik de strenge ordrer til at beskytte deres undergivne „nådeligere og bedre herefter, end de hidtil har gjort, og at de ikke således afklæder og skænder lenene og kongens slotte, som de hidtil har gjort". Og de vidste, at der stod magt bag ordene. I Margrethes sidste tid lød der i Danmark ingen klager over

lensmændene og kun enkelte i Sverige. Det lykkedes i alt væsentligt for hende at omskabe de selvrådige danske herremænd til kronens lydige tjenere. I Sverige, hvor forholdene var værre, lykkedes det kun delvis.

For at løse de mange opgaver måtte Margrethe ofte have ekstraskatter, som hun fik rigsrådet til at bevilge, og hvor adelens bønder også skulle være med, en enkelt gang endog de priviligerede stænder. Disse skatter var til tider så tunge, at de måtte pålægges et helt lægd efter reglen „den rige hjælpe den fattige". — Et forsøg på at benytte princippet „skat efter evne".— Desuden fik hun til tider ret til at kræve visse dages arbejde af bønderne, ikke blot til offentligt arbejde, men endog til almindeligt landbrugsarbejde på kronens gårde. Det blev derved medvirkende årsag til indførelse af hoveriet. — Efterhånden som hun fik bedre råd, mindskede hun ekstraskatterne.

Visse ting tyder på, at hun tænkte på at opfriske det gamle folkestyre. Hver landsdel: Jylland, Fyn, Langeland osv. havde nu sit ting, og mens hun i mange år ikke holdt danehof, samledes hun 1396 med folket på de forskellige ting og traf der vigtige aftaler med det. Hun ville skaffe „kirkefred, kvindefred, husfred, gårdfred, plovfred og tingfred" og opnåede det i en grad, som havde været ukendt i lange tider.

Hansestæderne fik deres privilegier i Norden godkendt, da de overgav hende Stockholm; men hun vågede over, at de overholdt de forpligtelser, som var knyttet dertil — det var bl. a. forbudt dem at drive detailhandel. — Hun forbød både dem og fiskerne at bære våben på Skanør fiskemarkeder. — Under fetaljebrødrekrigen havde De tyske Ridderes højmester besat Gotland. Da det mislykkedes hende at generobre øen, købte hun den af ham.

Tilbage var nu kun Sønderjylland, hvis hertug var faldet under et forsøg på at erobre Ditmarsken. Hans ældste søn var kun 7 år, og hertugindens svoger gjorde arvekrav gældende over for hende. Hun søgte da hjælp hos Margrethe, der var mere end villig. Hertuginden gav hende det stærke Tønder slot i pant mod et større lån. Desuden købte Margrethe panter af adelsmænd, som havde slotte i pant, så hun snart beherskede det meste af Sønderjylland. — Nu blev hertuginden betænkelig og søgte hjælp hos svogeren. Det kom til kampe, som ingen afgørelse bragte; man tog derfor atter fat på forhandlinger, og Margrethe nåede ad den vej at få herredømmet over det meste af Sønderjylland. Da døde den knap 60årige dronning 1412 på et skib i Flensborg fjord.

Hendes eftermæle blev forskellig: Den svenske adel huskede bedst, at den ofte var blevet forbigået ved valget af svenske lensmænd — og tænkte ikke på, at det skyldtes dens egen selvrådighed. — Den svenske gejstlighed klagede over hendes store godsinddragning og over, at hun ofte med pavens billigelse valgte bisper uden hensyn til kannikernes valgret — og glemte, at hun skænkede kirken rige gaver og bragte den orden og fred. — Og svenske bønder huskede ekstraskatter og arbejdet, hun pålagde dem — men glemte, at de forrige års vold, vanstyre og lovløshed var den væsentligste årsag dertil. — To år efter hendes død hed det dog fra svensk side: „Hun ville hjælpe alle og enhver til lige ret og lov, styrke retfærdighed og undertrykke al uret, hvilket Gud hende lønne."

Holstenerne mindedes hende som den snedige kvinde, der søgte at fratage dem Sønderjylland. Og hansestæderne huskede især, at hun ville beskære deres handelsmonopoler.

Danskerne har ved nok følt hendes hånd som adskilligt blødere end hendes faders.

Helst fór hun med lempe; de fleste af de forholdsvis få krige hun førte, var hende pånødt. I sit testamente indstiftede hun sjælemesser for alle, der var faldet i hendes krige, hvad enten de havde været for riget eller imod. Hendes fromhed var sikkert alvorlig. Foruden sjælemesser skænkede hun meget til „Vorherres folk og husarmt folk", til at „hjælpe nødtørftige jomfruer, enker og mænd til brødet, når de ikke véd andre veje eller hjælp".

De politiske midler, hun brugte, var vel ikke altid moralsk uangribelige; dog står hun højt over andre regenter, der som hun søgte at skabe en stærk kongemagt. For de fleste af disse var magten selve målet, for hende var det midlet til at bringe folket fred, ret og orden. Hendes styre satte skel i det danske folks historie. For hende lykkedes *det*, som de bedste regenter i middelalderen havde stræbt efter: at sætte lov, dom og ret i fejdes og selvtægts sted! De få undtagelser efter hendes tid bekræfter kun reglen. „Hun anviste en gang for altid den danske kongemagt dens rigtige stilling og sande opgaver i dansk samfundsliv."[1]

Erik af Pommern.

Den knap 30årige Erik var nu konge af gavn, som han længe havde været det af navn. Han havde i 23 år været under Dronning Margrethes kloge, men næppe altid behagelige formynderskab. Der findes et

[1] Erik Arup.

brev, hun sendte ham, da han som 23årig var på en rejse i Norge: Hver dag skal han begynde med at tjene Gud, han skal sørge for fred og orden i sit følge, vise sig huldsalig over for alle. — Men han må intet foretage sig angående rigets styre; presser man på, skal han sige, at han dagligt venter sin moder, dronningen, hvis råd han først må høre; thi „Vi vide mere derom end Han." — Modsat hende fór han imidlertid hellere frem med magt end med lempe, var meget rethaverisk, kunne ofte støde folk ved sine svar og glemte som oftest at følge hendes eksempel: Kun at optænde een ild ad gangen.

Foreløbig vandt han svenskerne for sig ved at afsætte et par forhadte fogder og at standse godsinddragningen, som i det væsentligste var tilendebragt. Så vendte han sig mod den opgave, Margrethe havde måttet efterlade ham: At vinde Sønderjylland tilbage. 1413 anklagede han på et danehof hertugerne: De havde tabt deres lensret ved at bære avindskjold mod deres lensherre. Danehoffet gav ham medhold, og kejser Sigismund stadfæstede dets dom. Men holstenerne nægtede at bøje sig for dommen. Først befæstede kong Erik de stillinger, han sad inde med i Sønderjylland og vandt hansestæderne for sig. Så begyndte han krig mod hertugerne. De udstedte kaperbreve, hvis besiddere, de såkaldte ligedelere, fik ly i Holsten og Hamborg og plyndrede både på hav og i land. Det gik ud over både danske og hansestæderne. Krigen førtes med stor grusomhed. Femern blev erobret af danskerne, genvundet af holstenerne og på ny erobret af kong Erik, som nu overgav øen til plyndring: Kvinder blev skændede, børn og voksne dræbt, husene brændt, og alt af værdi borttaget. Holstenerne var som oftest herrer i kampene; men da hansestæderne tilsidst sluttede forbund med Erik, måtte de gå ind på at lade kejser Sigismund dømme parterne imellem. Han sendte to jurister til Holsten og Danmark for at undersøge sagen, og efter deres indstilling dømte han 1415, at kong Erik havde „direkte og brugeligt herredømmes ret" over Sønderjylland. — Som tak for dommen foretog Erik en rejse til Det hellige Land.

Men da han året efter vendte tilbage, stod forholdet ved det gamle. Holstenerne holdt fast ved, hvad de havde taget med magt. Og nu fik de hjælp fra hansestæderne.

Årsagen dertil var, at Erik ville fremhjælpe de danske byer, muligvis som en modvægt mod herrestænderne. Og vejen til at fremhjælpe en stand var efter middelalderlig tankegang at give den privilegier: Byerne fik eneret på al handel. Landkøb blev forbudt; udførsel fra de små fiskelejer ligeså. Hvad bønderne ville sælge, måtte de føre ind til byerne. Al detailhandel blev forbeholdt købmændene; kun de kunne

blive rådmænd og borgmestre. — Håndværkerne var sammensluttet i lav, og disse havde, sagtens for at undgå konkurrence, villet hindre udenbys i at nedsætte sig som håndværkere; i alt fald blev dette forbudt. — Særlig omhu viste Erik for København, som han fravristede Roskilde bispestol og derefter gjorde til hovedsæde for regeringen.

Hans mål var efterhånden at fratage hansestæderne deres privilegier. 1423, kort efter at havde sluttet forbund med dem, lod han deres

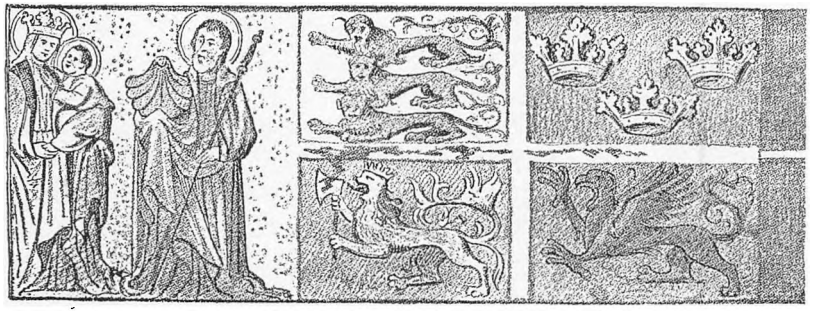

Det ældste kendte dannebrogsflag (Det fandtes i Mariekirken i Lübeck og var erobret af hansestæderne i et søslag; tilintetgjort under et luftangreb 1942. Billedet tv. er Jomfru Maria og St. Jakob. Her forestiller de tre kroner Sveriges våben).

udsendinge vide, at det var riget til skade, om de kunne handle, hvor de ville, at deres krav om strandingsret var i strid med gammel dansk ret, at tyske købmænd ikke i Danmark kunne kræve at blive dømt efter deres egen stads ret, og at han ikke kunne finde sig i, at deres fogder på deres fed i Skåne havde lov til at tage enhver, endog kongens fjende, i deres forsvar, og at tolden, de svarede af de varer, de førte bort, var alt for lille.

Da kong Erik 1426 begyndte en ny krig med holstenerne for at gennemtvinge Sigismunds dom, fik disse hjælp af fem vendiske hansestæder. Danskerne var dog som helhed herrer på havet og fratog stæderne en stor del af deres krigsflåde. Begge parter udstedte kaperbreve, og begge led de under kapernes røverier; snart var hansestæderne ivrige for at få sluttet fred. Ved freden i Horsens 1432 opnåede de intet, men måtte endogså gå ind på fremtidig at betale den øresundstold, kong Erik havde indført under krigen.

(Over for Helsingborg havde han ladet bygge borgen Ørekrog, det senere Helsingør. Og fra de to borge kunne han nu beherske ind- og udsejlingen af Øresund, hvorefter han og alle de følgende konger gennem flere hundrede år krævede told af forbisejlende fremmede skibe.

Øresundstolden gav Danmark store summer, men blev årsag til så mange krige og ulykker, at den skadede landet langt mere end den gavnede det.)

Den eneste, der vandt ved krigen, var hertug Adolf, der havde erobret det meste af Sønderjylland, som kong Erik måtte lade ham beholde, selv om han ikke godkendte erobringen eller hans arvekrav. Kongen over hele Norden måtte give op over for de holstenske hertuger. Han havde nemlig kun fået ringe hjælp fra Norge og Sverige og havde nok også mødt vrangvilje i Danmark, siden han på Sjællands landsting forhørte om straffen for den, der blev hjemme, når fjenden kom, og vidjebranden gik. Svaret lød: Hængning ved egen bjælke eller æreløshed! En sådan straf lod sig dog vanskeligt udføre. — Holstenerne havde den fordel at bo nær kamppladsen, og det var let at få lejetropper og hjælp af tyske nabofyrster, når der var rov at bjærge. I et enkelt felttog røvedes der 30.000 stk. kvæg i Jylland.

Når kong Erik måtte give op, skyldtes det dog især voksende vanskeligheder i Sverige.

Første brud på unionen.

Den snor, som lægges af strenge tre,
hun brister fuld næppelig,
det siger vismand foruden spe,
om hun lægges lempelig. . . . .
Intet vold eller verdens magt
kan de samme riger beskade,
imeden de bliver ved samme pagt,
som jeg dem sammen lagde.

Disse ord lægger den danske rimkrønike dronning Margrethe i munden. Snoren havde i virkeligheden gode betingelser for at holde: Sproget i de tre lande var, når finners og lappers undtages, ikke mere forskellige end dialekter i samme land. Og birgittinerne benyttede nærmest et fælles nordisk skriftsprog. Den sociale udvikling i de tre lande var noget nær ens, og befolkningen i dem var alle interesserede i fred landene imellem. Tilmed havde de den samme fjende at bekæmpe: hansestæderne, som ikke blot udbyttede det skånske sildemarked, men også nordmændenes nordhavsfiskeri og svenskernes malmlejer, og deres kontorer skadede borgerne i Bergen og Stockholm lige så meget som borgerne i København. Men hverken nordmænd eller svenske forstod, at Sønderjylland kom dem ved, og befolkningen i det øvrige Dan-

mark forstod det knap nok. For kong Erik derimod var hele Norden en enhed, så alle måtte stå sammen om at få hele riget samlet. Havde han kunnet ordne sagen med et snuptag, var det nok gået. Men krigen vedblev at koste penge, skibe og mandskab og henledte hans opmærksomhed fra andre nødvendige opgaver.

I Norge var der tilløb til en bondeopstand; den blev dog hurtigt besejret; oprørerne blev behandlet mildt, og kongen tog hensyn til bøndernes klager, så det hele gled snart i lave.

Fra den svenske højadel lød klager over, at kongen stadig benyttede udenlandske mænd til fogder. Men mange af disse knyttede sig snart til den svenske adel og indgiftede sig i den. Og adelen var jo, som før nævnt, interesseret i unionen. Vanskeligere var forholdet til den svenske kirke, særlig angående valget af ærkebispen: Kannikerne ville bestemme dette valg; det samme ville Erik, vel fordi ærkebispen var et indflydelsesrigt medlem af rigsrådet. Erik måtte afsætte en danskfødt ærkebisp for hans udskejelsers skyld. Så gjorde han ham til bisp på Island; der druknede bønderne ham. Senere påtvang Erik dem en anden ærkebisp, som de beskyldte for både drik, spil og usædelighed.

Fra bønderne lød der stadige klager: Over de tunge skatter, der blev endnu tungere ved, at adelen opkøbte bondejord, som blev skattefri, og over, at Erik, modsat Margrethe, udstedte dårlig mønt, så de naturalier, de leverede, kun ansattes til halvdelen af, hvad de var værd i fri handel.

Men det var de uretfærdige og vilkårlige fogder, der fik bægeret til at flyde over. Flere gange havde bønderne sendt mænd til kong Erik med klager over dem, og fogderne havde fået påmindelse om at „sige retten mellem alle, både fattige og rige, som I vil ansvare for Gud." Men når fogderne fremturede på gammel vis, og klagerne kom igen, blev Erik utålmodig og „handede dem mangefold, greb dem i deres hals og drog dem i håret".

Da brød et bondeoprør ud i Dalarne. Det var en tyndt befolket landsdel med kun få herregårde og fri og selvstændige bønder, som var vant til at se døden i øje under livsfarlig jagt på ulv og bjørn. — Deres fører, Engelbrekt Engelbrektsøn, der var væbner og hørte til lavadelen, mødte hos kongen med klager over fogeden Jens (Jøsse) Eriksøn, om hvem rimkrøniken siger, at han ophængte bønder i røg og spændte frugtsommelige kvinder for hølæs, så de bragte dødfødte børn til verden. Hvad Engelbrekts klage har lydt på, vides ikke; men hård har den været, siden han sluttede med ordene: „Lad Jøsse Eriksøn drage hid. Jeg vil, til han kommer, sidde i Eders fangetårn. Lad os

komme sammen for retten, og hæng den af os, som har uret!" — I stedet for lod kongen det svenske rigsråd undersøge sagen. Det fandt klagen berettiget og rådede ham til at afsætte Jens Eriksøn. Alligevel holdt kongen fast ved ham.

Når den svenske konge hyldedes på Morastenen, svor han at elske Gud og den hellige kirke, at elske retfærdighed og nedtrykke uret og at være sit rige tro og huld — og blandt almuen i Norden var det en almindelig opfattelse, at gik man til kongen med sin klage, var man sikker på at få sin ret. Nu havde kong Erik påtvunget svenskerne uværdige bisper, holdt sin hånd over tyranniske fogder og bebyrdet folket med unyttigt orlog og tunge skatter. Sådan så den svenske almue på ham. Den kunne derfor ikke anse ham for Sveriges rette konge.

Engelbrekt mente, at ulykken stammede fra de udenlandske regenter. Han troede, at forholdene havde været gode, da svenskerne stod under indfødte konger. En sådan tid skulle genfødes ved samvirke mellem almuen og en svenskfødt konge. 1434 rejste han oprørsbanneret mod kong Erik. Dalkarlene fulgte ham, og store skarer af almuen sluttede sig til dem; snart havde de det meste af Mellemsverige i deres magt.

Det huede stormændene ilde. Fik bønderne magt, som de havde agt, ville det gå ud over adelens magt. Ikke længe efter oprørets udbrud samledes de fleste rigsråder i Vadstena. Der mødte Engelbrekt pludselig med nogle af sine bønder og tvang rigsråderne til at slutte sig til bevægelsen og opsige kongen huldskab og troskab. Kort efter havde bondehæren magten i det meste af Sverige.

Samme efterår havde kong Erik et møde med det svenske rigsråd, hvor man besluttede, at sagen næste år skulle afgøres af rigsråderne i alle tre nordiske lande. — Erik benyttede tiden til at gøre sig ryggen fri: Han firede for hansestæderne og gik ind på, at hertug Adolf beholdt Sønderjylland som len for livstid, og hans arvinger to år efter.

Men i mellemtiden samledes, vistnok på Engelbrekts foranledning, en rigsdag i Arboga, hvor almuen også deltog. Der valgtes Engelbrekt til rigets høvedsmand.

Senere samledes danske og svenske rigsråder, og de svenske benyttede her oprøret til at sikre den svenske adel eneret til de svenske len og ret til at sætte bønderne i skat. Disse havde intet vundet. Kongen holdt imidlertid ikke sit løfte angående lensmændene, og når man klagede over det, svarede han: „Jeg vil ikke være eders jaherre!"

Engelbrekt har sikkert været utilfreds med aftalen mellem kongen

og rigsrådet, og ved en rigsdag i Arboga 1436 fik han rådet til at stille krav, som faktisk betød, at det afsatte kong Erik.

Det valgte nu i stedet Karl Knutsøn Bonde til rigsforstander. Men almuen tvang igennem, at Engelbrekt blev sidestillet med ham. Han stillede sig atter i spidsen for hæren og befriede i løbet af kort tid riget fra kong Eriks herredømme. Da blev han tilkaldt til et møde med rigsrådet, og skønt han var så dårlig, at han gik ved krykker og måtte løftes på hesten, drog han af sted. På vejen blev han overfaldet og dræbt af en adelsmand, hvis fader han havde haft en tvist med (1436).

Kun tre år havde hans befrielseskamp varet; men den fik varig betydning for den svenske almuestand. Det var den, og ikke rigsråd og stormænd, der havde kæmpet for Sveriges frihed og ret. Og de konger, som under unionskrigene kæmpede for Sveriges selvstændighed, måtte støtte sig til denne tredie stand. Derved fik den en stilling, som den kom til at savne i de to andre nordiske lande.

Det svenske rigsråd søgte at bruge bondeoprøret til at sikre de svenske stormænds eneret til landets len. Fremfor en indfødt konge, som støttede sig til almuen, foretrak det en konge, som mest opholdt sig i Danmark; thi under ham kunne fogderne lettere behandle lenene efter eget godtykke. 1436 fik det et møde i stand med kong Erik, hvor danske rigsråder og udsendinge for hansestæderne skulle mægle. Der måtte kongen gå ind på alle rigsrådets krav, fritage hansestæderne for øresundstolden og stadfæste alle deres privilegier. Man enedes derefter om, at de tre nationer skulle være som brødre, og hansestæderne deres kære søster, hvorefter parterne gensidigt knælede for hinanden og bad om tilgivelse.

Alt syntes glippet for kong Erik, og han savnede oldefaderens, Valdemar Atterdags, sejghed til at begynde forfra. Han drog til Gotland og forblev der resten af sin kongetid. Kun en enkelt gang gæstede han Sverige og Danmark.

Det gavnede ikke de svenske bønder, at Karl Knutsøn var blevet rigsforstander. Han viste bl. a. sine følelser over for dem ved at tage Engelbrekts morder under sin beskyttelse. Ejheller gav det dem nogen lettelse, at lenene nu styredes af svenske i stedet for af udenlandske adelsmænd. — Rundt om i Danmark gjorde bønderne i kong Eriks navn oprør mod stormændene.

Da henvendte det danske rigsråd sig 1439 til kong Eriks søstersøn, Kristoffer af Bayern. Han lovede både rådet, hertug Adolf og hansestæderne alt, hvad de krævede, og så valgte det ham til konge, efter at det først havde sendt kong Erik et opsigelsesbrev.

Harmfuld lod denne rigsrådet vide, at det nu havde overgivet Sønderjylland til holstenerne og var skyld i rigernes adskillelse. Det var dets utroskab, uredelighed og gerrighed, som nu havde rejst deres egne bønder mod dem.

Hans skæbne blev tragisk. I virkeligheden var han en betydelig konge og, skønt født tysker, dansksindet som få. Målbevidst havde han kæmpet for at knytte den gamle danske landsdel Sønderjylland helt til riget, og at værne de danske borgere mod hansestædernes overgreb. Men han savnede fostermoderens smidighed og tålmodighed. Størst fejl begik han ved ikke at skaffe de svenske bønder deres ret. Det blev især årsag til, at hans hovedopgave fuldstændig glippede for ham.

Kristoffer af Bayerns regeringstid.

Året efter, at Kristoffer var blevet valgt til Danmarks konge, valgte det svenske rigsråd ham til konge af Sverige, mod at han gav det ret til selv at vælge sig nye medlemmer, og lovede, at svenske len kun måtte bortgives efter dets godkendelse. Norges rigsråd ønskede at beholde kong Erik, men gik 1442 ind på at vælge Kristoffer for ikke at sprænge unionen. Norge, der hidtil havde været et arverige, blev derved et valgrige.

(Rigets råd bestod af nogle af rigets „bedste" (mægtigste) mænd. De valgtes oprindelig af kongen, som forud for danehof eller landsting rådførte sig med dem angående de sager, han ønskede at forelægge forsamlingen, idet han regnede med, at havde han først rådets samtykke, kunne han let få forsamlingens. — Men snart tiltog rigsrådet sig ret til at påtvinge kongen en håndfæstning før hans tronbestigelse, og nu havde det endog tilrevet sig magten til at afsætte kongen).

Efter at have underskrevet håndfæstningen blev Kristoffer ganske vist hyldet i alle tre riger; men det var kun en formsag.

Det danske rigsråd havde overladt hertug Adolf hele Sønderjylland, Ærø medregnet, som arveligt len og dermed opgivet forsøget på at knytte denne danske landsdel til det øvrige Danmark.

Hansestæderne havde fået frihed for øresundstolden. Men de nederlandske stæder var nu blevet dem farlige konkurrenter, der hentede korn og tømmer fra østersølandene og betalte med egne produkter som salt og klæde. Nu forsøgte hansestæderne at benytte forholdene i Danmark til at få den danske regering til at lukke indsejlingen til Øresund for de vestlige stæder, så de selv derved kunne få monopol på handelen med landene omkring Østersøen. Det glippede dog for dem, og snart måtte de igen betale øresundstold.

Et billede af Kristoffer af Bayern minder mere om en levemand og bajads end om en konge. Han skal især have haft hang til drik og kvinder, og når unionen holdt i hans tid, skyldtes det væsentligt, at han lod rigsrådene råde, og at de svenske bønder savnede en fører. Karl Knutsøn havde nemlig ladet Engelbrekts efterfølger henrette.

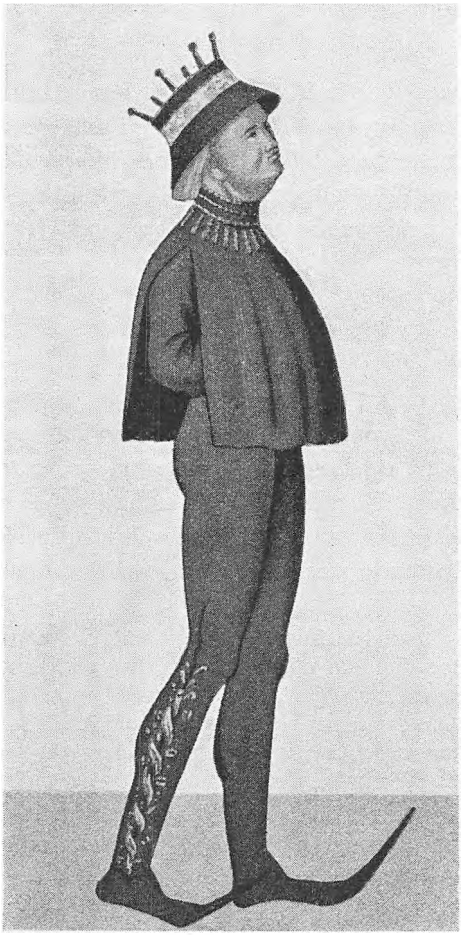

Kristoffer af Bayern.

I Danmark var ærkebisp Hans Laksmand stormandspartiets fører. Han forhindrede, at der fra ærkebispesædet i Lund blev læst sjælemesser for kong Eriks tidligt afdøde, folkeelskede dronning, Filippa, skønt kongen havde betalt for det. — Hans Laksmand ville gøre kirken uafhængig af både konge og pave og skaffe den øget ydre magt. Derfor søgte han at gennemtvinge bispetienden, hvor den endnu ikke betaltes. — Det blev i alt fald medvirkende årsag til de bondeoprør, årbøgerne beretter om.

Da rigsrådet henvendte sig til Kristoffer, klagede det over, at adelen levede i livsfare for bønderne og kunne „ingen rettigheder af dem fange". Hvad kampen har stået om, skønnes af, at de Vensherred bønder på Fyn, da de var blevet besejrede, måtte love: Ikke at bære våben uden høvedsmandens tilladelse, ikke at være opsætsige mod ham, og ikke at komme en bonde til hjælp, hvis han blev udpantet. — At bønderne også har været forbitret på kirken, skønnes af, at de under et oprør i Vestjylland 1439 ikke blot brændte Vardehus, men også St. Jakobs kirke i Varde.

1441 brød oprøret for alvor løs i Jylland. Under anførsel af adelsmanden Henrik Tagesøn samlede Vendsyssels bønder sig, forjog de

fleste adelsmænd i deres landsdel og brændte deres borge. Bønderne i Thy og på Mors sluttede sig til, og hæren drog mod syd, sagtens dragende flere bønder til sig og nedbrændende herregårde. Først ved Gudenå og Skjern å mødte den kong Kristoffer med adelshæren. Bønderne måtte trække sig tilbage, og tilsidst kom det til et slag ved Huseby hule og St. Jørgensbjerg (nær Fjerritslev). Bønderne rejste her en vognborg, et forsvarsmiddel, man mener, hussitterne — hvoraf der skal have været nogle i deres hær — havde lært dem. Kongen har antagelig givet dem gode løfter, hvis de ville nedlægge våbenene, og, siger folkevisen:

Først så rendte de morsing'
og så de forræder' af Thy;
efter da stod de vendelboer,
de ville ikke fly.

Over dem sejrede kongehæren. Mange bønder faldt; en beretning siger 600, andre nævner langt større tal. Henrik Tagesøn blev efter et heltemodigt forsvar fanget, levende radbrækket og lagt på stejle[1].

Hvis bønderne havde stået sammen, var resultatet måske blevet et andet. Kongen var dog blevet betænkelig og påbød fogderne at afholde sig fra ulovlig gæsteri og beskatning. Men Hans Laksmand gennemtvang nu bispetienden overalt og bød, at man på de store højtider skulle prise Gud med et religiøst optog, fordi han havde givet kongen sejr over bønderne.

Vornedskabet.

Den sorte død havde medført, at mange gårde lå øde. Og bønderne var ikke interesserede i at få tildelt mere jord, da afgifterne af det ofte tog mere end hele jordens værdi. Så var det bedre i fællesskab at tage afgrøderne af de „døde" gårde uden at svare af dem. Ærkebispen klager således over, at på Bornholm har bønderne „lagt under sig skattegods, somme to, somme tre, og skatter dog ikke for mere end een gård".

Mangelen på arbejdskraft medførte lønstigning, og bønderne var nu under så hårdt et tryk, at mangen karl foretrak at være daglejer. Endog selvejergårde lå øde, fordi ingen ville „svare fuldt af". Jorddrotterne måtte sætte landgilden ned, hvis de ville have gårdene ud-

[1] Et vandret hjul, der var stillet på en stage, og hvori den straffedes legeme blev indflettet, efter at det var radbrækket.

fæstede. Antagelig har Valdemar Atterdag søgt at binde selvejere og kronens bønder til stavnen, siden rigsrådet i kong Olufs håndfæstning fik indført forbud mod at hindre bønder i at flytte fra et gods til et andet (I s. 394). Da Margrethe først sad fast i sadelen, forordnede hun, at de bønder, som var kommet fra kronen, siden hendes fader „udfór af Danmark til Tyskland (1368) . . . de giver deres landgilde et år ud og tre mark til farelov[1] og fare ind under kronen, som de før var". — Det var jo tab for kronen, hvis en bonde forlod dens jord, og man havde vænnet sig til at se på folket som værende til for statens skyld.

Bondearbejde.

Jordejerne og jorddyrkerne var nu to forskellige stænder, hvor de første troede at se deres fordel ved at udbytte de sidste mest muligt. Følgen blev, at mange søgte at undgå bondegerningen. — Det lykkedes da jorddrotterne at få den føjelige Kristoffer af Bayern til at forbyde lensmændene at antage mænd, „som med uminde fra nogen mand er skilt" — og forbyde en mand at blive borger i en by, hvis han med uminde var skilt fra sit herskab[2].

På Lollandsfare landsting traf jorddrotterne på Lolland-Falster 1446 følgende aftale i de såkaldte „Lollands vilkår": „Således skal heller ingen husmand (indsidder) være, der karske og før er og selv kan holde bolig. Hvilken jorddrot, som husmand har på sin grund, han skal ham forse med (skaffe) bolig at besidde; har han ikke bolig eller grund at få ham, da må kongens foged ham forse bolig på kongens grund og dele ham fra sin jorddrot til kongens grund med lands lov. Vanføre og fattige husfolk de må alle steder være på alle mands gods."

Det betød, at ingen arbejdsfør landbo frit måtte vælge, om han ville være daglejer eller fæstebonde; han skulle tvinges til at være det sidste. Det bandt ham dog ikke til stavnen, da det ikke forbød ham at fæste gård, hvor han lystede. Men sammen med de foran omtalte forordninger af dronning Margrethe og Kristoffer af Bayern viste det en tendens til at betragte bonden som statens eller jorddrottens ejendom.

[1] En afgift, man betalte for at blive løst fra sine forpligtelser mod sin jorddrot
[2] Uden dettes samtykke.

Dertil kom værneforholdet: I de urolige tider efter Valdemar Sejrs død, da mange konger ikke magtede eller ikke agtede den opgave, som loven især pålagde dem: at være de svages værn — søgte mange sig en værneherre, og det var almindeligt, at den, bonden fæstede gård af, var hans værn. Man har dog også flere eksempler på, at gejstlige stiftelser, f. eks. klostre, lejede adelsmænd til at værne deres bønder. — Man har ment heri at finde forklaringen på, at så mange selvejerbønder i tiden fra Valdemar Sejrs død gik over til at blive fæstebønder (Valdemar Sejrs jordebog tyder som nævnt på, at omk. 75 % af bønderne dengang var selvejere; skattetal ca. 80 år senere viser, at der da næppe har været mere end 10—15 %). Det er vel tænkeligt, at en del bønder har solgt jord til en gejstlig institution for at komme under dens værn. Men adelens værn har næppe været meget værd, da næsten al dens bondejord var strøgods. (Under herregården Restrup ved Ålborg lå således bondejord ved Brønderslev og i Horsens- og Ribeegnen), og hvordan skulle herremanden kunne værne sine bønder der? Den væsentligste årsag til, at så megen selvejerjord blev fæstegods har nok været, at den var adskilligt mere værd i den skattefri herremands end i den skattepligtige bondes hånd.

Efterhånden fik jorddrotten den opfattelse, at han var sine fæstebønders herre og kunne forbyde dem at forlade det gods, hvorpå de var født, så de kun med hans minde måtte bosætte sig uden for dette, og at han kunne tvinge dem til at fæste gård der.

Det er det, der forstås ved vornedskab.

Det gjaldt hverken øst for Øresund eller vest for Store Bælt, ej heller for Amager, men for Sjælland, Lolland-Falster og de øvrige omliggende øer. Der fandtes de fleste store herregårde, og der var jorddrotterne mægtigst. Da det var givet for at få gårdene udfæstede, gjaldt det blot for mænd. Selvejerne var også vornede, da de betragtedes for hørende under kronens jord. Flyttede en mand ind på et område, hvor der var vornedskab, blev han ikke vorned; men hvis der fødtes ham sønner der, blev de det.

Det hed sig i „Lollands vilkår", at aftalerne var trufne for „landzens bestandilses" skyld. Men det var jo ikke dem, som traf aftalerne, der blev vornede. Formålet skulle være at holde bønderne og deres efterkommere ved jorden. Men i de påfølgende tider lyder der særlig klager over øde gårde fra vornedskabets egne, skønt det jo burde være den magre jord, der affolkedes, når befolkningen udtyndedes. Senere viste det sig desuden, at bøndernes kår var ringest, hvor der var vornedskab.

Kristian I af Oldenborg.

Kristoffer af Bayern døde barnløs 1448, og der fandtes nu ingen arving til de tre nordiske riger. Det danske rigsråd tilbød hertug Adolf kronen. Han kunne jo tage Sønderjylland og Holsten med til Danmark. Han nægtede imidlertid at tage mod tilbudet og gav anvisning på sin søstersøn, Kristian af Oldenborg, der havde et par dråber dansk kongeblod i sine årer. Vist uden at forhøre i Norge og Sverige valgte rigsrådet ham til Danmarks konge, hvorefter han giftede sig med Kristoffers 18årige enke, Dorothea.

Det svenske rigsråd valgte Karl Knutsøn til konge, efter at han ved hjælp af 800 riddere og svende havde bevist sin ret til kronen. Han søgte straks at erobre Gotland, hvor Erik af Pommern stadig herskede og skal have ernæret sig ved sørøveri. Men så overgav Erik øen til en dansk hær, så den foreløbig forblev ved Danmark.

Både Kristian og Karl søgte at blive konge i Norge. Den første blev valgt i den sydlige, den anden i den nordlige del. Da gav man 12 danske og 12 svenske rigsråder fuldmagt til at træffe afgørelsen. De tildømte Kristian riget og enedes om, at unionen skulle genoprettes, senest når de to konger var døde. Derefter enedes danske og norske rigsråder om, at Danmark og Norge skulle forblive sammen til evig tid under samme konge, ligestillede, idet hvert rige styredes ved sine egne mænd.

Kristian ville også være konge af Sverige, og foreløbig skiftedes han og Karl Knutsøn til at plyndre og hærge hinandens lande — den sidste under et banner med et billede af Jomfru Maria med jesusbarnet.

Der var imidlertid stadig mange unionsvenner blandt de svenske herrestænder, og Karl Knutsøn havde gjort sig grundigt forhadt af bønderne på grund af sine tunge skatter og sine fogders hårde fremfærd. Da ærkebisp Jøns Bengtsøn stillede sig i spidsen for hans fjender, måtte han flygte. Kort efter mødte kong Kristian med en hær, og da han gav stormændene gode løfter, især det, at han ikke ville købe eller tilpante sig eller kronen skattefrit jordegods, fik rigsrådet ham valgt af den dertil indkaldte rigsdag 1457.

1459 døde hertug Adolf uden at efterlade sig børn. Da der gjaldt forskellig arveret til Sønderjylland og til Holsten, skulle hertugdømmerne altså skilles. Men de fleste af ridderskabet havde godser eller len i dem begge og ønskede derfor at bevare dem sammen. Kong Kristian og hans to brødre havde arveret til Sønderjylland. Gik ridderskabet kongen forbi, risikerede det kampen fra Erik af Pommerns tid

Kr. I og dronning Dorothea.

om igen. 1460 aftalte de to hertugdømmers rigsråder da med ham ved et møde i Ribe, at han skulle være hertug over dem, og at de ved hans død skulle kåre en af hans sønner, og hvis han ingen havde, en af hans arvinger til hans eftermand. De to hertugdømmer skulle være „evig tilsammen, udelte" og skulle styres hver efter sine love. Stormændene fik lignende privilegier, som de havde i de andre nordiske lande. De øvrige arvinger købtes ud med store pengesummer.

Uden sværdslag havde kong Kristian tilsyneladende opnået, hvad Erik af Pommern forgæves havde kæmpet for, men også kun tilsyne-

ladende; thi Sønderjylland kom ikke tilbage til moderlandet. Han har antagelig heller ikke ønsket det. Skulle det gå ham, som det var gået kong Erik, havde han dog altid hertugdømmerne at falde tilbage på for sig og sine arvinger.

Men for sønderjyderne blev det en ulykke, nationalt, fordi ridderskabet overvejende var tysk og altså ville styre lenene på tysk — og socialt, fordi det i højere grad havde magten over bønderne, end adelen havde det i Danmark. Det ramte især den sydlige del af Sønderjylland. Når den nordlige del slap heldigere, skyldtes det forhold, som senere skal omtales.

Kampen mellem St. Jørgen og dragen. (Sten Sture lod dette billede udskære som tak for sejren over danskerne).

De store erstatninger såvel som krigene med Karl Knutsøn havde kostet mange penge, og kong Kristian var ødsel. Hans skattekrav vakte forbitrelse; i Sverige kaldte man ham en bundløs pung, og Uplands bønder gjorde oprør. For at berolige dem eftergav ærkebispen dem ekstraskatterne, hvorfor kongen lod ham kaste i fængsel. Præsteskabet svarede med interdikt; men kongen lod kirkerne åbne med magt og tvang præsterne til at holde gudstjeneste; oprørske bønder lod han nedhugge, og da han troede oprøret besejret, drog han til Danmark, medtagende ærkebispen.

Men nu brød oprøret for alvor ud. Karl Knutsøn blev kaldt tilbage og blev konge for anden gang. Så forligede kong Kristian sig med ærkebispen, der kom tilbage til Sverige og fik Karl forjaget, men kun for selv at tage magten. En borgerkrig påfulgte; men uden at det nyttede kong Kristian. Karl Knutsøn opnåede at blive konge for tredie gang før sin død 1470. Han efterfulgtes af sin søstersøn, Sten Sture (d. Ældre), der valgtes til rigsforstander og modsat morbroderen forstod at vinde den jævne befolkning. 1471 forsøgte Kristian atter at generobre Sverige; men Sten Sture besejrede ham ved i sidste øjeblik at få hjælp af dalkarlene.

Kong Kristians kansler[1] hed Jens Pedersøn; han var borgerlig, og det var nok mere ham end kongen, der videreførte Erik af Pommerns privilegielovgivning for byerne: Kun de nødvendigste håndværkere måtte bo på landet; bønderne måtte ikke slagte kreaturer og sælge kødet; fremmede købmænd måtte enten fast nedsætte sig og lade sig optage i købmandslagene eller kun handle som gæster i sommerhalvåret osv. Skulle borgerne få større indflydelse, måtte hansestædernes handelsherredømme først stækkes, og det magtede kong Kristian ikke. Han var i stadig pengeforlegenhed, måtte låne af dem og følgelig lade dem beholde deres privilegier. 1455 dræbte hansekøbmændene i Bergen byens foged, bisp og en stor del borgere, uden at kongen straffede det.

1474 foretog han en rejse til Tyskland og Rom, hvor han fik tilladelse til at lægge det fri rigsland Ditmarsken under Holsten, idet han forklarede kejseren: „Det er ikke godt, at et folk lever uden hoved og uden fyrste." Af paven fik han lov til at oprette et universitet i København, hvad han gjorde kort efter. Men rejsen kostede ham en mængde penge.

Og da han bortgiftede sin datter til den skotske konge, kunne han trods lån ikke betale hendes medgift. Så fik skottekongen Hjaltland (Shetlandsøerne) og Ørkenøerne i pant. Beboerne var norske; men da pantet aldrig blev indløst, og skotske jarler tvang bønderne til at tage deres odel i fæste, tabte disse efterhånden deres nationalitet.

Kong Hans.

Ved sin død 1481 efterlod kong Kristian sig sønnerne Hans og Frederik, der var henholdsvis 26 og 10 år. Rigsråderne i de tre nordiske riger havde lovet Hans kongedømmet i dem; men foreløbig kunne han kun gøre sig forventning om Danmark og Norge. Rigsråderne i de to lande enedes om først at forelægge ham en håndfæstning, der lagde næsten al magten i deres hænder, og som kunne gøre det tiltrækkende for det svenske rigsråd at vælge ham: Kongen skulle opholde sig skiftevis eet år ad gangen i hvert rige og måtte kun have nogle få hofembedsmænd med sig, men skulle hele tiden være omgivet af nogle af vedkommende lands rigsråder. Det — eller de — lande, hvor kongen ikke opholdt sig, skulle imens styres af fire rigsråder. — Kongen kunne ikke erklære krig, slutte fred, udstede ud-

[1] Kongens øverste embedsmand.

førselsforbud, meddele udenlandske købmænd privilegier, pantsætte slotte, len eller købstæder eller foretage andet af vigtighed uden rigsrådets samtykke; nye medlemmer kunne ikke optages i rigsrådet uden dettes samtykke. Rigets slotte skulle ved kongens død overdrages til rigsrådet. (Man ville derved sikre sig imod, at tronfølgeren ved at have herredømmet over dem skulle kunne nægte at underskrive en håndfæstning.) Ingen lensmand kunne indsættes af kongen, før han var godkendt af vedkommende landsdels rigsrådsmedlemmer, og det forbydes kongen at drage de „gode" mænd nogen „vanbyrdig" over hovedet[1]. Herremændene fik lov til atter at opføre befæstede slotte. (Fejderet havde kong Kristian givet dem.) Kongen måtte love ikke at købe skattefrit jordegods og at forbyde „ufrie" (skattepligtige) mænd at gøre det — hvorimod det ikke blev forbudt de priviligerede stænder at købe skattepligtigt gods. Til at pålægge overordentlige skatter på borgere og bønder krævedes rigsrådets, bispers, prælaters, ridderskabets samt „nogen almues" samtykke. Kirken sikredes ret til egen retspleje og mod kongens indgreb i valget af bisper og prælater. Og hvis kongen fængslede nogen uden dom og ikke ville lade sig retlede, blev det en pligt at gøre oprør mod ham. — Endelig måtte han love at indløse Hjaltland og Ørkenøerne — hvad han dog ikke fik gjort — og at overlade Gotland til Sverige, hvis han blev valgt til konge i dette rige.

Hvilken modsætning til Danmarks første håndfæstning (I s. 361) eller til dronning Margrethes tid!

I modsætning til rigsrådet, der betragtede landet som folkets og sig selv som repræsentant for dette folk, mente enkedronningen, at riget var kongens, som han burde dele mellem sine sønner. Frederik var hendes særlige yndling, og hun ville i det mindste skaffe ham hertugdømmerne, hvis ridderskab helst så disse på Frederiks hånd for ikke at have regent fælles med Danmark. Men da kong Hans hævdede sin ligeret til dem, vovede de ikke at trodse ham.

Man enedes så om en deling, hvorefter Hans og Frederik i fællesskab skulle være hertuger over dem, men hver have sin del af både Sønderjylland og Holsten. De to dele fik navn efter slottene Segeberg og Gottorp. Frederik fik den gottorpske del. Dermed var det „evig udelt", som siden spillede så stor en rolle, næsten helt opgivet.

Frederik var meget utilfreds med sin part. Han kaldte sig „arving til Norge" og krævede Lolland-Falster og Møen som forlening i Dan-

[1] Dvs. at overdrage len til andre end adelsmænd.

mark. Men på et stændermøde i Kalundborg 1494, hvor ikke blot rigsrådet, men udsendinge fra adelen, fra byerne og bønderne var samlet, fik han svaret, at Danmark var et valgrige, og man kunne ikke „råde eller samtykke, at riget, slot eller stæder skal parteres eller deles udi flere herrers vold end een." „Det var valgkongedømmets sejr over fyrstearvelighedens princip."[1]

I Sverige fandtes stadig et kraftigt unionsparti blandt stormændene; men Sten Sture havde overvejende tilslutning hos den jævne befolkning. Når kong Hans ville gøre sine krav på Sverige gældende, krævede Sten Sture først Gotland overgivet til Sverige, mens Hans ikke ville overgive øen, før han var taget til Sveriges konge. Tilsidst sluttede han forbund med den grusomme russiske konge, Ivan III Vasiljevitsj, der skulle angribe Finland, mens han selv gik mod Sverige. Han samlede en stor hær af riddere, som stilledes af bispedømmer, lensmænd, stormænd og byer; hver 10. bonde blev indkaldt, hvert hanseatisk skib, som sejlede gennem vore farvande, måtte udlevere 2 mand dertil, og endelig lejede han den frygtede og frygtelige saksiske garde under junker Schlenitz.

Sten Sture slog den russiske hær 1495. Men nu samledes svenske stormænd mod ham under ledelse af ærkebisp Jakob Ulfsøn og Svante Nielsøn Sture (af en anden stureslægt), dels fordi han styrede for vilkårligt og tog for meget hensyn til almuen, dels af personlige grunde. De erklærede ham for afsat; men han ville kun trække sig tilbage for en rigsdagsbeslutning og opæggede almuen, især dalkarlene, mod kong Hans. Det kom til borgerkrig, og nu kom kong Hans med sin mægtige hær. Overfor denne overmagt måtte Sten Sture bøje sig; efter at en dalkarlehær var slået uden for Stockholm, måtte han tinge om fred. Han fik store forleninger og amnesti for, hvad han og hans mænd havde „forbrudt" sig mod kong Hans og hans fader.

Kong Hans søgte nu at vinde svenskerne ved eftergivenhed og venlighed. Han underskrev en håndfæstning, omtrent som den førnævnte, holdt sine løfter og behandlede de besejrede mildt.

Bondesamfundet i Ditmarsken var en torn i øjet på det holstenske ridderskab, og da det kom til strid mellem hertug Frederik og ditmarskerne om toldkrav på Helgoland, besluttede Hans og Frederik at erobre landet. Man vidste af erfaring, at ditmarskerne var svære at bides med, og fik samlet en hær af den slesvig-holstenske adel, tyske småfyrster og en del danske adelsmænd, alle begærlige efter bytte.

[1] Vilh. la Cour.

Desuden lejede man den saksiske garde. Ialt var der 12—15.000 mand mod de 4—5000 svagt bevæbnede bønder, ditmarskerne kunne stille. „Er Ditmarsken lænket til himlen?" blev der spurgt. — Det høje land blev snart erobret og grusomt plyndret. Men så faldt det ind med tø og nordveststorm, og ditmarskerne, som hellere overgav landet til havet end til fjenden, åbnede digerne. Angriberne var kommet ind på en

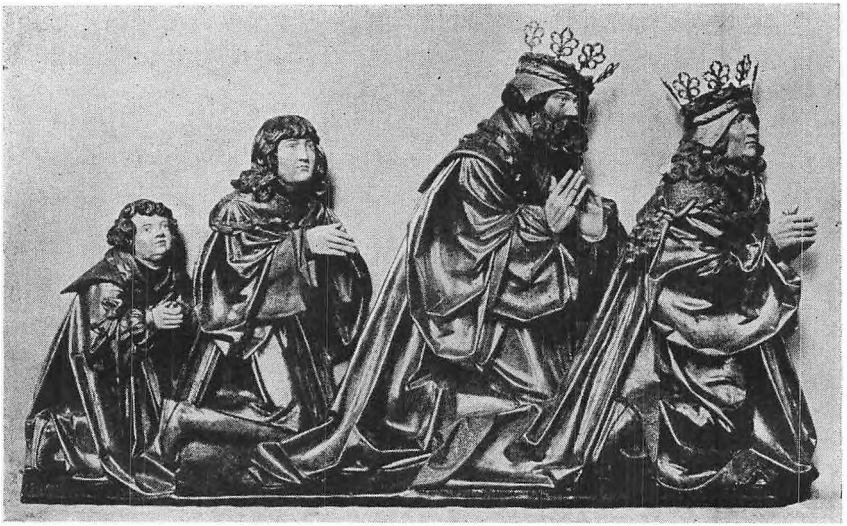

Kong Hans og hans sønner.

smal vej med dybe, brede grøfter ved siderne og en skanse med kanoner for enden. Da vandet vældede ind, kunne de hverken komme frem eller tilbage. Ditmarskerne, der kendte deres land, brugte deres springstokke og huggede ind fra siderne. Angriberne led et frygteligt, men velfortjent nederlag. Halvdelen af den saksiske garde faldt, hertug Frederik og kong Hans undslap med største vanskelighed. Ditmarskerne tog et mægtigt bytte. Danebroget fra Revalslaget blev taget og ophængt som sejrstegn i en af Ditmarskens kirker.

Havde jeg ladet Ditmarsken fare,
da var mig ikke sket den vånde,
at Sverige var mig gangen af hånde —

lægger rimkrøniken kong Hans i munden. Det svenske oprør, som kom igang 1501, havde vel ikke direkte forbindelse med ditmarskernederlaget; men dette har vel nok givet svenskerne mere mod dertil.

Hemming Gad, en svensk gejstlig, var år 1500 kommet hjem fra Rom, hvor han var blevet vel øvet i diplomatisk rænkespil. Det lykkedes ham at få de to modstandere, Sten Sture og Svante Nielsøn Sture, forligt. Og da russerne faldt ind i Finland, hvor de hærgede på det grusomste, udspredte han den løgn, at kong Hans havde afstået det halve Finland til disse kættere. Stormændenes misstyre i ly af de privilegier, håndfæstningen gav dem, fik kongen også skyld for. Snart var oprøret i fuld gang. Kong Hans måtte til Danmark for at samle en hær, mens hans dronning, Kristine, forsvarede Stockholm slot. Men sygdom hærgede hendes mandskab, så hun tilsidst kun havde 10 kampdygtige mand. Da måtte hun overgive slottet. Kongen kom for sent til at undsætte det. Han måtte vende om med uforrettet sag. — Sverige var atter tabt.

Også i Norge så det en tid truende ud. Knud Alvsøn, en norsk stormand, var lensmand på Akershus; men da bønderne førte berettiget klage over ham, afsatte kongen ham og overgav — på trods af håndfæstningen — lenet til en dansk adelsmand. Knud Alvsøn sluttede sig så til de svenske oprørere og trængte med deres hjælp ind i Norge, men blev besejret af kongens søn, Kristian, og kort efter hugget ned af en personlig fjende, hvorefter en norsk domstol erklærede ham for landsforræder. — De danske konger forstod nu, at norske stormænd kunne blive en fare for unionen, og holdt dem i den følgende tid nede. Man har ment, at unionen derved svækkede norsk folke- og åndsliv. Men det er et spørgsmål, om en stærk overklasse ikke snarere skadede end gavnede folkelivet.

1503 døde Sten Sture; men svenskerne valgte så Svante Sture til rigsforstander. Kong Hans søgte at generobre Sverige og fik den tyske kejser til at forbyde hansestæderne at handle med svenskerne, der især kom til at savne salt og humle. — Senere skaffede kejseren sig en ekstra fortjeneste ved at ophæve forbudet for Lübecks vedkommende. — Lübeckerne forlangte, at kong Hans skulle udelukke hollænderne fra Østersøen, men fik svaret: „Strømmene i vore lande er fri, og vi er ikke til sinds til skade for riget og til fordel for Lübeck at lukke dem for nogen søfarende nation." — Hemming Gad tordnede mod danskerne, der ville erobre Sverige: „Det skal fanden forbyde, med forlov at sige . . . Lad dem komme i Gudsdonners navn. Den milde moder Maria mø, som hjalp syv kirkesogne i Ditmarsken, hun kan vel næst Guds bistand hjælpe et helt kongerige."

Krigen førtes mest på have og kyster; begge parter udstedte rigeligt med kaperbreve. Det vrimlede med sørøvere, handelen ødelagdes,

kyster plyndredes, og byer afbrændtes. Danskerne tilføjede lübeckernes flåde et knusende nederlag. Men Sverige blev ikke generobret.

I sin første regeringstid virkede kong Hans i overensstemmelse med stormændene; senere søgte han at stække deres magt. En af de mægtigste af dem, Poul Laksmand, samlede sig meget gods, ofte — som det hed i et enkelt tilfælde — „med stort bedrag". Samtidig gav han store summer til sjælemesser; thi, som han skrev: „Al den umage, som vi gør os her for verdens gods, kan intet hjælpe os til evindelig salighed, med mindre vi betænker nogen del til gudstjeneste." — Det var blevet almindelig skik, at de højeste kirkelige embeder skulle overlades adelen; men i Poul Laksmands tid havde man en borgerlig født ærkebisp, hvem han behandlede så fjendsk, at denne kirkens højeste embedsmand ikke turde møde i rigsrådet. — Da skete det, at Poul Laksmand kom i strid med to halvfulde adelsmænd, som sårede ham og derpå kastede ham i vandet med ordene: „Du hedder Laksmand, du har hjemme i vandet; svøm nu!" Han druknede, og kongen lod ham begrave med fuld ære. Men kort efter rejste han anklage mod ham, bl. a. for landsforræderske handlinger. Og kongens retterting, hvori flere af Poul Laksmands venner og frænder sad, kendte anklagen for sand og tildømte kongen hans gods. Poul Laksmand havde været rigsrådets fører. Kong Hans har nok med sin handling villet give den overmodige adel en alvorlig advarsel. — I strid med håndfæstningen påbød han også slotsbefalingsmændene, at de ved hans død skulle overlade slottene til hans søn, prins Kristian, og ikke til rigsrådet.

Han var jævn og ligefrem af væsen, oprigtig og retfærdig og dansk i sind og tale. Havde hensynet til Sverige ikke i så høj grad bundet hans hænder, ville han være blevet den jævne mand en god konge. — På en rejse, han foretog i Vestjylland, snublede hans hest i et vadested, så han styrtede af den. Det kolde bad voldte kort efter hans død (1513).

INDHOLDSFORTEGNELSE

til første del.

Indledning 7

Kulturudvikling 9

Ægypterne 10

Sumerer, assyrere og babylonere 17

Sumererne, Hammurabi 17
Assyrien 20
Babylonien 21
Religion 21

Perserne 24

Zarathustra 24
Perserriget 27

Grækerne 28

Homers digte 30
Sagnet om Herakles 33
Sagnet om Theseus 33
Hellenernes religion 36
Indre forhold 38
Sparta 40
Athen 42
Perserkrigene 44
Borgerkrig 46
Græske stormænd før og i Perikles' tid 48
Sokrates 51
Sokrates' efterfølgere 53
Athen efter borgerkrigen 56
Filip II af Makedonien og Demosthenes 57
Alexander d. Store 58
Efter Alexander 60

Rom 62

De ældste romerske sagn 62
Det ældste Rom 63
Rom erobrer Italien 66
De puniske krige 68
Romerriget efter de puniske krige 70
Cato 72
Brødrene Gracchus 73
Krig mellem folkepartiet og senatspartiet 75
Cæsar grundlægger kejserdømmet 79
Kejsertiden 80
Sociale forhold i kejsertiden .. 86
Epiktet 92

Jødefolket 93

Moses 93
Myter og minder 95
Dommertiden 96
Kongetiden 97
Præster og profeter 98
Lidelsens betydning 100
Under og efter exilet 102
Døberen Johannes 104

En ny tid indledes 106
Jesus af Nazareth 106
Den første menighed. Saul 108
„Tidens fylde". Religiøs uro .. 109
Paulus 110
Livet blandt de første hedningekristne 112

Menigheden og staten 115
De første kristenforfølgelser . 115
Irenæus 117
Tertullian 118
Origenes 119
Nationale kirker og kirkeorganisationer 120
De sidste kristenforfølgelser . 121
Menigheden i forfølgelsestider 122
Kirken anerkendes af staten . 123
Et sidste forsøg på at genoplive hedenskabet 125
Frikirke, statskirke eller kirkestat 126
Eneboere og munke 127

Folkevandringstiden 131
Kolossen på lerfødder 131
Germanske vandrefolk 132
Hunnerne 135
Vestgoterne erobrer Rom 136
Hunnerkongen Attila 137
Det vestromerske rige går til grunde 138
Østgoterkongen Theodorik ... 138
Justinian I 140

Germanerriger 142
Longobarderne 142
Vestgoterriget 142
Frankerriget 144

Muhammed og muhammedanismen 147
Araberne 147
Muhammed og Islam 148
Muhammedanerriger 151
Muhammedanerne i Spanien . 153

To kirkehøvdinger 155
Augustin 155
Gregor d. Store, den første pave 159

Karl d. Store og hans tid 162
Sociale forhold 162
Kirken 164
Karl d. Stores rige under hans efterfølgere 167

England 169
Styreformen 169
Angelsakserne kristnes 170
Angelsaksisk religiøs digtning 171

Norden i den forhistoriske tid 173
De ældste tider i Danmark ... 173
Den yngre stenalder 175
Bronzealderen 178
Jernalderen 181
Samfundet 185
Konger og kongesagn 188
Skjold 188
Rolf Krake og hans mænd 189
Bjovulfkvadet 192
Frodefreden 193

Amled 193
Uffe hin spage 195
Kongen og folket 196
Kvinden 199
Sigrid og Ottar 199
Signe og Hagbard 200
Ætten 201
Njals saga 201
Island antager kristendommen 205
Vikingetiden 208
Den gamle tro 213
Baldersagnet 217
Vølvens spådom 218
Religiøs søgen og uro 219

Kirken grundlægges i Norden 221

Ansgar 221
Gorm d. Gamle og Thyra Danebod 225
Norge fra Harald Hårfagre til Håkon Jarl 226
Harald Blåtands regering 229
Inggjaldskvadet 230
Svend Tveskæg 231
Håkon Jarls død 232
Olaf Trygvesøn 233
Knud d. Store 235
Olaf d. Hellige 237
Sverige i vikingetiden 243
Kirken i Norden 243

Europa i den ældre middelalder 250

De slaviske folk 250
Det østromerske rige 251
Vesteuropa 251
Underklassen 255
Kirken 256
Klostre og klosterliv 258
Strid mellem pave og kejser .. 260
England 263
Vilhelm Erobreren 263
Korstogene 265
Tyskland og Frankrig 272
Det tyske kejserdømmes kamp med de italienske stæder .. 272
Den stærke kongemagt i Frankrig 987—1270 274
England fra Vilhelm Erobrerens død 276
Munke og kættere 280
Bernhard 280
Albigensere og valdesiere 281
Frans fra Assisi 282
Dominicus 284

Norden i den ældre middelalder 286

Magnus d. Gode 286
Harald Hårdråde 287
Svend Estridsøns regering ... 287
Harald Hen 289
Knud d. Hellige 290
Olaf Hunger og Erik Ejegod . 291
Kong Niels og Knud Lavard .. 293
Erik Emune og Erik Lam 295
Borgerkrig mellem kongeætlinge 296
Kongsemnekampe i Norge 297
Sverige i begyndelsen af middelalderen 300
Danske landsbyforhold 301
Bonden og jorden 301
Trællevæsenet 303
Landsbyen 304
Valdemarernes storhedstid ... 305
Valdemar d. Store 305
Forsvaret 308
Kirken og folket 309
Klostre — cølibat 310
Ærkebisperne Eskild og Absalon 311
Knud Valdemarsøn 313
Valdemar Sejr 314
Lov og ret — Jyske lov 320
Skatteordningen 323
Kongemagten 324
Norge 1184—1240 325
Sverre og Håkon Håkonssøn . 325

Vesteuropa i den senere middelalder 327
De norditalienske stæder 327
Storhandelen i Frankrig og Flandern 330
Tyske handelsstæder 332
Håndværkerne 332
Dante og Den guddommelige Komedie 334
Kampen mellem Filip d. Smukke og Bonifacius VIII 338
Den engelsk-franske hundredårskrig 340
Jeanne d'Arc 342
Den stærke kongemagt fornyes i Frankrig 343
Bonderøre og reformationsbevægelse i England 344
Den sorte død 345
Tyskland 348
Bøhmen og Johan Hus 350
Svejtsernes frihedskamp 352

En opløsningstid: Danmark 1241—1340 356
Kampe mellem konge og hertug 356
Strid mellem kongemagt og kirke 358
Kongens kamp med adelen ... 360
Den første håndfæstning 361
Erik Mænved 362
Danmark på afgrundens rand 365
Niels Ebbesøn 368

Norge efter kongsemnekampene 370
Island i den ældre middelalder 374

Sverige 376
Den hellige Birgitta 378

Folkeviser 382

Kongemagt og herrestænder 388
Valdemar III skaber »atter dag« i Danmark 388
Dronning Margrethe. Norden forenes 394
Erik af Pommern 402
Første brud på unionen 405
Kristoffer af Bayerns regeringstid 409
Vornedskabet 411
Kr. I af Oldenborg 414
Kong Hans 417